

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਪੰਦਰਾਂ ਭਗਤਾਂ
ਦਾ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ

ਭਗਤ ਭੈਰੋ ਮਾਠਿ ਭਾਵਏ

ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੇਠੀ

ਭਗਤ ਤੇਰੇ ਮੂਨਿ ਭਾਵਦੇ

ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਦਰਜ
ਪੰਦਰਾਂ ਭਗਤਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ
ਅਤੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ
ਵਿਆਖਿਆ

ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੇਠੀ

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਨਾਮ— ਸਿਮਰਨ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ
੩੦੩/੧, ਐਵਰੀ ਟਾਵਰ, ਜੁਹੂ ਰੋਡ, ਮੁੰਬਈ ੪੦੦੦੪੯
ਫੋਨ : ੬੬੦੦੯੦੫, ੬੬੦੫੭੦੨

©
Bhagat Tere Man Bhanvde
by
Joginder Singh Sethi

ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ : ਅਪ੍ਰੈਲ 2001
ਭੇਟਾ :

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ :

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ
303/1 ਐਵਰੀ ਟਾਵਰ, ਜੁਹੂ ਰੋਡ,
ਮੁੰਬਈ - 400049 (ਭਾਰਤ)
ਫੋਨ- 6600905, 6605702

Laser Typesetting by :

Khaira Computer Center
679, S.S.T. Nagar, Patiala

Printed by :

Trans Global Press, Patiala
Tel.: 222227, Fax : 0175-300743

ਇਸੇ ਕਲਮ ਤੋਂ :

ਸਿਮਰਨ ਕਿਦਾਂ ਕਰੀਏ
ਸਾਸਿ ਸਾਸਿ ਸਿਮਰਨ ਕਿਦਾਂ ਕਰੀਏ
ਸਿਮਰਨ ਸਬੰਧੀ ਸੁਝਾਉ
ਰੱਬ ਕਿਦਾਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ
ੴ ਤੋਂ ਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ ਤੱਕ
ਮੋਤ ਕੀ ਹੈ
ਬਾਲ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਗੁਰੂ
ਯਾਤਰਾ ਸੱਚਖੰਡ ਦੀ
ਹਰਿ ਚਉਥੜੀ ਲਾਵ
ਦਸ ਸਵਾਲ
੧੧ ਗੁਰੂ
ਧਰਮ ਦਾ ਰਾਖਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ
ਦਾਰੂ ਨਾਮ ਲਇਆ
ਅਲਪ ਅਹਾਰ
ਮੈ ਕੌਣ ਹਾਂ
ਸੁਣਿਐ ਦੁਖ ਪਾਪ ਕਾ ਨਾਸ
ਜੇ ਕੋ ਮੰਨਿ ਜਾਣੈ
ਸਫਲ ਵਿਆਹਿਤ ਜੀਵਨ

ਵਿਸ਼ੇ ਸੂਚੀ

ਅੰਤਕਾ	-vi
ਦੋ ਸ਼ਬਦ	-viii
ਗੁਰ-ਉਪਦੇਸ਼	-1
ਭਗਤ ਬਾਣੀ	--
੧. ਕਹਿ ਕਬੀਰ ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਨ ਛਡਓ	-2
੨. ਪ੍ਰਣਵੈ ਨਾਮਾ ਭਏ ਨਿਹਕਾਮਾ	-20
੩. ਕਹਿ ਰਵਿਦਾਸ ਹਾਥ ਪੈ ਨੇਰੈ	-41
੪. ਕਹੈ ਫਰੀਦ ਸਹੇਲੀਹੋ ਸਹੁ ਅਲਾਏਸੀ	-63
੫. ਕਹੁ ਬੇਣੀ ਗੁਰਮੁਖਿ ਧਿਆਵੈ	-82
੬. ਬਦਤਿ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਤੇ ਨਰ ਮੁਕਤਾ	-99
੭. ਬਦਤਿ ਜੈਦੇਉ ਜੈਦੇਵ ਕਉ ਰੰਮਿਆ	-115
੮. ਸੈਣ ਭਣੈ ਭਜੁ ਪਰਮਾਨੰਦੇ	-134
੯. ਸੂਰਦਾਸ ਮਨੁ ਪ੍ਰਭਿ ਹਥਿ ਲੀਨੋ	-147
੧੦. ਪਰਮਾਨੰਦ ਸਾਧ ਸੰਗਤਿ ਮਿਲਿ ਕਥਾ ਪੁਨੀਤ ਨ ਚਾਲੀ	-160
੧੧. ਜਨੁ ਧੰਨਾ ਲੇਵੈ ਮੰਗੀ	-174
੧੨. ਰਾਮਾਨੰਦ ਸੁਆਮੀ ਰਮਤ ਬ੍ਰਹਮ	-195
੧੩. ਗੁਰ ਪਰਸਾਦਿ ਕਹੈ ਜਨੁ ਭੀਖਨੁ	-210
੧੪. ਅਉਸਰ ਲਜਾ ਰਾਖਿ ਲੇਹੁ ਸਧਨਾ ਜਨੁ ਤੇਰਾ	-226
੧੫. ਪੀਪਾ ਪ੍ਰਣਵੈ ਪਰਮ ਤਤੁ ਹੈ ਸਤਿਗੁਰ ਹੋਇ ਲਖਾਵੈ	-242

SPONSORED

By

GURDWARA DHAN-POTHOHAR NAGAR
North Avenue, Santa Cruz (W)
--- Mumbai ---

ਅੰਤਕਾ

ਭਗਤਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਿਉਰਾ

ਨੰ.	ਨਾਮ	ਜਨਮ ਸਾਲ	ਪਿੰਡ	ਪ੍ਰਦੇਸ	ਜਾਤੀ	ਸ਼ਬਦ/ਸ਼ਲੋਕ
੧	ਕਬੀਰ ਜੀ	੧੩੯੮	ਕਾਬੀ	ਯੂ. ਪੀ.	ਜੁਲਾਹਾ	੪੬੬
੨	ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ	੧੨੭੦	ਨਰਸੀ ਬਾਮਨੀ	ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ	ਛੋਟੀ ਬਾ	੬੧
੩	ਰਵੀਦਾਸ ਜੀ	੧੩੭੮	ਕਾਬੀ	ਯੂ. ਪੀ.	ਚੁਮਾਰ	੪੧
੪	ਫਰੀਦ ਜੀ	੧੧੭੫	ਕੋਠੀਵਾਲ	ਪਾਕਿਸਤਾਨ	ਮੁਸਲਮਾਨ	੧੧੮
੫	ਬੇਣੀ ਜੀ	੧੫੭੩	ਅਸਲੀ ਨਗਰ	ਬਿਹਾਰ		੩
੬	ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ	੧੨੬੮	ਬਾਰਸੀ ਸ਼ੇਲਾਪੁਰ	ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ	ਬ੍ਰਾਹਮਣ	੪
੭	ਜੈਦੇਵ ਜੀ	੧੨੦੧	ਜੇਦਲੀ-ਬੀਰਭੂਮ	ਬੰਗਾਲ	ਬ੍ਰਾਹਮਣ	੨
੮	ਸੈਣ ਜੀ	੧੩੯੦	ਸੋਹਲ-ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	ਪੰਜਾਬ	ਨਾਈ	੧
੯	ਸੂਰਦਾਸ ਜੀ	੧੫੨੯	ਕਾਬੀ	ਯੂ. ਪੀ.		੧

ਨੰ:	ਨਾਮ	ਜਨਮ. ਸਾਲ	ਪਿੰਡ	ਪ੍ਰਦੇਸ	ਜਾਤੀ	ਸ਼ਬਦ/ਸ਼ਲੋਕ
੧੦	ਪਰਮਾਨੰਦ ਜੀ	੧੪੮੩	ਬਾਰਸੀ-ਸ਼ੋਲਾਪੁਰ	ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ	ਬ੍ਰਾਹਮਣ	੧
੧੧	ਧੰਨਾ ਜੀ	੧੪੧੬	ਧੁਆਨ-ਟਾਂਕ	ਰਾਜਸਥਾਨ	ਜੱਟ	੩
੧੨	ਰਾਮਾਨੰਦ ਜੀ	੧੩੬੬	ਪ੍ਰਯਾਗ	ਯੂ. ਪੀ.	ਬ੍ਰਾਹਮਣ	੧
੧੩	ਭੀਖਨ ਜੀ	੧੪੮੦	ਪੇਕਵੀ-ਕਾਕੋਰੀ	ਯੂ. ਪੀ.	ਮੁਸਲਮਾਨ	੨
੧੪	ਸਥਨਾ ਜੀ	੧੧੮੦	ਸਹਿਵਾਲ	ਪਾਕਿਸਤਾਨ	ਕਸਾਈ	੧
੧੫	ਪੀਧਾ ਜੀ	੧੪੨੬	ਗਗਨੌਰ	ਰਾਜਸਥਾਨ	ਰਾਜਪੂਤ	੧

ਦੋ ਸ਼ਬਦ

ਪ੍ਰਭੂ ਵਲ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਦੇ ਚਾਰ ਰਾਹ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੋ ਹਨ, ਭਗਤੀ (ਪ੍ਰੇਮ) ਤੇ ਧਿਆਨ। ਸ਼ਬਦ 'ਭਗਤ' ਜਾਂ 'ਭਗਤੀ' ਜਾਂ 'ਭਗਤੀ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਸ਼ਬਦ 'ਭਿਖ' ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਵਿਭਾਗ' ਵੰਡ, ਤਕਸੀਮ। ਇਸ ਅਰਥ ਵਿਚ ਭਗਤ ਉਹ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਆਪਣੇ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਵਿਚਕਾਰ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਵਿਚਕਾਰ ਵਿਥ ਬਣਾਈ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਇਕਮਿਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਥੋੜੀ ਦੂਰੀ ਬਣਾਈ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਣ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਦੇਵਤਾ ਜਾਂ ਦੇਵੀ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੂਜਾ ਅਰਚਾ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਮੂਰਤੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਇਸ਼ਟ ਦੀ ਉਸਤਦੀ ਗਾਕੇ, ਨੱਚ ਕੇ, ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਫਿਰਕੇ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਭਗਤ ਆਪਣੇ ਇਸ਼ਟ ਦਾ ਗੁਣ ਗਾਉਣ ਤੇ ਸੁਣਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਯਾਦ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਬਣਾਈ ਰਖਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਦੀ ਪੂਜਾ ਫਲ-ਫੁਲ, ਧੂਪ-ਦੀਪ, ਨਈਬੇਦ ਆਦਿ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨਾਲ ਇਯ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ (ਦੋਸਤ ਦਾ ਮਾਂ ਦਾ, ਪਿਤਾ ਦਾ ਆਦਿ) ਬਣਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਇਸ਼ਟ ਉਪਰ ਵਾਰਨੇ ਕਰਦਾ ਹੈ।

'ਵੰਡ' ਦਾ ਅਰਥ ਵੰਡਣਾ ਵੀ ਹੈ। ਯਾਨੀ ਕਿ ਉਹ ਜਿਹੜਾ ਵੰਡ ਕੇ ਖਾਂਦਾ ਹੈ— ਉਹ ਆਪਣੀ ਕਮਾਈ ਵੰਡਦਾ ਹੈ, ਸੇਵਾ ਵੰਡਦਾ ਹੈ, ਸੁੱਖ ਵੰਡਦਾ ਹੈ। ਇੰਦਾਂ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਵੀ ਭਗਤ ਕਹਿਲਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪੂਜਾ-ਅਰਚਾ ਨਾ ਕਰਕੇ ਸਿਰਫ ਸੇਵਾ ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਹੀ ਸੇਵਾ ਭਗਤੀ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਭਗਤ ਜੀ ਕਰਕੇ ਬੁਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਰਾਮਾਨੰਦ ਪਹਿਲਾ ਹਿੰਦੂ ਭਗਤ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਤਿਆਗ ਕੇ ਨਿਰ-ਅਕਾਰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਭਗਤੀ ਦੀ ਪੂਜਾ ਤੇ ਜੋਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਵਸਦਾ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਢੂੰਡੋ, ਜੇ ਬਾਹਰ ਕਿਸੇ ਅਕਾਰ ਵਿੱਚ ਲੱਭੋਗੇ ਤਾਂ ਭਰਮ ਵਿੱਚ ਭਟਕ ਜਾਉਗੇ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਚੇਲਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਸੈਣ ਜੀ, ਸਧਨਾ ਜੀ, ਪੀਪਾ ਜੀ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਰਾਮਾਨੰਦੀ' ਜਾਂ 'ਆਤਮਾ ਨੰਦੀ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਭ ਨਿਰਾਕਾਰ ਦੀ ਅਰਾਧਨਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ ਨਿਰਾਕਾਰੀ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੀ ਦਰਜ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੱਖੀ ਮੂਰਤੀ-ਪੂਜਾ ਦੀ ਹਾਮੀ ਨਹੀਂ।

ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਕੁਥਾਵੇ ਨਹੀਂ ਹੋਏਗਾ ਕਿ ਸਿੱਧਾ ਨਿਰ-ਅਕਾਰ ਤੇ ਧਿਆਨ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਧਿਆਨ ਟਿਕਾਉਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਅਕਾਰ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤੇ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਹੋਵੇ, ਕੋਈ ਓਮ ਵਰਗਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਮੰਤਰ ਦਾ ਅਕਾਰ ਹੀ ਹੋਵੇ। ਹਾਂ, ਜਦੋਂ ਧਿਆਨ ਪੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਸਹਾਰੇ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਕੋਈ ਸਾਸਿ ਤੇ ਧਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਸਰੀਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਅੰਗ ਤੇ (ਹਿਰਦੇ, ਧੁਨੀ ਤ੍ਰਿਕਟੀ, ਜੀਭ, ਤਾਲੂ, ਰੀੜ ਦੀ ਹੱਡੀ ਆਦਿ) ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਤੇ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਬਹੁਤੇ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਮਰਨ ਅਭਿਆਸ ਕਿਸੇ ਅਕਾਰ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸਹਾਰੇ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕਿ ਨਿਰ-ਅਕਾਰ ਸਿਮਰਨ ਵੱਲ ਚਲੇ ਗਏ। ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੁਆਮੀ ਰਾਮਾਕ੍ਰਿਸ਼ਨ (ਸੁਆਮੀ ਵਿਵੇ ਕਾਨੰਦ ਦਾ ਗੁਰੂ) ਦੇਵੀ ਮਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੱਝ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਤੇ ਧਿਆਨ ਹਟਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਰੁਕ ਗਈ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਸੰਤ ਤੋਤਾ-ਪਰੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਤੇ ਛੁੱਟ ਕੇ ਨਿਰ-ਅਕਾਰ ਦੀ ਭਗਤੀ ਵੱਲ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਹੀ ਗੱਲ ਬਹੁਤੇ ਭਗਤਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਗਤਾਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸਣ ਸਮੇਂ ਕਈ ਲਿਖਾਰੀ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ

ਜੀਵਨ ਪੜ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਕ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜਾ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਕੂਲ ਨਹੀਂ। ਮੁੱਢਲੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਵੀ ਸਿੱਖ ਬਣਨ ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ, ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਕ ਹੀ ਸਨ। ਇਸ ਪੂਜਾ ਨੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਤਿ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਤੇਰੀ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਦਰ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਇਆ।

ਹੋਰ ਲਿਖਾਰੀ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਅਕਾਰੀ ਪੂਜਾ ਸਿਰਿਉ ਹੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਾਕਾਰ ਦੇ ਉਪਾਸ਼ਕ ਹੀ ਨਕਾਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਹੜੇ ਸਿੱਖ ਸਿਮਰਨ ਅਭਿਆਸੀ ਹਨ ਉਹ ਅਕਾਰ ਤੇ ਨਿਰ-ਅਕਾਰ ਵੱਲ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਬਹੁਤੇ ਕਰਕੇ 'ਗੁਰ ਕੀ ਮੂਰਤ ਮਨ ਮਹਿ ਧਿਆਨ' ਜਾਂ 'ੴ' ਦੇ ਚਿੰਨ ਜਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਅੱਖਰਾਂ ਤੇ ਧਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਇਸ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨੂੰ ਧਿਆਨੇ ਉਹਲੇ ਕਰਨ ਕਾਰਨ ਕਈ ਭੁਲੇਖੇ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕਰਾਮਾਤਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਅੱਜ ਦਾ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਮਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਕੁਝ ਕੁ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਮੈਂ ਸੰਮੇਹਨ ਵਿਦਿਆ (HYPNOTISM) ਰਾਹੀਂ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਗਹਿਰੇ ਵਿੱਚ ਸਾਡਾ ਧਿਆਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵੱਲ ਘੱਟ ਤੇ ਭਗਤ ਦੀ ਪੱਕੀ ਲਗਨ ਤੇ ਅਟੁੱਟ ਸ਼ਰਧਾ ਵੱਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਮੌਤ ਦੀ ਘੜੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਡੋਲਦੀ ਨਹੀਂ। ਮਸਲਨ, ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੂੰ ਬੰਨ ਕੇ ਦਰਿਆ ਵਿੱਚ ਡੁਬੋਇਆ ਗਿਆ, ਮਸਤ ਹਾਥੀ ਅੱਗੇ ਸੁਟਿਆ ਗਿਆ ਆਦਿ ਪਰ ਉਹ ਰਾਮ (ਵਾਹਿਗੁਰੂ) ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਦਕਾ ਬੱਚ ਨਿਕਲਦੇ ਰਹੇ। ਸਾਡਾ ਧਿਆਨ ਭਗਤ ਦੇ ਅਟਲ ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਭਾਣੇ ਨੂੰ ਕਬੂਲਣ ਵੱਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮੌਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵੀ ਭਗਤ ਡੋਲਦਾ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪਿਆਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਪ੍ਰਭੂ ਚਾਹੇਗਾ ਤਾਂ ਬਿਨਾਂ ਸਾਸਿ ਦੇ ਵੀ ਰੱਖ ਲਵੇਗਾ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਐਸੇ ਭਗਤ ਵੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਅਰਥ ਵਿੱਚ ਦੀ ਵਿੱਥ ਮਿਟਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ । ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕ ਮਿਕ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰਲੀ 'ਵੰਡ' ਮਿਟਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਦਰ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਤੇ ਉਸਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਰਹੇ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੱਸਦੀ ਹੈ—

—**ਭਗਤ ਸਚੇ ਤੇਰੈ ਦਰਵਾਰੇ। ਸਬਦੇ ਸੇਵਨਿ ਭਾਇ ਪਿਆਰੇ।** (੧੦੫੬)

—**ਭਗਤ ਕਰੇ ਸਦ ਵੇਖੈ ਹਜ਼ੂਰਿ। ਮੇਰਾ ਪ੍ਰਭੂ ਸਦ ਰਹਿਆ ਭਰਪੂਰ ।** (੧੧੭੩)

ਸੋ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ 'ਭਗਤ' ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਉਹ ਉਪਾਸ਼ਕ ਵੀ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਅਜੇ ਦੂਰ ਖੜੇ ਨਿਰੰਕਾਰ ਨੂੰ ਨਿਹਾਰਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਨੂੰ ਭਜਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਜਿਹੜੇ ਉਸਦੇ ਦਰ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਜੋਤ 'ਪ੍ਰਮਾਜੋਤ' ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।

ਭਗਤਾਂ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਦੋ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ—ਸਾਧ ਤੇ ਸੰਤ। ਇਹ ਨਿਰਾਕਾਰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਉਪਾਸ਼ਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਧੀ ਨਾਮ—ਸਿਮਰਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਾਧ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਜਿਹੜਾ 'ਸਾਧਨਾਂ' (ਸਿਮਰਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ 'ਸਿੱਧ' ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਹਾਲੀ ਅਭਿਆਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਪਰ ਸਾਧ ਉਸਨੂੰ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਸਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਧਨਾਂ ਪੂਰੀ ਕਰ ਲਈ ਹੈ ਜਾਂ ਆਪਣੀ ਉਪਾਸ਼ਨਾਂ/ਕਰਮ ਵਿੱਚ ਵਿਜੇਈ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸਾਧ ਸ਼ਬਦ ਦੋਹਾਂ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਦਾਂ ਹੀ ਸ਼ਬਦ 'ਸੰਤ' ਹੈ। ਸੰਤ ਉਹ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ 'ਅੰਤ' ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, (ਸਮ-ਅੰਤ), ਜਿਸ ਦਾ ਮੰਨ 'ਸ਼ਾਂਤ' ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ੭ਵੀਂ ਅਸਟਪਦੀ ਸਾਧ ਦੀ ਉਪਮਾ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ੧੩ਵੀਂ ਅਸਟਪਦੀ ਸੰਤ ਦੀ ਉਪਮਾ ਵਿੱਚ ਰਚੀ ਗਈ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ 'ਭਗਤ' ਸਾਧ ਤੇ ਸੰਤ ਦੋਹਾਂ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੋ ਭਗਤ ਤੇ ਮੁਰਾਦ ਸਾਧ ਜਾਂ ਸੰਤ ਵੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿੱਚ ਆਈ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਇਦਾਂ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ—

- ੧) ਗੁਰੂ ਬਾਣੀ—ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ।
- ੨) ਗੁਰੂ ਅੰਗ ਬਾਣੀ—ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਪੜ੍ਹੇ ਬਾਬਾ ਸੁੰਦਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ 'ਸਦ' ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਵਿੱਚ ਹੈ।
- ੩) ਰਬਾਬੀ ਬਾਣੀ—ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨੇ ਦਾ ਸਲੋਕ ਰਾਗ ਬਿਹਾਗੜੇ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਸੱਤੇ ਬਲਵੰਤ ਦੀ ਵਾਰ ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਵਿੱਚ ਹੈ।
- ੪) ਭਗਤ ਬਾਣੀ—ਜਿਸ ਵਿੱਚ ੧੫ ਨਿਰਗੁਣ ਉਪਾਸ਼ਕ ਉੱਚ ਕੋਟੀ ਪਰ ਬਹੁਤੇ ਕਰਕੇ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤ ਦੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ।
- ੫) ਭਟ ਬਾਣੀ—ਜਿਸ ਵਿੱਚ ੨੨ ਭਟਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਗੁਰੂ ਸਿਫਤ ਸਲਾਹ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੈ।

ਭਗਤਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਅੰਤਕੇ ਦੇ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਬਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਮਤਭੇਦ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਕਈ ਸ਼ਬਦ ਐਸੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਮ: ੩ ਜਾਂ ਮ: ੫ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਪਰ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਭਗਤ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਸਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕਈ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ। ਮਸਲਨ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿੱਚ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਨਿਰੋਲ ਕੁਲ ੨੩੭ ਸ਼ਬਦ ਹਨ, ਇਕ ਉਪਰ ਮਹਲਾ ੩ ਅਤੇ ਪੰਜਾਂ ਉਪਰ ਮਹਲਾ ੫ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕੋਈ ੨੩੭ ਵਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕੋਈ ੨੪੩।

ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਭਰੋਸੇ ਵਾਲੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਅਤੇ ਜਿਨੀ ਕੁ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਉਹ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸੰਖੇਪ ਜਿਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਘਾਟ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਬਹੁਤੇ ਕਰਕੇ ਸਾਧਾਰਣ ਘਰਾਨਿਆਂ ਅਤੇ ਅਖੌਤੀ ਨੀਵੀਂ

ਜਾਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਕੁਝ ਐਸਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿ ਰਾਜਿਆਂ—ਮਹਾਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਾਂਗ ਕਲਮਬੰਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਨਮ ਦਿਨ, ਜਨਮ ਸਥਾਨ, ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ, ਬਚਪਨ ਆਦਿ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਖਾਸ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਪਾ ਲਈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਕੋਈ ਰੁਚੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹੀ।

ਇਕ ਆਤਮ ਦਰਸ਼ੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਵੱਲ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਰੀਰ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਤੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਮੋਹ ਘਟ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਕਰਕੇ ਹੀ ਜਨਮ ਮਿਤੀ, ਜਨਮ ਸਥਾਨ ਜਾਂ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੇ ਨਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਕਰਕੇ ਹੀ ਕੋਈ ਉਚਾ ਜਾਂ ਨੀਵਾਂ ਹੈ, ਰਾਜਾ ਜਾਂ ਰੰਕ ਹੈ। ਆਤਮਾ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਸਰੀਰ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਦ—ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਅਹਿਮੀਅਤ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਸਬੰਧੀ ਕੋਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਨਾ ਦੇਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝੀ।

ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਭਗਤ ਨੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਰਨ—ਵੰਡ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਵੀਕਾਰਿਆ। ਬਲਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਅਨਿਆਇ ਸਬੰਧੀ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਇਹੀ ਕਾਰਣ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਆਤਮ ਦਰਸ਼ੀ ਭਗਤ ਇਕ ਸਮਾਨ ਸਮਝੇ ਗਏ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਨਾਈ ਸੀ ਜਾਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ। ਗੁਰਮਤਿ ਹੈ ਕਿ 'ਮੈਂ ਮੈਲੇਂ ਉਂਜਲੁ ਸਚੁ ਸੋਇ। ਉਤਮੁ ਆਖਿ ਨ ਉਚਾ ਹੋਇ।'

ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਿਸ਼ਵ—ਫੇਰੀ ਦੌਰਾਨ ਕੱਠੀ ਕੀਤੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪ ਜੀ ਮਿਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਲੈ ਲਈ ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਠੋਸ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ। ਜਿਹੜੇ ਭਗਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕੋਲੋਂ ਲੈ ਲਈ ਅਤੇ ਠੀਕ ਸਮਝਣ ਤੇ ਆਪਣੀ "ਪੋਥੀਆਂ" ਵਿਚ ਦਰਜ ਕਰ ਲਈ। ਇਹ ਬਾਣੀ (ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ

ਦੀ ਤੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ) ਪੋਥੀਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗੁਰੂਆਂ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਇਹ ਕਥਾ ਗਲਤ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਪੋਥੀ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ (ਜਿਹੜੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਸਨ) ਕੋਲ ਸੀ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ 'ਮੋਹਨ ਤੇਰੇ ਉੱਚੇ ਮੰਦਰ ਮਹਿਲ ਅਪਾਰ', ਬਾਬਾ ਜੀ ਵੀ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਵਿਚ ਉਚਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਹ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵੀ ਗਲਤ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਰੂਹਾਂ ਨੇ ਆਪ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਲਿਖਵਾਈ। ਜਿਦਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪੋਥੀਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਕਿਸੀ ਰੂਹ ਆਦਿ ਦਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋਲ ਆਣ ਦਾ ਕੋਈ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਰੂਹਾਂ ਇਦਾਂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਨ ਕੋਈ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਇਕੱਤਰ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸੰਪਾਦਕੀ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀ। ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਸਮਕਾਲੀ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕਰਨ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਆਸ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ। ਜਿਦਾਂ ਕਾਨ੍ਹਾ ਦੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ 'ਮੈਂ ਉਹੀ ਰੇ ਮੈਂ ਉਹੀ ਰੇ। ਜਾ ਕੇ ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ ਸਭ ਗਾਵਹਿ ਖੋਜਤ ਖੋਜ ਨ ਕੋਈ ਰੇ।' ਜਾਹਿਰ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਕਥਨ ਵਿਚ ਕਹਿਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਅਹੰਕਾਰ ਝਲਕਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਭਗਤ ਛਜੂ ਜੀ, ਸਾਹ ਹੁਸੈਨ, ਆਦਿ ਦੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਨਹੀਂ ਸਵੀਕਾਰੀ।

ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਵੀ ਬਿਲਕੁਲ ਗਲਤ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਥਲੇ ਰਚੀ। ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਇਸ ਕਰਕੇ ਬਣਿਆ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਬਾਣੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਬਹੁਤਾ ਅੰਤਰ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਇਦਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ 'ਸੰਤੁਕੜੀ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਗਉ

ਬੈਲਟ (ਯਾਨੀ ਉਤਰੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ਾਈ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ) ਵਿਚ ਇਹ ਭਾਸ਼ਾ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਰੇ ਹੀ ਭਗਤ (ਸਿਵਾਏ ਨਾਮਦੇਵ ਤੇ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ) ਉਤਰੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਜੰਮ ਪਲ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸੰਤੁਕੜੀ ਹੀ ਹੋਣੀ ਸੀ। ਇਸ ਭਾਸ਼ਾ ਨਾ ਮੂਲ ਹਿੰਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਇਲਾਕੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਜੋੜ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਕਿ ਉਥੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਦੀ ਸਮਝ ਆ ਜਾਏ। ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੇ ਭਗਤ ਉਰਦੂ, ਫਾਰਸੀ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਮੁਲਤਾਨੀ, ਪੋਠੋਹਾਰੀ, ਮਲਵੀ ਆਦਿ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਮਸਲਨ, ਕਬੀਰ ਜੀ ਤੇ ਪੀਪਾ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਨੇ ਵੀ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਦਰਸਾਈ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਬਹੁਤਾ ਫਰਕ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤੇ ਹੋਰ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਨਹੀਂ ਰਚੀ।

ਹਥਲੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਉਸੇ ਤਰਤੀਬ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ। ਇਸ ਕਾਰਣ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਪਹਿਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਪੀਪਾ ਜੀ ਦਾ ਅੰਤ ਵਿਚ। ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਗਤਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਮੁੱਢਲੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਹੜੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰਖਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਆਪ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਸੰਕੇਤ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਹ ਵੀ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਭਾਵੇਂ ਮੁੱਢਲੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਕ ਰਹੇ ਹੋਣ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਇਦਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਦਾ ਕੋਈ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਇਦਾਂ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਪਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਹਰ ਭਗਤ ਦੇ ਇਕੋ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਉਹੀ ਸ਼ਬਦ ਚੁਣੇ ਗਏ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਆਮ ਕੀਰਤਨ ਸਮੇਂ ਪੜ੍ਹੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਚੋਣ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਸ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਦਰਸਾਈ ਗੂੜੀ ਰਮਜ਼ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਸਕੀਏ। ਜੇ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅੰਤਰੀਵ ਭਾਵ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਆ ਜਾਣ ਤਾਂ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਸਮਝ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਖਰੀ ਅਰਥ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਸ਼ਾਇਦ ਕੋਈ ਕਠਿਨਾਈ ਹੋਵੇ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੰਤਰੀਵ ਭਾਵ ਸੁਤੇ ਸਿਧ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਲਗਦਾ ਹੈ । ਆਰਤੀਆਂ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਆਰਤੀ ਦਾ ਸਹੀ ਅਰਥ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਪੂਜਾ ਵਿਚ ਵਰਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸਾਮਗਰੀਆਂ ਦੀ ਸਰੀਰਕ ਅਰੋਗਤਾ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਮਹੱਤਤਾ ਸਮਝਾਈ ਗਈ ਹੈ।

ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ੩੦੨ ਵੇਂ ਸਿਰਜਨਾ ਸਾਲ ਦੇ ਉਤਸਵ ਤੇ ਇਹ ਸਾਡੀ ਨਿਮਾਣੀ ਜਿਹੀ ਭੋਟ ਕਬੂਲ ਕਰਕੇ ਸਾਨੂੰ ਨਿਵਾਜ਼ੇ ਜੀ ਕਿਉਂ ਕਿ 'ਮੈਂ ਨਿਰਗੁਣਿਆਰੇ ਕੇ ਗੁਣ ਨਾਹੀ ਆਪੇ ਤਰਸੁ ਪਇਓਈ।'

੩੦੩/੧ ਐਵਰੀ ਟਾਵਰ.

ਜੁਹੂ ਰੋਡ.

ਮੁੰਬਈ. ੪੦੦੦੪੯

ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੇਠੀ

੧੩. ੪. ੨੦੦੧

“ਗੁਰ ਉਪਦੇਸ਼”

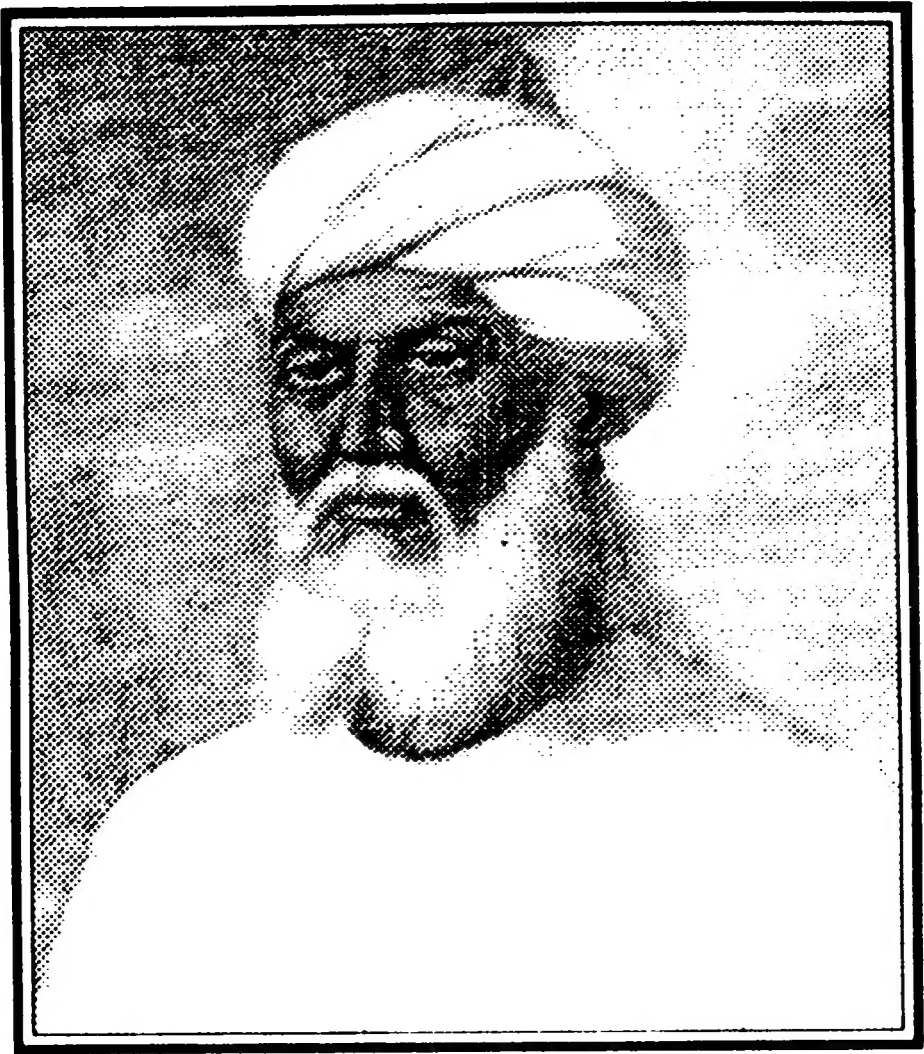

ਮੈ ਮੂਰਖ ਕਹਣੁ ਨ ਜਾਈ

ਗਗ ਬਿਲਾਵਲੁ ਮਹਲਾ ੧

ਤੂ ਸੁਲਤਾਨੁ ਕਹਾ ਹਉ ਮੀਆ ਤੇਰੀ ਕਵਨ ਵਡਾਈ ।
ਜੇ ਤੂ ਦੇਹਿ ਸੁ ਕਹਾ ਸੁਆਮੀ ਮੈ ਮੂਰਖ ਕਹਣੁ ਨ ਜਾਈ।੧।
ਤੇਰੇ ਗੁਣ ਗਾਵਾ ਦੇਹਿ ਬੁਝਾਈ ਜੈਸੇ ਸਚ ਮਹਿ ਰਹਉ ਰਜਾਈ
।੧।ਰਹਾਉ।
ਜੇ ਕਿਛੁ ਹੋਆ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਤੁਮ ਤੇ ਤੇਰੀ ਸਭ ਅਸਨਾਈ।
ਤੇਰਾ ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਣਾ ਮੇਰੇ ਸਾਹਿਬ ਮੈ ਅੰਧੁਲੇ ਕਿਆ ਚਤੁਰਾਈ।੨।
ਕਿਆ ਹਉ ਕਥੀ ਕਥੇ ਕਥਿ ਦੇਖਾ ਮੈ ਅਕਥੁ ਨ ਕਥਨਾ ਜਾਈ।
ਜੇ ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ ਸੋਈ ਆਖਾ ਤਿਲੁ ਤੇਰੀ ਵਡਿਆਈ।੩।
ਏਤੇ ਕੂਕਰ ਹਉ ਬੇਗਾਨਾ ਭਉਕਾ ਇਸੁ ਤਨ ਤਾਈ।
ਭਗਤਿ ਹੀਨੁ ਨਾਨਕ ਜੇ ਹੋਇਗਾ ਤਾ ਖਸਮੈ ਨਾਉ ਨ ਜਾਈ।੪।੧।

੧

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ

ਕਹਿ ਕਬੀਰ ਰਾਜਾ ਰਾਮੁ ਨ ਫੋਡਉ।

ਮਨ ਰੇ ਛਾਡਹੁ ਭਰਮ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇ ਨਾਚਹੁ ਇਆ ਮਾਇਆ ਕੇ ਭਾਂਡੇ।
ਸੁਰੁ ਕਿ ਸਨਮੁਖ ਰਨ ਤੇ ਭਰਪੈ ਸਤੀ ਕਿ ਸਾਂਚੈ ਭਾਂਡੈ।੧।

2

ਡਗਮਗ ਛਾਡਿ ਰੇ ਮਨ ਬਉਰਾ। ਅਬ ਤਉ ਜਰੇ ਮਰੇ ਸਿਧਿ ਪਾਈਐ
ਲੀਨੇ ਹਾਥਿ ਸੰਧਉਰਾ।੧।ਰਹਾਉ।

ਰਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਮਾਇਆ ਕੇ ਲੀਨੇ ਇਆ ਬਿਧਿ ਜਗਤੁ ਬਿਗੁਤਾ।

ਕਹਿ ਕਬੀਰ ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਨ ਛੋਡਉ ਸਗਲ ਉਚ ਤੇ ਉਚਾ।੨।

(੩੩੮)

੧

ਕਹਿ ਕਬੀਰ ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਨ ਛੋਡਉ

---

੧. ਜੀਵਨ : ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਵਿਧਵਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇ ਕੇ ਬਨਾਰਸ ਦੇ ਲਾਗੇ 'ਲਹਿਰਾ ਤਲਾਉ' ਦੇ ਕੰਢੇ ਛੱਡ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਅਲੀ (ਨੀਰੂ) ਨਾਂ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਜੁਲਾਹੇ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਨੀਮਾਂ ਨੇ ਪਾਲਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰਨ ੧੩੯੮ ਵਿਚ ਮਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸਲਾਮੀ ਧਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਨਾਂ ਕਬੀਰ (ਯਾਨੀ ਵੱਡਾ) ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਨਾਂ ਕੋਈ ਲੋਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਪ ਪਿਆਰ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ 'ਰਾਮ-ਜਨੀਆਂ' ਕਹਿ ਕੇ ਸਦਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਨਾਂ ਕਮਾਲ ਸੀ ਅਤੇ ਬਹੁ ਦਾ ਧੰਨੀਆ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਭਗਤ ਜੀ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ 'ਮੇਰੀ ਬਹੁਰੀਆ ਕੇ ਧਨੀਆ ਨਾਉ।'

ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸੁਆਮੀ ਰਾਮਾਨੰਦ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਗੁਰੂ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ। ਸਿਮਰਨ ਧਿਆਨ ਰਾਹੀਂ ਰਾਮ ਨਾਲ ਇਕ-ਮਿਕਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਨਾਂ ਕਬੀਰ (ਵੱਡਾ) ਰੱਖਿਆ

ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕਬੀਰ ਬਣ ਕੇ ਦਿਖਾ ਦਿੱਤਾ। ਆਪਣੀ ਆਤਮਿਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਬਾਰੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ:

—ਅਬ ਤਉ ਜਾਇ ਚਢੇ ਸਿੰਘਾਸਨਿ ਮਿਲੇ ਹੈ ਸਾਰੰਗਪਾਨੀ।

ਰਾਮ ਕਬੀਰਾ ਏਕ ਭਏ ਹੈ ਕੋਇ ਨ ਸਕੈ ਪਛਾਨੀ। (੯੬੯)

ਆਪਣੇ ਬਚਨਾਂ ਦੇ ਧਨੀ ਸਨ ਅਤੇ ਕਹਿਣੀ ਤੇ ਕਥਨੀ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਰਤਾ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਜੇ ਕਿਹਾ 'ਸੂਰ ਕਿ ਸਨਮੁਖ ਰਨ ਤੇ ਡਰਪੈ ਸਤੀ ਕਿ ਸਾਚੈ ਭਾਂਡੇ' ਤਾਂ ਬਚਨਾਂ ਤੇ ਅਟਲ ਰਹਿ ਕੇ ਵਕਤ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਵਲੋਂ ਦਿੱਤੇ ਤਸੀਹੇ ਤੇ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਨੂੰ ਨਿਰਭੈਅਤਾ ਨਾਲ ਕਬੂਲਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਫਿਰ ਨਿਸ਼ਚੇ ਨੂੰ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿ ਕੋਈ ਬਨਾਰਸ ਵਿਚ ਮਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ, ਮਰਨ ਸਮੇਂ ਆਪ ਜੀ ਬਨਾਰਸ ਛੱਡ ਕੇ (ਜਿਥੇ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕੀਤਾ ਸੀ) ਉਥੋਂ ੧੫ ਮੀਲ ਦੂਰ ਮਗਹਰ ਨਾਂ ਦੇ ਸਥਾਨ ਤੇ ਜਾ ਟਿੱਕੇ ਅਤੇ ਉਥੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਾਣ ਤਿਆਗੇ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ :

ਜੈਸਾ ਮਗਹਰੁ ਤੈਸੀ ਕਾਸੀ ਹਮ ਏਕੈ ਕਰਿ ਜਾਨੀ। (ਪੰਨਾ ੯੬੯) ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਬਨਾਰਸ ਦੇ ਰਾਜਾ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਬਘੇਲਾ ਨੇ ਸਮਾਧ ਬਣਾਈ ਤੇ ਗੋਰਖਪੁਰ ਦੇ ਨਵਾਬ ਬਿਜਲੀ ਖਾਨ ਨੇ ਇਸ ਸਥਾਨ ਤੇ ਕਬਰ ਬਣਵਾਈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ੨੧੯ ਸ਼ਬਦ, ੨੪੭ ਸਲੋਕ, ਇਕ ਬਾਵਨ ਅੱਖਰੀ, ਇਕ ਪੰਦਰਾਂ ਥਿਤੀ, ਇਕ ਸਤਵਾਰੇ ਤੇ ਵਾਰਾਂ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਸਲੋਕ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਹੋਰ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਧਰਮਦਾਸ ਤੇ ਸੂਰਤ ਗੋਪਾਲ ਨੇ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦਾ ਨਾਂ 'ਕਬੀਰ ਬੀਜਕ' ਰੱਖਿਆ।

ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਪਾਖੰਡ ਦਾ, ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਦਾ, ਉਚ ਨੀਚ ਦਾ, ਭੱਟ ਕੇ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ। ਭਗਤੀ ਭਾਵਨਾ ਕਾਰਨ ਤਰਕ-ਗਿਆਨੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਤੱਤ-ਗਿਆਨੀ ਵੀ ਹੋ ਗਏ। ਭਾਵੇਂ ਜਨਮ ਤੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਨ ਪਰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਇਕ

ਹਿੰਦੂ ਸੁਆਮੀ ਰਾਮਾਨੰਦ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਗੁਰੂ ਧਾਰਿਆ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਣ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਪਰ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਬੀਰ ਜੀ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ, ਜਿਹੜੇ ਕਾਸ਼ੀ ਦੇ ਮਹਾਨ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ ਤੇ ਮੰਨੇ ਪ੍ਰਮਾਣੇ ਗੁਰੂ ਸਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਭਗਤ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਿਸ਼ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਬਾਲ ਮਨ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਨੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਜੀ ਰੋਜ਼ ਸਵੇਰੇ ਤੜਕੇ ਗੰਗਾ ਦੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਤੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਦੇ ਸਨ ਜਿਹੜੇ ਸਵੇਰੇ ਗੰਗਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਵਾਪਸੀ ਤੇ 'ਰਾਮ-ਰਾਮ, ਰਾਮ-ਰਾਮ' ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਜਾਪ ਨੂੰ 'ਮਰਾ-ਮਰਾ, ਮਰਾ-ਮਰਾ' ਕਰਕੇ ਸੁਣਿਆ ਅਤੇ ਇਦਾਂ ਹੀ ਜਾਪ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਦ੍ਰਿੜਤਾ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਲਗਨ ਤੋਂ ਮੁਤਾਸਰ ਹੋ ਕੇ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਵਿਧੀਵਤ ਆਪਣਾ ਸ਼ਿਸ਼ ਬਣਾ ਕੇ ਗੁਰੂ-ਮੰਤਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਜਾਪ ਸਦਕਾ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਵਿਚ ਬੜਾ ਉਭਾਰ ਆਇਆ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਲੋਕੀ, ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੋਵੇਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸੁਣਨ ਲਈ ਹੁਮ-ਹੁਮਾ ਕੇ ਆਣ ਲਗੇ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਆਪਣੀ ੧੦ਵੀਂ ਵਾਰ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

ਹੋਇ ਬਿਰਕਤੁ ਬਨਾਰਸੀ ਰਹਿੰਦਾ ਰਾਮਾਨੰਦ ਗੁਸਾਈ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਉਠਿ ਕੈ ਜਾਂਦਾ ਗੰਗਾ ਨ੍ਹਾਵਣ ਤਾਈ।

ਅਗੋਂ ਹੀ ਦੇ ਜਾਇ ਕੈ ਲੰਮਾ ਪਿਆ ਕਬੀਰ ਤਿਥਾਈ।

ਪੈਰੀ ਟੁੰਬਿ ਉਠਾਇਆ ਬੋਲਹੁ ਰਾਮ ਸਿਖ ਸਮਝਾਈ।

ਜਿਉ ਲੋਹਾ ਪਾਰਸੁ ਫੁਹੇ ਚੰਦਨ ਵਾਸੁ ਨਿੰਮ ਮਹਕਾਈ।

ਪਸੂ ਪਰੇਤਹੁ ਦੇਵ ਕਰਿ ਪੂਰੇ ਸਤਿਗੁਰ ਦੀ ਵਡਿਆਈ।

ਅਚਰਜ ਨੋ ਅਚਰਜੁ ਮਿਲੈ ਵਿਸਮਾਦੇ ਵਿਸਮਾਦੁ ਮਿਲਾਈ।

ਝਰਣਾ ਝਰਦਾ ਨਿਝਰਹੁ ਗੁਰਮੁਖਿ ਬਾਣੀ ਅਘੜ ਘੜਾਈ।

ਰਾਮ ਕਬੀਰੈ ਤੇਦੁ ਨ ਭਾਈ। ੧੫।

ਵਕਤ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂਆਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਪਾਖੰਡ ਤੇ ਭਰਮ ਨਾਲ
 ਭਰਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਾਜ ਖੁਲ੍ਹਣ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪੀੜਾ ਹੋਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ
 ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਕਮ ਸਿਕੰਦਰ ਲੋਧੀ ਕੋਲ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ 'ਰਾਮ-
 ਰਾਮ' ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਦਾ ਹੈ (ਜਿਹੜਾ ਸ਼ਰੀਅਤ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਹੈ) ਅਤੇ ਉਹ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ
 ਨੂੰ ਕੁਰਾਹੇ ਪਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਲੋਧੀ ਸੁਲਤਾਨ ਨੇ 'ਰਾਮ-ਰਾਮ' ਜਪਣ ਤੋਂ ਮਨਾ ਕੀਤਾ ਪਰ
 ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੁਲਤਾਨ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। 'ਕਹਿ ਕਬੀਰ ਰਾਜਾ ਰਾਮ
 ਨ ਛੋਡਉ ਸਗਲ ਉਚ ਤੇ ਉਚਾ।' ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਦੇ ਕਈ ਲਾਲਚ ਦਿੱਤੇ ਗਏ
 , ਮਾਂ ਨੇ ਵੀ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਹੁਕਮ ਮਨ ਲਵੇ ਪਰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ
 ਦੇਗਲਾ ਪਨ ਅੱਛਾ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਹੁਕਮ ਮੰਨਣ ਨੂੰ ਮਨ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਬਾਰੇ
 ਆਪਣਾ ਇਰਾਦਾ ਛੁਪਾਣ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਮਨ ਵਿਚ ਭਰਮ ਪਾਉਣ ਦੀ ਥਾਂ, ਉਸ
 ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦੇਣਾ ਹੀ ਅੱਛਾ ਹੈ। ਮਾਇਆ ਦੇ ਫੰਦੇ ਵਿਚ ਫਸਣਾ (ਭਾਂਡੇ) ਠੀਕ
 ਨਹੀਂ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ 'ਮਨ ਰੇ ਛਾਡਹੁ ਭਰਮ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ ਨਾਚਹੁ ਇਆ ਮਾਇਆ
 ਕੇ ਭਾਂਡੇ।' ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਪਰ ਆਪ
 ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ 'ਮੈਮੋਤ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਡਰਦਾ ਤੇ ਜੇ ਪ੍ਰਭੂ ਬਚਾਉਣਾ ਚਾਹੇਗਾ ਤਾਂ ਬਚਾਅ
 ਲਵੇਗਾ।' ਮੌਤ ਦੇ ਡਰੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਨਿਸ਼ਚੇ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਡੋਲ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਸਿਪਾਹੀ ਕੀ
 ਜਿਹੜਾ ਮੇਲਾਨੇ-ਜੰਗ ਤੋਂ ਡਰ ਜਾਏ ਜਾਂ ਉਹ ਸੱਤੀ ਹੀ ਕੀ ਜਿਹੜੀ ਸੱਤੀ ਹੋਣ ਦਾ
 ਨਿਰਣਾ ਲੈ ਕੇ ਪਿੱਛਾ ਹਟ ਜਾਏ। ਆਪ ਜੀ ਕਿਹਾ 'ਸੂਰ ਕਿ ਸਨਮੁਖ ਰਨ ਤੇ ਡਰਪੈ ਸਤੀ
 ਕਿ ਸਾਂਚੈ ਭਾਂਡੇ।' ਸਤੀ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਚਿੰਤਾ ਵੱਲ ਵਧਦੀ ਹੈ ਭਾਂਡੇ-ਟੀਡੇ ਸੰਭਾਲਣ (ਸਾਂਚੈ)
 ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ। ਇਸ ਨਿਭੈਅਤਾ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿੜ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੇ ਲੋਧੀ ਨੂੰ
 ਹਿਲਾ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕਰੋਧਿਤ ਵੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ
 ਕਬੀਰ ਨੂੰ ਜੰਜੀਰਾਂ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਗੰਗਾ ਵਿਚ ਡੋਬ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ
 ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਪ੍ਰਭੂ ਚਾਹੇਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਰਾਖੀ ਕਰੇਗਾ। ਮੌਤ ਦੇ ਡਰੇ ਨ ਆਪ ਜੀ
 ਦਾ ਮਨ ਡਰਿਆ ਨ ਸਰੀਰ ਨੱਸਿਆ। ਜਦੋਂ ਨਦੀ ਵਿਚ ਡਬੇਇਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਜੰਜੀਰਾਂ ਟੁੱਟ

ਗਈਆ ਤੇ ਭਗਤ ਜੀ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਉਭਰ ਕੇ ਉਪਰ ਆ ਗਏ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਭਗਤ ਜੀ ਇਦਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ :

ਗੰਗ ਗੁਸਾਇਨਿ ਗਹਿਰ ਗੰਤੀਰ। ਜੰਜੀਰ ਬਾਂਧਿ ਕਰਿ ਖਰੇ ਕਬੀਰ। ੧।

ਮਨੁ ਨ ਡਿਗੈ ਤਨੁ ਕਾਹੇ ਕਉ ਡਰਾਇ। ਚਰਨ ਕਮਲ ਚਿਤੁ ਗਹਿਓ ਸਮਾਇ। ਰਹਾਉ।

ਗੰਗਾ ਕੀ ਲਹਿਰ ਮੇਰੀ ਟੁਟੀ ਜੰਜੀਰ। ਮ੍ਰਿਗਛਾਲਾ ਪਰ ਬੈਠੇ ਕਬੀਰ। ੨।

ਕਹਿ ਕਬੀਰ ਕੋਉ ਸੰਗ ਨ ਸਾਥ। ਜਲ ਥਲ ਰਾਖਨ ਹੈ ਰਘੁਨਾਥ। ੩।
(੧੧੬੨)

ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਜੀਉ ਦਾ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ 'ਅਬ ਤਉ ਜਰੇ ਮਰੇ ਸਿਧਿ ਪਾਈਐ ਲੀਨੇ ਹਾਥਿ ਸੰਧਉਰਾ।' ਸੰਧਉਰਾ ਉਸ ਸੰਧੂਰ ਲਾਗੇ ਨਾਰੀਅਲ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜਾ ਸਤੀ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਨਾਰ ਚਿੰਤਾ ਤੇ ਚੜਨ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਫੜਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਸਤੀ ਹੋਣ ਦਾ ਦ੍ਰਿੜ ਨਿਸ਼ਚੇ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਉਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਹੈ ਕਿਸੇ ਜ਼ੋਰ-ਜਬਰਦਸਤੀ ਥਲੇ ਨਹੀਂ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਸ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਰਾਮ-ਨਾਮ ਜਪਣ ਦਾ ਨਿਰਣੈ ਉਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਮਨ-ਭਾਉ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਇਸ ਲਈ ਹਰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹਨ :

'ਕਬੀਰ ਐਸੀ ਹੋਇ ਪਰੀ ਮਨ ਕੋ ਭਾਵਤੁ ਕੀਨੁ।

ਮਰਨੇ ਤੇ ਕਿਆ ਡਰਪਨਾ ਜਬ ਹਾਥਿ ਸਿਧਉਰਾ ਲੀਨ। (੧੩੬੮)

ਭਗਤ ਜੀ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਰਾਮ ਚਾਹੇਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਉਸ ਨੂੰ ਸੜਨ ਤੋਂ ਬਚਾਅ ਲਵੇਗਾ। ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਨੂੰ ਵੀ ਰਾਮ ਰਾਮ ਕਹਿਣੇ ਰੋਕਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਨ ਮੰਨਣ ਸੀ ਤੇ ਅੱਗ ਵਿਚ ਸਾੜ ਦੇਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਪ੍ਰਲਾਦ ਨੂੰ ਬਚਾਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਮਨੋ-ਦਸ਼ਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਪ ਜੀ ਇਦਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ
—ਤੁ ਰਾਮ ਕਹਨ ਕੀ ਛੋਤੁ ਬਾਨਿ। ਤੁਝ ਤੁਰਤੁ ਛਤਾਉ ਮੇਰੇ ਕਹਿਓ ਮਾਨਿ।

ਮੇ ਕਉ ਕਹਾ ਸਤਾਵਹੁ ਬਾਰ ਬਾਰ। ਪ੍ਰਭਿ ਜਲ ਥਲ ਗਿਰਿ ਕੀਏ ਪਹਾਰ।
 ਇਕੁ ਰਾਮੁ ਨ ਛੋਡਉ ਗੁਰਹਿ ਗਾਰਿ। ਮੇ ਕਉ ਘਾਲਿ ਜਾਰਿ ਭਾਵੈ ਮਾਰਿ ਭਾਰਿ।
 ਕਾਢਿ ਖੜਗੁ ਕੋਪਿਓ ਰਿਸਾਇ। ਤੁਝ ਰਾਖਨਹਾਰੇ ਮੋਹਿ ਬਤਾਇ।
 ਪ੍ਰਭ ਬੰਭ ਤੇ ਨਿਕਸੇ ਕੈ ਬਿਸਥਾਰ। ਹਰਨਾਖਸੁ ਛੇਦਿਓ ਨਖ ਬਿਦਾਰ।
 ਓਇ ਪਰਮ ਪੁਰਖ ਦੇਵਾਧਿ ਦੇਵ। ਭਗਤਿ ਹੇਤਿ ਨਰਸਿੰਘ ਭੇਵ।
 ਕਹਿ ਕਬੀਰ ਕੋ ਲਖੈ ਨ ਪਾਰ। ਪ੍ਰਹਲਾਦ ਉਧਾਰੇ ਅਨਿਕ ਬਾਰ। (੧੧੯੪)
 ਸਕੰਦਰ ਲੋਧੀ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਰੋਧਿਤ ਵੀ ਹੋਇਆ। ਦੱਸਿਆ
 ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਬੁਧੀ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਇਹੀ ਹਾਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ
 ਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਪਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਅਵਿਸ਼ ਸ਼ਕਤੀ ਕਬੀਰ ਦੀ ਰਾਖੀ
 ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਬੰਨ ਕੇ ਮਸਤ ਹਾਥੀ ਅੱਗੇ ਸੁੱਟ
 ਦਿੱਛਾ ਜਾਏ। ਪਰ ਪਸ਼ੂ ਵੀ ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ ਤਰੰਗਾਂ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਬਲਕਿ ਮੈਂ ਤਾਂ
 ਕਹਾਂਗਾ ਕਿ ਪਸ਼ੂ-ਪੰਖੀ ਹੀ ਪਿਆਰ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਇਹ ਭਾਸ਼ਾ
 ਬੋਲਣੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਇਸ ਦੀ ਬੁਧੀ ਵਿਕਸਤ ਹੋਈ ਹੈ। ਹਾਥੀ ਕਬੀਰ
 ਜੀ ਵਲ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਵੱਧਦਾ। ਮਹਾਵਤ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਅਗਾਂਹ ਵੱਧਣ ਲਈ ਅੰਕੁਸ਼ ਮਾਰਦਾ
 ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਵੱਧਦਾ। ਕਾਜ਼ੀ ਮਹਾਵਤ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਹਾਥੀ ਨੇ
 ਕਬੀਰ ਨੂੰ ਨਾ ਮਾਰਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਸਿਰ ਕੱਟ ਦੇਵਾਂਗਾ। ਨਾ ਕਾਜ਼ੀ ਸਮਝ ਰਿਹਾ
 ਹੈ ਨਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕਿ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਤਿੰਨ ਵਾਰੀ ਬਚਾਇਆ ਹੈ, ਉਸ ਪ੍ਰਾਣੀ ਵੱਲ
 ਉਹ ਪਿਆਰ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਵੇਖਦੇ, ਕਿਉਂ ਗੈਬੀ ਸੱਚ ਨੂੰ ਨਹੀਂ
 ਪਛਾਣਦੇ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਬਾਰੇ ਕਬੀਰ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

—ਭੁਜਾ ਬਾਂਧਿ ਭਿਲਾ ਕਰਿ ਭਾਰਿਓ। ਹਸਤੀ ਕ੍ਰੋਧਿ ਮੁੰਡ ਮਹਿ ਮਾਰਿਓ।
 ਹਸਤਿ ਭਾਗਿ ਕੈ ਚੀਸਾ ਮਾਰੈ। ਇਆ ਮੂਰਤਿ ਕੈ ਹਉ ਬਲਿਹਾਰੈ।
 ਆਹਿ ਮੇਰੇ ਠਾਕੁਰ ਤੁਮਰਾ ਜੋਰੁ। ਕਾਜੀ ਬਕਿਬੋ ਹਸਤੀ ਤੋਰੁ। ਰਹਾਉ।
 ਰੇ ਮਹਾਵਤ ਤੁਝ ਭਾਰਉ ਕਾਟਿ। ਇਸਹਿ ਤੁਰਾਵਹੁ ਘਾਲਹੁ ਸਾਟਿ।

ਹਸਤਿ ਨ ਤੇਰੈ ਧਰੈ ਧਿਆਨੁ। ਵਾਕੈ ਰਿਦੈ ਬਸੈ ਭਗਵਾਨੁ।
 ਕਿਆ ਅਪਰਾਧ ਸੰਤ ਹੈ ਕੀਨ੍ਹਾ। ਬਾਂਧਿ ਪੋਟ ਕੁੰਚਰ ਕਉ ਦੀਨ੍ਹਾ।
 ਕੁੰਚਰ ਪੋਟ ਲੈ ਲੈ ਨਮਸਕਾਰੈ। ਬੂਝੀ ਨਹੀ ਕਾਜੀ ਅੰਧਿਆਰੈ।
 ਤੀਨਿ ਬਾਰ ਪਤੀਆ ਭਰਿ ਲੀਨਾ। ਮਨ ਕਠੋਰੁ ਅਜਹੂ ਨ ਪਤੀਨਾ।
 ਕਹਿ ਕਬੀਰ ਹਮਰਾ ਗੋਬਿੰਦੁ। ਚਉਥੇ ਪਦ ਮਹਿ ਜਨ ਕੀ ਜਿੰਦੁ। (੮੭੦)

ਹਾਰ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕਬੀਰ ਦਾ ਖਹਿੜਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਜੀਵਨ ਫਿਲਾਸਫੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਸਾਰਾਂਸ਼ ਹੇਠ ਦਿੱਤੇ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਸਮਝ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :

—ਮਨ ਰੇ ਛਾਡਹੁ ਭਰਮੁ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇ ਨਾਚਹੁ ਇਆ ਮਾਇਆ ਕੇ ਭਾਂਡੇ।
 ਸੂਰੁ ਕਿ ਸਨਮੁਖ ਰਨ ਤੇ ਡਰਪੈ ਸਤੀ ਕਿ ਸਾਂਚੈ ਭਾਂਡੇ। ੧।
 ਡਗਮਗ ਛਾਡਿ ਰੇ ਮਨ ਬਉਰਾ। ਅਬ ਤਉ ਜਰੇ ਮਰੇ ਸਿਧਿ ਪਾਈਐ ਲੀਨੇ
 ਹਾਥਿ ਸੰਧਉਰਾ। ਰਹਾਉ।

ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਮਾਇਆ ਕੇ ਲੀਨੇ ਇਆ ਬਿਧਿ ਜਗਤੁ ਬਿਗੂਤਾ।
 ਕਹਿ ਕਬੀਰ ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਨ ਛੋਡਉ ਸਗਲ ਉਚ ਤੇ ਉਚਾ। (੩੩੮)

੨. ਬਾਣੀ : ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਉਪਰਲੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਜੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਹਨ—
 ਪ੍ਰਭੂ ਵਲ ਦ੍ਰਿੜ ਭਾਵ ਰਖਣਾ, ਮਾਇਆ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਬਚਣਾ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਗਹਿਰਾਈ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

੩. ਦ੍ਰਿੜ ਭਾਵ ਰਖਣਾ :

ਸਾਡਾ ਮਨ ਦੋ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ— ਵਿਚਾਰਨਾ (THOUGHT) ਤੇ ਭਾਵ ਕਰਨਾ (EMOTIONS)। ਵਿਚਾਰ ਰਾਹੀਂ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਭਾਵ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ। ਵਿਚਾਰ ਬਾਹਰ ਲਿਜਾਂਦੇ ਹਨ ਭਾਵ ਅੰਦਰ। ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋਣ ਲਈ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਅਧਿਆਤਮਕ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋਣ ਲਈ ਭਾਵ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਭਾਵ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਜਾਉਰੇ ਤਾਂ ਧੌਖਾ

ਖਾਉਗੇ। ਇਦਾਂ ਹੀ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭੂ ਵਲ ਜਾਉਗੇ ਤਾਂ ਭਟਕ ਜਾਉਗੇ। ਇਹ ਰਾਹ ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਮਝਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਬੁਧੀ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਰੰਗ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ, ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਪਾਠ ਕਰਮ ਅਤੇ ਚਤੁਰਾਈ ਮਿਲਾਪ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਦੀ ਪਰ ਭਾਵ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ :

—ਜੋ ਕਿਛੁ ਕਰੇ ਸੁ ਆਪੇ ਆਪੈ। ਬੁਧਿ ਸਿਆਣਪ ਕਿਛੁ ਨ ਜਾਪੈ। (੧੦੦)

—ਬੁਧਿ ਪਾਠਿ ਨ ਪਾਈਐ ਬਹੁ ਚਤੁਰਾਈਐ ਭਾਇ ਮਿਲੈ ਮਨਿ ਭਾਣੈ। (੪੩੭)

—ਬੁਧੀ ਬਾਜੀ ਉਪਜੈ ਚਾਉ। ਸਹਸ ਸਿਆਣਪ ਪਵੈ ਨ ਤਾਉ। (੧੫੮)

ਇਸਦੇ ਉਲਟ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਮਝਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਭਾਉ (ਜਾਂ ਭਾਇ) ਨਾਲ ਭਗਤੀ ਕਰੋ, ਭਉ ਨਾਲ ਗੁਣ ਗਾਉ, ਭਾਉ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਪਾਉ—

—ਗੁਰ ਦਰਸਨਿ ਓਧਰੈ ਸੰਸਾਰਾ। ਜੇ ਕੋ ਲਾਏ ਭਾਉ ਪਿਆਰਾ (੩੬੧)

—ਭਾਉ ਭਗਤਿ ਗੋਬਿੰਦ ਬਾਂਛਤ ਜਮ ਨ ਸਾਕੈ ਜੋਹਿ ਜੀਉ। (੯੨੯)

—ਭਾਉ ਭਗਤਿ ਗਾਇ ਗੁਣ ਗੋਬਿੰਦ ਜਮ ਕਾ ਮਾਰਗੁ ਸਾਧਿਓ। (੫੩੦)

—ਭਾਉ ਲਾਗਾ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿਉ ਘਾਲ ਪਈ ਥਾਇ। (੧੦੦੨)

—ਪ੍ਰਭ ਮਿਲਨ ਕਾ ਮਾਰਗ ਜਾਨਾ। ਭਾਇ ਭਗਤਿ ਹਰਿ ਸਿਉ ਮਨੁ ਮਾਨਾਂ। (੧੩੩੯)

ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਪਸ਼ਟ ਸਮਝਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਲਨ ਦਾ ਰਾਹ ਭਾਉ ਭਗਤ ਹੈ। ਕਿਉਂ? ਕਿਉਂ ਕਿ ਵਿਚਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਭੂ ਤਕ ਨਹੀਂ ਅਪੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਪਹਿਲਾ, ਵਿਚਾਰ ਵਿਚ ਗਤੀ ਹੈ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਵਿਚ ਗਤੀ ਨਹੀਂ। ਪ੍ਰਭੂ ਵਲੋਂ ਬਣਾਇਆ ਸਾਰਾ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਗਤੀ ਵਿਚ ਹੈ। ਕੀ ਚੰਨ, ਕੀ ਤਾਰੇ, ਕੀ ਸੂਰਜ, ਕੀ ਜਮੀਨ—ਸਭ ਗਤੀਮਾਨ ਹਨ। ਚੰਨ ਜਮੀਨ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦਾ ਹੈ, ਜਮੀਨ ਆਪਣੇ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦੀ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਸੂਰਜ (ਤਾਰੇ ਵੀ ਸੂਰਜ ਹਨ), ਗ੍ਰਹਿ ਉਪਗ੍ਰਹਿ ਗਤੀਮਾਨ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਕੋਲ੍ਹ, ਚੱਕੀ, ਚਰਖੇ, ਲਾਟੂ ਮਧਾਣੀਆਂ ਵਾਂਗ ਗੋਲ ਗੋਲ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਹਨ—

ਕੋਲ੍ਹ ਚਰਖਾ ਚਕੀ ਚਕੁ। ਥਲ ਵਾਰੋਲੇ ਬਹੁਤੁ ਅਨੰਤੁ।

ਲਾਟੂ ਮਧਾਣੀਆਂ ਅਨਗਾਹ। ਪੰਖੀ ਭਉਦੀਆ ਲੈਨਿ ਨ ਸਾਹ।

ਸੁਐ ਚਾੜਿ ਤਵਾਈਅਹਿ ਜੰਤ। ਨਾਨਕ ਭਉਦਿਆ ਗਣਤ ਨ ਐਤ। (੪੬੫)

ਵਿਗਿਆਨ ਰਾਹੀਂ ਗਲ ਕਰੀਐ ਤਾਂ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਹਰ ਵਸਤੂ ਲੱਖਾਂ ਕਰੋੜਾਂ ਐਟਮਾਂ ਦਾ ਜੋੜ ਹੈ। ਅਤੇ ਹਰ ਐਟਮ ਬਹੁਤ ਗਤੀ ਨਾਲ ਘੁੰਮ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਐਨੀ ਗਤੀ ਨਾਲ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਗਤੀ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਹਰ ਵਸਤੂ ਰੁਕੀ ਹੋਈ ਨਜ਼ਰ ਆਂਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਲੋਹੇ ਜਾਂ ਰੇਤ ਦੇ ਕਣ ਅੰਦਰ ਐਟਮ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਣਾਂ ਰਾਹੀਂ ਬਣਿਆ ਪਹਾੜ ਜਾਂ ਲੋਹੇ ਦੀ ਖਾਣ ਦੇ ਐਟਮ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਹ ਐਨੀ ਸਪੀਡ ਨਾਲ ਘੁੰਮਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਠਹਿਰੇ ਹੋਏ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਹਵਾ ਦਾ ਪੱਖਾ ਜਦੋਂ ਸਪੀਡ ਨਾਲ ਚਲਾਇਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਇਸਦੇ ਪੰਖ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦੇ। ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਇਕੋ ਚੀਜ਼ ਘੁੰਮ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਭ ਕੁਝ ਗਤੀਮਾਨ ਹੈ, ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ। ਪਰ ਹਰ ਐਟਮ ਵਿਚਲਾ ਨੀਊਟਰੋਨ ਗਤੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।

ਇੰਝ ਹੀ ਸਾਡੇ ਵਿਚਾਰ ਹਨ । ਇਹ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦੀ ਸਪੀਡ (ਛੱਬਿਥਣ + ਸ਼ : ਭ.ਓ) ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਤੇਜ਼ ਘੁੰਮ ਚਲਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਇਕ ਸੈਕਿੰਡ ਵਿਚ ਸਾਰਾ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਘੁੰਮ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਪਿਛਲੀ ਸ਼ਕਤੀ ਗਤੀਮਾਨ ਨਹੀਂ । ਜੇ ਸ਼ਕਤੀ (ਆਤਮਾ) ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਚਲਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਗਤੀਮਾਨ ਨਹੀਂ । ਉਸ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਪਾਉਣ ਲਈ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਹਰ ਧਿਆਨੀ ਦੀ ਇਹ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਗਤੀ ਰੋਕ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦਾ। ਧਿਆਨ, ਸਿਮਰਨ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ, ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਦੌੜ ਰੋਕੜ ਦੇ ਜਤਨ ਹਨ। ਸਭ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਨਿਰਵਿਚਾਰ ਅਵਸਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਮਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਕਤੀ ਦਸਮ ਦੁਆਰ ਵਿਚ ਵਸਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਦੋ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਤ੍ਰਿਕੁਟੀ ਥਾਂ, (ਜਿਥੇ ਬਿੰਦੀ ਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ) ਤੇ ਹੈ। ਇਹੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ—

—ਦਸਮ ਦੁਆਰਾ ਅਗਮ ਅਪਾਰਾ ਪਰਮ ਪੁਰਖ ਕੀ ਘਾਟੀ।

ਉਪਰਿ ਹਾਟੁ ਹਾਟੁ ਪਰਿ ਆਲਾ। ਆਲੇ ਭੀਤਰਿ ਥਾਤੀ। (੯੭੪)

ਸਾਡੇ ਸਰੀਰ (ਹਾਟ) ਉਪਰ ਅੱਖਾਂ (ਆਲਾ) ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਭਜੋਤ (ਆਤਮਾ) ਵਸਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਥਾਂ ਨੂੰ ਤੀਸਰੀ ਅੱਖ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਮਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਦਾ ਦਸਮ ਦੁਆਰ ਖੁਲ੍ਹ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਤੀਸਰੀ ਅੱਖ ਖੁਲ੍ਹ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਆਤਮਾ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਵੀ ਮਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਰਨ ਸਮੇਂ ਇਦਾਂ ਦੇ ਆਤਮਾ ਦਰਸ਼ੀ ਦੇ ਪ੍ਰਾਣ ਦਸਮ ਦੁਆਰ ਤੋਂ ਖੋਪੜੀ ਤੋੜ ਕੇ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਮੁਰਦੇ ਦੀ ਖੋਪੜੀ ਭੰਨਣ ਦੀ ਕ੍ਰਿਆ ਇਹੀ ਦਰਸਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਾਣ ਇਥੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਣ। ਪਰ ਇਹ ਇਕ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮੁਰਦੇ ਦੇ ਪ੍ਰਾਣ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਨਿਕਲ ਚੁੱਕੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜੇ ਉਸ ਦੀ ਖੋਪੜੀ ਉਦੋਂ ਨਹੀਂ ਟੁੱਟੀ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਮੁਰਦੇ ਦੀ ਖੋਪੜੀ ਭੰਨਣ ਦਾ ਕੋਈ ਅਰਥ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਵੀ ਮਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਸਤ ਚੱਕਰ ਹਨ ਅਤੇ ਹਰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਾਣ ਕਿਸੇ ਇਕ ਚੱਕਰ ਤੋਂ (ਜਿਥੇ ਉਸਦੇ ਪ੍ਰਾਣ ਅਟਕੇ ਹਨ) ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਚੱਕਰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਮਨੋ-ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਰਸਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਕਾਮੀ ਦੇ ਪ੍ਰਾਣ ਸਭ ਤੋਂ ਹੇਠਲੇ ਸੈਟਰ (ਜਿਹੜਾ ਟੱਟੀ ਪਿਸ਼ਾਬ ਦੇ ਥਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ) ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਤਮ ਦਰਸ਼ੀ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਉਪਰਲੇ ਸੈਟਰ ਦਸਮ ਦੁਆਰ ਤੋਂ।
ਕਬੀਰ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—

—ਨਗਰੀ ਏਕੈ ਨਉ ਦਰਵਾਜੇ ਧਾਵਤੁ ਬਗਜਿ ਰਹਾਈ।

ਤ੍ਰਿਕੁਟੀ ਛੁਟੇ ਦਸਵਾ ਦਰੁ ਖੁਲੈ ਤਾਂ ਮਨੁ ਖੀਵਾ ਭਾਈ। (੧੧੨੩)

—ਦਸਵੈ ਦੁਆਰਿ ਕੁੰਜੀ ਜਬ ਦੀਜੈ। ਤਉ ਦਇਆਲ ਕੋ ਦਰਸਨੁ ਕੀਜੈ। (੩੪੧)

ਮਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਇਹ ਦਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਤੰਗ ਹੈ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਰਾਈ ਦੇ ਦਸਵੇਂ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਜਿਆਦਾ ਸੰਕੀਰਣ ਹੈ।—‘ਕਬੀਰ ਮੁਕਤਿ ਦੁਆਰਾ ਸੰਕੁਰਾ ਰਾਈ ਦਸਇ ਭਾਇ।’ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਸਮ ਦੁਆਰ ਲੰਘਣਾ

ਬਹੁਤ ਕਠਿਨ ਹੈ। ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਇਹ ਦੁਆਰ ਪਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਵਿਚਾਰ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਕੰਬਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਦੁਆਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਹੀ ਅਟੱਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਥੋਂ ਲੰਘਣ ਲਈ ਮਨ ਬਿਲਕੁਲ ਅਕੰਪ, ਗਤੀ ਰਹਿਤ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜਰਾ ਜਿਨਾ ਵੀ ਵਿਚਾਰ ਹਿਲੇ ਕਿ ਬਾਹਰ ਰਹਿ ਗਏ। ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਅਕੰਪ ਬਣਾਣ ਲਈ ਨੌ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਨੂੰ, ਜਿਹੜੇ ਸਾਨੂੰ ਬਾਹਰ ਲਿਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਹ ਨੌ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਹਨ ਦੋ ਅੱਖਾਂ, ਦੋ ਨਾਸਿਕਾਂ, ਦੋ ਕੰਨ, ਦੋ ਟੱਟੀ ਪਿਸ਼ਾਬ ਦੇ ਰਾਹ ਤੇ ਇਕ ਜੀਭ। ਇਹ ਨੌ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਬਾਹਰ ਦੌੜਨਾ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਏ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਦਸਮ ਦੁਆਰ ਵਲ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—

—ਨਉਦਰ ਠਾਕੇ ਧਾਵਤੁ ਰਹਾਏ। ਦਸਵੈ ਨਿਜ ਘਰਿ ਵਾਸਾ ਪਾਏ। (੧੨੪)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵੀ ਨੌ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬੰਦ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ—

—ਨਉਦਰ ਠਾਕੇ ਧਾਵਤੁ ਰਹਾਏ। ਦਸਵੈ ਨਿਜ ਘਰਿ ਵਾਸਾ ਪਾਏ। (੧੨੪)

ਨੌ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬੰਦ ਹੋਣ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਵੀ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਦਮ ਘੁਟਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਨਿਰ ਵਿਚਾਰ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਯਾਨੀ ਜਦੋਂ ਪ੍ਰਾਣੀ ਆਪਣੀ ਆਤਮਾ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਵਿਚਾਰ ਉਸ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਇਸੇ ਲਈ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਵਲ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ।

ਦੂਸਰਾ, ਵਿਚਾਰ ਤੋੜਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ ਜੋੜਦਾ ਹੈ। ਵਿਚਾਰ ਇਕ ਵਿਚ ਅਨੇਕਤਾ ਦੇਖਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ ਅਨੇਕ ਵਿਚ ਏਕਤਾ ਦੇਖਦਾ ਹੈ। ਵਿਗਿਆਨ ਕਿਉਂਕੀ ਤੋੜਣ ਦਾ ਰਾਹ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਰਸਤਾ ਹੈ। ਤੋੜਣ ਨਾਲ ਵਸਤੂ ਮੁਰਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਆਤਮਾ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਆਂਦੀ। ਮਸਲਨ ਫੁੱਲ ਸੁੰਦਰ ਹੈ, ਜੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਫੁੱਲ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਖੋ ਤਾਂ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਭਾਉ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜੇ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਦੇਖੋ ਤਾਂ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨਹੀਂ ਦਿਸੇਗੀ। ਸੁੰਦਰਤਾ ਲੱਭਣ ਲਈ ਵਿਚਾਰ ਫੁੱਲ ਨੂੰ ਤੋੜ ਤੋੜ ਕੇ ਪਰਖੇ ਗਾ। ਇਸ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੋ ਨੂੰ ਅਲਗ ਕਰੇਗਾ, ਇਸਦੇ

ਰੰਗ ਨੂੰ ਅਲਗ ਕਰੇਗਾ। ਵਿਗਿਆਨਕ ਫੁਲ ਦੇ ਰੰਗ ਤੇ ਖੁਸ਼ਬੋ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲਏਗਾ, ਪਰ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਤੋੜਣ ਵਿਚ ਫੁਲ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨਹੀਂ ਬਚੇਗੀ। ਕੋਈ ਇਸਤਰੀ ਸੁੰਦਰ ਲਗਦੀ ਹੈ ਪਰ ਜੇ ਉਸ ਦੇ ਸੁੰਦਰ ਦੰਦ ਬਾਹਰ ਕਢ ਦੇਉ, ਸੁੰਦਰ ਅਖਾਂ ਬਾਹਰ ਕਢ ਲਵੇ, ਸੁੰਦਰ ਬਾਲ ਕੱਟ ਕੇ ਅਲਗ ਕਰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੀ ਲਭੇਗਾ? ਉਸ ਨੂੰ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨਹੀਂ ਲਭੇਗੀ ਬਲਕਿ ਬਦਸੂਰਤ ਮੁਰਦਾ ਦੰਦ, ਅੱਖਾਂ, ਵਾਲ ਆਦਿ ਮਿਲਣਗੇ। ਇਦਾਂ ਹੀ ਜੇ ਕੋਈ ਰੱਬ ਵੱਲ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਜਾਏਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਬਣਾਈ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਭੂ ਨਹੀਂ ਲਭੇਗਾ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਜੇ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇਖੇਗਾ ਤਾਂ ਸੁੰਦਰ ਭਾਵ ਉਠਣਗੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਵਿਤਾ ਉਭਰੇਗੀ, ਗੀਤ ਜਨਮਣ ਗੇ, ਸੰਗੀਤ ਜਾਗੇਗਾ, ਨਾਚ ਉਛਲੇਗਾ, ਚਿਤਰ ਜਾਗੇਗਾ। ਇਹ ਸਭ ਆਤਮਾ ਦੇ ਨੇੜੇ ਲਿਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਤੀਸਰਾ, ਭਾਵ ਵਿਚ ਹਉਮੈ ਮਿਟਦੀ ਹੈ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਇਕ-ਮਿਕਤਾ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਹਉਮੈ ਬਲਵਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵਿਚਾਰ ਹਉਮੈ ਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਕਰਨ ਦਾ ਰਾਹ ਹੈ। 'ਮੈਂ' ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਢੇਰੀ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦੀ। ਮੇਰੇ ਵਿਚਾਰ ਮੇਰੀ ਹਉਮੈ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਦਲੀਲਾਂ ਰਾਹੀਂ ਮੈਂ ਸਿਰਫ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਹੋਰ ਪੱਕੇ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਦੂਸਰਿਆ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਭਰਕੇ ਦਰਸਾਂਦਾ ਹਾਂ ਤਾਕਿ ਮੇਰੀ ਹਉਮੈ ਹੋਰ ਵੱਡੀ ਹੋ ਜਾਏ। ਹਉਮੈ ਨਾਲ ਭਾਰਾ ਹੋਇਆ ਮਨ ਦਸਵੇਂ ਦੁਆਰ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲ ਸਕਦਾ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—

—ਕਬੀਰ ਮੁਕਤਿ ਦੁਆਰਾ ਸੰਕੁਰਾ ਗਈ ਦਸਏ ਭਾਇ।

ਮਨੁ ਤਉ ਮੈਗਲੁ ਹੋਇ ਰਹਿਓ ਨਿਕਸੋ ਕਿਉ ਕੈ ਜਾਇ। (੧੩੬੭)

ਚੌਥੇ, ਸਾਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਬਾਹਰ ਵਲ ਲਿਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਦਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਕੋਲੋਂ ਦੂਰ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜਾ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਹੈ। ਵਿਚਾਰ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਤੋਂ ਦੂਰ ਲਿਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਭਾਵ ਉਸ ਦੇ ਨੇੜੇ ਲਿਜਾਂਦਾ ਹਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਬਾਹਰ ਲਭਣਾ

ਭਰਮ ਵਿਚ ਪੈਣਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਭ ਸਰੀਰ (ਘਰ) ਅੰਦਰ ਹੀ ਹੈ।

—ਸਭ ਕਿਛੁ ਘਰ ਮਹਿ ਬਾਹਰਿ ਨਾਹੀ। ਬਾਹਰਿ ਟੋਲੈ ਸੇ ਭਰਮਿ ਭੁਲਾਹੀ। (੧੦੨)

—ਬਾਹਰੁ ਖੋਜਿ ਮੁਏ ਸਭਿ ਸਾਕਤ ਹਰਿ ਗੁਰਮਤੀ ਘਰਿ ਪਾਇਆ। (੧੧੬੧)

—ਬਾਹਿਰ ਢੂੰਢਿ ਵਿਗੁਚੀਐ ਘਰ ਮਹਿ ਵਸਤੁ ਸੁਬਾਇ। (੬੩)

ਪੰਜਵਾਂ, ਵਿਚਾਰ ਡਰ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਬੁਜਦਿਲ ਤੇ ਡਰਪੋਕ ਬਣਾਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਭਾਵ ਉਸ ਨੂੰ ਨਿਰਭਉ ਤੇ ਤਿਆਗੀ ਬਣਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸੀਸ ਭੇਟ ਮੰਗਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਅਗੇ ਵਧ ਕੇ ਸੀਸ ਭੇਟ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਕੀ ਵਿਚਾਰਵਾਨ ਇਦਾਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕੀ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਕੋਈ ਮੌਤ ਨੂੰ ਗਲੇ ਲਾ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਵਿਚਾਰਵਾਨ ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਮੂਲਵਾਨ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਭਾਵਕ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦੇ ਬਚਨ। ਵਿਚਾਰਵਾਨ ਬੇਦਾਵਾ ਲਿਖ ਕੇ ਗੁਰੂ ਕੋਲੋਂ ਬੇਮੁਖ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਪਿਆਰੀ ਹੈ, ਘਰ ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਪਿਆਰੀ ਹੈ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਘਰਵਾਲੀਆਂ ਕੋਲੋਂ ਲਾਨਤਾ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਗੁਰੂ ਲਈ ਕੁਝ ਕਰਨ ਲਈ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਕੇ ੪੦ ਮੁਕਤਿਆਂ ਨਾਲ ਸਤਕਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹੁਣੇ ਹੋਈ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨਾਲ ਕਾਰਗਿਲ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਇਕ ਸਿਖ ਅਫਸਰ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਟੈਲੀਵੀਜ਼ਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਪੁਛਿਆ “ਵਰਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਅਗੇ ਵਧਦੇ ਸਮੇਂ ਕੀ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਬਚਾਣ ਦਾ, ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਦੇ ਜੀਆਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਆਇਆ।” ਉਸ ਕਿਹਾ “ਮੌਤ ਸਾਹਮਣੇ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਵਿਚਾਰ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਕੋ ਵਿਚਾਰ ਬਚਦਾ ਹੈ। ਟਾਰਗੈਟ (ਓ ਵਭਥਰੀ) ਅਤੇ ਉਸ ਅੰਦਰਲੇ ਦੁਸ਼ਮਣ। ਬਸ, ਟਾਰਗੈਟ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨਾ ਤੇ ਵੈਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮੁਕਾਣਾ।” ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਰਾਹ ਤੇ ਟੁਰਨ ਲਈ ਵੀ ਇਹੋ ਵਿਚਾਰ ਜਾਂ ਭਾਵ ਬਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਪਿਆਰ। ਇਸ ਲਈ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਵਾਣ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਈ ਮਿਸਾਲਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ—ਕੰਵਲ ਦਾ ਜਲ ਨਾਲ, ਭੰਵਰ ਦਾ ਫੁੱਲ ਨਾਲ, ਪਤੰਗੇ ਦਾ ਅੱਗ ਨਾਲ, ਮੱਛੀ ਦਾ ਪਾਣੀ ਨਾਲ,

ਚਾਤ੍ਰਿਕ (ਪ੍ਰੀਤ) ਦਾ ਸੂਰਜ ਨਾਲ। ਇਹ ਸਭ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰ ਲਈ ਜੀਵਨ
ਬਲੀਦਾਨ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹਨ। ਇਹ ਵਿਚਾਰਦੇ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕੀ ਗਲਤ ਹੈ ਤੇ ਕੀ
ਠੀਕ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਕੋ ਭਾਵਨਾ ਹੈ—ਪ੍ਰੇਮੀ ਦਾ ਮਿਲਾਪ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਰਸਾਂਦੀ ਹੈ—

—ਰੇ ਮਨ ਐਸੀ ਹਰਿ ਸਿਉ ਪ੍ਰੀਤਿ ਕਰਿ ਜੈਸੀ ਜਲ ਕਪਲੇਹਿ।

ਲਹਰੀ ਨਾਲਿ ਪਛਾੜੀਐ ਭੀ ਵਿਗਸੈ ਅਸਨੇਹਿ। (੫੬)

—ਰੇ ਮਨ ਐਸੀ ਹਰਿ ਸਿਉ ਪ੍ਰੀਤਿ ਕਰਿ ਜੈਸੀ ਚਕਵੀ ਸੂਰ । (੬੦)

—ਚਕਵੀ ਸੂਰ ਸਨੇਹੁ ਚਿਤਵੈ ਆਸ ਘਣੀ ਕਦਿ ਦਿਨੀਅਰੁ ਦੇਖੀਐ। (੬੦)

—ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਕਿਉ ਰਹੀਐ ਦੁਖ ਕਿਨਿ ਸਹੀਐ ਚਾਤ੍ਰਿਕ ਬੁੰਦ ਪਿਆਸਿਆ। (੧੧੨੨)

—ਕਮਲ ਹੇਤਿ ਬਿਨਸਿਓ ਹੈ ਭਵਰਾ ਉਨਿ ਮਾਰਗੁ ਨਿਕਸਿ ਨ ਪਾਇਓ। (੬੦੦)

—ਨੈਨਿ ਦੇਖਿ ਪਤੰਗੁ ਉਰਝੈ ਪਸੁ ਨ ਦੇਖੈ ਆਗਿ। (੪੮੨)

—ਜੈਸੀ ਮਛਲੀ ਨੀਰ ਇਕ ਖਿਨ ਭੀ ਨਾ ਧੀਰੇ ਮਨ ਐਸਾ ਨੇਹੁ ਕਰੇਹੁ। (੬੦੦)

—ਬਿਨੁ ਜਲ ਪ੍ਰਾਨ ਤਜੈ ਹੈ ਮੀਨਾ ਜਿਨਿ ਜਲ ਸਿਉ ਹੇਤੁ ਬਢਾਇਓ। (੬੦੦)

ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਐਸੀ ਤੀਬਰ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਅਗੇ
ਹੋਰ ਕੋਈ ਵਿਚਾਰ ਟਿਕ ਨ ਸਕੇ। ਮੱਛੀ ਦਾ ਪਾਣੀ ਬਿਨਾ ਮਰ ਜਾਣਾ, ਪਤੰਗੇ ਦਾ ਅੱਗ
ਵਿਚ ਸੜ ਕੇ ਸੁਆਹ ਹੋ ਜਾਣਾ—ਇਹ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਕੰਡੇ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੇ
ਫੁਲ ਹਨ। ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ
। ਇਸ ਰਾਹ ਤੇ ਭਾਵ ਪ੍ਰਬਲ ਹੈ। ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਸਭ ਵਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕੁਝ ਬਚਾਇਆ
ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—

—ਸਾਚ ਕਹੇ ਸੁਨ ਲੇਹੁ ਸਭੇ। ਜਿਨ ਪ੍ਰੇਮ ਕੀਯੋ ਤਿਨਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਪਾਯੋ।

੪. ਮਾਇਆ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਬਚਣਾ :

ਪ੍ਰਭੂ ਪਾਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਮ ਭਾਵਨਾ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ (ਕਹਿ ਕਬੀਰ ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਨ
ਛੋਡਉ) ਅਤੇ ਪਰਮ ਸੁਖ ਪਾਣ ਲਈ ਮਾਇਆ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦੀ (ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ
ਮਾਇਆ ਕੇ ਲੀਨੇ ਇਆ ਬਿਧਿ ਜਗਤੁ ਬਿਗੁਤਾ) । ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮਾਇਆ ਨੂੰ

ਨਾਗਨੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਅਗਨੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਸ਼ਰਾਬ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਮੋਹਣੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ—

—ਮਾਇਆ ਹੋਈ ਨਾਗਨੀ ਜਗਤਿ ਰਹੀ ਲਪਟਾਇ। (੫੧੦)

—ਮਾਇਆ ਅਗਨਿ ਜਲੈ ਸੰਸਾਰੇ। ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਿਵਾਰੈ ਬਬਦਿ ਵੀਚਾਰੇ। (੧੦੮੬)

—ਮਾਇਆ ਕੇ ਮਦਿ ਜਨਮ ਸਿਰਾਇਓ ਰਾਮ ਭਜਨਿ ਨਹੀ ਲਾਗਿਓ। (੧੦੦੮)

—ਮਾਇਆ ਚਿਤ੍ਰ ਬਚਤ੍ਰਿ ਬਿਮੋਹਿਤ ਬਿਰਲਾ ਬੁਝੈ ਕੋਈ । (੪੮੫)

—ਮਾਇਆ ਭੁਇਅੰਗਮ ਸਰਪੁ ਹੈ। (੧੪੧੫)

ਮਾਇਆ ਨਾਗਣ ਹੈ, ਜ਼ਹਿਰਲਾ ਸੱਪ ਹੈ, ਮੋਹਣੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਆਪ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀ ਪਹੁੰਚਾਂਦੀ। ਮਾਇਆ ਦੇ ਦੋ ਬੱਚੇ ਹਨ—ਕਾਮ ਤੇ ਕ੍ਰੋਧ। ਜਿੰਨੀ ਦੇਰ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਮਾਇਆ ਪ੍ਰਤੀ ਕੋਈ ਕਾਮਨਾ ਨਹੀ ਜਾਗਦੀ, ਇਸ ਨੂੰ ਪਾਣ ਦੀ ਕੋਈ ਇੱਛਾ ਨਹੀ ਜਾਗਦੀ, ਇਹ ਨਾਗਨ ਸਾਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀ ਕਹਿੰਦੀ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਕਾਮਨਾ ਅਧੀਨ ਅਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਣ ਲਗਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਹੀ ਇਹ ਸਾਨੂੰ ਦੁਖਾਂਦੀ ਹੈ। ਮਾਇਆ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪੁੱਤਰ (ਕਾਮ) ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਮਾਇਆ ਪ੍ਰਤੀ ਕਾਮਨਾ ਜਗਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਨਾ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਰੁਕਾਵਟ ਪਾਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮਾਇਆ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਪੁੱਤਰ (ਕ੍ਰੋਧ) ਅੱਗੇ ਆਂਦਾ ਹੈ, ਕਾਮ ਦੇ ਰਾਹ ਦੀ ਰੁਕਾਵਟ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ। ਕ੍ਰੋਧ ਸਾਨੂੰ ਉਕਸਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਰੁਕਾਵਟ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਵੀ ਗਲਤ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ।

ਇਸ ਲਈ ਸਵਾਲ ਮਾਇਆ ਦੇ ਪਾਉਣ ਜਾਂ ਤਿਆਗਣ ਦਾ ਨਹੀ ਬਲਕਿ ਇਸ ਦੇ ਦੋ ਬਚਿਆਂ (ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ) ਤੋਂ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਰਹਿਣ ਦਾ ਹੈ। ਮਾਇਆ ਆਏ ਤਾਂ ਠੀਕ, ਚਲੀ ਜਾਏ ਤਾਂ ਠੀਕ। ਇਸ ਨੂੰ ਲਿਆਣ ਲਈ ਤੀਬਰ ਕਾਮਨਾ ਨਹੀ ਜਗਾਉਣੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਜਾਣ ਨਾਲ ਕ੍ਰੋਧ ਨਹੀ ਕਰਨਾ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਗਤਾਂ ਵਲੋਂ ਭੋਟ ਕੀਤੀ ਹੀਰੇ ਦੀ ਕਲਗੀ ਲਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਪਰ ਮਾਇਆ ਪ੍ਰਤੀ ਕੋਈ ਕਾਮਨਾ ਨਹੀ, ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਰਾਹਣਾ ਬਣਾ ਕੇ ਸੌਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਮਾਇਆ ਜਾਣ ਪ੍ਰਤੀ ਕੋਈ ਕ੍ਰੋਧ

ਨਹੀਂ। ਇਦਾਂ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਵਾਲਾ ਮਾਇਆ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਉ ਤੋਂ ਪਰਾਂ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਆਮ ਗ੍ਰਿਹਤਸਤੀ ਮਾਇਆ ਦੇ ਮਗਰ ਦੌੜਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸੰਨਿਆਸੀ ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਪਰਾਂ ਦੌੜਦਾ ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਮਾਇਆ ਉਪਰ ਹੈ ਅਤੇ ਦੋਵੇਂ ਦੌੜ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੌੜ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਮਾਇਆ ਦਾ ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਨਹੀਂ ਪਛਾਣਦੇ। ਗ੍ਰਿਹਤਸਤੀ ਮਾਇਆ ਇਕੱਠੀ ਕਰੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਭੋਗਦਾ ਜਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਅੱਖ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਭੋਗਦਾ। ਇਸ ਨੂੰ ਭੋਗਣ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਸੋਚਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂ ਅਸੀਂ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭੋਗਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਪਰ ਭੋਗਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮੌਤ ਦਾ ਬੁਲਾਵਾ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਾਂ ਅਸੀਂ ਮਾਇਆ ਭੋਗਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਅੱਖ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਦੇਖਦੇ ਕਿ ਭੋਗਣ ਰਾਹੀਂ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਜੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕੀ ਉਹ ਸਥਾਈ ਹੈ। ਸੁੰਦਰ ਇਸਤਰੀ, ਸੁੰਦਰ ਪੁਸ਼ਾਕੇ, ਸੁੰਦਰ ਭਵਨ, ਸਵਾਦਿਸ਼ਟ ਭੋਜਨ, ਸਭ ਭੋਗਿਆ ਪਰ ਸੁਤੇ ਸੁਤੇ, ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਇਸ ਭੋਗ ਰਾਹੀਂ ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਇਸੇ ਅਗਿਆਨ ਕਾਰਨ ਅਸੀਂ ਬਾਰ ਬਾਰ ਉਹੀ ਭੋਗਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ ਕਿ ਅਸਲ ਵਿਚ ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ :

—ਮਾਇਆ ਮੋਹੁ ਅਗਿਆਨੁ ਗੁਬਾਰੁ। ਮਨਮੁਖ ਮੋਹੇ ਮੁਗਧ ਗਵਾਰੁ।

ਅਨਦਿਨੁ ਧੰਧਾ ਕਰਤ ਵਿਹਾਇ। ਮਰਿ ਮਰਿ ਜੰਮਹਿ ਮਿਲੈ ਸਜਾਇ। (੧੨੬੨)'

ਮਾਇਆ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਅੱਖ ਨਾਲ ਭੋਗੋ ਤਾਂ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਅਸਾਰਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਮਿਲੇ ਛਿਣਕ ਸੁੱਖ ਦੀ ਅਸਥਿਰਤਾ ਸਮਝ ਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਮਗਰੋਂ ਅਸੀਂ ਅਗਿਆਨ ਕਾਰਣ ਮਾਇਆ ਜਾਲ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਫਸਾਂਗੇ।

ਇਹੀ ਅਗਿਆਨ ਤਿਆਗੀਆਂ ਦਾ ਹੈ। ਬਿਨਾਂ ਭੋਗੇ ਉਹ ਮਾਇਆ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਇਦਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮਾਇਆ ਦਾ ਮੋਹ ਗਹਿਰੇ ਅੰਦਰ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਕਾਰਣ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਕਈ ਸਾਧੂ-ਸੰਤ ਉਪਰੋਂ ਮਾਇਆ ਦੇ ਤਿਆਗ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅੰਦਰੋਂ ਮਾਇਆ ਦਾ ਮੋਹ ਨਹੀਂ ਮੁਕਾ ਸਕਦੇ। ਉਹ

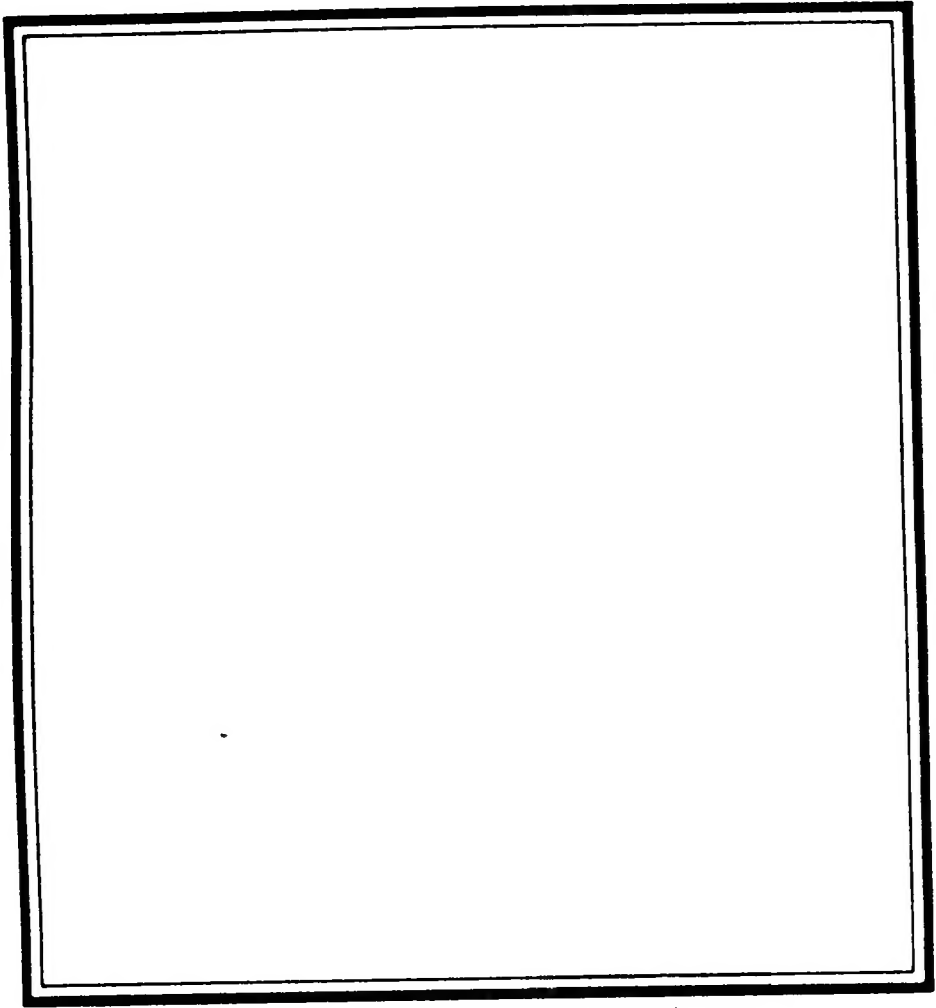

ਭੋਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਤਿਆਗਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੇ ਆਪ ਮਾਇਆ ਇਕੱਠੀ ਕਰੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਦਾ ਭੋਗਣਾ ਅਗਿਆਨ ਹੈ ਪਰ ਸੰਨਿਆਸੀ ਦਾ ਨਾ-ਭੋਗਣਾ ਵੀ ਅਗਿਆਨ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਦੇ ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਕਬੀਰ ਵਾਂਗ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ :

ਆਵਤ ਸੰਗ ਨ ਜਾਤ ਸੰਗਾਤੀ। ਕਹਾ ਭਇਓ ਦਰਿ ਬਾਂਧੇ ਹਾਥੀ।
ਭੰਕਾ ਗਢੁ ਸੋਨੇ ਕਾ ਭਇਅ। ਮੂਰਖੁ ਰਾਵਨੁ ਕਿਆ ਲੇ ਗਇਆ।
ਕਹਿ ਕਬੀਰ ਕਿਛੁ ਗੁਨੁ ਬੀਚਾਰਿ। ਚਲੇ ਜੁਆਰੀ ਦੁਇ ਹਥ ਝਾਰਿ। (੧੧੫੮)
ਮਾਇਆ ਸਬੰਧੀ ਕਰੀਬ ਜੀ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕੋਣ ਹੈ :

—ਮਾਇਆ ਮਹਿ ਜਿਸੁ ਰਖੈ ਉਦਾਸੁ।
ਕਹਿ ਕਬੀਰ ਹਉ ਤਾ ਕੋ ਦਾਸੁ। (੧੧੫੯)

ਸੋ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਸਾਰਾਸ਼ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਅਮਿਟਵਾਂ ਪਿਆਰ ਪਾਉਣ ਅਤੇ ਮਾਇਆ ਦੇ ਫੰਦੇ ਤੋਂ ਸੁਚੇਤ ਰਹੋ।

੨

ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ

ਪ੍ਰਣਵੈ ਨਾਮਾ ਭਏ ਨਿਹਕਾਮਾ

ਸਤੈ ਘਟ ਰਾਮੁ ਬੋਲੈ ਰਾਮਾ ਬੋਲੈ। ਰਾਮ ਬਿਨਾ ਕੋ ਬੋਲੈ ਰੇ।੧। (ਰਹਾਉ)।
ਏਕਲ ਮਾਟੀ ਕੁੰਚਰ ਚੀਟੀ ਤਾਜਨ ਹੈ ਬਹੁ ਨਾਨਾ ਰੇ।

ਅਸਥਾਵਰ ਜੰਗਮ ਕੀਟ ਪਤੰਗਮ ਘਟਿ ਘਟਿ ਰਾਮੁ ਸਮਾਨਾ ਰੇ।੧।
 ਏਕਲ ਚਿੰਤਾ ਰਾਖੁ ਅਨੰਤਾ ਅਉ ਤਜਹੁ ਸਭ ਆਸਾ ਰੇ।
 ਪ੍ਰਣਵੈ ਨਾਮਾ ਤਏ ਨਿਹਕਾਮਾ ਕੋ ਠਾਕੁਰੁ ਕੋ ਦਾਸਾ ਰੇ।੨। (੬੮੮)

੨

ਪ੍ਰਣਵੈ ਨਾਮਾ ਤਏ ਨਿਹਕਾਮਾ

੧. ਜੀਵਨ : ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰਨ ੧੨੭੦ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਨਰਸੀ ਬਾਮਨੀਜ਼ਲਾ ਪੰਡਰਪੁਰ ਵਿਖੇ ਆਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਦਾਮੋਸ਼ (ਜਾਂ ਦਮਸੇ ਵੀ) ਤੇ ਮਾਤਾ ਦਾ ਗੋਨਾ ਬਾਈ ਸੀ। ਜਾਤ ਦੇ ਛੀਬੇ ਸਨ ਜਿਹੜੇ ਕਪੜੇ ਧੋਣ, ਸੀਣ ਤੇ ਰੰਗਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਾਦੀ ਰਾਜਾਬਾਈ ਨਾਲ ਹੋਈ ਜਿਹੜੀ ਗੋਬਿੰਦ ਸੇਟੀ ਦੀ ਪੁਤਰੀ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਚਾਰ ਪੁੱਤਰ ਤੇ ਇਕ ਪੁਤਰੀ ਸੀ। ਪਿਤਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਸਨ ਅਤੇ ਸੋਹਰਾ ਘਰ ਮਿ਼ਵ ਜੀ ਦਾ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਭਗਤ ਜੀ ਦੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਦੋਹਾਂ ਦੇਵਤਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਅਪਾਰ ਸ਼ਰਧਾ ਸੀ ਅਤੇ ਪਹਿਲੀ ਉਮਰੇ ਆਪ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਨਨਏਸ਼ਵਰ ਕੋਲੋਂ ਦੀਖਿਆ ਲਈ ਦਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਆਪ ਜੀ ਨੇ ੫੫ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਉਤਰੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਆਰੰਭ ਕੀਤੀ। ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ, ਗੁਜਰਾਤ, ਰਾਜਸਥਾਨ, ਦਿੱਲੀ ਹੋਂਦੇ ਹੋਏ ਪੰਜਾਬ ਪਹੁੰਚੇ, ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਘੁਮਾਣ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ) ਦੇ ਨੇੜੇ ਡੇਰੇ ਲਾ ਦਿੱਤੇ। ੧੫-੨੦ ਸਾਲ ਰਹੇ। ਇਕ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਇਥੇ ਹੀ ਸੰਨ ੧੩੫੦ ਵਿਚ, ੮੦ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਸਰੀਰ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ। ਇਥੇ ਇਕ ਸਮਾਧੀ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਸਾਲ ਮੱਘਰ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਇਥੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਮੇਲਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਸਥਾਨ ਤੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਸਦਾ ਕੌਰ ਨੇ ਇਹ ਤਲਾਅ

ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਸ੍ਰ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜੀਆ ਨੇ ਯਾਦਗਾਰ ਬਣਾਈ।

ਦੂਸਰਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਅਖੀਰਲੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਆਪ ਵਾਪਸ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਾਤ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਜੱਦੀ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲਾਗੇ ਪੰਡਰਪੁਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਕਈ ਸਾਲ ਰਹੇ। ਇਥੇ ਹੀ ਦਿਹਾਂਤ ਹੋਇਆ ਜਿਥੇ ਇਕ ਸਮਾਧ ਹੈ। ਤੀਸਰਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਨਾਮਦੇਵ ਦੇ ਹੋਏ ਹਨ—ਇਕ ਪੰਜਾਬ ਵਾਲਾ ਤੇ ਦੂਸਰਾ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਵਾਲਾ।

ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਬਾਣੀ ਰਚੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਭੇਟ ਹੋਈ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਕੋਲੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸੰਭਾਲੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ੧੮ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਭਗਤ ਜੀ ਦੇ ੬੧ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਤੇ ਸ਼ਿਵਜੀ ਦੇ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਨਿਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਨ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਬਾਣੀ ਸਾਧਵੀ ਭਾਸ਼ਾ (ਪੰਜਾਬੀ—ਹਿੰਦੀ ਦਾ ਮਿਸ਼ਰਣ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਈ ਹੋਰ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਫੁਟਕਲ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ) ਵਿਚ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਜਨਮ ਤੋਂ ਮਾਤ੍ਰ ਭਾਸ਼ਾ ਮਰਾਠੀ ਸੀ ਪਰ ਲੰਬੇ ਕ੍ਰਮਣ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਕਾਰਨ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਪੰਜਾਬੀ—ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਹੈ।

ਕ੍ਰਮਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਵਾਪਸ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਆਣ ਦੇ ਬਾਅਦ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਮਰਾਠੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਵੀ ਬਹੁਤ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਧਰਮ ਸੰਘਤਾ, ਵੇਦਾਂਤ ਸਾਰ, ਗੀਤਾ ਭਾਸ਼, ਵੇਦਾਂਤ ਸਾਗਰ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ। ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਨਾਂ 'ਅਭੰਗ' ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਉਸਤਿਤ ਵਿਚ ਮਰਾਠੀ ਵਿਚ ਰਚੇ ਪਦ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਭਗਤ ਜਨ ਆਮ ਗਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਕੁਝ ਸਾਖੀਆਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੇਠਾਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

੨. ਠਾਕੁਰ ਨੂੰ ਦੁੱਧ ਪਿਲਾਣਾ :

ਕਥਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰੀ ਭਗਤ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਬਾਹਰ—ਗਾਉ ਜਾਣ ਸਮੇਂ ਬਾਲ ਪੁਤਰ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਗਏ ਕਿ ਠਾਕੁਰ ਨੂੰ ਦੁੱਧ ਪਿਲਾਏ ਰਹਿਣਾ ਅਤੇ ਢੰਗ ਨਾਲ

ਪੂਜਾ ਕਰਨੀ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬਾਲਕ ਦੀ ਭਗਤੀ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਠਾਕੁਰ ਨੇ ਦੁੱਧ ਪੀਤਾ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿੱਤੇ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਹ ਇਦਾਂ ਹੈ :

—ਦੁਧੁ ਕਟੋਰੈ ਗਡਵੈ ਪਾਨੀ। ਕਪਲ ਗਾਇ ਨਾਮੇ ਦੁਹਿ ਆਨੀ।

ਦੁਧੁ ਪੀਉ ਗੋਬਿੰਦ ਗਾਇ। ਦੁਧੁ ਪੀਉ ਮੇਰੇ ਮਨੁ ਪਤੀਆਇ।

ਨਾਹੀ ਤ ਘਰ ਕੇ ਬਾਪ ਰਿਸਾਇ।੧।ਰਹਾਉ।

ਸੁਇਨ ਕਟੋਰੀ ਅਮ੍ਰਿਤ ਭਰੀ। ਲੈ ਨਾਮੈ ਹਰਿ ਆਗੈ ਧਰੀ।੨।

ਏਕੁ ਭਗਤੁ ਮੇਰੇ ਹਿਰਦੇ ਬਸੈ। ਨਾਮੇ ਦੇਖਿ ਨਾਗਾਇਨੁ ਹਸੈ।੩।

ਦੁਧੁ ਪੀਆਇ ਭਗਤੁ ਘਰ ਗਇਆ। ਨਾਮੈ ਹਰਿ ਕਾ ਦਰਸਨ ਭਇਆ।੪।

(੧੧੬੩)

ਇਸੇ ਘਟਨਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਘਟਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਇਦਾਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

—ਕੰਮ ਕਿਤੈ ਪਿਉ ਚਲਿਆ ਨਾਮਦੇਉ ਨੇ ਆਖਿ ਸਿਧਾਇਆ।

ਠਾਕੁਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰੀ ਦੁਧੁ ਪੀਆਵਣੁ ਕਹਿ ਸਮਝਾਇਆ।

ਨਾਮਦੇਉ ਇਸਨਾਨੁ ਕਰਿ ਕਪਲ ਗਾਇ ਦੁਹਿ ਕੈ ਲੈ ਆਇਆ।

ਠਾਕੁਰ ਨੇ ਨ੍ਰਾਵਲਿ ਕੈ ਚਰਣੇਦਕੁ ਲੈ ਤਿਲਕੁ ਚੜਾਇਆ।

ਹਥ ਜੋੜਿ ਬਿਨਤੀ ਕਰੈ ਦੁਧੁ ਪੀਅਹੁ ਜੀ ਗੋਬਿੰਦ ਗਾਇਆ।

ਨਿਹਚਉ ਕਰਿ ਆਰਾਧਿਆ ਹੋਇ ਦਇਆਲੁ ਦਰਸੁ ਦਿਖਾਇਆ।

ਭਰੀ ਕਟੋਰੀ ਨਾਮਦੇਵਿ ਲੈ ਠਾਕੁਰ ਨੇ ਦੁਧੁ ਪੀਆਇਆ।

ਗਾਇ ਮੁਈ ਜੀਵਾਲਿਓਨੁ ਨਾਮਦੇਵ ਦਾ ਛਪਰ ਛਾਇਆ।

ਫੇਰ ਦੇਹੁਰਾ ਗਖਿਓਨੁ ਚਾਰਿ ਵਰਨ ਲੈ ਪੈਰੀ ਪਾਇਆ।

ਭਗਤ ਜਨਾ ਦਾ ਕਰੇ ਕਰਾਇਆ।੧੧।

ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਰਹਿਸਵਾਦੀ ਕਵੀਆਂ ਤੇ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਦੇਹਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ—ਇਕ ਪ੍ਰਗਟ ਅਰਥ ਤੇ ਦੂਸਰਾ ਗਹਿਰਾ ਅਰਥ। ਕਈਆਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਗੁਰੂਆ ਨੇ ਵੀ ਕਈ ਸ਼ਬਦ

ਇਸੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਚਾਰੇ ਹਨ—ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਜ਼ਾਹਰਾ ਇਹ ਅਰਥ ਹੈ ਤੇ ਬਾਤਨ ਦੂਸਰਾ। ਉਹ ਸੋਚਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਰਹਿਸਵਾਦੀ ਅਰਥ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪੰਨੇ ਤੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਲੁਕਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਉਸ ਗਹਿਰੇ ਅਰਥ ਨੂੰ ਲੱਭਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਚਾਰੀ ਗਈ ਹੈ। ਪਰ ਭਗਤ ਜੀ ਦਾ ਉਪਰਲਾ ਸ਼ਬਦ ਜ਼ਰੂਰ ਦੁਹਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਬਿਆਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਾਧਾਰਣ ਅਰਥ ਸ਼ਬਦ ਪੜਨ ਨਾਲ ਸਮਝ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸੇ ਅਰਥ ਤੇ ਕਹਾਣੀ ਬਣਾਈ ਗਈ ਹੈ।

ਗਹਿਰਾ ਅਰਥ ਹੋਰ ਹੈ। ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਭਗਤ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਰੀਰ (ਗਡਵੈ) ਸਾਫ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਨਿਰਮਲ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਮਨ (ਕਟੋਰੇ) ਨੂੰ ਸੁਧ ਕੀਤਾ। ਮਨ ਕਾਲਾ ਸੀ ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਧੋਹ ਕੇ ਦੁੱਧ ਵਾਂਗ ਨਿਰਮਲ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਇ ਜਾਂ ਹਰੀ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਭਗਤ ਜੀ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਭੋਟ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰੋ ਤਾਂ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਮਿਲੇ। ਜੇ ਭੋਟ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਏਗੀ ਤਾਂ ਸਰੀਰ ਰੂਪੀ ਘਰ ਦਾ ਮਾਲਕ (ਘਰ ਕੇ ਬਾਪ) ਉਦਾਸ ਹੋਏਗਾ। ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਇਕ—ਚਿਤ, ਇਕ—ਮਨ ਭਗਤੀ (ਏਕ ਭਗਤੁ) ਵੇਖ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਭਗਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿੱਤੇ। ਨਿਰਮਲ ਮਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਅੱਗੇ ਅਰਪਨ ਕਰਕੇ (ਦੂਧ ਪੀਆਇ) ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਭਗਤ ਜੀ ਮੁੜ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰਕ ਤੇ ਸੰਸਾਰਕ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਜੁਟ ਗਏ (ਭਗਤੁ ਘਰ ਆਏ)। ਭਗਤ ਜੀ ਸਮਝਾ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਤੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸੁਧ ਕਰਕੇ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭੂ ਅੱਗੇ ਭੋਟ ਕਰੋ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਰੂਪੀ ਦੁੱਧ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੈ। ਚੇਤਾ ਰਹੇ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਭਗਤ ਜੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ ਜਾਂ ਹਰੀ ਨਾਮ ਦਾ ਕੋਈ ਮੰਦਰ ਨਹੀਂ ਜਿਥੇ ਭਗਤ ਜੀ ਦੁੱਧ ਪਿਆਉਣ ਜਾਂਦੇ ਅਤੇ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤੀ ਵਾਲੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਮੂਰਤੀ ਰੱਖ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਫਿਰ ਦੁੱਧ ਕਿਸ ਮੂਰਤੀ ਨੂੰ ਪਿਲਾਯਾ। ਨਾ ਹੀ ਭਗਤ ਜੀ ਐਨੇ ਅਮੀਰ ਸਨ ਕਿ 'ਸ਼੍ਰੋਇਨ ਕੋਟਰੀ' ਵਿਚ ਦੁੱਧ ਪਾਂਦੇ।

੩. ਮੰਦਰ ਘੁਮਣਾ :

ਕਥਾ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਜੀ ਮੰਦਰ ਗਏ ਪਰ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੇ ਮੰਦਰੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਮੰਦਰ ਦੇ ਪਿਛਵਾੜੇ ਜਾ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਲਗੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਭਗਤ ਜੀ ਵਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ—ਯਾਨੀ ਮੰਦਰ ਦਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਘੁਮ ਗਿਆ। ਸ਼ਬਦ ਇਦਾਂ ਹੈ:

—ਹਸਤ ਖੇਲਤ ਤੇਰੇ ਦੇਹੁਰੇ ਆਇਆ। ਭਗਤਿ ਕਰਤ ਨਾਮਾ ਪਕਰਿ ਉਠਾਇਆ।
ਹੀਨਤੀ ਜਾਤਿ ਮੇਰੀ ਜਾਇਮ ਰਾਇਆ। ਛੀਪੇ ਕੇ ਜਨਮਿ ਕਾਹੇ ਕਉ
ਆਇਆ।੧।ਰਹਾਉ।

ਭੈ ਕਮਲੀ ਚਲਿਓ ਪਲਟਾਇ। ਦੇਹੁਰੇ ਪਾਛੇ ਬੈਠਾ ਜਾਇ।੨।

ਜਿਉ ਜਿਉ ਨਾਮਾ ਹਰਿ ਗੁਣ ਉਚਰੈ। ਭਗਤ ਜਨਾਂ ਕਉ ਦੇਹੁਰਾ ਫਿਰੈ।

ਜੇ ਅਸੀਂ ਦੇਹੁਰੇ ਦਾ ਅਰਥ ਮੰਦਰ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਉਪਰ ਦਸੀ ਕਹਾਣੀ ਠੀਕ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਭਗਤ ਜੀ ਤਾਂ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤੀ (ਛੀਪੇ ਯਾਨੀ ਛੀਬੇ) ਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਮੰਦਰ ਵਿਚ ਵੜਨ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਹ ਮੰਦਰ ਕਿਉਂ ਜਾਣਗੇ? ਕਿਉਂ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਉਹ ਉਥੇ ਜਾਣਗੇ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਪੱਤ ਲੁਹਾਣਗੇ? ਇਸ ਦਾ ਸਿਧਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਜੀ ਮੰਦਰ ਵਿਚ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਨਹੀਂ ਗਏ ਸਨ ਬਲਕਿ ਆਪਣਾ ਰੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਦਸਣ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਘਰ ਸਭ ਜਾਤੀਆਂ ਲਈ ਸਾਂਝਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਬਿਨਾ ਰੋਕ ਟੋਕ ਕੇ ਮੰਦਰ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਉਥੇ ਪੰਡਤਾਂ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਹੋਏਗਾ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਹੋਏਗਾ। ਭਗਤ ਜੀ ਨੇ ਜਾਤ ਪਾਤ ਦੀ ਵੰਡ ਉਤੇ ਪ੍ਰਹਾਰ ਕੀਤਾ ਹੋਏਗਾ ਜਿਦਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਫੋਕੇ ਕਰਮ—ਕਾਂਡਾ ਦਾ ਭਾਂਡਾ ਭਨਿਆ।

ਪਰ ਦੇਹੁਰੇ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਅਰਥ ਵੀ ਹੈ। ਦੇਹੁਰਾ ਦਾ ਅਰਥ ਸਰੀਰ ਵੀ ਹੈ। “ਮਾਟੀ ਕਾ ਲੈ ਦੇਹੁਰਾ ਕਰਿਆ।” ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਮਿਟੀ ਲੈ ਕੇ ਸਰੀਰ ਰੂਪੀ

ਦੇਹੁਰਾ ਬਣਾਇਆ। ਇਦਾਂ ਸਰੀਰ ਜਾਂ ਸਰੀਰਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਦੇਹੁਰਾ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ
 ਯਾਨੀ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਇਕੱਠ ਨੂੰ ਵੀ ਦੇਹੁਰਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲੇ ਵਿਚ 'ਤੇਰੇ ਦੇਹੁਰੇ
 ਆਇਆਂ' ਦਾ ਅਰਥ ਹੋਏਗਾ 'ਭਗਤਾਂ (ਦੇਹੁਰੇ) ਦੀ ਬੈਠਕ ਵਿਚ ਗਿਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ
 ਦੀ ਭਗਤੀ (ਉਸਤਤਿ) ਕਰਨ ਲਗਾ। ਛੋਟੀ ਜਾਤ (ਹੀਨਤੀ ਜਾਤਿ) ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਧਰਮ
 ਚਰਚਾ ਕਰਦਿਆਂ ਦੇਖ ਕੇ ਪੰਡਤਾਂ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬੈਠਕ (ਦੇਹੁਰੇ) ਵਿਚੋਂ
 ਪੱਕੜ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ। (ਭਗਤ ਕਰਤ ਨਾਮਾ ਪਕਰਿ ਉਠਾਇਆ।) ਅਤੇ ਉਹ
 ਆਪ ਕਥਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਲਗੇ। ਭਗਤ ਜੀ ਸਤਿ-ਸੰਗੀਆਂ ਦੇ ਪਿਛੇ ਜਾ ਬੈਠੇ (ਦੇ
 ਹੁਰੈ ਪਾਛੇ ਬੈਠਾ ਜਾਇ) ਪਰ ਜਦੋਂ ਭਗਤ ਜੀ ਨੇ ਪੂਰਨ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਲਗਨ ਵਿਚ ਮਸਤ
 ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਕੀਰਤ ਗਾਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ (ਹਰਿ ਗੁਣ ਉਚਰੈ) ਤਾਂ ਸਤਿ-ਸੰਗੀਆਂ ਦੇ
 ਸਮੂਹ (ਭਗਤ ਜਨਾਂ ਕਉ ਦੇਹੁਰਾ) ਨੇ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਪੰਡਤਾਂ ਵਲੋਂ ਫਿਰਾ ਕੇ ਭਗਤ
 ਜੀ ਵੱਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

੪. ਨਵੀਂ ਸੁੰਦਰ ਛਪਰੀ ਬਨਣੀ :

ਕਥਾ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਜੀ ਬਾਹਰ ਗਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੈਰ ਹਾਜ਼ਰੀ
 ਵਿਚ ਇਕ ਦਿਨ ਛਪਰੀ ਝਖੜ ਨਾਲ ਟੁੱਟ ਕੇ ਉਡ ਗਈ। ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ
 ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਉਚੀ ਜਾਤਿ ਵਾਲੇ ਈਰਖਾਲੂਆਂ ਨੇ ਛਪਰੀ ਸਾੜ ਦਿੱਤੀ। ਇਕ ਸ਼ਰਧਾਲੂ
 ਨੇ ਉਹ ਛਪਰੀ (ਛਾਨਿ) ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਉ ਹੋਰ ਸੁੰਦਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ। ਜਦੋਂ
 ਭਗਤ ਜੀ ਵਾਪਸ ਆਏ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋਏ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ
 ਕਰਨ ਲਗੇ। ਆਡੀ ਗੁਆਂਢੀ ਵੀ ਸੁੰਦਰ ਛਪਰੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਬਨਾਣ ਵਾਲੇ ਬੜਈ (ਬੇ
 ਢੀ) ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੇ। ਭਗਤ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਸ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਮੇਰੀ ਛਪਰੀ
 ਬਣਵਾਈ ਹੈ ਉਹ ਸਭ ਥਾਈਂ ਮੌਜੂਦ ਹੈ— ਉਸੇ ਨੇ ਰਾਮ ਦੀ ਸੀਤਾ ਵਾਪਸ ਆਂਦੀ
 (ਸੀਅ ਬਹੋਰੀ) ਅਤੇ ਰਾਵਣ ਦੇ ਭਰਾ ਭਭੀਖਣ ਨੂੰ ਲੰਕਾ ਦੀ ਮਾਲਕੀਅਤ ਦੇ ਦਿੱਤੀ
 ਸੀ (ਆਪਿਓਂ ਹੋ)। ਉਸ ਦੀ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਉਸ ਨਾਲ ਅਮਿਟ ਪ੍ਰੀਤਿ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਉਦੋਂ
 ਹੀ ਬਣਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਹੋਰ ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲ (ਲੋਗ ਕੁਟੰਬ ਸਭਹੁ) ਨਾਲ ਪ੍ਰੀਤਿ ਹਟਾ

ਕੇ ਇਕ ਉਸ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਅਨ-ਨਿਖੜਵੀ ਪ੍ਰੀਤ ਕਰਦੇ ਹਾਂ :

—ਬੇਢੀ ਪ੍ਰੀਤਿ ਮਜ਼੍ਹਰੀ ਮਾਂਗੈ ਜਉ ਕੋਉ ਛਾਨਿ ਛਵਾਵੈ ਹੋ।

ਭੋਗ ਕੁਟੰਬ ਸਭਹੁ ਤੇ ਤੋਰੈ ਤਉ ਆਪਨ ਬੇਢੀ ਆਵੈ ਹੋ।੨।

ਐਸੇ ਬੇਢੀ ਬਰਨਿ ਨ ਸਾਕਉ ਸਭ ਅੰਤਰਿ ਸਭ ਠਾਂਈ ਹੋ।

ਗੁੰਗੈ ਮਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਰਸੁ ਚਾਖਿਆ ਪੂਛੇ ਕਹਿਨ ਨ ਜਾਈ ਹੋ।੩।

ਬੇਢੀ ਕੇ ਗੁਣ ਸੁਨਿ ਗੀ ਬਾਈ ਜਲਧਿ ਬਾਂਧਿ ਧੂ ਬਾਪਿਓ ਹੋ।

ਨਾਮੇ ਕੇ ਸੁਆਮੀ ਸੀਅ ਬਹੋਰੀ ਲੰਕ ਤਭੀਖਣ ਆਪਿਓ ਹੋ।੪।

੫. ਮਰੀ ਗਾਂ ਜੀਵਾਲਣੀ :

ਕਥਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੁਲਤਾਨ ਮੁਹੰਮਦ ਬਿਨ ਤੁਗਲਕ ਦੀ ਗਾਂ ਮਰ ਗਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਭਗਤ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿਚ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਬੜੀ ਚਰਚਾ ਸੀ। ਸੁਲਤਾਨ ਨੇ ਬੁਲਾ ਕੇ ਭਗਤ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੇਰੀ ਮਰੀ ਗਾਂ ਜੀਵਾ ਦੇ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਮਾਰ ਦੇਵਾਂਗਾ। ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਨਾਮਦੇਉ ਦੀ ਲਾਜ ਰਖੀ ਅਤੇ ਮਰੀ ਗਾਂ ਜੀਵਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਕਥਾ ਦੇ ਇਕ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਹਨ— ਸੁਲਤਾਨ, ਨਾਮਦੇਉ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ।

ਸੁਲਤਾਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਅਸਲੀ ਪੀਰ ਉਹੀ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਰਾਮਾਤ ਦਿਖਾ ਸਕੇ ਅਤੇ ਜੇ ਉਹ ਕਰਾਮਾਤੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾਮਦੇਵ ਇਕ ਪਹੁੰਚਿਆ ਹੋਇਆ ਪੀਰ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਤੋਂ ਕਰਾਮਾਤ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਕਰਾਮਾਤ ਦਿਖਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਭਗਤ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਜੇ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾ ਸਕਦਾ ਤਾਂ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।

—ਬਿਸਮਿਲਿ ਗਉ ਦੇਹੁ ਜੀਵਾਇ। ਨਾਤਰੁ ਗਰਦਨਿ ਮਾਰਉ ਠਾਂਇ। (੧੧੬੫)

—ਬਾਦਿਸ਼ਾਹੁ ਚੜ੍ਹਿਓ ਅਹੰਕਾਰਿ। ਗਜ ਹਸਤੀ ਦੀਨੋ ਚਮਕਾਰਿ। (੧੧੬੫)

ਦੂਸਰਾ ਪਾਤਰ ਭਗਤ ਜੀ ਹਨ : ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੇਰੇ ਕੀਤੇ ਨਾਲ

ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ । ਮਰੀ ਗਾਂ ਜੀਵਾਣਾ ਤਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰਿਹਾ, ਮਨੁੱਖ ਕੁਝ ਵੀ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰਥ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਭ ਪ੍ਰਭੂ ਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਮਨੁੱਖ ਸਿਰਫ ਅਰਦਾਸ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਸੁਲਤਾਨ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਰੀ (ਬਿਸਮਿਲਿ) ਗਾਂ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਜੀਵਾ ਸਕਦਾ ਹਾਂ—

ਬਾਦਸਾਹ ਐਸੀ ਕਿਉਂ ਹੋਇ।

ਬਿਸਮਿਲਿ ਕੀਆ ਨ ਜੀਵੈ ਕੋਇ।

ਮੇਰਾ ਕੀਆ ਕਛੂ ਨ ਹੋਇ।

ਕਰਿ ਹੈ ਰਾਮੁ ਹੋਇ ਹੈ ਸੋਇ। (੧੧੬੫)

ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਸਾਡੇ ਅਖੌਤੀ ਸੰਤ ਹਨ, ਡੇਰੇਦਾਰ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪੀੜਾਵਾਂ ਹਰਨ ਤੇ ਦੁੱਖ ਨਿਵਾਰਨ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਭੇਟਾ ਦਿਉ, ਇਛਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਵਾ ਲਉ। ਸੱਚਾ ਸੰਤ ਰਜਾ ਵਿਚ ਰਾਜੀ ਰਹਿਣਾ ਸਿਖਾਂਦਾ ਹੈ, ਹੁਕਮ ਮਨਣਾ ਸਿਖਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਤਿ ਭੀੜ ਦੀ ਘੜੀ ਵਿਚ ਹੀ ਹੁਕਮ ਸਬੰਧੀ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਚੇਤੇ ਰਹੇ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਭੋਗਣਾ ਹੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਨ ਟਾਲ-ਮਟੋਲ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਆਪਣਾ ਭੇਟ ਵੀ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ—ਸਾਡਾ ਮਾਨ, ਸਾਡਾ ਹਊ ਸਾਡੀ ਕਾਮ ਵਾਸ਼ਨਾ, ਸਾਡਾ ਕ੍ਰੋਧ ਸਾਡਾ ਲੋਭ ਆਦਿ। ਸੋ ਜੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨ ਲਗੇ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਦਸ ਦਿਉ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੀ ਭੇਟਾ ਕਰਦੇ ਹੋ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮੇਰੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਅਟਕ ਦਰਿਆ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰ ਜਾਣ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪਣਾ ਜਾਨ ਵੀ ਭੇਟਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ—ਹਾੜਾ ਮਾਰਦੇ ਦਰਿਆਂ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਘੋੜਾ ਵਾੜ ਕੇ। ਇਹ ਭੇਟਾ ਸੀ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਅਰਦਾਸ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਈ। ਇਦਾਂ ਹੀ ਨਾਮਦੇਵ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਸਫਲ ਹੋਈ। ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਮਦੇਵ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦਸ ਤੂੰ ਕੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ—ਕਹੇ ਤਾਂ ਧਰਤੀ ਪੁਠੀ ਕਰ ਦਿਆ (ਕਹਹਿ ਤ ਧਰਣਿ ਇਕੋਡੀ ਕਰਉ), ਕਹੇ ਤਾਂ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਉਪਰ ਟੰਗ ਦੇਵਾ (ਕਹਹਿ ਤ ਲੇ ਕਰਿ ਉਪਰਿ

ਧਰਉ) ਅਤੇ ਜੇ ਕਹੇ ਤਾਂ ਮੋਈ ਗਾਂ ਜੀਵਾ ਦੇਵਾਂ (ਕਹਹਿ ਤ ਮੁਈ ਗਉ ਦੇਉ ਜੀਆਇ)। ਪਰ ਭਗਤ ਜੀ ਕੁਝ ਵੀ ਕਰਨ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦੇ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬਛੜਾ ਦੁੱਧ ਬਿਨਾਂ ਰੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਦੁੱਖ ਦੇਖਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ, ਜੇ ਤਰੁਠੇ ਹੋ ਤਾਂ ਨਿਆਣੇ ਬਛੜੇ (ਸੇਲ) ਨੂੰ ਦੁੱਧ ਨਾਲ ਮੇਲ ਦਿਉ (ਮਸੇਲ)। ਭਗਤ ਜੀ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਰਹੇ, ਉਹ ਮਰੀ ਗਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਜੀਵਾਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਰਹੇ। ਉਹ ਸਿਰਫ ਬਛੜੇ ਦੇ ਦੁੱਖ ਨਿਵਾਰਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਤੀਸਰਾ ਪਾਤਰ ਹੈ ਭਗਤ ਜੀ ਦੀ ਮਾਂ। ਉਹ ਰੋਂਦੀ ਕੁਰਲਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਮਦੇਵ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਰਾਮ ਨਾਮ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਖੁਦਾ ਦਾ ਨਾਂ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ। ਭਗਤ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਦਾਂ ਸਮਝਾਉਣ ਵਾਲੀ ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਅਤੇ ਨਾ ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਪੁੱਤਰ (ਪੁੰਗੜਾ) ਹੋ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਜਿਨੀ ਦੇਰ ਸਰੀਰ ਹੈ (ਪਿੰਡ ਪੜੈ) ਮੈਂ ਹਰੀ ਨੂੰ ਹੀ ਭਜਾਂਗਾ—

—ਰੁਦਨੁ ਕਰੈ ਨਾਮੇ ਕੀ ਮਾਇ। ਛੋਡਿ ਰਾਮੁ ਕੀ ਨ ਭਜਹਿ ਖੁਦਾਇ। (੧੧੬੫)

—ਨ ਹਉ ਤੇਰਾ ਪੁੰਗੜਾ ਨ ਤੂ ਮੇਰੀ ਮਾਇ। ਪਿੰਡ ਪੜੈ ਤਉ ਹਰਿ ਗੁਨ ਗਾਇ। (੧੧੬੫)

ਇਹ ਸਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਜੀ ਦੀ ਮਾਂ ਰਾਜਧਾਨੀ ਕਿਦਾਂ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਕੀ ਉਹ ਭਗਤ ਜੀ ਨਾਲ ਹੀ ਸਫਰ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਦੂਸਰਾ, ਭਗਤ ਜੀ ਇਦਾਂ ਕਿਉਂ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਕ ਆਤਮਦਰਸੀ ਨੂੰ ਰਾਮ, ਹਰੀ ਜਾਂ ਖੁਦਾ ਤੇ ਅਲਾਹ ਵਿਚ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿਸਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਇਸ ਇੰਨਕਾਰ ਦਾ ਕਾਰਣ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਲਕਿ ਕਟਰਪੰਥੀ ਦੀ ਜ਼ਬਰੀਦਸਤੀ ਸੀ। ਇਕ ਮੌਜ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਸੀਤ ਵੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਨਮਾਜ਼ ਵਿਚ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਕਾਬੇ ਜਾਕੇ ਟੰਗਾਂ ਕਾਬੇ ਵਲੋਂ ਨਹੀਂ ਹਟਾਂਦੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਲਾਹ ਦਾ ਨਾਂ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਈ ਵਾਰੀ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਬਾਬਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਅਧੀਨ ਇਦਾਂ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦੇ।

ਨਾਮੇ ਦੀ ਮਾਂ ਇਕ ਸਾਧਾਰਣ ਮਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਹਰ ਮਾਂ ਇਦਾਂ ਹੀ

ਕਹੇ ਗੀ। ਹਕੀਕਤ ਰਾਏ ਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਵੀ ਇਦਾਂ ਹੀ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਸਾਧਾਰਣ ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਭੇਦ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ। ਅਸੀਂ ਵੀ ਰਾਮ ਤੇ ਖੁਦਾ ਵਿਚ ਕੋਈ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ। ਪਰ ਸਾਡਾ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਇਹ ਅਭੇਦਤਾ ਸਾਡੇ ਅਨਭਵ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਸਾਡੀ ਵਕਤੀ ਜਰੂਰਤ ਦਾ ਅੰਗ ਹੈ। ਭਗਤ ਦੀ ਅਭੇਦਤਾ ਸਵ-ਅਨਭਵ ਤੇ ਟਿਕੀ ਹੋਈ ਹੈ ਸਵਾਰਥ ਤੇ ਨਹੀਂ। ਅਸੀਂ ਸੁਣੀ-ਸੁਣਾਈ ਗਲ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹੀ-ਸੁਣੀ ਗਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਭਗਤ ਜੀ ਸੁਣੀ-ਸੁਣਾਈ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਜਾਣੀ-ਬੁਝੀ ਗਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਨਾਮੇ ਦੀ ਮਾਂ ਅਭੇਦਤਾ ਦੀ ਗਲ ਕਰਦੀ ਹੈ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਬਚਾਣ ਲਈ। ਭਗਤ ਜੀ ਅਭੇਦਤਾ ਦੀ ਗਲ ਕਰਦੇ ਹਨ ਸਰੀਰ ਵਾਰਨ ਲਈ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਰਾਮ ਤੇ ਖੁਦਾ ਵਿਚ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਫਿਰ ਰਾਮ ਹੀ ਕਹੀ ਜਾਣ ਵਿਚ ਕੀ ਹਰਜ਼ ਹੈ। ਕਿਉਂ ਸੁਲਤਾਨ ਖੁਦਾ ਕਹਿਣ ਤੇ ਜੇਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ? ਕਿਉਂਕਿ ਸੁਲਤਾਨ ਖੁਦਾ ਨੂੰ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਰਾਮ ਨੂੰ ਨਹੀਂ। ਨਾਮੇ ਦੀ ਮਾਂ ਰਾਮ ਅਤੇ ਖੁਦਾ ਵਿਚ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੀ ਪਰ ਸਿਰਫ਼ ਸੁਣੇ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਅਤੇ ਭਗਤ ਵੀ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ ਪਰ ਇਸ ਤੱਤ ਨੂੰ ਜਾਨਣ ਦੇ ਬਾਦ।

੬. ਬਾਣੀ :

“ਸਭੈ ਘਟ ਰਾਮੁ ਬੋਲੈ ਰਾਮਾ ਬੋਲੈ” ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਭਗਤ ਜੀ ਦੇ ਗਲ੍ਹਾਂ ਸਮਝਾਂਦੇ ਹਨ— ਪ੍ਰਭੂ ਸਭ ਵਿਚ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਇਹ ਰੂਪ ਜਾਨਣ ਲਈ ਕਾਮਨਾ— ਰਹਿਤ (ਨਿਹਕਾਮ) ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਂਦੇ ਹਾਂ

੭. ਸਭ ਘਟੁ ਰਾਮ ਬੋਲਦਾ ਹੈ—

ਭਗਤ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਸਭ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਜਗਤ ਇਕੋ ਮਿਟੀ ਨਾਲ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ। ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਮਿਟੀ ਰਾਹੀਂ ਬਣੇ ਆਕਾਰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਦਿਸਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹਾਥੀ (ਕੁੰਚਰ) ਕੀੜੀ, ਪਤੰਗੇ ਵਰਗੇ ਜੀਵਾਂ ਵਿਚ ਅਤੇ ਨਾ ਚਲਣ ਵਾਲੇ (ਅਸਥਾਵਰ) ਵਰਗੇ ਅਜੀਵਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਇਕੋ ਮਿਟੀ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਪ੍ਰਕਿਤੀ ਦਾ ਅੰਗ ਹਨ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਵਿਚ ਪੁਰਸ਼ (ਪ੍ਰਭੂ) ਵਸਦਾ

ਹੈ। ਕਿਸੀ ਵਸਤੂ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਬਾਹਰਲਾ ਆਕਾਰ ਹੋਏ, ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵਸਦੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਅਕਾਰ ਇਕੋ ਹੈ। ਪ੍ਰਕਿਤੀ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਹੈ, ਪਰ ਪ੍ਰਭੂ ਇਕੋ ਹੀ ਹੈ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵੀ ਦਸਦੀ ਹੈ ਇਕ (੧) ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੋਂ ਸਗਲੇ ਆਕਾਰ (ੳ) ਬਣੇ ਹਨ (੧ੳ), ਸਭ ਇਕੋ ਦਾ ਹੀ ਵਿਸਥਾਰ ਹੈ, ਸਾਰੇ ਜੇਵਰ ਇਕੋ ਹੀ ਸੋਨੇ ਦੇ ਬਣੇ ਹਨ, ਇਕੋ ਨੂਰ ਦੀ ਹੀ ਸਭ ਉਪਜ ਹੈ—

—ਏਕਹਿ ਤੇ ਸਗਲਾ ਬਿਸਥਾਰਾ। ਨਾਨਕ ਆਪਿ ਸਵਾਰਨਹਾਰਾ। (੨੫੧)

—ਕੀਟ ਹਸਤਿ ਮਹਿ ਪੂਰ ਸਮਾਨੇ। ਪ੍ਰਗਟ ਪੁਰਖ ਸਭ ਠਾਊ ਜਾਨੇ। (੨੫੨)

—ਏਕੈ ਕਨਿਕ ਅਨਿਕ ਭਾਤਿ ਸਾਜੀ ਬਹੁ ਪਰਕਾਰ ਰਚਾਇਓ। (੨੦੫)

—ਅਵਲਿ ਅਲਾਹ ਨੂਰੁ ਉਪਾਇਆ ਕੁਦਰਤਿ ਕੇ ਸਭ ਬੰਦੇ।

ਏਕ ਨੂਰ ਤੇ ਸਭੁ ਜਗੁ ਉਪਜਿਆ ਕਉਨ ਭਲੇ ਕੇ ਮੰਦੇ। (੧੩੪੬)

੮. ਰਾਮ ਸਭ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਹੈ—

ਪੂਰਨ ਸਭ ਵਿਚ ਹੈ। ਪਰ ਕੀ ਸਭ ਵਿਚ ਉਹ ਪੂਰਾ ਹੀ ਹੈ? ਕੀ ਪੂਰਨ (ਵਾਹਿਗੁਰੂ) ਸਭ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਹੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਭ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਹੈ, ਸਭ ਵਿਚ ਪੂਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ—

—ਪੂਰਨ ਪੂਰਿ ਰਹਿਓ ਸੰਪੂਰਨ ਸੀਤਲ ਸਾਂਤਿ ਦਇਆਲ ਦਈ। (੮੨੨)

—ਪੂਰਨਿ ਪੂਰਿ ਰਹਿਓ ਸਰਬ ਮਹਿ ਜਲਿ ਥਲਿ ਰਮਈਆ ਆਹਿਓ। (੬੧੭)

ਪੂਰਨ ਪੂਰਿ ਰਹਿਆ ਸਭ ਆਪੇ ਗੁਰਮਤਿ ਨਦਰੀ ਆਵਣਿਆ। (੧੧੬)

ਅਕਾਰ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭੂ ਸਭ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇਦਾਂ ਸਮਝੋ ਜੇ ਪ੍ਰਭੂ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਪੂਰੇ ਦਾ ਪੂਰਾ ਹੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚ ਹੋਣ ਲਈ ਕੁਝ ਬਚਦਾ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਦੂਸਰਿਆਂ ਵਿਚ ਹੋਣ ਲਈ ਕੁਝ ਬਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਆਕਾਰ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਉਹ ਸਭ ਵਿਚ ਆਸ਼ਿਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕੁਝ ਮੇਰੇ ਵਿਚ, ਕੁਝ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚ, ਕੁਝ ਹੋਰਨਾਂ ਵਿਚ। ਜਿਦਾਂ ਨਦੀ ਤੋਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ

ਤਰੰਗਾਂ ਉਠਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਹਰ ਤਰੰਗ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਨਦੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਜਾਂ ਜਿਦਾਂ
 ਧੂੜ ਤੋਂ ਹੀ ਕਿਣਕੇ ਉਠਦੇ ਹਨ ਪਰ ਹਰ ਕਿਣਕੇ ਵਿਚ ਸਾਰੀ ਧੂੜ ਨਹੀਂ ਸਮਾ ਸਕਦੀ,
 ਇਦਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਉਹ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਹੀ
 ਹੈ। ਮਸਲਨ ਇਕ ਵਡੇ ਸਰਕਲ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਉਸ ਵਿਚ ਪੂਰੇ ਦਾ ਪੂਰਾ ਹੈ। ਛੋਟੇ ਸਰਕਲ
 ਵਿਚ ਐਸੀ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਜਿਥੇ ਵਡਾ ਅੰਸ਼ ਨਹੀਂ। ਕਿਉਂਕਿ ਛੋਟੇ ਸਰਕਲ ਨੂੰ ਪੂਰਨ
 ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਦ ਵੀ ਬਹੁਤ ਅੰਸ਼ ਬਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭੂ ਛੋਟੇ ਆਕਾਰ
 ਦੀ ਕੀੜੀ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਹੈ ਤੇ ਵਡੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਹਾਥੀ ਵਿਚ ਵੀ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਸਦੀ ਹੈ—
—ਕੀਟ ਹਸਤਿ ਸਗਲ ਪੂਰਨ। (੮੬੩)

—ਕੀਟ ਹਸਤਿ ਪਾਖਣ ਜੰਤ ਸਰਬ ਮੈ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲ ਤੂੰ। (੧੨੩੧)

—ਰੰਗਾ ਰੰਗ ਰੰਗਨ ਕੇ ਰੰਗਾ। ਕੀਟ ਹਸਤ ਪੂਰਨ ਸਭ ਸੰਗਾ। (੧੩੦੫)

ਇਕ ਹੋਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕੋਣ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਪੂਰੇ ਨੂੰ ਅੰਸ਼ ਵਿਚ ਵੀ ਪੂਰਾ ਦੇ
 ਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮਸਲਨ, ਮੈਂ ਟੀ ਵੀ ਤੇ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਲਖਾਂ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਛੋਟੇ
 ਛੋਟੇ ਟੀ. ਵੀ. ਸੈਟ ਰਖੇ ਹੋਏ ਹਨ ਪਰ ਹਰ ਟੀ. ਵੀ. ਸੈਟ ਵਿਚ ਮੈਂ ਪੂਰਾ ਦਾ ਪੂਰਾ
 ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਇਕੋ ਹੀ ਹਾਂ ਪਰ ਸਭਨਾ ਟੀ. ਵੀ. ਸੈਟਾਂ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਦਿਸ ਰਿਹਾ
 ਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਇਕ ਦੇ ਲਖਾਂ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਦਿਸ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਾਂ ਕਰਵਾ ਚੌਥ ਦੀ ਰਾਤ ਜਨਾਨੀਆਂ
 ਛਾਨਣੀ ਵਿਚ ਚੰਨ ਦੇਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਭ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਛਾਨਣੀ ਵਿਚ ਚੰਨ ਦਾ ਪੂਰਾ
 ਰੂਪ (ਚੌਥ ਦਾ) ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਚੰਨ ਇਕੋ ਹੀ ਹੈ ਪਰ ਸਭ ਕੋਲ ਆਪਣਾ ਆਪਣਾ ਚੰਨ
 ਹੈ। ਜਿਦਾਂ ਸਭ ਛਾਨਣੀਆਂ ਵਿਚ ਇਕੋ ਚੰਨ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਦਾਂ ਹੀ ਸਭ ਘਟਾਂ ਵਿਚ
 ਰਾਮ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਾਇੰਸ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਜੇ ਕੁਝ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਯੂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਰਖ
 ਦਿਤੇ ਜਾਣ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਖਲੋਤੇ ਬੰਦੇ ਦੇ ਅੰਤਰਹੀਨ ਰੂਪ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਨੀ
 ਦੂਰ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੇ, ਉਹੀ ਇਕੋ ਰੂਪ ਅਨੇਕ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਦਿਸਦਾ ਹੈ। ਇਦਾਂ ਹੀ
 ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀ ਬਿੰਬ ਸਭ ਘਟਾਂ ਵਿਚ ਵਸਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਕਿਉਂਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਕੋਈ ਆਕਾਰ
 ਨਹੀਂ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਰੂਪ ਇਦਾਂ ਸਮਝਣਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਨਿਰਾਕਾਰ ਹੈ। ਸਭ

ਘਟਾਂ (ਸਰੀਰਾਂ) ਵਿਚ ਰਾਮ (ਨਿਰਾਕਾਰ) ਵਸਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਕਾਰ ਵਿਚ ਹੈ ਪਰ ਆਕਾਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਨਿਰਾਕਾਰ ਹੈ—

—ਰੂਪ ਨ ਰੇਖ ਨ ਰੰਗ ਕਿਛੁ ਤ੍ਰਿਹੁ ਗੁਣ ਤੇ ਪ੍ਰਭੁ ਤਿੰਨ। (੨੮੩)

—ਚਕ੍ਰ ਚਿਹਨ ਅਰ ਬਰਨ ਜਾਤਿ ਅਰੁ ਪਾਤਿ ਨਹਿਨ ਜਿਹ।

ਰੂਪ ਰੰਗ ਅਰੁ ਰੇਖ ਭੇਖ ਕੋਊ ਕਹਿੰ ਨ ਸਕਤ ਕਿਹ। (ਜਾਪ ਸਾਹਿਬ)

—ਨਾਮ ਠਾਮ ਨ ਜਾਤ ਜਾਕਰ ਰੂਪ ਰੰਗ ਨ ਰੇਖ।

ਆਦਿ ਪੁਰਖ ਉਦਾਰ ਮੂਰਤਿ ਅਜੋਨਿ ਆਦਿ ਅਸੇਖ। (ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੧੦)

—ਤਾਤ ਮਾਤ ਨ ਜਾਤਿ ਜਾਕਰ ਜਨਮ ਮਰਨ ਬਿਹੀਨ।

ਚਕ੍ਰ ਬਕ੍ਰ ਫਿਰੈ ਚਤੁਰ ਚਕ੍ਰ ਮਾਨ ਹੀ ਪੁਰ ਤੀਨ। (ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੧੦)

ਜੇ ਉਸ ਦਾ ਰੂਪ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਵਾਸਾ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਕਿਸ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੈ? ਇਹ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਨਾਲ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ— ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ। ਧਰਮ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਉਸ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਆਤਮਾ ਜਾਂ ਆਤਮ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਆਤਮਾ ਪ੍ਰਮ+ਆਤਮਾ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਹੈ, ਉਹ ਆਤਮਾ ਰਾਮ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ। ਉਹ ਆਤਮਾ ਬਾਸਦੇਵ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ, ਉਹੀ ਮੁਰਾਰੀ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਸਦੀ ਹੈ—

—ਆਤਮਾ ਥੀ ਬਾਸਵਦੇਵ ਜੇ ਕੋਈ ਜਾਨਸਿ ਭੇਵ। (੧੩੫੩)

—ਆਤਮ ਚੀਨਹੁ ਰਿਦੈ ਮੁਰਾਰੀ। (੧੦੪੧)

—ਆਤਮ ਰਾਮੁ ਰਾਮੁ ਹੈ ਆਤਮ ਹਰਿ ਪਾਈਐ ਸਬਦਿ ਵੀਚਾਰਾ ਹੇ। (੧੦੩੦)

—ਕਈ ਕੋਟਿ ਪ੍ਰਭ ਕਉ ਖੋਜੰਤੇ। ਆਤਮ ਮਹਿ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ ਲਹੰਤੇ। (੨੭੬)

ਸਾਇੰਸ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਉਸ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਅਟੈਮਿਕ ਇਨਰਜੀ (ATOMIC ENERGY) ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਪਦਾਰਥ ਨੂੰ ਤੋੜਦੇ ਜਾਉ ਤਾਂ ਇਕ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਐਟਮ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਇਸ ਨੂੰ ਤੋੜ ਦੇਈਏ ਤਾਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਬਚਦਾ ਸਿਵਾਏ ਅਪਾਰ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ। ਐਟਮ ਟੁਟ ਕੇ ਪੂਰਾ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ

ਹੈ ਅਤੇ ਪਿਛੇ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹਰ ਆਕਾਰ ਦਾ ਇਹੀ ਆਧਾਰ ਹੈ। ਧਰਮ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਇਸ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਨਾਮ ਵੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਸਦੀ ਹੈ—

੮. ਸਰਬ ਵਿਆਪੀ ਰਾਮ ਨੂੰ ਕਿਦਾਂ ਜਾਣੀਐ ?

—ਨਾਮ ਕੇ ਧਾਰੇ ਸਗਲੇ ਜੰਤ। ਨਾਮ ਕੇ ਧਾਰੇ ਖੰਡ ਬ੍ਰਹਮੰਤ। (੨੮੪)

—ਨਾਮ ਕੇ ਧਾਰੇ ਆਗਾਸ ਪਾਤਾਲ। ਨਾਮ ਕੇ ਧਾਰੇ ਸਗਲ ਆਕਾਰ। (੨੮੪)

—ਨਾਮ ਕੇ ਧਾਰੇ ਪੁਰੀਆ ਸਭ ਭਵਨ। ਨਾਮ ਕੈ ਸੰਗਿ ਉਧਰੇ ਸੁਨਿ ਸ੍ਰਵਨ। (੨੮੪)

ਕੀ ਸਾਡੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਆਕਾਰ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਹੀ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ। ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਸ ਆਕਾਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨਿਰਾਕਾਰ ਵੀ ਵਸਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਲਈ ਆਕਾਰ ਤੋਂ ਅਗੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ। ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਸੱਟ ਵਜੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਸੱਟ ਲਗੀ ਹੈ, ਸਰੀਰ ਬੀਮਾਰ ਹੋ ਜਾਏ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਬੀਮਾਰ ਹੋ ਗਏ ਹਾਂ ਅਤੇ ਜੇ ਸਰੀਰ ਮਰਨ ਲਗੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਮਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਸਰੀਰ ਦੀ ਮੌਤ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਵਸਦੀ ਜੇਤ (ਸ਼ਕਤੀ) ਬਾਰੇ ਸੁਣ ਰਖਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਕੁਝ ਜਾਣਿਆ ਨਹੀਂ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ—

—ਏ ਸਰੀਰਾ ਮੇਰਿਆ ਹਰਿ ਤੁਮ ਮਹਿ ਜੋਤਿ ਰਖੀ

ਤਾ ਤੂ ਜਗ ਮਹਿ ਆਇਆ। (੯੨੧)

—ਕਰੁ ਰੇ ਗਿਆਨੀ ਬ੍ਰਹਮ ਬੀਚਾਰੁ। ਜੋਤੀ ਅੰਤਰਿ ਧਰਿਆ ਪਾਸਾਰੁ। (੯੨੨)

—ਜੋਤਿ ਸਰੂਪੀ ਸਭੁ ਜਗੁ ਮਉਲੋ। (੧੦੮੩)

ਅਸੀਂ, ਉਸ ਜੇਤ ਬਾਰੇ ਸਿਰਫ ਪਣਿਆ ਸੁਣਿਆ ਹੀ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਲਈ ਆਕਾਰ ਹੈ ਨਿਰਾਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਦਾਰਥ ਹੈ ਸ਼ਕਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਵਸਤੂ ਹੈ ਜੇਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕਿਰਤ ਹੈ ਕਰਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ, ਦੂਸਰੇ ਦੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਕੀ ਜਾਣਾਂਗੇ, ਪਧਰ ਵਿਚ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਕੀ ਜਾਣਗੇ। ਅਸੀਂ ਇਕ ਦਰਪਨ ਵਾਂਗ ਹਾਂ। ਜੇ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਦਿਸਦਾ ਹੈ ਉਹੀ

ਸਾਨੂੰ ਦੂਸਰਿਆਂ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਜਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਵਿਚ ਦਿਸਦਾ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਸਿਰਫ ਆਪਣਾ ਸਰੀਰ ਦਿਸਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਦਾ ਵੀ ਸਰੀਰ ਹੀ ਦਿਸਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਰੇ ਸਾਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ। ਇਦਾਂ ਸਮਝੋ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਮੈਨੂੰ ਕਦੀ ਸਿਰ ਦਰਦ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਦਰਦ ਦਾ ਕੋਈ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ। ਫਿਰ ਮੈਂ ਦੂਸਰੇ ਦੀ ਸਿਰ ਦਰਦ ਨੂੰ ਕਿਦਾਂ ਸਮਝਾਂਗਾ।

ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਪਰੇ ਨੂੰ ਜਾਨਣ ਲਈ ਸਰੀਰ ਦਾ ਮੋਹ ਤੋੜਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਆਕਾਰ ਤੋਂ ਧਿਆਨ ਹਟੇ ਗਾ ਤਾਂ ਹੀ ਧਿਆਨ ਨਿਰਾਕਾਰ ਵਲ ਜਾਏਗਾ। ਸਰੀਰ ਦਾ ਭਰਮ ਟੁਟੇ ਗਾ ਤਾਂ ਹੀ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਧਿਆਨ ਆਏਗਾ। ਸਰੀਰ ਕਾਰਣ ਹੀ ਅਸੀਂ ਭੇਦ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਹਨ—ਕੋਈ ਇਸਤਰੀ, ਕੋਈ ਮਰਦ, ਕੋਈ ਕਾਲਾ, ਕੋਈ ਗੋਰਾ, ਕੋਈ ਹਿੰਦੂ, ਕੋਈ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਕੋਈ ਸਵਦੇਸ਼ੀ, ਕੋਈ ਵਿਦੇਸ਼ੀ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਥੋੜੀ ਦੇਰ ਲਈ ਸਰੀਰ ਦਾ ਭੇਦ ਭੁੱਲ ਜਾਈਏ ਤਾਂ ਕੀ ਸਾਨੂੰ ਫਿਰ ਕੋਈ ਭੇਦ ਦਿਸਦਾ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਕੋਈ ਰੰਗ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਸਰੂਪ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਹੈ ਉਹ ਇਕੋ ਜੇਤ ਹੈ, ਇਕੋ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ, ਸਭ 'ਸੈਭ' ਹੈ। ਉਸ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਦਾ ਸਨਮੋਹਨ ਟੁੱਟਣ ਦੇ ਬਾਅਦ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਇਹ ਸਨਮੋਹਨ ਟੁੱਟਦਾ ਜਾਵੇਗਾ, ਸਾਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਜਾਏਗਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਰੀਰ ਨਾਲੋਂ ਕੁਝ ਅਲਗ ਵੀ ਹਾਂ।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਤੱਤੀ ਤੱਵੀ ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਕੀ ਸਿਖਾ ਰਹੇ ਹਨ? ਸਿਰ ਤੇ ਗਰਮ ਰੇਤਾ ਪਵਾ ਕੇ, ਉਹ ਕਿਸ ਅਮਰ ਜੇਤ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ? ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਾ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਕੁਝ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਨ ਅੱਗ ਬਾਲ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਨ ਗਰਮ ਰੇਤ ਭੁਨ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਨ ਉਬਲਦਾ ਪਾਣੀ ਸਾੜ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਤੱਤੀ ਤੱਵੀ ਤੇ ਬੈਠਿਆਂ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਮੁਸਕਰਾਂਦਾ ਚਿਹਰਾ ਦਰਸਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਤੱਤ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਦੁੱਖ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਗਮ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਕਸ਼ਟ ਨਹੀਂ। ਕੋਈ ਹੈ ਜੋ ਸਦਾ ਸਤਿ ਹੈ, ਕੋਈ ਹੈ ਜੋ ਨਿਰਭਉ ਹੈ, ਨਿਰਵੈਰ ਹੈ, ਅਕਾਲ ਹੈ, ਅਜੂਨੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਦਿਸਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਦੂਸਰਿਆਂ ਅੰਦਰ

ਵੀ ਦਿੱਸਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਕੋਈ ਬਿਗਾਨਾ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ, ਕੋਈ ਵੈਰੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ, ਕੋਈ ਮੌਤ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦੀ।

—ਨਾ ਕੋ ਬੈਰੀ ਨਹੀਂ ਬਿਗਾਨਾ ਸਗਲ ਸੰਗਿ ਹਮ ਕਉ ਬਨਿ ਆਈ। (੧੨੬੬)

—ਨ ਕੋਈ ਮਰੈ ਨ ਆਵੈ ਜਾਇਆ। (੧੮੫)

—ਨਾ ਜੀਉ ਮਰੈ ਨ ਮਾਰਿਆ ਜਾਈ ਕਰਿ ਦੇਖੈ ਸਬਦਿ ਰਜਾਈ ਹੇ। (੧੦੨੬)

—ਨਾ ਕੋ ਚਤੁਰ ਨਾਹੀ ਕੋ ਮੂੜਾ। ਨਾ ਕੋ ਹੀਨੁ ਨਾਹੀ ਕੋ ਸੂਰਾ। (੨੩੮)

ਐਸੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਜੋ ਮਾਲਕ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਪਛਾਣਨਾ ਹੀ ਧਾਰਮਿਕ ਆਦਮੀ ਦਾ ਲਕਸ਼ ਹੈ। ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਇਕ ਚਿਤਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸਿਰ ਦਿਖਾਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗੌਰ ਨਾਲ ਦੇਖਦੇ ਜਾਉ, ਦੇਖਦੇ ਜਾਉ ਤਾਂ ਸਿਰ ਗੁਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਬਦਲੇ ਦੀਵੇ ਦੀ ਜੋਤ ਦਿੱਸਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਦੇਰ ਬਾਅਦ, ਫਿਰ ਸਿਰ ਦਿਸਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜੋਤ ਗੁਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਸਮੇਂ ਜਾਂ ਸਿਰ ਦਿਸਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਜੋਤ, ਦੋਵੇਂ ਇਕੋ ਸਮੇਂ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ। ਇਹੀ ਉਸ ਚਿਤਰ ਦੀ ਖੂਬੀ ਹੈ। ਇਹੀ ਹਾਲ ਸਾਡਾ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਸਿਰਫ ਸਰੀਰ ਦਿਸਦਾ ਹੈ ਜੋਤ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਜੋਤ ਦਿਸਦੀ ਹੈ, ਸਰੀਰ ਨਹੀਂ। ਵੇਦਾਂਤੀ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ, ਕਮਿਯੂਨਿਸਟ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਕਸ਼ਟ ਦੇ ਕੇ ਨਕਾਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਮਤਿ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਸਭ ਸਮੇਂ ਦੋਵੇਂ ਦਿਸਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ— ਸਰੀਰ ਵੀ ਤੇ ਜੋਤ ਵੀ। ਘਟ ਵੀ ਤੇ ਰਾਮ ਵੀ। ਇਹੀ ਭੁਲੇਖਾ 'ਮਾਇਆ' ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵੇਲੇ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।

ਮਾਇਆ ਦਾ ਆਮ ਅਰਥ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ 'ਉਹ ਜੋ ਨਹੀਂ ਹੈ'। ਯਾਨੀ ਮਾਇਆ ਦਾ ਵਜੂਦ ਸਾਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਵਜੂਦ ਨਹੀਂ। ਮਾਇਆ ਦਾ ਮੋਹ ਮਿਟਾਉਣ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਇਆ ਦਾ ਕੋਈ ਅਸਤਿਤਵ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜੋ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਦਾ ਮੋਹ ਕਿਉਂ। ਗੁਰਮਤਿ ਹੈ ਕਿ ਮਾਇਆ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਅਸਤਿਤਵ ਵੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਮੋਹ ਵੀ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ

ਮਾਇਆ ਨੂੰ ਨਕਾਰਦੀ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਮੋਹ ਪਾਉਣ ਤੋਂ ਰੋਕਦੀ ਹੈ।
ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਮਝਾਂਦੀ ਹੈ।

—ਮਾਇਆ ਐਸੀ ਮੋਹਨੀ ਭਾਈ। ਜੇਤੇ ਜੀਅ ਤੇਤੇ ਭਹਕਾਈ। (੧੧੬੦)

—ਮਾਇਆ ਅਗਨਿ ਜਲੈ ਸੰਸਾਰੇ। ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਿਵਾਰੈ ਸਬਦਿ ਵੀਚਾਰੇ। (੧੦੪੬)

ਜਦੋਂ ਗੁਰਸਿੱਖ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚਾਰਦਾ ਤੇ ਕਮਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ
ਮਾਇਆ ਨ ਮੋਹ ਸਕਦੀ ਹੈ ਨ ਸਾੜ ਸਕਦੀ ਹੈ।

—ਮਾਇਆ ਅਗਨਿ ਨ ਪੋਹੈ ਤਿਨ ਕਉ ਰੰਗਿ ਰਤੇ ਗੁਣ ਗਾਵਣਿਆ। (੧੩੨)

—ਧਰਮ ਗਾਇ ਕੇ ਦੂਤ ਨ ਜੋਹੈ। ਮਾਇਆ ਮਗਨ ਨ ਕਛੁਐ ਮੋਹੈ। (੧੮੫)

ਸਭ ਘਟਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਰਾਮ ਨੂੰ ਦੇਖ ਸਕਣ ਲਈ ਤਿੰਨ ਕੰਮ ਕਰਨੇ ਜ਼ਰੂਰੀ
ਹਨ :

(ੳ) ਨਿਸ਼ਚੇ : ਗੁਰੂ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਅਟੁੱਟ ਨਿਸ਼ਚੇ, ਅਮਿਟ ਸ਼ਰਧਾ। ਸਾਡਾ ਮਨ ਹਮੇਸ਼ਾ
ਡਾਂਵ—ਡੋਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਮਨ ਦਾ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਗੁਰਬਾਣੀ
ਨੂੰ ਮੰਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਦੂਸਰਾ ਨਹੀਂ। ਇਕ ਗੁਰੂ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਚਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਦੂਸਰਾ
ਵਿਰੋਧ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਨਾ ਅਸੀਂ ਠੀਕ ਸੋਚ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਨ
ਪ੍ਰੇਮ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਨ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਪ੍ਰਭੂ ਇਕ ਹੈ ਪਰ ਸਾਡਾ ਮਨ ਇਕ
ਨਹੀਂ। ਅਸੀਂ ਸਵੇਰ ਕੁਝ ਸੋਚਦੇ ਹਾਂ, ਸ਼ਾਮੀ ਕੁਝ। ਰਾਤੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਜਾਗਣ ਦਾ
ਫੈਸਲਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਸਵੇਰੇ ਉਸ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਆਪਣੇ ਮਨ ਕੋਲੋਂ
ਘਬਰਾ ਕੇ ਅਸੀਂ ਹੋਰਨਾਂ ਦੀ ਮਤ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦਾ ਪਤਾ
ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ, ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਦੂਸਰੇ ਕੋਲੋਂ ਰਾਹ ਪੁੱਛਦੇ ਹਾਂ। ਲੋਕੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਹੀਂ
ਛਕਦੇ, ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਛਕਾਂ, ਲੋਕੀ ਕੇਸ ਕਤਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਮੈਂ ਹੀ ਕਿਉਂ ਰਖਾਂ।
ਮੇਰਾ ਆਪਣਾ ਕੋਈ ਮਤ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਮਨ ਨਹੀਂ। ਲੋੜ ਹੈ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਇਕ—
ਚਿਤ, ਇਕ—ਮਨ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਉਪਦੇਸ਼ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਲਿਆਉਣ ਦੀ।

(ਅ) ਜਾਨਣਾ : ਗੁਰੂ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਸੁਣ ਕੇ ਵਿਚਾਰੇ। ਪਰ ਇਹ

ਵਿਚਾਰਨਾ ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਨਹੀਂ। ਇਕ ਫਿਲਾਸਫੀ ਵਾਲਾ ਵਿਚਾਰਨਾ ਨਹੀਂ। ਵਿਚਾਰਨਾ ਮਨ ਦਾ ਕਰਮ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸ ਵਿਚਾਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਜਿਥੇ ਮਨ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਮਨ ਥੱਕ-ਹਾਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਵਿਚਾਰਨਾ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਗੁਰੂ-ਬਾਣੀ, ਧੁਰ ਦੀ ਬਾਣੀ, ਬੁਧੀ ਤੋਂ ਪਰੇ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਮਝ ਆਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਬੁਧੀ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹਟ ਕੇ ਹੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕਈ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਨੂੰ 'ਦਰਸ਼ਨ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚਾਰਨਾ ਨਹੀਂ ਸਿਖਾਂਦੇ, ਫਿਲਾਸਫੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝਾਂਦੇ ਬਲਕਿ ਪਰਤਖ ਮਨ ਤੋਂ ਪਾਰ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਵਿਚਾਰਨ ਲਈ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਬਦਲਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਇਕ ਚੇਰ, ਵਿਭਚਾਰੀ, ਕਾਮੀ-ਕਰੋਧੀ, ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਜਾਨਣ ਲਈ ਜੀਵਨ ਢੰਗ ਬਦਲਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਲਿਆਏ ਬਗੈਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ 'ਨਾਨਕ ਲੇਖੈ ਇਕ ਗਲ ਹੋਰ ਹਉਮੈ ਝਖਣਾ ਝਾਖ'। ਜੇ ਇਹ ਇਕ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਜਾਣੀ ਤਾਂ ਬਾਣੀ ਕਿੰਨੀ ਵੀ ਪੜ੍ਹ ਲਉ, ਚੇਤੇ ਕਰ ਲਉ, ਦੁਹਰਾਈ ਜਾਉ, ਕੁਝ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸਿਰਫ ਭਰਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਜਾਣ ਲਿਆ। ਇਹ ਭਰਮ ਸਚੇ ਮਾਰਗ ਤੇ ਚਲਣ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਿਚਾਰਨਾ ਮਨ ਨੂੰ ਖੰਡ-ਖੰਡ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਾਨਣਾ ਇਕ ਜੁਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵਿਚਾਰਨ ਨਾਲ ਭੇਦ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਜਿੰਨੇ ਗ੍ਰੰਥ ਹਨ ਉਨੇ ਹੀ ਮਤ ਹਨ। ਸਿਮ੍ਰਿਤ, ਸਾਸਤਰ, ਵੇਦ ਬਹੁਤ ਭੇਦਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ :

—ਰਾਮ ਰਹੀਮ ਪੁਰਾਨ ਕੁਰਾਨ ਅਨੇਕ ਕਹੈ ਮਤ ਏਕ ਨ ਮਾਨਯੋ।

ਸਿਮ੍ਰਿਤ ਬਾਸਤ੍ਰ ਬੇਦ ਸਭੈ ਬਹੁ ਭੇਦ ਕਹੈ ਹਮ ਏਕ ਨ ਜਾਨਯੋ। (ਰਾਮਾਵਤਾਰ)

ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਦਰਸਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਪ੍ਰਮ-ਤੱਤ ਨਹੀਂ ਦਰਸਾਂਦੇ। ਇਸੇ ਲਈ ਕਿਸੇ ਸਿਆਣੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ "ਇਹ ਮਹੱਤਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਵਿਚਾਰਦੇ

ਹੋ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਕੁਝ ਵਿਚਾਰਨ ਲਗੇ ਤਾਂ ਉਦੋਂ ਤਕ ਵਿਚਾਰਦੇ ਜਾਓ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕੀ ਪ੍ਰਮ-ਤੱਤ ਹੱਥ ਨਾ ਲਗ ਜਾਵੇ।” ਹਰ ਵਿਸ਼ੇ ਵਸਤੂ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦਾ ਇਕੋ ਤੱਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ “ਨਾਨਕ ਲੇਖੇ ਇਕ ਗਲ” ਜਾਂ “ੴ” ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ।

(ੲ) ਜਾਗਣਾ: ਸਭ ਘੱਟ ਵਿਚ ਰਾਮ ਤੱਤ ਜਾਨਣ ਲਈ ਜਾਗਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਸੁੱਤੇ ਹੋਏ ਤਾਂ ਸੁੱਤੇ ਹੀ ਹਾਂ, ਪਰ ਜਾਗਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਸੁੱਤੇ ਹਾਂ। ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਹਰ ਕੰਮ ਸੁੱਤੇ ਸੁੱਤੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਾਨੂੰ ਕੁਝ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਬੋਲ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਕੀ ਸੁਣ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਕੀ ਖਾ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਕੀ ਪੀ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਜਾਗਿਆ ਹੋਇਆ ਆਦਮੀ ਗਾਲੀ ਗਲੋਚ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਗੰਦਾ ਨਹੀਂ ਸੁਣ ਸਕਦਾ, ਅਲ-ਮਥ ਨਹੀਂ ਖਾ ਸਕਦਾ ਤੇ ਸ਼ਰਾਬ ਨਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਵਰਤ ਸਕਦਾ। ਕੋਈ ਚਲਦੇ ਚਲਦੇ ਆਪੇ ਬੋਲੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਬੈਠਿਆ-ਬੈਠਿਆ ਮੌਢੇ-ਲੱਤਾਂ ਹਿਲਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਜਾਗਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਬੈਠੇ ਬੈਠੇ ਸੋਚੀ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਸੋਚਣਾ ਸਾਡੇ ਵੱਸ ਨਹੀਂ, ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਸੋਚਣ-ਕ੍ਰਿਆ ਨੂੰ ਰੋਕ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ, ਆਪਣੇ ਸੋਚਣ ਪ੍ਰਤੀ ਜਾਗੇ ਹੋਏ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਪਰਖ ਕਰ ਲਉ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਸੋਚਣ ਪ੍ਰਤੀ ਜਾਗੇ ਹੋਏ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ੧੫ ਵਿਚਾਰ ਆਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਗਰ ਲਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਸੜਕਾਂ ਤੇ ਬਹੁਤੀਆਂ ਦੁਰਘਟਨਾਵਾਂ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਗੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਜਾਗਣ ਦਾ ਸਰੀਰਕ ਜਾਗਰਣ ਜਾਂ ਸੋਣ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਠੀਕ ਸੌਂ ਕੇ ਵੀ ਸੁਪਨੇ ਸੁਪਨੇ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਜਾਗਦੇ ਵੀ। ਇਹ ਸੁਪਨੇ ਦੇਖਣਾ ਸਾਨੂੰ ਜਾਗਣ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਜਾਗਣ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਣਾ, ਜਾਗਣ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਵਿਚਾਰਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਜਾਗਣਾ, ਆਤਮ-ਜੇਤ ਪ੍ਰਤੀ ਜਾਗਣਾ, ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਲੇ ਤੱਤ-ਗਿਆਨ ਪ੍ਰੀਤ ਜਾਗਣਾ।

ਸੋ ਸਭ ਘਟਾਂ ਵਿਚ ਰਾਮ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਲਈ, ਗੁਰੂ ਉਪਦੇਸ਼ ਵਿਚ

ਸ਼ਰਧਾ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ. ਗੁਰੂ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਗਹਿਰਾ ਵਿਚਾਰਨਾ ਤੇ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਆਤਮ-ਜੋਤ ਪ੍ਰਤੀ ਜਾਗਰੁਕ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਜਦੋਂ ਆਪਣਾ ਅੰਦਰਾਲਾ ਰਾਮ ਦਿਸ ਪਵੇਗਾ ਤਾਂ ਪਤਾ ਚੱਲ ਜਾਏਗਾ ਕਿ ਮੇਰਾ ਰਾਮ ਹੀ ਤਾਂ ਸਭਨਾਂ ਵਿਚ ਵਸ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਹੈ—

—ਅਸਥਾਵਰ ਜੰਗਮ ਕੀਟ ਪਤੰਗਮ ਘਟਿ ਘਟਿ ਰਾਮੁ ਸਮਾਨਾ ਰੇ।

੩

ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ

ਕਹਿ ਰਵਿਦਾਸ ਹਾਥ ਪੈ ਨੇਰੈ

ਜਬ ਹਮ ਹੋਤੇ ਤਬ ਤੂ ਨਾਹੀ ਅਬ ਤੂਹੀ ਮੈ ਨਾਹੀ।
ਅਨਲ ਅਗਮ ਜੈਸੇ ਲਹਰਿ ਮਇਓਦਧਿ ਜਲ ਕੇਵਲ ਜਲ ਮਾਂਹੀ।੧।

ਮਾਧਵੇ ਕਿਆ ਕਹੀਐ ਕ੍ਰਮੁ ਐਸਾ। ਜੈਸਾ ਮਾਨੀਐ ਹੋਇ ਨ ਤੈਸਾ। ੧। ਰਹਾਉ।
 ਨਰਪਤਿ ਏਕੁ ਸਿੰਘਾਸਨਿ ਸੋਇਆ ਸੁਪਨੇ ਭਇਆ ਭਿਖਾਰੀ।
 ਅਛਤ ਰਾਜ ਬਿਛਰਤ ਦੁਖੁ ਪਾਇਆ ਸੋ ਗਤਿ ਭਈ ਹਮਾਰੀ। ੨।
 ਰਾਜ ਭੁਇਅੰਗ ਪ੍ਰਸੰਗ ਜੈਸੇ ਹਹਿ ਅਬ ਕਛੁ ਮਰਮੁ ਜਨਾਇਆ।
 ਅਨਿਕ ਕਟਕ ਜੈਸੇ ਭੁਲਿ ਪਰੇ ਅਬ ਕਹਤੇ ਕਹਨੁ ਨ ਆਇਆ। ੩।
 ਸਰਬੇ ਏਕੁ ਅਨੇਕੈ ਸੁਆਮੀ ਸਭ ਘਟ ਭੋਗਵੈ ਸੋਈ।
 ਕਹਿ ਰਵਿਦਾਸ ਹਾਥ ਪੈ ਨੇਰੈ ਸਹਜੇ ਹੋਇ ਸੁ ਹੋਈ। ੪। (੬੫੮)

੩

ਕਹਿ ਰਵਿਦਾਸ ਹਾਥ ਪੈ ਨੇਰੈ

---

੧. ਜਨਮ : ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਚੁਮਾਰ ਜਾਤੀ ਦੇ ਮਾਂ-ਪਿਉ ਘਰ-ਜਨਮ
 ਲਿਆ। ਬਨਾਰਸ (ਕਾਂਸ਼ੀ) ਦੇ ਨੇੜੇ-ਤੇੜੇ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਜੀਵਨ ਕਾਲ ਸੰਨ
 ੧੩੭੮ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਜ਼ੁਰਗ ਮੋਏ ਪਸ਼ੂ ਢੋਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਮੜੇ
 ਨੂੰ ਕੱਟਣ-ਵੱਢਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਭਗਤ ਜੀ ਆਪ ਦਿੰਦੇ
 ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—

—ਮੇਰੀ ਜਾਤਿ ਕੁਟ ਬਾਂਦਲਾ ਢੋਰ ਢੋਵੰਤਾ। ਨਿਤਹਿ ਬਨਾਰਸੀ ਆਸਾ
 ਪਾਸਾ। (ਪੰ: ੧੨੯੩)

—ਜਾਕੇ ਨੁਟੰਬ ਕੇ ਢੇਢ ਸਭ ਢੋਰ ਢੋਵੰਤ ਫਿਰਹਿ। ਅਜਹ ਬਨਾਰਸੀ ਆਸਾ
 ਪਾਸਾ। (ਪੰ: ੧੨੯੩)

ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਲਿਖਾਰੀ ਮੈਕਾਲਫ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਸਿਖ ਰਿਲਿਜ਼ਨ' ਅਤੇ ਇਕ

ਨਿਰਮਲੇ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਗੁਰ ਭਗਤ-ਮਾਲਾ' ਵਿਚ ਭਗਤ ਜੀ ਸਬੰਧੀ ਕੁਝ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਜਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਹੜੀਆਂ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਪੰਥ ਵਿਚ ਚਰਚਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਇਦਾਂ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਘਟਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

੨. **ਭਗਤ ਜੀ ਪਿਛਲੇ ਜਨਮ ਵਿਚ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸਨ.** : ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਜੀ ਪਿਛਲੇ ਜਨਮ ਵਿਚ ਮਹਾਨ ਵਿਦਵਾਨ ਬ੍ਰਾਹਮਣ-ਬ੍ਰਮਚਾਰੀ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਦੇ ਸ਼ਰਾਪ ਕਾਰਨ ਭਗਤ ਜੀ ਨੂੰ ਇਕ ਚੁਮਾਰ ਦੇ ਘਰ ਦੁਬਾਰਾ ਜਨਮ ਲੈਣਾ ਪਿਆ। ਜਨਮ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪਿਛਲਾ ਉਚਾ ਜਨਮ ਯਾਦ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਚੁਮਾਰਨੀ ਮਾਂ ਦਾ ਦੁੱਧ ਪੀਣੇ ਨਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਰਾਮਾਨੰਦ ਜੀ ਆਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੱਚੇ ਦੇ ਕੰਨ ਵਿਚ ਗੁਰ-ਮੰਤਰ ਫੁਕਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਚਰਨਾਮ੍ਰਤ ਬੱਚੇ ਦੀ ਮਾਂ ਦੇ ਥਣਾਂ ਨੂੰ ਛੁਹਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਅਦ ਬੱਚੇ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦਾ ਦੁੱਧ ਪੀਤਾ।

ਪੁਰਾਣੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਜਨਮ-ਜਾਤ ਦਾ ਕੋਈ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਰਿੰਗ ਵੇਦ ਦੇ ਦਸਵੇਂ ਚੈਪਟਰ ਵਿਚ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਚਾਰ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਵਿਚ ਸਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੂੰਹ ਤੋਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸਾਜਿਆ, ਬਾਹਵਾਂ ਤੋਂ ਖਤਰੀ, ਪੇਟ ਤੋਂ ਵੈਸ਼ ਅਤੇ ਲਤਾਂ ਤੋਂ ਸ਼ੂਦਰ। ਇਸੇ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਮਨੂੰ ਨੇ ਆਪਣੀ 'ਮਨੂੰ ਸਮ੍ਰਿਤੀ' ਵਿਚ ਦੁਹਰਾਇਆ ਅਤੇ ਇਸੇ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਤੇ ਗੀਤਾ ਵਿਚ ਬਿਆਨਿਆ। ਪਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਹ ਵੰਡ ਗੁਣ ਤੇ ਕਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ ਜਨਮ-ਜਾਤ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ। ਜਨਮ-ਜਾਤ ਦਾ ਖੰਡਣ ਕਰਦੇ ਹੋਇਆ ਆਦੀ ਸ਼ੰਕਰਚਾਰੀਆਂ ਨੇ ਕਿਹਾ 'ਜਨਮ ਤੋਂ ਸਭ ਹੀ ਸ਼ੂਦਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਿਰਫ਼ ਵਿਦਿਆ ਤੇ ਗਿਆਨ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਕਿਸੇ ਦਾ ਦੁਬਾਰਾ ਜਨਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਦਵਿਜ ਬਣਦਾ ਹੈ।'

ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ, ਜਿਦਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁਸ਼ਤੈਨੀ ਕੰਮ

ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਪਰ ਆਪਣੇ ਵਡੇਰਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਮਾਨ ਨਾ ਛੱਡਣਾ ਚਾਹਿਆ। ਥਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੇ ਧਰਮ ਪੜ੍ਹਨਾ—ਕਮਾਣਾ—ਪ੍ਰਚਾਰਣਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਇਸ ਪਦਵੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਮਾਨ—ਸਤਿਕਾਰ ਨੂੰ ਨਾ ਤਿਆਗ ਸਕੇ। ਇਦਾਂ ਹੀ ਖਤਰੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੇ ਦੇਸ਼, ਧਰਮ, ਕਮਜ਼ੋਰ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਉਦਮ ਕਰਨਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਇਸ ਵਰਗ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਆਨ—ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਨਾ ਭੁਲਾ ਸਕੇ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਵੈਸ਼ ਤੇ ਸ਼ੂਦਰ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਵੱਡੇ ਮਾਨ—ਸਨਮਾਨ ਵਾਲੇ ਕੰਮ (ਧਰਮ ਕਮਾਣਾ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਬਣਨਾ) ਕਰਨੇ ਚਾਹੇ। ਫਲਸਰੂਪ ਥਾਹਮਣ—ਖਤਰੀ ਅਤੇ ਵੈਸ਼—ਸ਼ੂਦਰ ਵਿਚਕਾਰ ਖਿਚਾ—ਤਾਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਪਹਿਲੇ ਗਰੁਪ ਨੇ ਦੂਸਰੇ ਨੂੰ ਦਬਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਉਚੀ ਪਦਵੀ ਨਾ ਆਪ ਛੱਡੀ ਅਤੇ ਨਾ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਉਪਰ ਪਹੁੰਚਣ ਦਿੱਤਾ। ਇਦਾਂ ਜ਼ੋਰ ਜ਼ਬਰਦਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਭੂਤਾ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਗਲਤ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਥਾਹਮਣਾਂ—ਖਤਰੀਆਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਜਨਮ—ਜਾਤ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ। ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਜਨਮ—ਜਾਤ ਗਹਿਰੀ ਜੜ ਪੱਕੜ ਚੁਕੀ ਸੀ ਅਤੇ ਅੱਜ ਵੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਵੰਡ ਕਰਮ ਦੀ ਬਜਾਏ ਜਨਮ ਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਇਸ ਧੌਕੇਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੀ ਪ੍ਰੰਮਪਰਾ ਨੂੰ ਮੁੜ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜਨਮ—ਜਾਤ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਭਨ ਕੇ ਕਰਮ—ਜਾਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇੜਤਾ ਦਿੱਤੀ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਥਾਹਮਣ (ਸੰਤ) ਉਹ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਧਰਮ ਸਮਝਦਾ—ਕਮਾਂਦਾ—ਪ੍ਰਚਾਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਖਤਰੀ (ਸਿਪਾਹੀ) ਉਹ ਹੀ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਦੇਸ਼—ਧਰਮ—ਦੀਨ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇਣ ਲਈ ਤੱਤਪਰ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦਾ ਸੰਤ—ਸਿਪਾਹੀ ਕਰਮ ਤੋਂ ਸੀ ਜਨਮ ਤੋਂ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਅੱਜ ਹਾਲਤ ਕੀ ਹੈ? ਕੀ ਅੱਜ ਦੇ ਸਿੱਖ ਜਨਮ—ਜਾਤ ਤੋਂ ਹੀ ਸੰਤ—ਸਿਪਾਹੀ ਨਹੀਂ? ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੁਰਾਣੀ ਜਨਮ—ਜਾਤ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਵਲੋਂ ਮੰਗੀ ਕਰਮ—ਜਾਤ ਅਪਨਾਈ ਹੈ? ਕਿ ਮੈਂ ਸਿੱਖ ਦੇ ਘਰ ਜਨਮ ਲੈਣ ਕਾਰਨ ਸਿੱਖ ਹਾਂ ਜਾਂ ਸੰਤ—ਸਿਪਾਹੀ ਦੇ ਕਰਮ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖ ਹਾਂ? ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ 'ਸੇਠੀ' ਨਾ ਕਹਿਲਾਵਾਂ ਪਰ ਕੀ ਮੈਂ ਆਪਣੇ

ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਤ-ਸਿਪਾਹੀ ਅਖਵਾਉਣ ਦਾ (ਕਰਮ ਕਰਕੇ) ਹੱਕਦਾਰ ਹਾਂ? ਮੈਂ 'ਸਿੱਖ' ਜਨਮ ਕਰਕੇ ਹਾਂ ਜਾਂ ਕਰਮ ਕਰਕੇ? ਕੋਈ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੇ ਘਰ ਜਨਮ ਲੈ ਕੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਅਖਵਾਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਅਤੇ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਦੇ ਘਰ ਜਨਮ ਲੈ ਕੇ (ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛੱਕ ਕੇ ਜਾਂ ਸਿਰਫ ਕੇਸ ਰੱਖ ਕੇ) ਸਿੱਖ ਅਖਵਾਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਕੋਲ ਵਿਦਿਆ ਨਹੀਂ, ਸਿੱਖ ਕੋਲ ਸੰਤ-ਸਿਪਾਹੀ-ਪੁਣਾ ਨਹੀਂ। ਕੀ ਫਰਕ ਹੈ? ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਜਨਮ ਜਾਤ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਦਿਵਾਇਆ ਸੀ ਪਰ ਅਸੀਂ ਨਵੀਂ ਜਨਮ ਜਾਤ ਪਕੜ ਲਈ। ਕੀ ਮੈਂ ਗਲਤ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹਾਂ? ਮੇਰੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਕਰਮ ਕਰਕੇ ਸੰਤ-ਸਿਪਾਹੀ ਹੋਣਗੇ ਪਰ ਮੈਂ ਤਾਂ ਜਨਮ ਕਰਕੇ ਸੰਤ-ਸਿਪਾਹੀ ਹਾਂ, ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਹ ਗੁਣ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ।

ਖੈਰ ਅਖੌਤੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ-ਖਤਰੀਆਂ ਨੇ ਸਾਡੀ ਸਮਾਜ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕਬਜ਼ਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਕਦੀ ਕਦੀ ਕੋਈ ਗੈਰ-ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਐਨੀ ਵੱਡੀ ਧਾਰਮਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਭਗਤੀ ਪਾ ਲੈਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਹਸਤੀ ਤੋਂ ਮੁਨਕਰ ਹੋਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਕੋਈ ਖਤਰੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਧਰਮ-ਗੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ, ਕੋਈ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਭਗਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਹ ਲੋਕ ਜਨਮ-ਜਾਤ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਸਨ। ਇਕ ਖਤਰੀ ਮਹਾਤਮਾ (ਬੁੱਧ) ਜਾਂ ਚਮਾਰ (ਰਵਿਦਾਸ), ਐਨੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਝੁਠਲਾਉਣਾ ਮੁਮਕਿਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸੋ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਪਿਛਲੇ ਜਨਮ ਦਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਜਾਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਜਨਮ ਵਿਚ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹੋਣਾ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਦਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਧਰਮ-ਗੁਰੂ ਬਣ ਗਏ ਹਨ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁਕਤੀ ਅਗਲੇ ਜਨਮ ਵਿਚ ਮਿਲੇਗੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੇ ਘਰ ਪੈਦਾ ਹੋਣਗੇ। ਇਦਾਂ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੇ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਬਾਰੇ ਕਹਾਣੀ ਘੜ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਉਹ ਪਿਛਲੇ ਜਨਮ ਵਿਚ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸਨ ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਇਸ ਜਨਮ ਵਿਚ ਭਗਤੀ-ਪਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕੇ। ਉਦੇਸ਼ ਇਕੋ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ-ਭਗਤੀ ਲਈ ਕੋਈ ਅਗਲੇ ਜਾਂ ਪਿਛਲੇ ਜਨਮ ਵਿਚ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੇ ਘਰ ਪੈਦਾ ਹੋਏ।

ਪਿਛਲੇ ਜਨਮ ਬਾਰੇ ਧਾਰਮਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ-ਕੋਣ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਬੇਹੋਸ਼ੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਮਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬੇਹੋਸ਼ੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਅਗਲਾ ਜਨਮ ਲੈ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਨਾ ਮਰਨ ਸਮੇਂ ਯਾਦ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਧਰ ਨੂੰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਜਨਮ ਸਮੇਂ ਯਾਦ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਧਰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਰਨ ਸਮੇਂ ਕੁਝ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ, ਜਨਮ ਸਮੇਂ ਕੁਝ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਪਰ ਜਿਹੜਾ ਜਨਮ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਪਿਛਲੇ ਜਨਮ ਨੂੰ ਯਾਦ ਰੱਖ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਯਕੀਨਨ ਸ਼ਾਗੀ ਹੋਈ ਭਗਤ ਆਤਮਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਹੈਰਾਨੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਭਗਤ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪਿਛਲਾ ਜਨਮ ਯਾਦ ਸੀ। ਇਹ ਯਾਦਾਸਤ ਉੱਚੀ ਬਿਰਤੀ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪਿਛਲਾ ਜਨਮ ਯਾਦ ਸੀ (ਦੇਖੋ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ) ਇਸ ਲਈ ਪਿਛਲੇ ਜਨਮ ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਮਣ ਹੋਣਾ ਕੋਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਮਨ ਘੜਤ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਦਾ ਆਪਣੀ ਚੁਮਾਰ ਮਾਂ ਦਾ ਦੁੱਧ ਨਾ ਪੀਣਾ ਵੀ ਬ੍ਰਹਮਣਵਾਦ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਭਗਤ ਰਮਾਨੰਦ ਦਾ ਆਣਾ ਕੁਝ ਗਲਤ ਨਹੀਂ। ਪਿਛਲੇ ਜਨਮ ਵਿਚ ਰਵਿਦਾਸ ਰਮਾਨੰਦ ਦਾ ਸ਼ਿਸ਼ ਹੋਣਗੇ। ਆਪਣੇ ਉਚ ਪਦਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸ਼ਿਸ਼ ਦੇ ਜਨਮ ਤੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਆਣਾ ਕੋਈ ਆਸਾਧਾਰਣ ਗਲ ਨਹੀਂ। ਸ਼ਿਸ਼ ਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਦਾਂ ਪੀਰ ਬੁਧੁ ਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਪਟਨਾ ਗਏ। ਇਦਾਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਆਪਣੇ ਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਜੀ ਆਇਆ ਕਹਿਣ ਅਤੇ ਅਗਲਾ ਮਾਰਗ-ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਣ ਲਈ ਜਨਮ ਸਮੇਂ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਭਗਤ ਜੀ ਪਿਛਲੇ ਜਨਮ ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਮਣ ਸਨ ਜਾਂ ਇਸ ਜਨਮ ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਮਣ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਇਹ ਗਲ ਕੋਈ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਰਖਦੀ। ਮੁੱਖ ਗਲ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਜੀ ਕਰਮ ਤੋਂ ਬ੍ਰਹਮਣ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸੇ ਕਾਰਣ ਕਈ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਖੌਤੀ ਬ੍ਰਹਮਣਾਂ ਨੇ ਇਸ ਗ਼ੈਰ ਬ੍ਰਹਮਣ ਸ਼ੁਦਰ ਚੁਮਾਰ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਮਥਾ ਟੇਕਿਆ। ਭਗਤ ਜੀ ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ—

—ਅਬ ਬਿਪ੍ਰ ਪਰਧਾਨ ਤਿਹਿ ਕਰਹਿ ਡੰਡਉਤਿ।

ਤੇਰੇ ਨਾਮ ਸਰਣਾਇ ਰਵਿਦਾਸ ਦਾਸਾ।

(ਪੰਨਾ ੧੨੬੩)

੩. ਭਗਤ ਜੀ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਕ ਸਨ—

ਮੈਕਾਲਿਫ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਜੀ ਨੇ ਚਮੜੇ ਦੀ ਇਕ ਮੂਰਤੀ ਬਣਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਟੋਕਰੀ ਵਿਚ ਰੱਖੀ ਹੋਈ ਸੀ ਜਿਸ ਦੀ ਉਹ ਪੂਜਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਗੁਰ ਭਗਤ ਮਾਲ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਅਨੁਸਾਰ ਭਗਤ ਜੀ ਨੇ ਕੁਝ ਯਾਤਰੂਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਦਮੜੀ ਗੀਗਾ ਮਾਈ ਨੂੰ ਭੇਟ ਕਰਨ ਲਈ ਦਿਤੀ।

ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹਰ ਸੰਤ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ (ਮਾੜਾ) ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਪਾਪੀ ਦਾ ਭਵਿੱਖ (ਉਜਲਾ) ਹੁੰਦਾ ਹੈ। (EVERY SAINT HAS A PAST AND EVERY SINNER HAS A FUTURE)। ਜੀਵਨ ਬਦਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੇ ਪਾਪੀ ਕਲ ਦੇ ਸੰਤ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਦਾਂ ਬਾਲਮੀਕੀ ਜਾਂ ਕੋਡਾ ਰਾਖਸ਼। ਇਦਾਂ ਹੀ ਅੱਜ ਦੇ ਸੰਤ ਕਲ ਦੇ ਪਾਪੀ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਦਾਂ ਰਾਵਣ ਜਾਂ ਹਰਨਾਖਸ਼। ਅੱਜ ਦੇ ਨਾਸਤਕ ਕਲ ਦੇ ਆਸਤਕ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਾਇਦ ਭਗਤ ਜੀ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਕ ਰਹੇ ਹੋਣ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਾਅਦ ਦਾ ਜੀਵਨ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਸੰਕੇਤ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਗਵਾਹੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਬਲਕਿ ਥਾਂ ਥਾਂ ਤੇ ਨਿਰਾਕਾਰ ਦੀ ਗਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਸਭ ਹਿਰਦਿਆਂ ਅੰਦਰ ਹੈ, ਉਹੀ ਸਭ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਹੈ, ਉਹ ਹਥ ਤੋਂ ਵੀ ਨੇੜੇ ਹੈ। ਇਦਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭੂ ਕਿਸੀ ਇਕ ਮੂਰਤੀ ਵਿਚ ਕਿਦਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ—

—ਸਰਬੇ ਏਕੁ ਅਨੇਕੈ ਸੁਆਮੀ ਸਭ ਘਟ ਭੋਗਵੈ ਸੋਈ।

ਕਹਿ ਰਵਿਦਾਸ ਹਾਥ ਪੈ ਨੇਰੈ ਸਹਜੇ ਹੋਇ ਸੁ ਹੋਈ। (ਪੰਨਾ ੬੫੮)

ਭਗਤ ਜੀ ਤਾਂ ਸਿਮਰਨ ਦੀ, ਸਮਾਧੀ ਦੀ, ਲਿਵ ਲੱਗਣ ਦੀ ਗਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਦਾਂ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਕ ਕਿਦਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ—

—ਸਹਜ ਸਮਾਧਿ ਉਪਾਧਿ ਰਹਤ ਫੁਨਿ ਬਡੈ ਭਾਗਿ ਲਿਵ ਲਾਗੀ।

ਕਹਿ ਰਵਿਦਾਸ ਪ੍ਰਗਾਸੁ ਰਿਦੈ ਧਰਿ ਜਨਮ ਮਰਨ ਤੈ ਭਾਗੀ। (ਪੰਨਾ ੬੫੮)

ਭਗਤ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਜੇ ਤੂੰ ਸੋਹਣਾ ਪਹਾੜ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਮੋਰ ਹਾਂ, ਜੇ ਤੂੰ ਚੰਦ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਚਕੋਰ ਹਾਂ, ਜੇ ਤੂੰ ਦੀਵਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਵੱਟੀ ਹਾਂ, ਜੇ ਤੂੰ ਤੀਰਥ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਯਾਤਰੀ ਹਾਂ। ਭਗਤ ਜੀ ਗੱਲ ਨਿਖੇੜਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਤੇਰੇ ਵਰਗਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਠਾਕੁਰ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਇਦਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਿਸੀ ਮੂਰਤੀ ਲਈ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਆਪ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—

—ਜਉ ਤੁਮ ਗਿਰਿਵਰ ਤਉ ਹਮ ਮੋਰਾ। ਜਉ ਤੁਮ ਚੰਦ ਤਉ ਹਮ ਭਏ ਹੈ, ਚਕੋਰਾ।

ਜਉ ਤੁਮ ਦੀਵਰਾ ਤਉ ਹਮ ਬਾਤੀ। ਜਉ ਤਉ ਤੀਰਥ ਤਉ ਹਮ ਜਾਤੀ।

ਜਹ ਜਹ ਜਉ ਤਹਾ ਤੇਰੀ ਸੇਵਾ। ਤੁਮ ਸੋ ਠਾਕੁਰ ਅਉਰ ਨ ਦੇਵਾ। (ਪੰਨਾ ੬੫੯)

ਆਪ ਜੀ ਤਾਂ ਸਾਧ ਨੂੰ ਅਠਾਹਠ ਤੀਰਥਾਂ ਦੇ ਇਸ਼ਨਾਨੀ ਤੇ ਸ਼ਿਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਮੂਰਤੀਆਂ (ਸ਼ਿਵਲਿੰਗ) ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਤੋਂ ਵੀ ਉਪਰ ਦਰਸਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਾਹਰ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਮੂਰਤ-ਪੂਜਕ ਇਦਾਂ ਨਹੀਂ ਲਿਖ ਸਕਦਾ। ਸਾਧ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਆਪਣੀ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਦਾ ਲਾਭ ਗੁਆ ਬੈਠਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਦਸਦੇ ਹਨ—

—ਜੋ ਓਹੁ ਅਠਸਤਿ ਤੀਰਥ ਨਾਵੈ। ਜੋ ਓਹੁ ਦੁਆਦਸ ਸਿਲਾ ਪੁਜਾਵੈ।

ਜੋ ਓਹੁ ਕੂਪ ਤਟਾ ਦੇਵਾਵੈ। ਕਰੈ ਨਿੰਦ ਸਭ ਬਿਰਥਾ ਜਾਵੈ। (ਪੰਨਾ ੬੭੫)

ਭਗਤ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ-ਅਰਚਾ ਦੁਆਪਰ ਦੀ ਵਿਧੀ ਸੀ ਅਤੇ ਕਲਜੁਗ ਵਿਚ ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਵਿਧੀ ਸਿਰਫ ਨਾਮ ਦੀ ਟੇਕ ਹੈ। ਕੋਈ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਕ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਕਿ ਕਲਜੁਗ ਦਾ ਢੰਗ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਨਹੀਂ—

—ਸਤਜੁਗਿ ਸਤੁ ਤੇਤਾ ਜਗੀ ਦੁਆਪਰਿ ਪੁਜਾਰਾਰ।

ਤੀਨੋਂ ਜੁਗ ਤੀਨੋਂ ਦਿਤੋਂ ਕਲਿ ਕੇਵਲ ਨਾਮ ਅਧਾਰ। (ਪੰਨਾ ੩੪੬)

ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤੀ ਦੇ ਦੋ ਢੰਗ ਹਨ— ਸਾਕਾਰ ਭਗਤੀ ਤੋਂ ਨਿਰਾਕਾਰ ਭਗਤੀ ਵਲ ਜਾਂ ਸਿਧਾ ਨਿਰਾਕਾਰ ਭਗਤੀ ਵਲ। ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਨਿਰਾਕਾਰ ਤੇ ਟਿਕਦਾ ਨਹੀਂ। ਇਸੀ

ਕਾਰਣ ਕਈ ਸਿਆਣੇ ਸਾਕਾਰ ਤੇ, ਕਿਸੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਮੂਰਤੀ ਜਾਂ ਦੇਹ-ਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇ ਧਿਆਨ ਟਿਕਾਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਧਿਆਨ ਪੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਆਪ ਹੀ ਸ਼ਿਸ਼ ਨੂੰ ਨਿਰਾਕਾਰ ਭਗਤੀ ਵਲ ਪੱਕ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਮਹੰਸ ਰਾਮਾਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਮੂਰਤੀ-ਪੂਜਕ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਤੋਤਾਪਰੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹੁਣ ਉਹ ਮੂਰਤੀ ਦਾ ਧਿਆਨ ਛੱਡ ਕੇ ਮੂਰਤੀ-ਰਹਿਤ ਪ੍ਰਭੂ ਤੇ ਧਿਆਨ ਟਿਕਾਏ। ਪਰ ਭਗਤ ਦਾ ਮਨ ਉਸ ਮੂਰਤੀ ਵਿਚ ਬੜਾ ਖੁਭ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਉਸ ਮੂਰਤੀ ਦਾ ਧਿਆਨ ਮਨ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹਟਾ ਸਕਿਆ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਸੀ ਤਾਂ ਤੋਤਾਪਰੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਨੋਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਭਗਤ ਜੀ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਭਗਤ ਜੀ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਉਦਾਸ ਰਹੇ ਪਰ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨ ਨਿਰਾਕਾਰ ਵਿਚ ਟਿਕ ਗਿਆ।

ਇਸ ਕਠਿਨਾਈ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰਖਦੇ ਹੋਏ, ਕਈ ਧਰਮ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ (ਜਿਦਾਂ ਜੈਨ, ਬੁਧ, ਇਸਲਾਮ, ਸਿਖ, ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ) ਆਪਣੇ ਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਨਿਰਾਕਾਰ ਦੇ ਲੜ ਲਾ ਦਿਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾ ਨੇ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਮਨ ਬਹੁਤੀ ਦੇਰ ਤਕ ਨਿਰਾਕਾਰ ਵਿਚ ਟਿਕ ਨਾ ਸਕਿਆ ਅਤੇ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਫਿਰ ਮੂਰਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨਾਂ ਵਿਚ ਥਾਂ ਦੇ ਦਿਤੀ। ਜੈਨੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਤੀਰਥਕਰਾਂ ਦੀ ਮੂਰਤੀਆਂ ਲਾ ਲਈਆਂ। ਮਹਾਤਮਾ ਬੁਧ ਮੂਰਤੀ-ਪੂਜਾ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਸੀ, ਪਰ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਬੁੱਤ ਇਸੇ ਦੇ ਹੀ ਬਣਾਏ ਗਏ। ਬਲਕਿ ਮੁਗਲਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਹੀ ਮੂਰਤੀ ਦਾ ਨਾਂ ਬੁਤ ਰਖਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਫਾਰਸੀ ਵਿਚ ਅਡੋਲ ਅਹਿਲਾ-ਢੰਗ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਨੂੰ ਬੁਤ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਤਰੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਥਾਂ ਥਾਂ ਬੁਧ ਦੀ ਮੂਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਮੁਗਲਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਬੁਤ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਬਾਦ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਿਆਂ ਲਈ ਵੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਇਹੀ ਹਾਲ ਸਿਖ ਵੀਰਾਂ-ਭੈਣਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮੂਰਤੀ ਵਾਂਗ ਪੂਜਦੇ ਹਨ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਧੂਪ-ਦੀਪ, ਫਲ-ਫਰੂਟ ਅਰਪਣ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਪੁਸ਼ਾਕੇ ਪੁਆਂਦੇ ਹਨ ਜਿਦਾਂ ਕੋਈ

ਹਿੰਦੂ ਵੀਰ ਆਪਣੀ ਮੂਰਤੀ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗਹਿਰੇ ਵਿਚ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਕਰਨੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਬਹੁਤਾ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ। ਮਨ ਨਿਰਾਕਾਰ ਤੇ ਟਿਕਦਾ ਨਹੀਂ, ਮੁੜ ਮੁੜ ਕੇ ਆਕਾਰ ਵਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੂਸਰਿਆਂ ਵਾਂਗ, ਸ਼ੁਰੂ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਸਾਕਾਰ ਭਗਤ ਹੋਣ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਨਿਰਾਕਾਰ ਭਗਤੀ ਵਲ ਵਧੇ ਹੋਣ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਵੀ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿਚ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੂਰਤੀ-ਪੂਜਕ ਸਨ ਅਤੇ ਦੇਵੀ ਇਸ਼ਨਾਨ ਨੂੰ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਬਲਕਿ ਉਹ ਇਹ ਸਾਕਾਰ ਭਗਤੀ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤਕ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਲਈ ਕਿਸੇ ਭਗਤ ਦਾ ਮੁਢਲਾ ਜੀਵਨ ਹੀ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਆਧਾਰ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦਾ।

ਫਿਰ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਸੁਆਮੀ ਰਮਾਂਨੰਦ ਦੇ ਸ਼ਿਸ਼ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਮੂਰਤੀ-ਪੂਜਕ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਢੁਢਣਾ ਹੀ ਗਲਤ ਮਾਰਗ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਵਸਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਤਾਂ ਸਭ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਪੱਥਰਾਂ-ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਸਮਝਾਂਦੇ ਹਨ—

—ਕਤ ਜਈਐ ਰੇ ਘਰਿ ਲਾਗੋ ਰੰਗੁ। ਮੇਰਾ ਚਿਤੁ ਨ ਚਲੈ ਮਨ ਭਇਓ ਪੰਗੁ।

—ਜਹਾ ਜਾਈਐ ਤਹ ਜਲ ਪਖਾਨ। ਤੂ ਪੁਰਿ ਰਹਿਓ ਹੈ ਸਭ ਸਮਾਨ।

—ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ ਸਭ ਦੇਖੇ ਜੋਇ। ਉਹਾ ਤਉ ਜਾਈਐ ਜਉ ਈਹਾ ਨ ਹੋਇ (੧੧੮੫)

ਆਪ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਂ ਸਾਰੇ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇਖੇ—ਸਮਝੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਲਭਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਣ ਲਈ ਹੋਰਥੇ ਕਿਉਂ ਜਾਵਾਂ।

ਉਪਰਲੀ ਚਰਚਾ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਵੀ ਮੂਰਤੀ-ਪੂਜਕ ਨਹੀਂ ਸਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦਰਜ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਵੀ ਸਿੱਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ਮੂਰਤੀ-ਪੂਜਾ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਵੇ। ਮੈਕਾਲਿਫ ਦੀ ਸਮਝ ਗਲਤ ਤੇ ਅਧੂਰੀ ਹੈ।

8. **ਭਗਤ ਜੀ ਕਰਮਕਾਂਡੀ ਸਨ :** ਗੁਰ ਭਗਤ ਮਾਲ' ਦਾ ਲਿਖਾਰੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਜੀ ਨੇ ਠਾਕੁਰ ਜੀ ਦੀ ਕਿਸੇ ਨਦੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਪੂਜਾ ਕੀਤੀ। ਮੈਗਲਿਫ ਵੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਵਿਦਾਸ ਵੇਦ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਦੇ ਦਸੇ ਕਰਮਕਾਂਡ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਚਰਚਾ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਭਗਤ ਜੀ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਕ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਫਿਰ ਉਹ ਕਿਉਂ ਤੇ ਕਿਹੜੀ ਮੂਰਤੀ ਦੀ ਪੂਜਾ ਤੇ ਕਰਮਕਾਂਡ ਕਰਨਗੇ। ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਵਿਚ ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਾਉਣਾ, ਸੋਹਣੇ ਪੇਸ਼ਾਕੇ ਪਵਾਉਣਾ, ਆਰਤੀ ਕਰਨੀ, ਧੂਪ-ਦੀਪ ਜਲਾਉਣਾ, ਫੁਲ-ਪਤੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਨੀ, ਫਲ-ਭੋਜਨ ਅਰਪਣ ਕਰਨਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਭਗਤ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਵੀ ਇਹ ਸੰਕੇਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਕਿ ਉਹ ਇਦਾਂ ਦੇ ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਬਲਕਿ ਆਪ ਜੀ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਉਪਰੰਤ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਕਰਮਕਾਂਡ ਵੀ ਛੱਡ ਦੇਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :

—**ਗਿਆਨੈ ਕਚਨ ਕਰਮ ਅਭਿਆਸੁ। ਗਿਆਨੁ ਭਇਆ ਤਹ ਕਰਮੁ ਨਸੁ।** (ਪੰ ੧੧੬੭)

ਭਗਤੀ ਜੀ ਤਾਂ ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਲੋਕੀ ਜੋ ਵੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਮੂਰਤੀ ਅੱਗੇ ਭੇਂਟ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਉਹ ਸਭ ਜੁਠੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਅਰਪਣਯੋਗ ਨਹੀਂ। ਦੁੱਧ ਬਛਕੇ ਨੇ ਜੁਠਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਫੁਲ ਭੋਰੇ ਨੇ ਜੁਠੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਪਾਣੀ ਮੱਛੀ ਨੇ ਗੰਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਚੰਦਨ ਸੱਪ ਨੇ ਜੁਠਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਧੂਪ-ਦੀਪ-ਭੋਜਨ (ਨਈਂ ਬੇਦਹਿ) ਬਾਸਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਸੁਝਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਰਪਣਯੋਗ ਸਿਰਫ ਸਾਡਾ ਤਨ, ਮਨ ਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਅਸਲੀ ਪੂਜਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

—**ਦੁਧੁ ਤੇ ਬਛਰੈ ਥਨਹੁ ਬਿਟਾਰਿਓ। ਫੁਲੁ ਭਵਰਿ ਜਲੁ ਮੀਨਿ ਬਿਗਾਰਿਓ।**

ਮੈਲਾਗਰ ਬੇਰੁ ਹੈ ਭੁਇਅੰਗਾ। ਬਿਖੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਬਸਹਿ ਇਕ ਸੰਗਾ।

ਧੂਪ ਦੀਪ ਨਈਂ ਬੇਦਹਿ ਬਾਸਾ। ਕੈਸੇ ਪੂਜ ਕਰਹਿ ਤੇਰੀ ਦਾਸਾ।

ਤਨੁ ਮਨੁ ਅਰਪਉ ਪੂਜ ਚਰਵਉ। ਗੁਰ ਪਰਸਾਦਿ ਨਿਰੰਜਨੁ ਪਵਉ। (ਪੰ ੫੨੫)

ਗਲਤ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਨੂੰ ਨਕਾਰਨ ਬਾਰੇ ਭਗਤ ਜੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸੀਂ

ਅਸਲੀ ਆਰਤੀ, ਆਸਨ, ਚੰਦਨ ਰਗੜਣ ਵਾਲੀ ਉਰਸਾ ਸਿਲ (ਉਰਸਾ), ਪਾਣੀ (ਅੰਭੁਲਾ), ਦੀਵਾ-ਵੱਟੀ-ਤੇਲ, ਫੁਲ-ਮਾਲਾ, ਆਦਿ ਸਿਰਫ ਤੇਰਾ ਨਾਮ ਹੀ ਹੈ। ਉਪਰ ਦਸੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਵਲੋਂ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਅਰਪਣ ਕਰਨਾ ਗਲਤ ਹੈ। ਅਸਲੀ ਪੂਜਾ ਤਾਂ ਤੇਰਾ ਸਤਿਨਾਮ ਹੀ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—

—ਨਾਮ ਤੇਰੇ ਆਰਤੀ ਮਜ਼ਨੁ ਮੁਰਾਰੇ। ਹਰਿ ਕੇ ਨਾਮ ਬਿਨਾ ਝੂਠੇ ਸਗਲ ਪਸਾਰੇ। ਕਹਾਉ।
 ਨਾਮੁ ਤੇਰੇ ਆਸਨੇ ਨਾਮੁ ਤੇਰੇ ਉਰਸਾ ਨਾਮੁ ਤੇਰਾ ਕੇਸਰੇ ਲੇ ਛਿਟਕਾਰੇ।
 ਨਾਮੁ ਤੇਰਾ ਅੰਭੁਲਾ ਨਾਮੁ ਤੇਰੇ ਚੰਦਨੇ ਘਸਿ ਜਪੇ ਨਾਮੁ ਲੇ ਤੁਝਹਿ ਕਉ ਚਾਰੇ।
 ਨਾਮੁ ਤੇਰੇ ਦੀਵਾ ਨਾਮੁ ਤੇਰੇ ਬਾਤੀ ਨਾਮੁ ਤੇਰੇ ਤੇਲੁ ਲੇ ਮਾਹਿ ਪਸਾਰੇ।
 ਨਾਮੁ ਤੇਰੇ ਤਾਗਾ ਨਾਮੁ ਫੁਲ ਮਾਲਾ ਭਾਰ ਅਠਾਰਹ ਸਗਲ ਜੁਠਾਰੇ।
 ਤੇਰੇ ਕੀਆ ਤੁਝਹਿ ਕਿਆ ਅਰਪਉ। ਨਾਮੁ ਤੇਰਾ ਤੁਹੀ ਚਵਰ ਢੋਲਾਰੇ।
 ਕਹੈ ਰਵਿਦਾਸੁ ਨਾਮੁ ਤੇਰੇ ਆਰਤੀ ਸਤਿਨਾਮੁ ਹੈ ਹਰਿ ਭੋਗ ਤੁਹਾਰੇ। ੯(ਪੰਨਾ ੬੬੪)
 ੫. ਭਗਤ ਜੀ ਅਵਤਾਰ-ਵਾਦੀ ਸਨ :

ਸ਼ਬਦ 'ਅਵਤਾਰ' ਬਣਿਆ ਹੈ 'ਅਵਤਰ' ਤੋਂ ਜਿਸ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ, 'ਹੇਠਾਂ ਆਉਣ, ਉਪਰੋਂ ਥਲੇ ਵੱਲ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨਾ।' ਗੀਤਾ ਗਵਾਹੀ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਜਦੋਂ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਅਧਰਮ ਵਧਦਾ ਹੈ ਪ੍ਰਭੂ ਅਧਰਮੀਆਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਮਨੁੱਖੀ ਜਾਮੇ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਅਵਤਰਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮਾੜੀ ਨਤੀਜਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਮ ਨੇ ਰਾਵਣ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਕੰਸ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਅਵਤਾਰ ਧਾਰਿਆ। ਭਗਤ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ (ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਇਦਾਂ ਦੇ ਕੁਲ ੪੦ ਸ਼ਬਦ ਹਨ) ਵਿਚ ਰਾਮ ਦਾ ਨਾਂ ੨੩ ਵਾਰੀ ਤੇ ਹਰੀ (ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ) ਦਾ ਨਾਂ ੨੪ ਵਾਰੀ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਕਈ ਲਿਖਾਰੀ ਸਿੱਟਾ ਕਢਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭਗਤ ਦੀ ਅਵਤਾਰੀ ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਗੋਪਾਲ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਸਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਵਤਾਰਵਾਦੀ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਲਈ ਭਗਤ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ।

ਇਦਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ ਪਰ ਇਹ ਕਿਸੇ ਅਵਤਾਰ ਲਈ ਨਹੀਂ ਵਰਤੇ ਬਲਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਲਈ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਜਿਦਾਂ—

—ਸਾਵਣੁ ਤਿਨਾ ਸੁਹਾਗਣੀ ਜਿਨ ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਉਰਿਹਾਰੁ। (ਪੰਨਾ ੧੩੪)

ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਹੈ ਜੋਤਿ ਸਬਾਈ ਗੁਰਮੁਖਿ ਆਪੇ ਅਲਖੁ ਲਖਈਆ। (ਪੰਨਾ ੮੩੩)

ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਰਾਮੁ ਪਛਾਤਾ ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਆਪਿ ਮਿਲਾਵੈ। (ਪੰਨਾ ੮੮੮)

ਗੁਰਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਮੋਹਿ ਮੰਤ੍ਰੁ ਦ੍ਰਿੜਾਇਆ। (ਪੰਨਾ ੩੭੧)

ਰੋਮਿ ਰੋਮਿ ਰਵਿਆ ਹਰਿ ਨਾਮੁ। (ਪੰਨਾ ੧੧੮੮)

ਗੁਰਮਤਿ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਸਭ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਸਭਨਾ ਵਿਚ ਰਵਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਸਭ ਵਿਚ ਉਸੇ ਦੀ ਜੋਤ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਸਦੀ ਹੈ :

—ਖੰਡ ਦੀਪ ਸਭ ਭੀਤਰਿ ਰਵਿਆ ਪੁਰਿ ਰਹਿਓ ਸਭ ਲੋਊ। (ਪੰਨਾ ੫੩੫)

ਸਗਲ ਬਨਸਪਤਿ ਮਹਿ ਬੈਸੰਤਰੁ ਸਗਲ ਦੁਧ ਮਹਿ ਘੀਆ।

ਉਚ ਨੀਚ ਮਹਿ ਜੋਤਿ ਸਮਾਣੀ ਘਟਿ ਘਟਿ ਮਾਧਉ ਜੀਆ। (ਪੰਨਾ ੬੧੭)

—ਸੰਤਹੁ ਘਟ ਘਟ ਰੋਹਿਆ ਸਮਾਹਿਓ।

—ਪੁਰਨ ਪੁਰਿ ਰਹਿਓ ਸਰਬ ਮਹਿ ਜਲਿ ਥਲਿ ਰਮਈਆ ਆਹਿਓ।

(ਪੰਨਾ ੬੧੭)

—ਸਰਬ ਨਿਵਾਸੀ ਸਦਾ ਅਲੋਪਾ ਸਭ ਮਹਿ ਰਹਿਆ ਸਮਾਇਓ। (ਪੰਨਾ ੬੧੭)

ਜੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸਭ ਵਿਚ ਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਵੱਖਰਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਸਾਰਿਆਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਉਹੀ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਹੈ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਅਜੂਨੀ ਹੈ, ਉਹ ਅਜੰਮਾ ਹੈ, ਉਹ ਜੰਮਦਾ ਮਰਦਾ ਨਹੀਂ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਸਦੀ ਹੈ :

—ਸਗਲ ਪਰਾਧ ਦੇਹਿ ਲੋਰੋਨੀ। ਸੋ ਮੁਖੁ ਜਲਉ ਜਿਤੁ ਕਹਿਹਿ ਠਾਕੁਰ ਜੋਨੀ।

ਜਨਮਿ ਨ ਮਰੈ ਨ ਅਵੈ ਨਾ ਜਾਇ। ਨਨਕ ਕਾ ਪ੍ਰਭੁ ਰਹਿਓ ਸਮਾਇ। (ਪੰਨਾ ੧੧੩੬)

ਸਚੁ ਹੁਕਮੁ ਤੁਮਾਰਾ ਤਖਤਿ ਨਿਵਾਸੀ। ਆਇ ਨ ਜਾਵੈ ਮੇਰਾ ਪ੍ਰਭੁ ਅਬਿਨਾਸੀ।

(ਪੰਨਾ : ੫੬੨)

ਅਵਤਾਰੀ ਮਨੁੱਖ ਪ੍ਰਭੂ ਨਹੀਂ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਹੀ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦੇ :

—ਹੁਕਮਿ ਉਪਾਏ ਦਸ ਅਵਤਾਰਾ। ਦੇਵ ਦਾਨਵ ਅਗਨਤ ਅਪਾਰਾ। (ਪੰਨਾ ੧੦੩੭)

—ਦਸ ਅਉਤਾਰ ਰਾਜੇ ਹੋਇ ਵਰਤੇ ਮਹਾਦੇਵ ਅਉਧੁਤਾ।

ਤਿਨ ਭੀ ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਇਓ ਤੇਰਾ ਲਾਇ ਥਕੇ ਬਿਭੁਤਾ। (ਪੰਨਾ ੭੪੭)

ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :

—ਆਦਿ ਅਜੋਨਿ ਕਹਾਇ, ਕਹੇ ਕਿਮ ਦੇਵਕਿ ਕੇ ਜਨਨਤਰ ਆਯੋ।

ਤਾਤ ਨ ਮਾਤ ਕਹੈ ਜਿਹ ਕੇ, ਕਿਯੋ ਬਸਦੇਵਹਿ ਬਾਘ ਕਹਾਯੋ। (੩੩ ਸਵਈਏ)

ਅਵਤਾਰ ਦਾ ਅਰਥ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਜਨਮ ਲੈਣਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਬਲਕਿ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤਾਂ ਸਭ ਵਿਚ ਹੈ ਪਰ ਸਭ ਨੂੰ ਉਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ। ਜਿਸ ਘਟ ਅੰਦਰ ਉਸ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੋ ਗਿਆ, ਉਹ ਅਵਤਾਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਅਰਥ ਵਿਚ ਰਾਮ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ, ਈਸ਼ਾ, ਮੁਹੰਮਦ, ਬੁੱਧ, ਮਹਾਵੀਰ, ਸਾਡੇ ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ, ਸਭ ਅਵਤਾਰ ਹੀ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਅਰਥ ਵਿਚ ਭਗਤ ਜੀ ਨੇ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਰਾਮ, ਹਰੀ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਵਰਤੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਉਸ ਲਈ ਵਰਤੇ ਹਨ ਜਿਸ ਦਾ ਅਵਤਰਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਾਣਿਆ। ਸੇ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅਵਤਾਰ ਸ਼ਬਦ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਹੈ ਕਿਸੇ ਦੇਹਧਾਰੀ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਮੂਤਰੀ ਲਈ ਨਹੀਂ। ਸੇ ਭਗਤ ਜੀ ਨੂੰ ਅਵਤਾਰਵਾਦੀ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।

੫. ਭਗਤ ਜੀ ਕ੍ਰਿਤੀ ਨਹੀਂ ਸਨ : ਮੈਕਾਲਿਫ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੂਰਤੀ-ਪੂਜਾ ਵਿਚ ਮਸਤ ਹੋ ਕੇ ਭਗਤ ਜੀ ਨੇ ਕਿਰਤਕਾਰ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾੜੀ ਹਾਲਤ ਦੇਖ ਕੇ ਇਕ ਸੰਤ ਨੇ ਭਗਤ ਜੀ ਨੂੰ ਇਕ ਪਾਰਸ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਦੀ ਛੇ ਨਾਲ ਲੋਹਾ ਸੋਨਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਭਗਤ ਜੀ ਕੋਲ ਇਹ ਪਾਰਸ ਇਕ ਸਾਲ ਤੱਕ ਰਿਹਾ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਆਪਣੀ ਗਰੀਬੀ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਮੈਕਾਲਿਫ ਅੱਗੇ

ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਪੂਜਾ ਦੀ ਟੇਕਰੀ ਵਿਚ ਪੰਜ ਅਸ਼ਰਫੀਆਂ ਰੱਖੀਆਂ ਪਰ ਭਗਤ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਭਗਤ ਜੀ ਦੀ ਮਾਲੀ ਹਾਲਤ ਇਦਾਂ ਨਿਘਰਦੀ ਗਈ। ਆਪ ਜੀ ਕਿਉਂਕਿ ਕਿਰਤੀ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਆਪ ਜੀ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਕਸੌਟੀ ਤੇ ਪੂਰੇ ਨਹੀਂ ਉਤਰਦੇ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪਾਈ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ।

ਦੋਹਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਗੌਹ ਨਾਲ ਵੇਖੋ ਤਾਂ ਇਹ ਭਗਤ ਜੀ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕ੍ਰਿਤੀ ਹੋਣਾ ਦਰਸਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਂਦੀ ਕਿ ਸੰਤ ਪਾਰਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਕਿਉਂ ਲਈ ਫਿਰਦਾ ਸੀ। ਅਜਦ ਉਸ ਸੰਤ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਨਾਲ ਮੋਹ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਕਿਉਂ ਪਾਰਸ ਚੁੱਕੀ ਫਿਰਦਾ ਸੀ। ਦੂਸਰੇ, ਜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਦਾ ਮੋਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਕਿਉਂ ਸਮਝੀ ਬੈਠਾ ਸੀ ਕਿ ਭਗਤ ਜੀ ਸੋਨਾ ਬਨਾਉਣ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਆ ਜਾਣਗੇ। ਕੀ ਉਸ ਸੰਤ ਨੂੰ ਸੱਚੇ ਤੇ ਝੂਠੇ ਭਗਤ ਦੀ ਪਛਾਣ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ? ਇਸ ਸਾਖੀ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਉਹ ਧਨ ਨਹੀਂ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਜਿਹੜਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਮਾਈ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਾਰਣ ਪ੍ਰਭੂ ਵਲੋਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਅਸ਼ਰਫੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਭਗਤ ਜੀ ਨੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਮਾਇਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਭਗਤ ਜੀ 'ਘਾਲਿ-ਖਾਇ' ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੇ ਸਨ।

ਕਹਾਣੀ ਚਲਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਭਗਤ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ 'ਅਬ ਮੈਂ ਪਾਂਚ ਅਸ਼ਰਫੀ ਰਾਖੀ ਤਬ ਤੈਨੇ ਧਨ ਕੇ ਦੁੱਖ ਕਰ ਮੇਰੀ ਸੇਵਾ ਕਾ ਹੀ ਤਿਆਗ ਕਰ ਦੀਆ। ਤੂੰ ਮੁਝ ਕਉ ਲਜਾ ਲਵਾਵਤ ਹੈ। ਤੁਮ ਧਨ ਕਉ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰੇ।' ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਗਤ ਜੀ ਨੇ ਅਸ਼ਰਫੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਕਹਾਣੀ ਭਗਤ ਜੀ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਕਰੈਕਟਰ ਨਾਲ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦੀ। ਭਗਤ ਜੀ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੁਤੀਆਂ ਗੰਠਣੀਆਂ ਨਹੀਂ ਆਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਤੋਪਾ ਤਕ ਮਾਰਨਾ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਪਰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਬੜੀ ਕਿਰਪਾ

ਹੋਈ ਅਤੇ ਨਾਮ ਜਪਦਿਆਂ ਜਪਦਿਆਂ ਐਸੇ ਤਰੋਪੇ ਵਜੇ ਕਿ ਲੋਕੀ ਬਾਰ ਬਾਰ ਮੇਰੇ
ਕੋਲੋਂ ਜੁਤੀਆਂ ਬਨਵਾਉਣ ਤੇ ਖਰੀਦਣ ਆਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਇਦਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ
ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਕੰਮ ਵੀ ਚਮਕ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੇਰਾ ਜੀਵਨ ਵੀ ਸੰਵਰ ਗਿਆ। ਭਗਤ ਜੀ
ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

—ਚਮਰਟਾ ਗਾਂਠਿ ਨ ਜਨਈ। ਲੋਕੁ ਗਠਾਵੈ ਪਨਹੀ। ਰਹਾਉ।

ਆਰ ਨਹੀ ਜਿਹ ਤੋਪਉ। ਨਹੀ ਰਾਂਬੀ ਠਾਉ ਰੋਪਉ। ੧।

ਲੋਗੁ ਗੰਠਿ ਗੰਠਿ ਖਰਾ ਬਿਗੁਚਾ। ਹਉ ਬਿਨੁ ਗਾਂਠੈ ਜਾਇ ਪਹੁਚਾ। ੨।

ਰਵਿਦਾਸੁ ਜਪੈ ਰਾਮ ਨਾਮਾ। ਮੋਹਿ ਜਮ ਸਿਉ ਨਹੀ ਕਾਮਾ। ੩। (ਪੰਨਾ ੬੫੯)

ਭਗਤ ਜੀ ਨੇ ਅਸ਼ਰਫੀਆਂ ਨਹੀ ਵਰਤੀਆਂ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ
ਮੰਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੀ ਕਿਰਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਤੇ ਸਰਬਤ ਦਾ ਭਲਾ ਝਲਕਦਾ
ਰਹੇ ਅਤੇ ਇਸੇ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦਾ ਸਕਦਾ ਆਪ ਜੀ ਦੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਜੁਤੀਆਂ ਰਾਜੇ
ਤੇ ਹੋਰ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਧਨਾਡ ਵਰਤਦੇ ਸਨ। ਫਲਸਰੂਪ ਆਪ ਜੀ ਕੋਲ ਧਨ ਇਕੱਠਾ ਹੋ
ਗਿਆ ਜਿਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਆਪ ਨੇ ਹਥੋਂ ਦੇ ਕੇ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਦੀ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ
ਕੀਤੀ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਘਾਲ ਕਰਕੇ ਕਮਾਇਆ (ਮੁਫਤ ਵਿਚ ਮਿਲੇ ਪਾਰਸ ਤੇ ਮਿਲੀਆਂ
ਅਸ਼ਰਫੀਆਂ ਨੂੰ ਨਹੀ ਲਿਆ) ਅਤੇ ਵਾਧੂ ਧਨ ਨੂੰ ਹਥੋਂ ਦੇ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ।
ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਬਿਲਕੁਲ ਗਲਤ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਜੀ ਕ੍ਰਿਤੀ ਨਹੀ ਰਹੇ ਸਨ।

੬. ਬਾਣੀ :

(ੳ) ਜਬ ਹਮ ਹੋਤੇ ਤਬ ਤੂ ਨਾਹੀ ।

ਭਗਤ ਜੀ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ੪੧ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ
ਮੁੱਦਾ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਸਭ ਵਿਚ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਹਰ ਛੋਟ-ਵੱਡਾ ਉਸ ਨੂੰ ਪਾ ਸਕਦਾ
ਹੈ। ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਬਦ ਰਾਗ ਸੋਰਠਿ ਵਿਚ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪੰਗਤੀ ਉਪਰ ਦਿੱਤੀ
ਗਈ ਹੈ। ਭਗਤ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਮੈਂ ਹਾਂ (ਹਮ ਹੋਤੇ) ਉਦੋਂ ਤੱਕ
ਰਬ ਦੀ ਸਾਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀ। ਪਰ 'ਹਮ ਹੋਤੇ' ਦਾ ਕੀ ਅਰਥ ਹੈ? ਕੀ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ

ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਮਰਾ ਸਰੀਰ ਹੈ (ਮੈਂ ਹਾਂ) ਤਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਨਹੀਂ ਹੈ? ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੋਏਗਾ ਕਿ ਜਿੰਨੀ ਦੇਰ ਮੈਂ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਹਾਂ, ਮੇਰਾ ਸਰੀਰ ਹੈ, ਮੈਂ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਸਕਦਾ। ਮਰਨ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਣ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਇਹ ਅਰਥ ਜਚਦੇ ਨਹੀਂ। 'ਹਮ ਹੋਤੇ' ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਅਰਥ ਆਤਮਾ ਕਰਕੇ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਯਾਨੀ ਜਦੋਂ ਮੇਰੀ ਆਤਮਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਅਰਥ ਵੀ ਗਲਤ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਆਤਮਾ ਤਾਂ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੀ ਹੈ। ਫਿਰ 'ਹਮ ਹੋਤੇ' ਦਾ ਕੀ ਅਰਥ ਹੋਇਆ? ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਸਰੀਰ ਤੇ ਆਤਮਾ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮਨ ਵੀ ਹੈ। ਭਗਤ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿੰਨੀ ਦੇਰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਮਨ ਹੈ, ਜਾਂ ਮੈਂ ਮਨ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲੋਂ ਅਲੱਗ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ। ਸੋ 'ਹਮ ਹੋਤੇ' ਦਾ ਅਰਥ ਹੋਏਗਾ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਮੈਂ ਮਨ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਲੱਗ ਸਮਝਦਾ ਰਹਾਂਗਾ, ਪ੍ਰਭੂ ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਅੱਡ ਬਣਿਆ ਰਹੇਗਾ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਤਾਂ ਮੈਂ ਨਾ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲੋਂ ਅੱਡ ਹਾਂ ਨਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਹੈ ਪਰ ਅਸੀਂ ਅਲਹਿਦਗੀ ਦਾ ਭਰਮ ਪਾਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਭਰਮ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਅਲੱਗ ਹੈ ਤੇ ਅਸੀਂ ਅਲੱਗ। ਸਾਡਾ ਇਦਾਂ ਮੰਨਣਾ ਗਲਤ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ 'ਜੈਸਾ ਮਾਨੀਐ ਹੋਇ ਨ ਤੈਸਾ।' ਇਸ ਭਰਮ ਨੂੰ ਚਾਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਦੇ ਕੇ ਭਗਤ ਜੀ ਸਾਨੂੰ ਸਮਝਾਂਦੇ ਹਨ—ਲਹਿਰ ਤੇ ਸਾਗਰ, ਰਾਜਾ ਤੇ ਸਪਨਾ, ਰੱਸੀ ਤੇ ਸੱਪ ਅਤੇ ਜ਼ੇਵਰ ਤੇ ਸੋਨਾ।

(ਅ) ਅਨਲ ਅਗਮ ਜੈਸੇ ਲਹਿਰ ਮਇ ਓਦਧਿ ।

ਜਦੋਂ ਹਵਾ (ਅਨਲ) ਜੇਰ (ਅਗਮ) ਨਾਲ ਚਲਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਗਰ (ਓਦਧਿ) ਵਿਚ ਲਹਿਰਾਂ ਉਠਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਲਹਿਰਾਂ ਦਾ ਸਾਗਰ ਨਾਲੋਂ ਕੋਈ ਅਲੱਗ ਵਜੂਦ ਨਹੀਂ। ਲਹਿਰ ਦਾ ਰੰਗ ਰੂਪ ਤੇ ਰਸਾਣਿਕ ਬਣਤਰ ਓਹੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਸਾਗਰ ਦੀ। ਲਹਿਰ ਦੇ ਪਾਣੀ ਤੇ ਸਾਗਰ ਦੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਅਗਿਆਨ ਕਾਰਣ ਲਹਿਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਾਗਰ ਨਾਲੋਂ ਅਲੱਗ ਸਮਝਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸੇ ਕਾਰਣ

ਟੁੱਟੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕੁਦ-ਕੁਦ ਕੇ ਸਾਗਰ ਨਾਲੋਂ ਅਲੱਗ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਲਗਾਤਾਰ ਕੰਢੇ ਵੱਲ ਦੌੜ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੌੜ-ਭਜ ਕਾਰਨ ਇਹ ਬਹੁਤ ਸ਼ੋਰ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਪਥਰ-ਚਟਾਨਾਂ ਨਾਲ ਸਿਰ ਭੰਨਦੀ ਹੈ ਪਰ ਮੁੜ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਵਾਪਸ ਧੱਕ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਰੋੜਾਂ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਸਾਗਰ ਨਾਲੋਂ ਅੱਡ ਹੋਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੀ ਆਈ ਹੈ ਪਰ ਅਸਫਲ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਰਹੇਗੀ। ਸਾਗਰ ਦੀ ਬਣਤਰ ਮਨੁੱਖ ਨਾਲੋਂ ਪਹਿਲਾ ਦੀ ਹੈ। ਬਣਤਰ ਦਾ ਕਰਮ ਤਰਤੀਬਵਾਰ ਪਵਨ, ਪਾਣੀ, ਅਗਨੀ, ਧਰਤੀ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਇਸ ਤਰਤੀਬ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦੀ ਹੈ :

—ਪਵਣੁ ਪਾਣੀ ਅਗਨਿ ਤਿਨਿ ਕੀਆ ਬ੍ਰਹਮਾ ਬਿਸਨੁ ਮਹੇਸੁ ਅਕਾਰ। (੫੦੮)

—ਪਉਣੁ ਪਾਣੀ ਅਗਨੀ ਕਾ ਬੰਧਨੁ ਕਾਇਆ ਕੋਟੁ ਰਚਾਇਦਾ। (੧੦੩੬)

ਲਹਿਰ ਅਗਰ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਜਾਏ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਅਲੱਗ ਰੂਪ ਆਪੇ ਹੀ ਮਿਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਆਪੇ ਹੀ ਸਾਗਰ ਰੂਪ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਗਰ ਬੰਨਣ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ। ਸਿਰਫ ਸਮਝਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੇਜ਼ ਹਵਾ ਕਾਰਣ ਲਹਿਰ ਦੀ ਅਲੱਗ ਹਸਤੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਅਲੱਗ ਵਜੂਦ ਨਹੀਂ। ਨਾ ਹੀ ਇਸ ਦੇ ਦੁਖੀ ਹੋਣ ਦਾ ਕੋਈ ਕਾਰਣ ਹੈ। ਇਦਾਂ ਹੀ ਹਉਮੈ ਦੀ ਹਵਾ ਕਾਰਣ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲੋਂ ਅਲੱਗ ਮਿਥ ਰੱਖਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਦੁਖੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹਉਮੈ ਦੀ ਹਨੇਰੀ ਹੱਟਣ ਨਾਲ, ਸਭ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਨਿੱਜ ਰੂਪ ਦਿਸ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਗਵਾਹੀ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹਉਮੈ ਦੇ ਮਰਨ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਅਨੰਦ ਤੇ ਖੇਡਾਂ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਮਨ ਅਨਹਦ ਨਾਦ ਮਾਨਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ:

—ਹਉਮੈ ਮਾਰਿ ਕਮਲੁ ਪਰਗਾਸਾ। (੧੬੧)

—ਹਉਮੈ ਤਿਆਗੀ ਅਨਹਦਿ ਰਾਤਾ। (੧੦੮੦)

—ਹਉਮੈ ਕਰਤਿਆ ਨਹ ਸੁਖੁ ਹੋਇ। (੨੨੨)

ਜਿਦਾਂ ਲਹਿਰ ਦਾ ਸਾਗਰ ਨਾਲੋਂ ਅਲੱਗ ਸਮਝਣਾ ਭਰਮ ਹੈ, ਇਦਾਂ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਆਪਣੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲੋਂ ਅਲੱਗ ਸਮਝਣਾ ਭਰਮ ਹੈ। ਇਹ ਭਰਮ ਅਗਿਆਨ ਕਾਰਣ ਹੈ।

(ੲ) ਨਰਪਤਿ ਏਕੁ ਸਿੰਘਾਸਨਿ ਸੋਇਆ ਸੁਪਨੇ ਭਇਆ ਭਿਖਾਰੀ।

ਦੂਸਰੀ ਮਿਸਾਲ ਰਾਜੇ ਦਾ ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਭਿਖਾਰੀ ਬਣ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਰਾਜਾ, ਨਰ (ਮਨੁੱਖਾਂ) ਦਾ ਪਤੀ (ਮਾਲਕ), ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਭਿਖਾਰੀ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਦੇ ਹੁੰਦੇ-ਸੁੰਦੇ (ਅਛੁਤ) ਇਸ ਤੋਂ ਵਿਛੁੜਨ ਦਾ ਦੁਖ ਹੈ, ਦਰ ਦਰ ਭਿਖ ਮੰਗਣ ਦਾ ਦੁਖ ਹੈ, ਲੋਕਾਂ ਕੋਲੋਂ ਧੁਤਕਾਰੇ ਜਾਣ ਦਾ ਦੁਖ ਹੈ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਹੈ। ਪਰ ਨੀਦ ਟੁਟਣ ਤੇ ਸੁਪਨਾ ਟੁਟਣ ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੁੜ ਰਾਜਾ ਹੀ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਰਾਜਾ ਦੁਖ ਪਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਗਿਆਨ ਕਾਰਨ। ਸੁਪਨਾ ਸਾਨੂੰ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਨਾਲੋਂ ਦੂਰ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਉਹ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਸੁਪਨੇ ਦੇਖਣ ਲਈ ਨੀਦ ਦਾ ਆਉਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨੀਦ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਜਾਗਣਾ ਛੱਡਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਜਾਗ ਗਏ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸੁਪਨੇ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਸਦੀ ਹੈ—

—ਜਿਉ ਸੁਪਨੈ ਨਿਸਿ ਭੁਲੀਐ ਜਬ ਲਗਿ ਨਿਦਾ ਹੋਇ।

ਇਉ ਸਰਪਨਿ ਕੈ ਵਸਿ ਜੀਅਤਾ ਅੰਤਰਿ ਹਉਮੈ ਦੋਇ।

ਗੁਰਮਤਿ ਹੋਇ ਵੀਚਾਰੀਐ ਸੁਪਨਾ ਇਹੁ ਜਗੁ ਲੋਇ। (੬੩)

ਰਾਜਾ ਸੁਪਨੇ ਕਾਰਣ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸੁਪਨਾ ਭਰਮ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਗਰੀਬ ਭਿਖਾਰੀ ਹੈ ਰਾਜਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹੀ ਹਾਲ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਹੈ। ਹਉਮੈ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਕਾਰਣ ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਰੂਪ ਭੁਲੇ ਪਏ ਹਾਂ ਅਤੇ ਨਿਸ-ਦਿਨ ਦੁਖੀ ਹੋ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਸਾਡਾ ਸਰੂਪ ਅਨੰਦ ਦਾ ਹੈ, ਦੁਖ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਦੁਖਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਜਾਣ ਲਈ ਕੁਝ ਖਾਸ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ। ਸਿਰਫ ਜਾਣਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਹਾਂ ਅਤੇ ਸੁਪਨੇ ਤੋਂ ਜਾਗਣਾ ਹੈ। ਜਾਗਣ ਬਾਅਦ ਆਪਣਾ ਨਿਜ ਰੂਪ ਆਪੇ ਹੀ ਦਿਸ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੁਪਨੇ ਤੋਂ ਜਾਗਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ—

—ਭਰਮ ਗਇਆ ਤਾ ਜਾਗਿਆ ਚੁਕਾ ਅਗਿਆਨ ਅੰਧਾਰੁ। (੬੫੦)

ਕਹਤ ਨਾਨਕ ਜਨੁ ਜਾਗੈ ਸੋਇ। ਗਿਆਨ ਅੰਜਨੁ ਜਾਕੀ ਨੇਤ੍ਰੀ ਹੋਇ। (੧੧੨੮)

ਜੇਗੀ ਗ੍ਰਿਹੀ ਪੰਡਿਤ ਭੇਖਧਾਰੀ। ਏ ਸੁੱਤੇ ਅਪਣੈ ਅਹੰਕਾਰੀ।

ਮਾਇਆ ਮਦਿ ਮਾਤਾ ਰਹਿਆ ਸੋਇ। ਜਾਗਤੁ ਰਹੈ ਨ ਮੁਸੋ ਕੋਇ। (੧੧੨੮)

ਅਸੀਂ ਦੁਖੀ ਹਾਂ ਕਿਉਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅਗਿਆਨ ਕਾਰਨ ਸੁਪਨਾ ਦੇਖ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਜਾਗੋ, ਕੋਈ ਦੁਖ ਨਹੀਂ।

(ਸ) ਰਾਜ ਭੁਇਅੰਗ ਪ੍ਰਸੰਗ ਜੈਸੇ ਹਰਿ

ਤੀਸਰੀ ਮਿਸਾਲ ਆਪ ਜੀ ਰਸੀ (ਰਾਜ) ਤੇ ਸਪ (ਭੁਇਅੰਗ) ਦੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਰੱਸੀ ਨੂੰ ਸਪ ਸਮਝੀ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਮਰਿਓਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ ਕਿਉਂ ਕਿ ਬੂਹੇ ਅਗੇ ਸਪ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਉਹ ਸੱਪ ਦੇ ਕਟਣ ਤੇ ਉਸ ਰਾਹੀਂ ਮੌਤ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ ਕੰਬ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਹੈ। ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਦੁੱਖ ਦਾ ਕਾਰਣ ਅਗਿਆਨ ਹੈ, ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਦਾਂ ਹੀ ਸਾਡੇ ਦੁਖੀ ਹੋਣ ਦਾ ਕਾਰਣ ਅਗਿਆਨਤਾ ਹੈ, ਸਾਡਾ ਭਰਮ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਨਿਰਭਉ-ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ-ਅਜੂਨੀ ਤੋਂ ਅਲਗ ਹਾਂ। ਜੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨਿਰਭਉ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਭਉ-ਗ੍ਰਸਤ ਹੋਣਾ ਬੇ-ਬੁਨਿਆਦ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਇਲਾਜ ਅਗਿਆਨ ਦਾ ਮੋਟਣਾ ਹੈ, ਭਰਮ ਨੂੰ ਹਟਾਉਣਾ ਹੈ, ਮਰਮ ਨੂੰ ਜਾਨਣਾ ਹੈ।

(ਹ) ਅਨਿਕ ਕਟਕ ਜੈਸੇ ਭੁਲ ਪਰੇ :

ਹਰ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਰੂਪ, ਨਾਂ, ਤੇ ਤੱਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਦਾਂ ਸੌਨੇ ਦੇ ਜੇਵਰ (ਕਟਕ) ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ— ਕੋਈ ਛੋਟਾ ਹੈ ਕੋਈ ਲੰਬਾ, ਕੋਈ ਗੋਲ ਹੈ ਕੋਈ ਚੌੜਾ, ਕੋਈ ਬਰੀਕ ਹੈ ਕੋਈ ਮੋਟਾ। ਇਦਾਂ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਹਨ—ਕੜਾ, ਕੰਗਨ, ਬਰੇਸਲੈਟ, ਹਾਰ ਆਦਿ। ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਤ ਹੈ—ਸੋਨਾ। ਜੇਵਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਅਲੱਗ ਅਲੱਗ ਹਨ, ਨਾਂ ਅਲੱਗ ਅਲੱਗ ਹਨ ਪਰ ਤੱਤ ਸਭ ਦਾ ਇਕੋ ਹੀ ਹੈ (ਸੋਨਾ)। ਇਦਾਂ ਹੀ ਸਾਡੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਆਕਾਰ ਅਲੱਗ ਹਨ, ਨਾਮ ਅਲੱਗ ਹਨ ਪਰ ਤੱਤ—ਸਾਰ (ਆਤਮ, ਆਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀ) ਇਕੋ ਹੀ ਹੈ। ਇਕੋ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਹੀ ਅਨੇਕ ਰੂਪ ਤੇ ਨਾਂ ਧਾਰਨ ਕੀਤੇ ਹਨ (ਸਰਬੇ ਏਕੁ ਅਨੇਕੈ ਸੁਆਮੀ) ਅਤੇ ਉਹ ਇਕੋ ਹੀ ਸਭਨਾ ਵਿਚ ਰੰਗ ਮਾਣ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਿਰਫ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ-ਕੋਣ ਬਦਲਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਸਦੀ ਹੈ—

—ਕਹਤਾ ਬਕਤਾ ਸੁਣਤਾ ਸੋਈ ਆਪੇ ਬਣਤ ਬਣਾਈ ਹੇ। (੧੦੨੧)

—ਆਪੇ ਕਰਤਾ ਆਪੇ ਭਗਤਾ ਆਪੇ ਸੰਜਮੁ ਆਪੇ ਜੁਗਤਾ। (੧੦੪੭)

(ਕ) ਕਹਿ ਰਵਿਦਾਸ ਹਾਥ ਪੈ ਨੇਰੈ—

ਇਸ ਬਾਰੇ ਇਕ ਘਟਨਾ ਦਾ ਜਿਕਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਥਾ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਜੀ ਦੀ ਬੜੀ ਪ੍ਰਸਿਧੀ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਜੁਤੀਆਂ ਗੀਢਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਬਾਰੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਇਕ ਜੱਥਾ ਉਥੋਂ ਲੰਘਿਆ ਜਿਹੜਾ ਗੀਗਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਭਗਤ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਇਕ ਦਮੜੀ (ਕਸੀਰਾ) ਗੀਗਾ (ਪ੍ਰਭੂ) ਦੀ ਭੇਟ ਕਰਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤੀ। ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਯਾਤਰੀਆਂ ਦੀ ਭੇਟਾਵਾਂ ਤਾਂ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਡੁਬ ਗਈਆਂ ਪਰ ਭਗਤ ਜੀ ਦੀ ਭੇਟਾਂ ਨੂੰ ਗੀਗਾਂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਕੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਭਗਤ ਜੀ ਗੀਗਾ ਇਸ਼ਨਾਲ ਲਈ ਨਹੀਂ ਗਏ ਪਰ ਦੂਰ ਹੁੰਦਿਆ ਹੋਇਆ ਵੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਯਾਤਰੀ ਗੀਗਾ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਦੂਰ ਰਹੇ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ—

—ਭਗਤੁ ਭਗਤੁ ਜਗਿ ਵਜਿਆ ਚਹੁ ਚਕਾਂ ਦੇ ਵਿਚਿ ਚਮਰੇਟਾ।

ਪਾਣਾ ਗੀਢੈ ਰਾਹ ਵਿਚਿ ਕੁਲਾ ਧਰਮ ਢੋਇ ਢੋਰ ਸਮੇਟਾ।

ਜਿਉ ਕਰਿ ਮੈਲੇ ਚੀਥੜੇ ਗੀਗਾ ਲਾਲ ਅਮੋਲ ਪਲੇਟਾ।

ਚਹੁ ਵਰਨਾ ਉਪਦੇਸ ਦਾ ਗਿਆਨ ਧਿਆਨੁ ਕਰਿ ਭਗਤਿ ਸਹੇਟਾ।

ਨ੍ਰਾਵਣਿ ਆਇਆ ਸੰਗੁ ਮਿਲ ਬਨਾਰਸ ਕਰਿ ਗੀਗਾ ਬੇਟਾ।

ਕਢਿ ਕਸੀਰਾ ਸਉਪਿਆ ਰਵਿਦਾਸੈ ਗੀਗਾ ਦੀ ਭੇਟਾ।

ਲਗਾ ਪੁਰਬੁ ਅਭੀਚ ਦਾ ਡਿਠਾ ਚਲਿਤੁ ਅਚਰਜੁ ਅਮੇਟਾ।

ਲਇਆ ਕਸੀਰਾ ਹਥੁ ਕਢਿ ਸੂਤੁ ਇਕੁ ਜਿਉ ਤਾਣਾ ਪੇਟਾ।

ਭਗਤ ਜਨਾਂ ਹਰਿ ਮਾਂ-ਪਿਉ ਬੇਟਾ । (੧੭)।

ਸਾਡੀ ਦੂਰੀ ਸਰੀਰ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਭਾਵਨਾ ਕਰਕੇ ਹੈ। ਹੱਥ ਸਾਡੇ ਹੱਥ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਨੇੜੇ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਹੱਥ ਸਾਡੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ, ਸਰੀਰ ਨਾਲੋਂ ਅੱਡ

ਨਹੀ ਹੈ। ਇਦਾਂ ਹੀ ਅਸੀਂ (ਹੱਥ) ਪ੍ਰਭੂ (ਸਰੀਰ) ਦਾ ਅੰਗ ਹੀ ਹਾਂ, ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲੋਂ ਅਡ ਨਹੀਂ । ਸਾਡੀ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਕੋਈ ਦੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰ ਅਗਿਆਨ ਕਾਰਣ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਹੱਥ-ਹੱਥ ਵਿਚ ਵਿਤਕਰਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਕਈ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਖੱਬਾ ਹੱਥ ਰੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸੱਜਾ ਸੁੱਚਾ। ਇਸ ਅਗਿਆਨ ਤੇ ਵਿਤਕਰੇ ਕਾਰਣ ਕਈ ਦੋਹਾਂ ਹਥਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜੋੜਦੇ। ਇਸਾਈ ਤੇ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਵਾਲੇ ਅਰਦਾਸ ਸਮੇਂ, ਪਾਠ ਸਮੇਂ, ਜਾਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਸਮੇਂ ਦੋਵੇਂ ਹਥ ਨਹੀਂ ਜੋੜਦੇ। ਅਰਦਾਸ ਸਮੇਂ ਦੋਵੇਂ ਹਥ ਵਖਰੇ ਵਖਰੇ ਅਸਮਾਨ ਵਲ ਚੁਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮਿਲਣ ਸਮੇਂ ਸਿਰਫ ਸੱਜਾ ਹਥ ਵਧਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਹੀ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਹੈ ਕਿ ਦੋਹਾਂ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਸਮਾਨ ਪਵਿਤਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਰਦਾਸ ਸਮੇਂ ਤੇ ਮਿਲਣ ਸਮੇਂ ਦੋਵੇਂ ਹਥ ਜੋੜੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਆਪਣੇ ਨਿਜ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲਈ ਸਿਰਫ ਸਹਜ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਹਜੇ ਹੋਏ ਸੁ ਹੋਈ। ਪਰ ਸਾਡੇ ਸੁਭਾਉ ਵਿਚ ਸਹਜਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਅੰਦਰੋਂ ਹੋਰ ਹਾਂ ਤੇ ਬਾਹਰੋਂ ਹੋਰ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਸੋਚਦੇ ਕੁਝ ਹਾਂ ਤੇ ਕਹਿੰਦੇ ਕੁਝ ਹਾਂ, ਅਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਕੁਝ ਹਾਂ ਤੇ ਕਰਦੇ ਕੁਝ ਹਾਂ। ਸਾਡੇ ਕਥਨੀ-ਬਦਨੀ-ਕਰਨੀ ਵਿਚ ਸਹਜਤਾ ਨਹੀਂ। ਅਸੀਂ ਅੰਦਰੋਂ ਕਾਲੇ ਹਾਂ ਬਾਹਰੋਂ ਚਿੱਟੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਕਪਟੀ ਹਾਂ—

—ਗਲੀ ਅਸੀਂ ਚੰਗੀਆਂ ਆਚਾਰੀ ਬੁਰੀਆਹ।

ਮਨੁੱਖ ਕੁ ਸੁਧਾ ਕਾਲੀਆ ਬਾਹਰਿ ਚਿਟਵੀਆਹ। (੮੫)

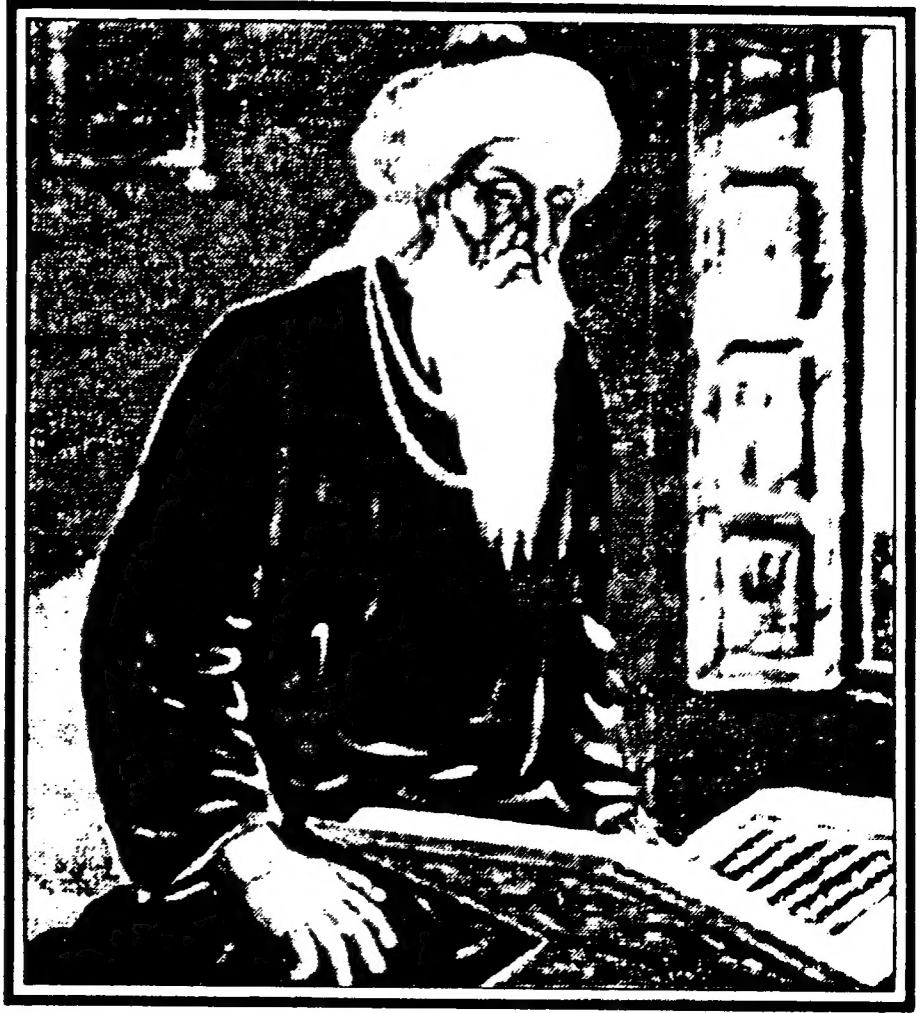
ਹਿਰਦੈ ਜਿਨ ਕੈ ਕਪਟ ਵਸੈ ਬਾਹਰਹੁ ਸੰਤ ਕਹਾਹਿ।

ਕ੍ਰਿਸਨਾ ਮੁਲਿ ਨ ਚੁਕਈ ਅੰਤਿ ਗਏ ਪਛਤਾਹਿ। (੮੬੧)

ਹਿਰਦੈ ਕਪਟ ਮੁਖ ਗਿਆਨੀ । ਝੂਠੇ ਕਹਾ ਬਲੇਵਸਿ ਪਾਨੀ । (੧੩੮੬)

—ਦਿਲ ਮਹਿ ਕਪਟ ਨਿਵਾਜ ਗੁਜਾਰੈ ਕਿਆ ਹਜ ਕਾਬੈ ਜਾਏ । (੧੨੮੬)

ਸੋ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਰਾਹ ਅਗਿਆਨ ਤੋਂ ਜਾਗਣਾ ਹੈ, ਭਰਮ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਸਹਜਤਾ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਅੰਦਰ-ਬਾਹਰੋਂ ਇਕ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਫਿਰ ਜੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਕਰਾਂਦਾ ਹੈ।

8

ਭਗਤ ਫਰੀਦ ਜੀ

ਕਹੈ ਫਰੀਦੁ ਸਹੇਲੀਹੋ ਸਹੁ ਅਲਾਇਸੀ

ਬੇੜਾ ਬੰਧਿ ਨ ਸਕਿਓ ਬੰਧਨ ਕੀ ਵੇਲਾ।
ਭਰਿ ਸਰਵਰੁ ਜਬ ਉਛਲੈ ਤਬ ਤਰਣੁ ਦਹੇਲਾ ।੧।

ਹਥ ਨ ਲਾਇ ਕੁਸੰਬਤੈ ਜਲਿ ਜਾਸੀ ਢੋਲਾ।੧। ਰਹਾਉ।
 ਇਕ ਆਪੀਨੈ ਪਤਲੀ ਸਹ ਕੇਰੇ ਬੋਲਾ।
 ਦੁਧਾ ਥਣੀ ਨ ਆਵਈ ਫਿਰਿ ਹੋਇ ਨ ਮੋਲਾ।੨।
 ਕਹੈ ਫਰੀਦੁ ਸਹੇਲੀਹੋ ਸਹੁ ਅਲਾਇਸੀ।
 ਹੰਸੁ ਚਲਸੀ ਡੰਮਣਾ ਅਹਿ ਤਨੁ ਢੇਰੀ ਥੀਸੀ।੩। (੭੯੪)

8

ਕਹੈ ਫਰੀਦੁ ਸਹੇਲੀਹੋ ਸਹੁ ਅਲਾਇਸੀ

੧. ਜੀਵਨ : ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਪੂਰਾ ਨਾਂ ਹਜ਼ਰਤ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦਦੀਨ ਸ਼ਕਰਰੀਜ਼ ਸੀ। ਜਨਮ ਸੰਨ ੧੧੭੫ ਵਿਚ ਪਿੰਡ-ਤਹਿਸੀਲ ਕੋਠੀਵਲ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮੁਲਤਾਲ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ), ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਜਮਾਲਦੀਨ ਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਨਾਂ ਮਰੀਅਮ ਸੀ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਮਹਿਮੂਦ ਗਜ਼ਨਵੀ ਦੇ ਭਣੇਵੇ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਦੋ ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ-ਪਹਿਲੀ ਗੁਲਾਮ ਖਾਨਦਾਨ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਲਬਨ ਦੀ ਲੜਕੀ ਬੀਬੀ ਹਜ਼ਬਰਾ ਨਾਲ ਤੇ ਦੂਸਰੀ ਇਕ ਬੇਵਾ ਉਮੇ ਕਲਸੂਮ ਨਾਲ । ੬ ਲੜਕੇ (ਇਕ ਬੇਵਾ ਵਹੁਟੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪਤੀ ਤੋਂ) ਤੇ ਤਿੰਨ ਲੜਕੀਆਂ ਸਨ।

ਮਾਂ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਸਦਕਾ, ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਮਨ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਰੰਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਪੰਜ ਨਮਾਜ਼ੀ ਸਨ ਤੇ ੧੮ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਕੁਰਾਨ (ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਧਰਮ ਪੁਸਤਕ) ਜ਼ਬਾਨੀ ਯਾਦ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਪਹਿਲੀ ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਸਿਖਿਆ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਮੌਲਾਨਾ ਸਿਰਾਜਦੀਨ ਕੋਲੋਂ ਲਈ। ਖੁਆਜ਼ਾ ਕੁਤਬਦੀਨ ਬਖਤਿਆਰ ਦੇ, ਸੰਪਰਕ ਵਿਚ ਆਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਧਰਮ ਦੀ ਗਹਿਰਾਈ ਦਾ ਅਨੁਭਵ

ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉੱਚੀ ਵਿਦਿਆ ਲਈ ਮੁਲਤਾਨ ਤੇ ਕਾਬੁਲ ਗਏ। ਉਰਦੂ, ਫਾਰਸੀ ਤੇ ਅਰਬੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਮਹਾਨ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ। ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਖਤਿਆਰ ਕਾਕੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਗੁਰੂ ਧਾਰਿਆ ਜਿਸ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਖਲਾਫਤ (ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰਕ) ਦੀ ਪਦਵੀ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਮੁਲਤਾਨ ਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ (ਪੰਜਾਬ) ਭੇਜਿਆ। ਸਾਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਢੰਗ, ਨਿਜੀ ਖਲੂਸ ਤੇ ਮਿਠੇ ਸਭਾ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਬਹੁਤ ਹਿੰਦੂ ਵੀ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋਏ।

੯੦ ਸਾਲ ਦੀ ਲੰਬੀ ਉਮਰ ਭੋਗਣ ਬਾਅਦ ਸਨ ੧੨੬੫ ਵਿਚ ਮੌਤ ਹੋਈ। ਆਪ ਜੀ ਤਿਆਗੀ ਸੁਭਾਅ, ਸਾਦਗੀ ਪਸੰਦ, ਤਪਸਵੀ, ਮਿਠਬੋਲੜੇ, ਸ਼ਰੀਅਤ ਦੇ ਪੱਕੇ, ਪੰਜ-ਨਮਾਜ਼ੀ ਸੂਫੀ ਫਕੀਰ ਸਨ। ਭਾਂਵੇ ਸ਼ਾਹੀ ਖਾਨਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਸਨ ਅਤੇ ਸ਼ਾਦੀ ਵੀ ਸ਼ਾਹੀ ਘਰਾਨੇ ਵਿਚ ਹੋਈ ਸੀ (ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਪਤਨੀ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਕਈ ਸੇ ਵਾਦਾਰਨੀਆਂ ਲਿਆਈ ਸੀ) ਪਰ ਇਸ ਸ਼ੌਹਰਤ, ਰੁਤਬੇ ਦਾ ਆਪ ਜੀ ਉਪਰ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਪਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਸੰਬੰਧੀ ਦੋ ਬਹੁ ਚਰਚਿਤ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਜਿਕਰ ਇਥੇ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

(ੳ) ਸ਼ਕਰ-ਗੰਜ : ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਨਮਾਜ਼ ਵਿਚ ਜੋੜਨ ਲਈ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਮਾਤਾ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਅਲਾਹ ਸ਼ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਕਰ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਆਪ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਨ ਲਗੇ। ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਚਾਦਰ (ਮੁਸਲਾ) ਥਲੇ ਮਾਂ ਸ਼ਕਰ ਦੀ ਇਕ ਢੇਲੀ ਛੁਪਾ ਦਿੰਦੀ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਨ ਬਾਅਦ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਦਾਂ ਮਿਠੀ ਸ਼ਕਰ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਫਰੀਦ ਜੀ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਨਮਾਜ਼ ਵਿਚ ਜੁੜੇ।

ਇਕ ਦਿਨ ਬਾਹਰ ਦੋਸਤਾਂ ਵਿਚ ਖੇਡਦੇ ਨਮਾਜ਼ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੋ ਗਿਆ। ਫਰੀਦ ਜੀ ਖੇਡ ਛੱਡ ਕੇ ਨਮਾਜ਼ ਵਿਚ ਜੁੜ ਗਏ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਾਂ ਸ਼ਕਰ ਦੀ ਢੇਲੀ ਰੱਖਣ ਲਈ ਉਥੇ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਨ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਫਰੀਦ ਜੀ ਨੇ ਚਾਦਰ ਥਲੇ ਹੱਥ ਮਾਰਿਆ ਤਾਂ ਉਥੇ ਸ਼ਕਰ ਦੀ ਢੇਲੀ ਮਿਲੀ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਭਗਤੀ ਕਬੂਲ ਪੈ ਗਈ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਲੋਚਾਂ ਪੂਰਨ ਹੈ।

(ਅ) ਇਕ ਵਾਰੀ ਇਕ ਜਮੀਨਦਾਰ ਸ਼ਕਰ ਦਾ ਗੱਡਾ ਲਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸ਼ਕਰ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਕੀ ਲਦ ਕਿ ਲਿਜਾ ਰਹੇ ਹੋ। ਉਸ ਕਿਹਾ ਲੁਣ ਲਿਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਫਰੀਦ ਜੀ ਨੇ ਉਤਰ ਦਿਤਾ "ਅੱਛਾ ਭਾਈ, ਲੁਣ ਹੀ ਹੋਸੀ।" ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਕਰ ਸੱਚੀ-ਮੁੱਚੀ ਹੀ ਲੁਣ ਬਣ ਗਈ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਇਨੀ ਹੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਸਵਾਰਥ ਲਈ, ਝੂਠ ਨਹੀਂ ਬੋਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਫਕੀਰਾਂ ਅਗੇ ਇਸ ਡਰੋ ਕਿ ਕਿਤੇ ਉਹ ਕੁਝ ਮੰਗ ਨ ਲੈਣ। ਗਰੀਬ ਤੇ ਲੋੜਮੰਦ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਤੋਂ ਕਤਰਾਣਾ ਰੱਬ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਆਂਦਾ ਅਤੇ ਲੋਭੀ ਨੂੰ ਹਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

(ੲ) ਇਕ ਦਿਨ ਆਪ ਜੀ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਕਾਕੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦਿੱਲੀ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਖਤ ਬਾਰਸ਼, ਹਵਾ ਤੇ ਹਨੇਰੇ ਕਾਰਨ ਆਪ ਜੀ ਢਿਗ ਪਏ ਅਤੇ ਕੁਝ ਮਿਟੀ-ਘੱਟਾ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਪੈ ਗਿਆ। ਇਸ ਮਿਟੀ ਚਿਕੜ ਦਾ ਸੁਆਦ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਕਰ ਵਰਗਾ ਲਗਾ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਗੰਜੇ-ਸ਼ਕਰ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਦਿਤਾ ਜਿਹੜਾ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਨਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਗਿਆ।

(ਸ) ਇਕ ਦਿਨ ਰੋਜ਼ਾ ਖੋਲਣ ਸਮੇਂ ਆਪ ਜੀ ਕੋਲ ਖਾਣ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਰੋਜ਼ਾ ਖੋਲਣ ਲਈ, ਕੋਲ ਪਏ ਕੰਕਰ ਹੀ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਪਾ ਲਏ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਵਾਦ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਕਰ ਵਰਗਾ ਲਗਾ।

ਤਰਕਸੰਗਤ ਤੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਬੁਧੀ ਵਾਲੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ। ਉਹ ਨਹੀਂ ਮਨਦੇ ਕਿ ਨਮਾਜ਼ ਦੀ ਚਾਦਰ ਥਲ੍ਹੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਰਖੇ ਸ਼ਕਰ ਦੀ ਢੇਲੀ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਡਿਗਣ ਸਮੇਂ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਪਿਆ ਚਿਕੜ ਸ਼ਕਰ ਦਾ ਸੁਆਦ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਰੋਜ਼ਾ ਤੋੜਨ ਸਮੇਂ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਪਾਏ ਕੰਕਰ ਸ਼ਕਰ ਵਾਂਗ ਲਗ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਉਹ ਇਹੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਫਰੀਦ ਜੀ ਹਰ ਸਮੇਂ ਮਿਠਾ ਹੀ ਬੋਲਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਕਰ ਦਾ ਅਰਥ ਮਿਠਾ ਬੋਲਣਾ ਹੈ। ਠੁੱਡਾ ਲਗ ਕੇ ਗਿਰਣ ਸਮੇਂ ਵੀ ਮੂੰਹੋਂ ਗਾਲ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਮਿਠਾ ਅੱਲਾਹ ਦਾ ਨਾਂ ਹੀ

ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਤੇ ਭੁਖੇ ਰੋਜ਼ਾ ਤੋੜਣ ਸਮੇਂ ਵੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸ਼ੁਕਰਾਨੇ ਦੇ ਮਿਠੇ ਬੋਲ ਹੀ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਲਈ ਉਹ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਇਹ ਬਚਨ ਦੁਹਰਾਂਦੇ ਹਨ। “ਇਕੁ ਫਿਕਾ ਨ ਗਲਾਏ ਸਭਨਾਂ ਮੈਂ ਸਚਾ ਧਣੀ।”

ਪਰ ਇਕ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਿਕ ਦਾ ਤੱਤ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਉਪਰ ਦਸੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਸਚ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਮੇਰੇ ਕਾਲਜ ਦੇ ਜਮਾਨੇ ਦੀ ਗਲ ਹੈ। ਉਨ੍ਹੀ ਦਿਨੀਂ ਮੈਂ ਸਮੋਹਨ ਵਿਦਿਆ (HYPNOTISM) ਸਿਖੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਸਾਥੀ ਨੂੰ ਸਨਮੋਹਨ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੇ ਹਥ ਤੇ ਆਲੂ ਰਖ ਦਿੰਦਾ ਸਾਂ ਅਤੇ ਕਹਿੰਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਇਹ ਗੁੜ ਦੀ ਢੇਲੀ ਹੈ (ਜਾਂ ਸੇਬ ਹੈ) ਇਸਨੂੰ ਖਾ ਲੈ। ਉਹ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਅਖਾਂ ਨਾਲ ਸਵਾਦ ਲੈ ਕੇ ਆਲੂ ਖਾਦਾ ਸੀ ਤੇ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਗੁੜ ਖਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਯੋਗ ਮੈਂ ਕਈ ਸਾਥੀਆਂ ਤੇ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕਾਲਜ ਦੇ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਕਰਕੇ ਵਿਖਾਇਆ ਸੀ। ਕੋਈ ਧੋਖਾ ਨਹੀਂ। ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਸੱਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਅਚੇਤ ਮਨ (SUB CONSCIOUS MIND) ਕੋਲ ਸੋਚਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਨੂੰ ਜੇ ਦਸ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਸੱਚ ਕਰਕੇ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਸੋਚਣ ਦਾ ਕੰਮ ਸਚੇਤ ਮਨ (CONSCIOUS MIND) ਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਇਸ ਨੂੰ ਬਾਈਪਾਸ ਕਰਕੇ ਕੁਝ ਸੁਨੇਹਾ ਅਚੇਤ ਮਨ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ ਤਾਂ ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿੱਤੂ ਕੀਤੇ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੱਚ ਹੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। “ਆਲੂ ਗੁੜ ਹੈ”, ਇਹ ਸੁਨੇਹਾ ਅਚੇਤ ਮਨ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਆਲੂ ਨੂੰ ਗੁੜ ਕਰਕੇ ਹੀ ਖਾਂਦਾ ਹੈ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਦਾਂ ਹੀ ਜਦੋਂ ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਸਰਦੀ ਵਿਚ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸਨਮੋਹਨ ਕਰਕੇ ਕਹਿ ਦੇਵਾਂ ‘ਸਖਤ ਗਰਮੀ ਹੈ ਪੱਖਾ ਚਲਾ’ ਤਾਂ ਉਹ ਇਦਾਂ ਹੀ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਰਦੀ ਵਿਚ ਪੱਖੇ ਥੱਲੇ ਨੰਗੇ ਬੈਠਿਆ ਠੰਡ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਲਗੇਗੀ। ਇਸੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਜੋਗੀ ਪਹਾੜਾ ਦੀ ਬਰਫੀਲੀ ਠੰਡ ਵਿਚ ਨੰਗੇ ਫਿਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਫਰੀਦ ਜੀ ਦਾ ਮਨ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਸ਼ਕਰ ਦਾ ਸ਼ੌਕੀਨ ਸੀ। ਇਸ

ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਚਣ ਜਾਂ ਕੰਕਰ ਵੀ ਸ਼ਕਰ ਦਾ ਸੁਆਦ ਦਿੰਦੇ ਸਨ।

ਰੂਸ ਦਾ ਇਕ ਡਾਕਟਰ ਹੋਇਆ ਹੈ ਪਾਲਵ। ਉਸ ਨੇ ਕੁੱਤਿਆਂ ਤੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਇਕ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿਚ ਉਹ ਦੁਪਹਿਰੀ ਘੰਟੀ ਵਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਕੁਝ ਸੈਕਿੰਡ ਬਾਅਦ ਕੁੱਤੇ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਦੇ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਦਾਂ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ—ਘੰਟੀ ਵਜਣਾ ਤੇ ਰੋਟੀ ਮਿਲਣਾ। ਇਕ ਦਿਨ ਉਸ ਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਵਾਂਗ ਘੰਟੀ ਵਜਾਈ ਪਰ ਰੋਟੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ। ਪਰ ਉਸ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਕੁੱਤੇ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚੋਂ ਲਾਰ ਟਪਕ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਿਹੜੀ ਲਾਰ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਸਮੇਂ ਟਪਕਦੀ ਸੀ ਉਹ ਹੁਣ ਬਿਨਾਂ ਰੋਟੀ ਦੇ ਟਪਕ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਦਾਂ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਰੋਟੀ ਦਾ ਸਵਾਦ ਮਾਣ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਿਰਫ ਘੰਟੀ ਵੱਜਣ ਨਾਲ ਬਿਨਾਂ ਰੋਟੀ ਖਾਧੇ ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਦਾ ਸੁਆਦ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਦਾਂ ਹੀ ਭਾਵੇਂ ਫਰੀਦ ਜੀ ਸ਼ਕਰ ਨਹੀਂ ਖਾ ਰਹੇ ਸਨ ਪਰ ਮਿੱਟੀ—ਕੰਕਰ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਪੈਣ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਕਰ ਦਾ ਸੁਆਦ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਫਰੀਦ ਜੀ ਦਾ ਮਨ ਸ਼ਕਰ ਲਈ ਸਨਮੋਹਨ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚਾਦਰ ਹੇਠਾਂ ਹੱਥ ਫੇਰਨ ਨਾਲ ਵੀ ਸ਼ਕਰ ਦੀ ਢੇਲੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਖਾਲੀ ਛੱਕਾ ਮਾਰਨ ਨਾਲ ਵੀ ਸ਼ਕਰ ਦਾ ਸੁਆਦ ਹੀ ਆਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦਿੱਕਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਦੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਸ਼ਕਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰ ਖਾਣ ਵਾਲੇ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਕਰ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਕਰ ਦਾ ਸੁਆਦ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਦੋਵੇਂ ਸਚ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ।

੩. ਰੋਟੀ ਮੇਰੀ ਕਾਠ ਕੀ : ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਫਰੀਦ ਜੀ ਭੁਖਿਆ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਭੁੱਖ ਲੱਗਣ ਤੇ ਕਾਠ ਦੀ ਰੋਟੀ ਨੂੰ ਚੱਕ ਮਾਰਦੇ ਸਨ, ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਫਿਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਪੁਠਾ ਲਟਕ ਕੇ ਭਗਤੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਕਥਾਵਾਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਹਨ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਠੋਸ ਆਧਾਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ।

੪. ਭੁਖਿਆ ਰਹਿਣਾ : ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ 'ਰੋਟੀ ਮੇਰੀ ਕਾਠ ਕੀ' ਤੋਂ ਲੋਕਾਂ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਿਆ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਲੰਬੇ ਰੋਜ਼ੇ (ਵਰਤ) ਰਖਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਭੁੱਖ ਲੱਗਣ

ਸਮੇਂ ਲਕੜ (ਕਾਠ) ਦੀ ਰੋਟੀ ਨੂੰ ਚਿਥ ਕੇ ਭੁੱਖ ਮਿਟਾ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। 'ਕਾਠ' ਦਾ ਅਰਥ ਗਲਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਾਠ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਸੁੱਕੀ, ਸਾਦੀ'। 'ਕਾਠ ਦੀ ਰੋਟੀ' ਤੇ ਮੁਰਾਦ ਹੈ ਕਿ ਗਰੀਬਾਂ ਵਰਗੀ 'ਸੁੱਕੀ-ਸਾਦੀ' ਰੋਟੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਮਿਰਚ-ਮਸਾਲੇ (ਲਾਵਣ) ਨਾਲ ਖਾ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਅਗਲੀ ਤੁੱਕ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇੜੇ ਬਹੁਤੇ ਚਿਕਨੇ-ਚੁਪੜੇ ਖਾਣੇ ਖਾਣਗੇ। ਉਹ ਰੋਗਾਂ ਕਾਰਣ ਸਰੀਰਕ ਦੁੱਖ ਸਹਿਣਗੇ। ਨਾਲੇ ਇਦਾਂ ਦੇ ਖਾਣੇ ਜੁਟਾਉਣ ਲਈ ਜੇ ਉਹ ਪਾਪ ਦਾ ਰਾਹ ਚੁਨਣਗੇ ਤਾਂ ਉਹ ਰੱਬ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਦੁਖੀ ਹੋਣਗੇ। ਪੂਰਾ ਸਲੋਕ ਹੈ :

—ਫਰੀਦਾ ਰੋਟੀ ਮੇਰੀ ਕਾਠ ਕੀ ਲਾਵਣੁ ਮੇਰੀ ਭੁਖ।

ਜਿਨਾ ਖਾਧੀ ਚੋਪੜੀ ਘਣੇ ਸਹਨਿਗੇ ਦੁਖ।

(੧੩੭੯)

ਇਸ ਸਲੋਕ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਫਰੀਦ ਜੀ ਲੰਬੇ ਵਰਤ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਜੇ ਲੰਬੇ ਰੋਜ਼ੇ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ ਸਨ ਤਾਂ 'ਕਾਠ ਕੀ ਰੋਟੀ' ਦਾ ਸਵਾਲ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਜੇ ਲੰਬੇ ਰੋਜ਼ੇ ਰੱਖਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਲਕੜ ਦੀ ਰੋਟੀ ਚਬਣ ਨਾਲ ਭੁਖ ਨਹੀਂ ਮਿਟੇਗੀ। ਇਸ ਲਈ ਮਨ ਦੀ ਭੁਖ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਪਏਗਾ ਅਤੇ ਲਕੜ ਦੀ ਰੋਟੀ ਇਹ ਕੰਮ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਲਈ 'ਰੋਟੀ ਮੇਰੀ ਕਾਠ ਕੀ' ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਲਕੜ ਵਾਂਗ ਸੁੱਕੀ ਹੋਈ' ਕਰਨਾ ਪਏਗਾ। ਅਗਲੇ ਸਲੋਕ ਵਿਚ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਹੁੰਦੀ ਰੁਖੀ ਸੁਕੀ ਖਾਇ ਕੈ ਠੰਡਾ ਪਾਣੀ ਪੀਉ।

(ਅ) ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਫਿਰਨਾ: ਕਥਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ੇਖ ਜੀ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਫਿਰਦੇ ਸਨ, ਕੰਦ-ਮੂਲ ਖਾਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਕਠੌਰ ਤਪਸਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਰਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਵਰ੍ਹੇ ਦੇ ਲੰਬੇ ਤੱਪ ਮਗਰੋਂ ਜਦੋਂ ਆਪ ਜੀ ਘਰ ਵਾਪਸ ਆਏ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਮੰਦੀ ਸਰੀਰਕ ਹਾਲਤ ਦੇਖ ਕੇ ਮਾਤਾ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦੁਖ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਕੋਈ ਆਧਾਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਸਗੋਂ ਫਰੀਦ ਜੀ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਵਣਾਂ ਦੇ ਕੰਡੇ ਭਨਣ

ਦਾ ਕੋਈ ਲਾਭ ਨਹੀ ਕਿਉਂਕਿ ਰਬ ਤਾ ਸਭ ਦੇ ਹਿਰਦਿਆਂ ਵਿਚ ਵਸਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਕੀ ਢੁਕਣਾ—

—ਫਰੀਦਾ ਜੰਗਲੁ ਜੰਗਲੁ ਕਿਆ ਭਵਹਿ ਵਣਿ ਕੰਡਾ ਮੋੜੇਹਿ।

ਵਸੀ ਰਬੁ ਹਿਆਲੀਐ ਜੰਗਲੁ ਕਿਆ ਢੁਢਹਿ । ੧੯। (੧੩੭੮)

(ੲ) ਘੋਰ ਤਪਸਿਆ : ਹਰ ਭਗਤ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਬੰਦਗੀ ਤਾਂ ਕਰਦਾ ਹੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਕੋਈ ਸਬੂਤ ਨਹੀ ਕਿ ਸੇਖ ਦੀ ਪੁਠੇ ਲਟਕ ਕੇ ਬੰਦਗੀ ਕਰਦੇ ਸਨ ਜਾਂ ਕਿਸੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਸਰੀਰਕ ਕਸ਼ਟ ਝਲਦੇ ਸਨ। ਸੇਖ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿਚ ਜ਼ਰੂਰ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਤੇਨ ਸੁਕ ਕੇ ਪਿੰਜਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਜਾਂ ਅਤੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ—

—ਫਰੀਦਾ ਤਨੁ ਸੁਕਾ ਪਿੰਜਰੁ ਥੀਆ ਤਲੀਆ ਖੁੰਡਹਿ ਕਾਗ।

ਅਜੈ ਸੁ ਰਬੁ ਨ ਬਹੁੜਿਓ ਦੇਖੁ ਬੰਦੇ ਕੇ ਭਾਗ । ੨੦। (੧੩੮੨)

—ਫਰੀਦਾ ਇਨੀ ਨਿਕੀ ਜੰਘੀਐ ਬਲ ਡੂੰਗਰ ਭਵਿਓਮਿ।

ਅਜੁ ਫਰੀਦੈ ਕੁਜੜਾ ਸੈ ਕੈਹਾਂ ਥੀਓਮਿ। । ੨੦। (੧੩੭੮)

ਪਰ ਸਰੀਰ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦਾ ਕਾਰਣ ਘੋਰ—ਤਪਸਿਆ ਨਹੀ ਬਲਕਿ ਬੁਢਾਪੇ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਉਮਰ ੯੦ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ। ਕਈ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸੌ ਤੋਂ ਵੀ ਉਪਰ ਦਾ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਸਰੀਰ ਦਾ ਢਿਲਾ ਪੈ ਜਾਣਾ, ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਜਾਣਾ, ਨਜ਼ਰ ਦਾ ਰਹਿ ਜਾਣਾ, ਪਤਲਾ ਹੋ ਜਾਣਾ, ਹਥਾਂ—ਪੈਰਾਂ ਦਾ ਰਹਿ ਜਾਣਾ, ਆਦਿ ਸੁਭਾਵਿਕ ਗੁਣ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਹ ਘੋਰ—ਤਪਸਿਆ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀ। ਆਪ ਜੀ ਸਾਫ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਬੁੱਢਾ ਹੋਆ ਸੇਖ ਫਰੀਦੁ ਕੰਬਣਿ ਲਗੀ ਦੇਹ।
ਬਾਣੀ : ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ੧੧੮ ਸ਼ਲੋਕ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਟਿਪਣੀ ਵਜੋਂ ਪੰਜ ਸ਼ਲੋਕਾਂ (੭੫, ੮੨, ੮੩, ੧੦੫ ਤੇ ੧੧੧) ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਕ (ਨੰ: ੧੨੪) ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ।

ਇਦਾਂ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਰਜ ਹਨ—

੧) ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਬਦ ਰਾਗ ਆਸਾ ਵਿਚ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਹੈ "ਦਿਲੁ"

ਮੁਹਬਤਿ ਜਿਨ੍ਹ ਸੇਈ ਸਚਿਆ।" ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦਿਲੋਂ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਤੇ ਪਾਖੰਡੀਆਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

੨) ਦੂਸਰਾ ਸ਼ਬਦ ਰਾਗ ਆਸਾ ਵਿਚ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ "ਬੋਲੇ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦੁ ਪਿਆਰੇ ਅਲਾ ਲਗੇ। ਇਹੁ ਤਨੁ ਹੋਸੀ ਖਾਕ ਨਿਮਾਣੀ ਗੋਰ ਘਰੇ।" ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਅਸਥਿਰਤਾ ਦਰਸਾ ਕੇ ਝੂਠੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਪਰਚਾਵੇ ਤੋਂ ਬੱਚ ਕੇ ਸਚ ਦੇ ਲੜ ਲਗਣ ਦੀ ਗਲ ਕਰਦੇ ਹਨ।

੩) ਤੀਸਰਾ ਸ਼ਬਦ ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਵਿਚ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਮੁਢਲਾ ਬੰਦ ਹੈ :

"ਤਪਿ ਤਪਿ ਲੁਹਿ ਲੁਹਿ ਹਾਥਿ ਮਰੇਰਉ। ਬਾਵਲਿ ਹੋਈ ਸੋ ਸਹੁ ਲੋਰਉ।

ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਫਰੀਦ ਜੀ ਉਸ ਪ੍ਰਿਆ-ਵਿਛੁਨੀ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਦਰਸਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੀ ਤੜਪਦੀ ਹੈ, ਬਲਦੀ ਹੈ, ਲੁਛ ਲੁਛ ਹਥ ਮਰੇੜਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦੀਵਾਨਿਆਂ ਵਾਂਗ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਸਭ ਥਾਂਈ ਭਟਕ ਰਹੀ ਹੈ।

੪) ਚੌਥਾ ਸ਼ਬਦ ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਲਲਿਤ ਵਿਚ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੈ। "ਬੇੜਾ ਬੰਧਿ ਨ ਸਕਿਓ ਬੰਧਨ ਕੀ ਵੇਲਾ।" ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਉਪਰ ਗਹਿਰਾਈ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਪੂਰਾ ਸ਼ਬਦ ਇਦਾਂ ਹੈ—

—ਬੇੜਾ ਬੰਧਿ ਨ ਸਕਿਓ ਬੰਧਨ ਕੀ ਵੇਲਾ।

ਭਰਿ ਸਰਵਰੁ ਜਬ ਉਛਲੈ ਤਬ ਤਰਨੁ ਦੁਹੇਲਾ ।੧।

ਹਥੁ ਨ ਲਾਇ ਕਸੁੰਤੜੈ ਜਲਿ ਜਾਸੀ ਵੇਲਾ ।੧। ਰਹਾਉ।

ਇਕ ਆਪੀਨੈ ਪਤਲੀ ਸਹ ਕੇਰੇ ਬੋਲਾ।

ਦੁਧਾ ਥਣੀ ਨ ਆਵਈ ਫਿਰਿ ਹੋਇ ਨ ਮੇਲਾ ।੨।

ਕਹੈ ਫਰੀਦੁ ਸਹੇਲੀਹੋ ਸਹੁ ਅਲਾਏਸੀ।

ਹੰਸੁ ਚਲਸੀ ਡੁੰਮਣਾ ਅਹਿ ਤਨੁ ਢੇਰੀ ਥੀਸੀ।੩।

(੭੯੪)

ਮਰਨ ਬਾਅਦ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਕਈ ਵਿਚਾਰ ਹਨ।

ਮੁਸਲਮਾਨ ਤੇ ਇਸਾਈ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਇਕੋ ਵਾਰ ਮਿਲਦਾ

ਹੈ। ਮਰਨ ਉਪਰੰਤ ਦੂਸਰਾ ਜਨਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਪਰ ਮਰੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਚੰਗੇ-ਮੰਦੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਦੇਣ ਤੇ ਇਨਾਮ-ਸਜ਼ਾ ਲੈਣ ਲਈ ਕਿਆਮਤ ਦੇ ਦਿਨ (ਰੋਜ਼ੇ-ਮਹਿਸ਼ਰ) ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸਾਈਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਦਿਨ ਨੂੰ ਫੈਸਲੇ ਦਾ ਦਿਨ (PAY OF JUDGEMENT) ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਦਿਨ ਰਬ ਮਰੇ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਏਗਾ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਕਬਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਠ ਖੜੇਣਗੇ। ਇਹੀ ਕਾਰਣ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਧਰਮਾਂ ਵਾਲੇ ਆਪਣੇ ਮੁਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਜਲਾਂਦੇ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਮਿਟੀ ਵਿਚ ਦਬਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਕਰਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕੋਈ ਸਵਰਗ ਵਿਚ ਐਸ਼ ਕਰੇਗਾ ਜਿਥੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਭ ਸੰਸਾਰਕ ਸੁਖ ਉਪਲਬਧ ਹੋਣਗੇ। ਜਾਂ ਨਰਕ ਵਿਚ ਸੜੇਗਾ ਜਿਥੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਭ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਤਸੀਹੇ ਦਿਤੇ ਜਾਣਗੇ। ਸੋ ਇਸਾਈ ਤੇ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਮਰਨ ਬਾਦ ਕੋਈ ਜੀਵਨ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਇਸਾਈ ਇਹ ਵੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਰਨ ਬਾਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੇ ਗੁਰੂ ਈਸਾ ਮਸੀਹ ਕਬਰ ਵਿਚੋਂ ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਉਠ ਖਲੋਤੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਭਗਤਾਂ ਨਾਲ ਕਈ ਦਿਨ ਤਕ ਵਿਚਰ ਕੇ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਏ। ਇਸਾਈ ਇਸੇ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਰੀਸਰੈਕਸ਼ਨ ਤੇ (RESURRECTION DAY) ਕਰਕੇ ਮਨਾਂਦੇ ਹਨ।

ਦੂਸਰਾ ਵਿਚਾਰ ਹਿੰਦੂ-ਮਤ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਮਰਨ ਉਪਰੰਤ ਦੋਬਾਰਾ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਕਰਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਨਵੀਂ ਜੂਨ ਭੋਗਦਾ ਹੈ। ਦੂਸਰਾ ਜਨਮ ਮਰਨ ਦੇ ੧੩ ਦਿਨਾਂ ਬਾਦ ਤਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਅਸੀਂ ਮਰੇ ਹੋਏ ਦਾ ਚੌਥਾ ਤੇ ਤੇਰਵਾਂ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਜਿਹੜਾ ਦਰਸਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਤਕ ਮਰੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੇ ਦੂਸਰਾ ਜਨਮ ਲੈ ਲਿਆ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਕਰਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਨੂੰ ੮੪ ਲੱਖ ਜੂਨ ਭੋਗਣ ਲਈ ਭੇਜ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਪੇੜ, ਕੋਈ ਪੰਛੀ, ਕੋਈ ਪਸ਼ੂ ਆਦਿ ਜੂਨਾਂ ਵਿਚ ਕਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਸਦੀ ਹੈ—

—ਥੁ ਜੇਨੀ ਭਵਹਿ ਧੁਰਿ ਕਿਰਤਿ ਲਿਖਿਆਸਾ। ਜੈਸਾ ਬੀਜਹਿ ਤੈਸਾ ਖਾਸਾ। (੧੭੬)
—ਕਈ ਜਨਮ ਭਏ ਕੀਟ ਪਤੰਗਾ। ਕਈ ਜਨਮ ਗਜ ਮੀਨ ਕੁਰੰਗਾ।

ਕਈ ਜਨਮ ਪੰਖੀ ਸਰਪ ਹੋਇਓ। ਕਈ ਜਨਮ ਹੈਵਰ ਥਿਖ ਜੋਇਓ। (੧੭੬)
—ਕਈ ਜਨਮ ਸੈਲ ਗਿਰਿ ਦਰਿਆ। ਕਈ ਜਨਮ ਗਰਭ ਹਿਰਿ ਖਰਿਆ।

ਕਈ ਜਨਮ ਸਾਖ ਕਰਿ ਉਪਾਇਆ। ਲਖ ਚਉਰਾਸੀਹ ਜੋਨਿ ਕ੍ਰਮਾਇਆ।। (੧੭੬)

ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੂਨਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਦੁਖ ਭੋਗ ਕੇ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਫਿਰ ਮਨੁਖ ਦੇਹੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਇਸ ਜੀਵਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਅਤੇ ਕੁਕਰਮਾਂ ਵਿਚ ਗ੍ਰਸਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਮੁੜ ਜੂਨਾਂ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ—

—ਲਖਿ ਚਉਰਾਸੀਹ ਕ੍ਰਮਤਿਆ ਦੁਲਭ ਜਨਮੁ ਪਾਇਓਇ।

ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਸਮਾਲਿ ਤੂੰ ਸੋ ਦਿਨੁ ਨੇੜਾ ਆਇਓਇ। (੫੦)

—ਇਕਨਾ ਮਨਮੁਖਿ ਸਬਦੁ ਨ ਭਾਵੈ ਬੰਧਨਿ ਬੰਧਿ ਭਵਾਇਆ।

ਲਖ ਚਉਰਾਸੀਹ ਫਿਰਿ ਫਿਰਿ ਆਵੈ ਬਿਰਥਾ ਜਨਮੁ ਗਵਾਇਆ (੬੬)

—ਲਖ ਚਉਰਾਸੀਹ ਜੋਨਿ ਕ੍ਰਮਿ ਆਇਓ। ਅਬ ਕੇ ਛੁਟਕੇ ਠਹਿਰ ਨ ਠਾਇਓ। (੩੩੭)

—ਭਈ ਪਰਾਪਤਿ ਮਾਨੁਖ ਦੇਹੁਰੀਆ। ਗੋਬਿੰਦ ਮਿਲਣ ਕੀ ਇਹ ਤੇਰੀ ਬਰੀਆ।

ਅਵਰਿ ਕਾਜ ਤੇਰੈ ਕਿਤੇ ਨ ਕਾਮ। ਮਿਲੁ ਸਾਧ ਸੰਗਤਿ ਭਜੁ ਕੇਵਲ ਨਾਮ।

ਸਰੰਜਾਮਿ ਲਾਗੁ ਭਵਜਲ ਤਰਨ ਕੈ। ਜਨਮੁ ਝਿਧਾ ਜਾਤ ਰੰਗਿ ਮਾਇਆ ਕੈ। (੧੨)

ਤੀਸਰਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁਖ ਦੁਬਾਰਾ ਜਨਮ ਤਾਂ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਹੇਠਲੀਆਂ ਜੂਨਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। ਮਨੁਖ ਮਰ ਕੇ ਮਨੁਖਾ ਜਨਮ ਹੀ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁਖ ਕੋਲ ਵਿਕਸਿਤ ਮਨ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਹੇਠਲੀਆਂ ਜੂਨਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮਸਲਨ, ਪਥਰ ਪੜਾਣ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਪਰ ਮਨ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪੇੜ ਪਤੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਸ਼ਕਤੀ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਨਾਮ—ਮਾਤਰ ਮਨ ਵੀ। ਪੰਛੀ—ਪਸ਼ੂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਅਰਧ—ਵਿਕਸਤ ਮਨ ਹੈ, ਮਨੁਖ ਵਿਚ ਵਿਕਸਤ ਮਨ ਹੈ। ਤਰਕ ਹੈ ਕਿ ਲਖਾਂ ਜੂਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਣ ਬਾਦ ਮਨ ਵਿਕਸਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਵਿਕਸਤ ਮਨ ਅਨ—ਵਿਕਸਤ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਇਕ ਵਿਗਿਆਨਕ ਮਨ ਕਿਸੇ

ਕੀਟ-ਪਤੰਗ ਜਾਂ ਪੰਖੀ-ਪਸ਼ੂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਵਿਕਸਤ ਮਨ ਲਈ ਵਿਕਸਤ ਸਰੀਰ ਹੀ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਮਰਨ ਉਪਰੰਤ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਹੀ ਥਾਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਖਰੀ ਗਲ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਚੰਗੇ-ਮੰਦੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਸੁਖੀ-ਦੁਖੀ ਸਰੀਰ ਰਾਹੀਂ ਭੋਗਦਾ ਹੈ।

ਅਮਲ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਤਿਨਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਕੋ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਮਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ, ਇਸਾਈ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਲਈ, ਇਸੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਸਭ ਕੁਝ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਜੂਨਾਂ ਮਨਣ ਵਾਲੇ ਵੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸਿਰਫ ਮਨੁੱਖੀ ਜੂਨ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਜੇ ਕੁਝ ਵੀ ਕਰਨਾ ਹੈ ਉਹ ਇਸੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਹੀ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਹੋਰ ਜੂਨਾਂ ਹਨ ਪਰ ਉਹ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਭੋਗਣ ਲਈ ਹਨ, ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਨਹੀਂ।

ਫਰੀਦ ਜੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜੋ ਕੁਝ ਕਰਨਾ ਹੈ ਇਸੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਜੀਵਨ ਲੰਘ ਗਿਆ ਤਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਅਉਸਰ ਹੀ ਲੰਘ ਗਿਆ। ਇਸੇ ਲਈ ਫਰੀਦ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਵੱਲ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਹੁਣੇ ਹੀ ਬੇੜੇ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰ ਲੈ ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਸਮਾਂ ਲੰਘ ਗਿਆ ਤਾਂ ਫਿਰ ਕੁਝ ਸਵਰਨ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ। ਉਮਰ ਦਾ ਦਰਿਆ ਜਦੋਂ ਭਰ ਕੇ ਉਛਾਲੇ ਮਾਰਨ ਲਗੇ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਤਰਨਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।

—ਬੇੜਾ ਬੰਧਿ ਨ ਸਕਿਓ ਬੰਧਨ ਕੀ ਵੇਲਾ।

ਭਰਿ ਸਰਵਰੁ ਜਬ ਉਛਲੈ ਤਬ ਤਰਣੁ ਦੁਹੇਲਾ।

(੭੯੪)

ਇਸੇ ਕਾਰਣ ਜਿਉ ਜਿਉ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੀ ਉਮਰ ਵਧਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਵੀ ਵਧਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, (ਸਮਾਂ ਹਥੋਂ ਖੁਸ ਜਾਣ ਕਾਰਣ)। ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਆਪ ਕਈ ਕਈ ਥਾਂ ਤੇ ਕਰਦੇ ਹਨ—

—ਫਰੀਦਾ ਤਨੁ ਸੁਕਾ ਪਿੰਜਰੁ ਬੀਆ ਤਲੀਆਂ ਖੁੰਡਹਿ ਕਾਗ।

ਅਜੈ ਸੁ ਰਬੁ ਨ ਬਹੁੜਿਓ ਦੇਖੁ ਬੰਦੇ ਕੇ ਭਾਗ।

(੯੦)

ਕਾਗਾ ਕਰੰਗ ਢਢੇਲਿਆ ਸਗਲਾ ਖਾਇਆ ਮਾਸੁ।

ਏ ਦੁਇ ਨੈਨਾ ਮਤਿ ਫੁਹਉ ਪਿਰ ਦੇਖਣ ਕੀ ਆਸ। (੯੧)

ਕਾਗਾ ਢੁੰਡਿ ਨ ਪਿੰਜਰਾ ਬਸੈ ਤ ਉਡਰਿ ਜਾਹਿ।

ਜਿਤੁ ਪਿਜਰੈ ਮੇਰਾ ਸਹੁ ਵਸੈ ਮਾਸੁ ਨ ਤਿਦੁ ਖਾਹਿ। (੯੨) (੧੩੮੨)

—ਦੇਖੁ ਫਰੀਦਾ ਜੁ ਥੀਆ ਦਾੜੀ ਹੋਈ ਭੁਰ।

ਅਗਹੁ ਨੇੜਾ ਆਇਆ ਪਿਛਾ ਰਹਿਆ ਦੁਰ। ੯। (੧੩੮੬)

ਜਦੋਂ ਮਨੁਖ ਜਨਮ ਲੈਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਜੀਵਨ—ਸਮਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਆਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਮਾਂ ਵਧਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਮੌਤ ਦਾ ਫਰਿਸ਼ਤਾ ਆ ਮੂੰਹ ਦਿਖਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਉਦੋਂ ਤਕ ਵੀ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਹੀ ਅਟਕਿਆ ਰਹੇ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਸ਼ਵੰਤ ਗੁਣ ਨੂੰ ਨਾ ਸਮਝੇ ਤਾਂ ਉਹ ਫਰਿਸ਼ਤਾ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਜਾਨ ਕਢ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਫਰੀਦ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :

—ਫਰੀਦਾ ਨੰਢੀ ਕੰਤੁ ਨ ਗਵਿਓ ਵਡੀ ਥੀ ਮੁਈਆਸੁ।

ਧਨ ਕੁਕੌਂਦੀ ਗੋਰ ਮੋ ਤੈ ਸਹ ਨਾ ਮਿਲੀਆਸ। (੧੩੮੦)

ਜਿਤੁ ਦਿਹਾੜੈ ਧਨ ਵਰੀ ਸਾਹੇ ਲਏ ਲਿਖਾਇ।

ਮਲਕ ਜਿ ਕੰਨੀ ਸੁਣੀਦਾ ਮੁਹੁ ਦੇਖਾਲੇ ਆਇ।

ਜਿੰਦ ਨਿਮਾਣੀ ਕਢੀਐ ਹਡਾ ਕੁ ਕੜਕਾਇ।

ਸਾਹੇ ਲਿਖੇ ਨ ਚਲਨੀ ਜਿੰਦੁ ਕੁੰ ਸਮਝਾਇ। (੧੩੮੮)

ਫਰੀਦ ਜੀ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਾਰ ਲੈਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਾਂ ਦੇ ਥਨਾਂ ਵਿਚ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਹੀ ਦੁਧ ਆਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਉਹ ਸਮਾਂ ਲੰਘ ਜਾਏ ਤਾਂ ਕਿਨਾ ਵੀ ਜਤਨ ਕਰੇ ਦੁਬਾਰਾ ਦੁਧ ਨਹੀਂ ਆਂਦਾ। ਫਰੀਦ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—

—ਦੁਧਾ ਥਣੀ ਨ ਆਵਈ ਫਿਰਿ ਹੋਇ ਨ ਮੇਲਾ। (੭੯੪)

ਇਸੇ ਤੱਤ ਨੂੰ ਸੇਖ ਜੀ ਇਕ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿਚ ਵੀ ਸਮਝਾਂਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਦੋਂ ਸਰੀਰ ਕੁਆਰਾ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁਣ ਗ੍ਰਹਣ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ

ਉਸ ਵੇਲੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਚਿਕੜ ਵਿਚ ਫਸਣ ਦਾ ਚਾਉ ਸੀ (ਵਿਵਾਹ) ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਇਸ ਚਿਕੜ ਵਿਚ ਡੁਬਣ ਲਗੇ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਕੁਆਰੇ ਜੀਵਨ ਲਈ ਚਾਹ ਉਤਪਨ ਹੋਇਆ। ਪਰ ਹੁਣ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ—

—ਜਾਂ ਕੁਆਰੀ ਤਾਂ ਚਾਉ ਵੀਵਾਹੀ ਤਾਂ ਮਾਮਲੇ। ਫਰੀਦਾ ਏਹੋ ਪਛੋਤਾਉ ਵਤਿ ਕੁਆਰੀ ਨ ਥੀਐ। (੧੩੮੯)

ਪ੍ਰਭੂ ਵਲ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਨ ਕਦਮ ਚੁਕਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ—

੧) ਮਜਬੂਤ ਬੇੜਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ (੨) ਪ੍ਰਭੂ ਅੱਗੇ ਭੇਟਾ ਕਰਨ ਲਈ ਚੰਗੀ ਸਮਗਰੀ ਬੇੜੇ ਉਪਰ ਲਦਣੀ ਅਤੇ ੩) ਚੰਗੇ ਮੌਸਮ ਲਈ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨੀ ਜਦੋਂ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਲਹਿਰਾਂ ਘੱਟ ਹੋਣ ਤੇ ਹਵਾ ਸਹਾਇਕ ਹੋਏ।

ਬੇੜਾ ਬਨ੍ਹਣ ਤੋਂ ਮੁਰਾਦ ਹੈ ਸਮਝਣਾ ਕਿ ਇਹ ਜੀਵਨ ਅਨਮੋਲ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਭੂ ਵੱਲ ਯਾਤਰਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤਾਂ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਦੁਖੀ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਓਪਰ ਚਰਚਾ ਹੋ ਗਈ ਹੈ।

ਦੂਸਰੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਭੇਟਾ ਲਦਣੀ ਜਿਹੜੀ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਆਏ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਫਰੀਦ ਜੀ ਕਸੁਭੜੇ ਦੇ ਫੁੱਲ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਫੁੱਲ ਨੂੰ ਹੱਥ ਨਾ ਲਾਈ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸੜ ਜਾਏਗਾ—

—ਹਥੁ ਨ ਲਾਇ ਕਸੁਭੜੈ ਜਲਿ ਜਾਸੀ ਢੋਲਾ। (੭੯੪)

ਕਸੁਭੜੇ ਦਾ ਫੁੱਲ ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਬੜਾ ਸੁੰਦਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਆਕਾਰ ਲੁਭਾਵਣਾ ਤੇ ਰੰਗ ਆਕਰਖਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜੇ ਇਸ ਨੂੰ ਛੁਈਐ ਤਾਂ ਫੁੱਲ ਦਾ ਰੰਗ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਸੜਣ ਪੈਂਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹੱਥ ਜਲਦੇ ਹੋਣ। ਇਸ ਨੂੰ ਸੁਘੀਏ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਖੁਸ਼ਬੋ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਚਖੀਏ ਤਾਂ ਸਵਾਦ ਬਕਬਕਾ ਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਹੀ ਮਾਇਆ ਦਾ ਰੰਗ ਹੈ। ਇਹ ਬੜਾ ਖਿੱਚ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਅਸਲ ਗੁਣ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਮਾਇਆ ਕਸੁਭੜੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਮੋਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਣੀ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਫਸਦਾ ਹੈ ਤੇ ਦੁੱਖ

ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਮਾਇਆ ਕਾਰਣ ਮੱਛੀ ਗਲੇ ਵਿਚ ਕੰਡਾ ਫੱਸਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਪਤੰਗਾ ਸੜ ਮਰਦਾ ਹੈ, ਹਾਥੀ ਦੁੱਖ ਪਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕੀੜੇ-ਪਤੰਗੇ ਮਰਦੇ, ਖਪਦੇ ਹਨ—

—ਜਲ ਮਹਿ ਮੀਨ ਮਾਇਆ ਕੇ ਬੇਧੇ। ਦੀਪਕ ਪਤੰਗ ਮਾਇਆ ਦੇ ਛੇਦੇ।
ਕਾਮ ਮਾਇਆ ਕੁੰਚਰ ਕਉ ਬਿਆਧੇ। ਭੁਇਅੰਗਮ ਤ੍ਰਿੰਗ ਮਾਇਆ ਮਹਿ ਖਧੇ।
ਮਾਇਆ ਐਸੀ ਮੋਹਣੀ ਭਾਈ। ਜੇਤੇ ਜੀਅ ਤੇਤੇ ਡਹਕਾਈ। (੧੧੬੦)

ਮਾਇਆ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਣ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਤੇ ਅਉਗੁਣ ਤਿਆਗੇ ਜਾਣ। ਫਰੀਦ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦਾ ਬੁਰਾ ਨ ਕਰੇ, ਲੋਭ ਨ ਕਰੇ, ਮੰਦੇ ਕੰਮ ਨ ਕਰੇ, ਮਾਇਆ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਬਚੇ, ਮਹਲ-ਮਾੜੀਆਂ ਦਾ ਮਾਣ ਨਾ ਕਰੇ ।

—ਫਰੀਦਾ ਜੇ ਤੂ ਅਕਲਿ ਲੀਤੀਫੁ ਕਾਲੇ ਲਿਖੁ ਨ ਲੇਖ। ੬। (੧੩੭੮)

—ਫਰੀਦਾ ਜੇ ਤੈ ਮਾਰਨਿ ਮੁਕੀਆਂ ਤਿਨ੍ਹਾ ਨ ਮਾਰੇ ਘੁੰਮਿ। (੧੩੭੮)

—ਫਰੀਦਾ ਸਕਰ ਖੰਡੁ ਨਿਵਾਤ ਗੁੜੁ ਮਾਖਿਉਂ ਮਾਂਝਾ ਦੁਧੁ।

ਸਭੈ ਵਸਤੁ ਮਿਠੀਆਂ ਰਬ ਪੁਜਨਿ ਤੁਧੁ। ੨੭। (੧੩੭੯)

—ਫਰੀਦਾ ਜਾਂ ਲਖੁ ਤਾ ਨੇਹੁ ਕਿਆ ਲਭੁ ਤ ਕੂੜਾ ਨੇਹੁ। ੧੪। (੧੩੭੮)

—ਫਰੀਦਾ ਕੋਠੇ ਮੰਡਪ ਮਾੜੀਆ ਉਸਾਰਦੇ ਭੀ ਗਏ।

ਕੂੜਾ ਸਉਦਾ ਕਰਿ ਗਏ ਗੋਰੀ ਆਇ ਪਏ। ੪੬। (੧੩੮੦)

—ਮੰਦਾ ਕਿਸ ਨੋ ਆਖੀਐ ਜਾਂ ਤਿਸੁ ਬਿਨੁ ਕੋਈ ਨਾਹਿ। ੭੫। (੧੩੮੧)

—ਫਰੀਦਾ ਬੁਰੇ ਦਾ ਭਲਾ ਕਰਿ ਗੁਸਾ ਮਨਿ ਨ ਹਢਾਇ।

ਦੇਹੀ ਰੋਗੁ ਨ ਲਗਈ ਪਲੈ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਪਾਇ। ੭੮। (੧੩੮੨)

—ਫਰੀਦਾ ਕੋਠੇ ਮੰਡਪ ਮਾੜੀਆ ਏਤੁ ਨ ਲਾਏ ਚਿਤੁ।

ਮਿਟੀ ਪਈ ਅਤੋਲਵੀ ਕੋਇ ਨ ਹੋਸੀ ਮਿਤੁ। ੫੭। (੧੩੮੦)

—ਇਕੁ ਫਿਕਾ ਨ ਗਾਲਾਇ ਸਭਨਾ ਮੈ ਸਚਾ ਧਣੀ।

ਹਿਆਉ ਨ ਕੈਰੀ ਠਾਹਿ ਮਾਣਕੁ ਸਭ ਅਮੋਲਵੇ। ੧੨੯। (੧੩੮੧)

ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਾ ਸਾਰਅੰਸ਼ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਕੰਮ ਵਿਚ ਗੁਣ (ਸਦ ਗੁਣ) ਨਹੀਂ ਉਹ ਨ ਕਰੋ ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖ ਪ੍ਰਭੂ ਅੱਗੇ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

—ਫਰੀਦਾ ਜਿਨੀ ਕੰਮੀ ਨਾਹਿ ਗੁਣ ਤੇ ਕੰਮੜੇ ਵਿਸਾਰਿ।

ਮਤੁ ਸਰਮਿੰਦਾ ਥੀਵਹੀ ਸਾਂਈ ਦੈ ਦਰਬਾਰਿ। ੫੯। (੧੩੮੧)

ਗੁਰਮਤਿ ਹੈ 'ਹੁਕਮਿ ਰਜਾਈ ਚਲਣਾ' ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਵਿਚ ਮਨ ਦੀ ਇਕਸੁਰਤਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣੀ, ਦੁੱਖ ਵਿਚ ਦੁਖੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ, ਸੁੱਖ ਵਿਚ ਨਚਣਾ ਨਹੀਂ — 'ਦੁਖ ਸੁਖ ਦੇਉ ਸਮ ਕਰਿ ਜਾਨੈ ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਸੰਸਾਰ।' ਫਰੀਦ ਜੀ ਵੀ ਇਹੀ ਗੱਲ ਦੁਹਰਾ ਰਹੇ ਹਨ :

—ਫਰੀਦਾ ਦੁਖੁ ਸੁਖੁ ਇਕ ਕਰਿ ਦਿਲ ਤੇ ਲਾਇ ਵਿਕਾਰੁ।

ਅਲਹ ਭਾਵੈ ਸੇ ਭਲਾ ਤਾਂ ਲਭੀ ਦਰਬਾਰ। ੧੦੯। (੧੩੮੩)

ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੀ ਸਭ ਥਾਈਂ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਤੋਂ ਮਨੁੱਕਰ ਹੋ ਕੇ ਵਖਰਾ ਚਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹੀ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਚੰਨ-ਤਾਰੇ, ਬਾਗ-ਬਗੀਚੇ, ਫਲ-ਫੁਲ, ਸਾਰੀ ਕਾਇਨਾਤ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਮਨ ਕੇ ਚਲਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸੁੱਖੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਇਕ ਐਸਾ ਮੂੜ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਉਲਟ ਚਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਉਲਾਮਾਂ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ ਕਿ ਆਪਣੇ ਦੁੱਖ ਲਈ ਉਹ ਆਪ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੈ। ਕਾਲੀਦਾਸ ਵਾਂਗ ਉਹ ਉਸੇ ਪੇੜ ਦੀ ਟਾਹਣੀ ਨੂੰ ਕੱਟ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਉਪਰ ਉਹ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਉਹ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਕਿ ਜਦੋਂ ਕੱਟੀ ਟਾਹਣੀ ਡਿੱਗੇਗੀ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਡਿੱਗ ਕੇ ਹੱਡ-ਗੋਡੇ ਭਨਾਏਗਾ। 'ਅਲਾਹ ਭਾਵੈ ਸੇ ਭਲਾ' ਹੀ ਅਲਾਹ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਤੇ ਅਲਾਹ ਵਿਚਕਾਰ ਹਉਂਦੀ ਪਾਲ (ਪਰਦਾ) ਪਾ ਲਈ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਣ ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ, ਆਪਣਾ ਹੀ ਹੁਕਮ ਦਿਸਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਫਰਾਇਡ (FREUD) ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ

ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦੀ ਇੱਛਾ (DEATH WISH) ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਚਾਹੇ—ਅਨਚਾਹੇ ਉਹੀ ਕਰੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚੇ। ਅਸੀਂ ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ ਹੋਵਾਂਗੇ ਕਿਉਂਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਆਪਣੀ ਹਾਨੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਪਰ ਗਹਿਰੇ ਵਿਚ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਇਹੀ ਕੁਝ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਦੁਖੀ ਕਿਉਂ ਹਾਂ। ਸਾਡੇ ਦੁਖਾਂ ਦਾ ਕਾਰਣ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕੌਣ ਹੈ? ਫਰਾਟਿਡ ਉਹੀ ਗੱਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਧਰਮ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ—ਮਨੁੱਖ ਹਉਮੈ ਕਾਰਣ ਦੁਖੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਸਦੀ ਹੈ—
—ਜੋ ਜਨਮੇ ਸੇ ਰੋਗਿ ਵਿਆਪੇ। ਹਉਮੈ ਮਾਇਆ ਦੁਖਿ ਸੰਤਾਪੇ। (੩੫੨)

ਫਰਾਟਿਡ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਰਨ ਇੱਛਾ ਕਾਰਣ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਆਤਮ-ਹਤਿਆ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ ਹੈ। ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ੫-੧੦ ਵਾਰੀ ਆਤਮ ਹਤਿਆ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੱਖਰੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਹ ਕਰ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦਾ। ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਜ਼ਰਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਡਾਂਟੇ ਤਾਂ ਉਹ ਮਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਚਾਹ ਕੇ ਵੀ ਮਾਰ ਨਹੀਂ ਸਕੇ, ਪਰ ਸਾਡਾ ਜੀਵਨ ਜ਼ਰੂਰ ਮਰਿਆ ਵਰਗਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ—ਦੁਖੀ, ਪੀੜਤ, ਨਿਰਉਤਸ਼ਾਹ, ਮੁਰਦਾ। ਇਕ ਵਿਲਾਸਫਰ ਨਟਸ਼ੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਹਸਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਰੋਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਅਸੀਂ ਵੀ ਉਪਰੋਂ ਉਪਰ ਹਸਦੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਮਖੌਟਾ ਪਾਈ ਰੱਖਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਕਿ ਸਾਡਾ ਦੁੱਖ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦਿਸ ਨ ਪਵੇ। ਫਰੀਦ ਜੀ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹੀ ਹਨ:

—ਫਰੀਦਾ ਮੈ ਜਾਨਿਆ ਦੁਖੁ ਮੁਝ ਕੁ ਦੁਖੁ ਸਬਾਇਐ ਜਗਿ।

ਉਚੇ ਚੜ੍ਹਿ ਕੈ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਘਰਿ ਘਰਿ ਏਹਾ ਅਗਿ। ੮੧। (੧੩੮੨)

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੁਖਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਪਾਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰਭੂ ਵੱਲ ਯਾਤਰਾ ਕਰੋ, ਪ੍ਰਭੂ ਲਈ ਸਦਗੁਣਾਂ ਦੀ ਭੇਟਾ ਕਰੋ ਅਤੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰੋ ਕਿ ਭੇਟਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋ ਸਕੇ। ਅਰਦਾਸ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਭੇਟਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਲਈ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਅੱਗੇ ਖਲੋ ਕੇ ਭੇਟਾ ਨਜ਼ਰ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਅਰਦਾਸ ਉਸ ਦੀ ਕਬੂਲੀਅਤ ਦੀ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਮੰਗਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਖੁਸ਼

ਹੈ ਕੇ ਆਪ ਕੁਝ ਦੇ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਵੱਖਰੀ ਗੱਲ ਹੈ ਪਰ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਮੰਗਦੇ। ਇਹੀ ਦਸਤੂਰ ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਬਾਰੇ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਭਰ ਜੋ ਚੰਗਾ ਕਮਾਇਆ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਅਗੇ ਰੱਖ ਦਿਉ ਅਤੇ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਲਈ ਅਰਦਾਸ ਕਰੋ। ਹੋਰ ਮੰਗਣਾ ਦੁੱਖ ਮਿਟਾਉਂਦਾ ਨਹੀਂ। ਸਗੋਂ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਮਝਾਉਂਦੀ ਹੈ:

—ਵਿਣੁ ਤੁਧੁ ਹੋਰੁ ਜਿ ਮੰਗਣਾ ਸਿਰਿ ਦੁਖਾ ਕੈ ਦੁਖ।

ਦੇਹਿ ਨਾਮੁ ਸੰਤੋਖੀਆ ਉਤਰੈ ਮਨ ਕੀ ਭੁਖ। (੯੫੮)

ਅਸੀਂ ਸੰਸਾਰੀ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਮੰਗਣ ਵਿਚ ਐਨੇ ਅਭਿਅਸਤ ਹੋ ਗਏ ਹਾਂ ਕਿ ਜੇ ਕਿਤੇ ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਲ ਹੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵੀ ਅਸੀਂ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਉਸ ਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਹੀ ਮੰਗਾਂਗੇ। ਜੀਵਨ ਭਰ ਦੇ ਆਪਣੇ ਤੇ ਦੂਸਰਿਆਂ ਦੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਤੋਂ ਇਕ ਸਿਧੀ ਗੱਲ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕੇ ਕਿ ਸੁਖ ਬਹੁਤੇ ਧਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਸੈਰ ਸਪਾਟੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਨਾਚ-ਗਾਣੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਸੰਸਾਰੀ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਉਪਲਬਧੀ ਇਕ ਮੁਖੋਟੇ ਵਾਂਗ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਸਾਡਾ ਅੰਦਰਲਾ ਦੁਖ ਛੁਪਾਈ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਹਟਾਉਣ ਨਾਲ ਦੁੱਖ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਖਲੋਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਮਝਾਂਦੀ ਹੈ—

—ਸੁਖੁ ਨਾਹੀ ਬਹੁਤੈ ਧਨਿ ਖਾਟੇ। ਸੁਖੁ ਨਾਹੀ ਪੇਖੇ ਨਿਰਤਿ ਨਾਟੇ।

ਸੁਖੁ ਨਾਹੀ ਬਹੁ ਦੇਸ ਕਮਾਏ। ਸਰਬ ਸੁਖਾ ਹਰਿ ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਏ। (੧੧੪੭)

—ਤ੍ਰਿਬਿਧਿ ਮਾਇਆ ਰਹੀ ਬਿਆਪਿ। ਜੋ ਲਪਟਾਨੋ ਤਿਸੁ ਦੁਖ ਸੰਤਾਪ।

ਸੁਖੁ ਨਾਹੀ ਬਿਨੁ ਨਾਮ ਧਿਆਏ। ਨਾਮ ਨਿਸਾਨੁ ਬਡਭਾਗੀ ਪਾਏ। (੧੧੪੮)

—ਸੁਾਂਗੀ ਸਿਉ ਜੋ ਮਨੁ ਰੀਝਾਵੈ। ਸੁਾਂਗਿ ਉਤਾਰਿਐ ਫਿਰਿ ਪਛਤਾਵੈ। (੧੧੪੯)

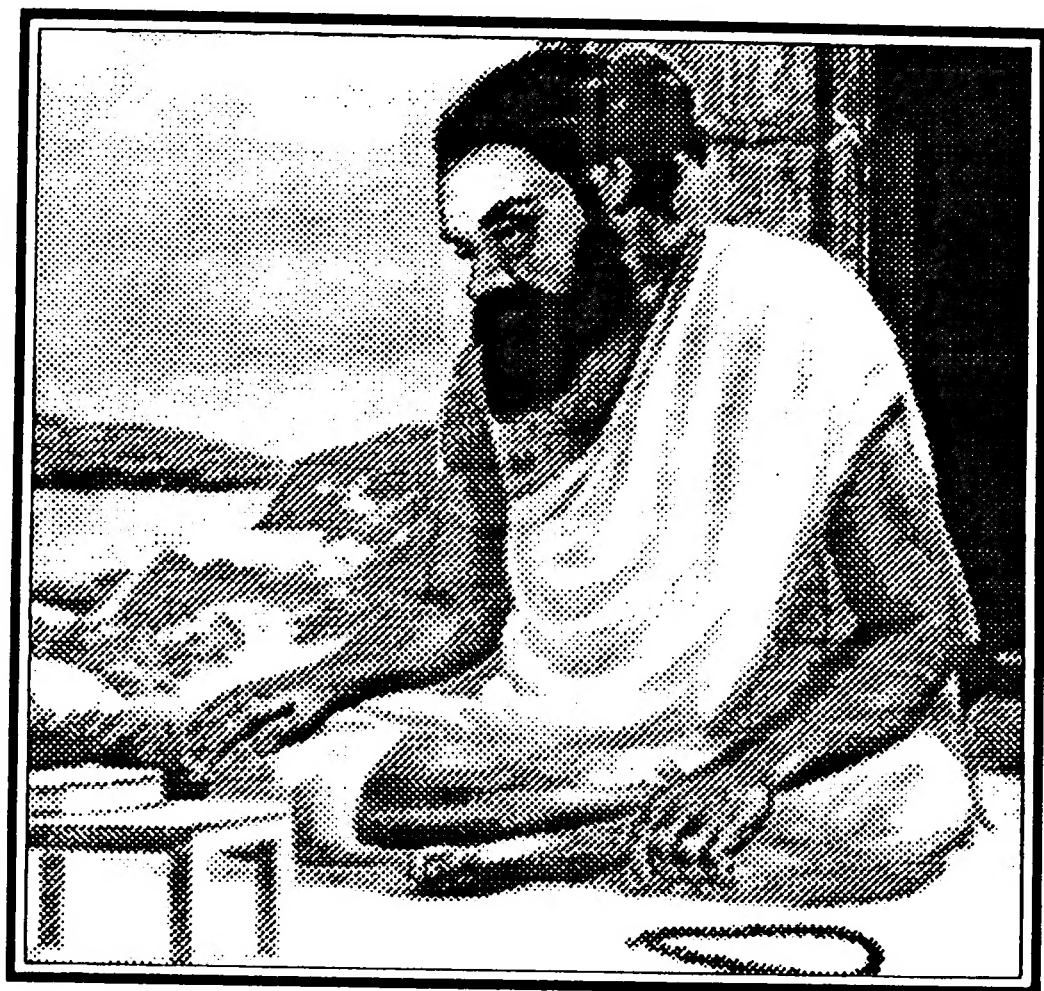
ਹਿਟਲਰ ਹੀਨ-ਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਪੀੜਤ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਛੁਪਾਉਣ ਲਈ ਉਹ ਸੰਸਾਰ ਵਿਜਈ ਬਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਲੈਲਿਨ ਛੋਟੇ ਕੱਦ ਦਾ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਉੱਚੀ ਕੁਰਸੀ ਤੇ ਬੈਠਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਮਿਲਣ ਵਾਲਾ ਨੀਵਾਂ ਨਜ਼ਰ ਆਏ। ਨੈਪੋਲੀਅਨ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਛੋਟੀ ਹਾਰ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਛੁਪਾਉਣ ਲਈ ਉਸ ਨੇ 'ਹਾਰ' ਸ਼ਬਦ-ਕੋਸ਼

ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਕਿ ਕੋਈ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਨ ਪੜ੍ਹੇ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਨੂੰ ਛੁਪਾਉਣ ਲਈ ਰੰਗ-ਬਰੰਗੇ ਮੁਖੋਟੇ ਪਾ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਪਰ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲੋਂ ਕਿਦਾਂ ਲੁਕਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਵਿਛੜਨ ਦੀ ਪੀੜ ਧਨ, ਦੌਲਤ, ਪਦ-ਪਦਵੀ ਦੇ ਮੁਖੋਟਿਆਂ ਤਹੀਂ ਨਹੀਂ ਛੁਪਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਇਹ ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਲਾਪ ਨਾਲ ਹੀ ਮਿਟੇਗੀ। ਇਕ ਕੰਪਨੀ ਰੋਪਰ ਸਟਾਂਚ ਵਲੋਂ ਕੀਤੇ ਸਰਵੇ ਅਨੁਸਾਰ ਚੀਨ ਤੇ ਰੂਸ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀ, ਜਿਹੜੇ ਰਬ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ, ਸਿਰਫ ੯੭ ਤੇ ੩੭ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ੪੬ ਗਰੀਬ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਰਤੀ ਖੁਸ਼ ਹਨ। ਸੋ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਮਾਪ-ਡੰਡ ਮਾਇਆ ਨਹੀਂ ਧਰਮ ਹੈ, ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਲਾਪ ਦੀ ਤਾਖ਼ ਹੈ।

ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਸਦਗੁਣਾਂ ਦੀ ਪੋਟਲੀ ਨੂੰ ਭੇਟਾਂ ਕਰੋ। ਜੇ ਇਹ ਪੋਟਲੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਸਖੱਣੀ (ਪਤਲੀ) ਹੈ ਤਾਂ ਨਿਸ਼ਚੇ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋਏਗਾ ਤੇ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ (ਕੇਰੇ) ਬੋਲੇਗਾ—‘ਇਕ ਆਪੀਨੈ ਪਤਲੀ ਸਹ ਕੇਰੇ ਬੋਲਾ।’ ਇਸ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅਉਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਨ ਲਾਉ—‘ਹਥ ਨ ਲਾਇ ਕਸੁੰਭੜੇ ਜਲਿ ਜਾਸੀ ਢੋਲਾ।’ ਆਪਣੇ ਅਕੀਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਫਰੀਦ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਸਰੀਰ ਤਾਂ ਕਬਰ ਵਿਚ ਮਿਟੀ ਦੀ ਢੇਰੀ ਬਣ ਜਾਏਗਾ ਪਰ ਅਉਗੁਣ ਭਰਿਆ ਜੀਆ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਸ਼ਰਮਸ਼ਾਰ (ਡੁੰਮਣਾ) ਹੋਏਗਾ। ਫਰੀਦ ਜੀ ਚਿਤਾਵਨੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ—

—ਹੰਸੁ ਚਲਸੀ ਡੁੰਮਣਾ ਅਹਿ ਤਨੁ ਢੇਰੀ ਥੀਸੀ।

(੭੯੪)

੫

ਭਗਤ ਬੇਣੀ ਜੀ

ਕਹੁ ਬੇਣੀ ਗੁਰਮੁਖਿ ਧਿਆਵੈ।

ਤਨਿ ਚੰਦਨੁ ਮਸਤਕਿ ਪਾਤੀ। ਰਿਦ ਅੰਦਰਿ ਕਰਤਲ ਕਾਤੀ।
ਠਗ ਦਿਸਟਿ ਬਗਾ ਲਿਵ ਲਾਗਾ। ਦੇਖਿ ਬੈਸਨੋ ਪ੍ਰਾਨ ਮੁਖ ਭਾਗਾ।੧।

ਕਲਿ ਤਗਵਤ ਬੰਦ ਚਿਰਾਮੰ। ਕੂਰ ਦਿਸਟਿ ਰਤਾ ਨਿਸਿ ਬਾਵੰ।੧।ਰਹਾਉ।
 ਨਿਤਪ੍ਰਤਿ ਇਸਨਾਨੁ ਸਰੀਰੰ। ਦੁਇ ਧੋਤੀ ਕਰਮ ਮੁਖਿ ਖੀਰੰ।
 ਰਿਦੈ ਫੁਰੀ ਸੰਧਿਆਨੀ। ਪਰ ਦਰਬੁ ਹਿਰਨ ਕੀ ਬਾਨੀ।੨।
 ਸਿਲ ਪੂਜਸਿ ਚਕ੍ਰ ਗਣੇਸੰ। ਨਿਸਿ ਜਾਗਸਿ ਭਗਤਿ ਪ੍ਰਵੇਸੰ।
 ਪਗ ਨਾਰਸਿ ਚਿਤੁ ਅਕਰਮੰ। ਏ ਲੰਪਟ ਨਾਚ ਅਧਰਮੰ।੩।
 ਮ੍ਰਿਗ ਆਸਣੁ ਤੁਲਸੀ ਮਾਲਾ। ਕਰ ਉਜਲ ਤਿਲਕੁ ਕਪਾਲਾ।
 ਰਿਦੈ ਕੂੜੁ ਕੰਠਿ ਰੁਦ੍ਰਾਖੰ। ਰੇ ਲੰਪਟ ਕ੍ਰਿਸਨੁ ਅਭਾਖੰ।੪।
 ਜਿਨਿ ਆਤਮ ਤਤੁ ਨ ਚੀਨਿਆ। ਸਭ ਫੋਕਟ ਧਰਮ ਅਬੀਨਿਆ।
 ਕਹੁ ਬੇਣੀ ਗੁਰਮੁਖਿ ਧਿਆਵੈ। ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਬਾਟ ਨ ਪਾਵੈ।੫।

(੧੩੫੧)

੫

ਕਹੁ ਬੇਣੀ ਗੁਰਮੁਖਿ ਧਿਆਵੈ।

---

੧ . ਜੀਵਨ : ਭਗਤ ਬੇਣੀ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਸਮੇਂ, ਜਨਮ ਸਥਾਨ ਤੇ ਜੀਵਨ ਲੀਲਾ
 ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ। ਭਗਤ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ
 ਕੋਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਨਹੀਂ ਕਿਸੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੁਝ
 ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ੧੫ਵੀਂ ਤੇ ੧੬ਵੀਂ ਸਦੀ
 ਵਿਚਕਾਰ ਸੰਸਾਰ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ। ਇਕ ਵਿਦਵਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਪੂਰਾ ਨਾਮ
 ਬ੍ਰਹਮ ਭਾਟ ਬੇਣੀ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ੧੫੭੩ ਏ. ਡੀ. ਅਸਨੀ ਨਗਰ
 ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਪਰ ਇਸ ਬਿਆਨ ਦਾ ਕੋਈ ਆਧਾਰ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ, ਨਹੀਂ
 ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਅਸਨੀ ਨਗਰ ਕਿਥੇ ਹੈ।

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ੧੦ਵੀਂ ਵਾਰ ਵਿਚ ਭਗਤ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਇਕ ਉਲੇਖ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਇਕਾਂਤ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਲੀਨ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਔਕੜਾਂ ਵੱਲ ਘੱਟ ਧਿਆਨ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਸ਼ਾਮੀ ਘਰ ਆਣ ਤੇ ਦਸਦੇ ਸਨ ਕਿ 'ਰਾਜ ਦੁਆਰਿ' ਗਿਆ ਸਾਂ ਪਰ ਜਦੋਂ ਲੋੜੀਂਦੀ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਪੁਛ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ 'ਵਲ ਛਲੁ ਕਰਿਕੈ ਝਟੁ ਲੰਘਾਵੈ' ਕਰਦੇ ਸਨ ਜਾਂ ਚੁਪ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਸਮਾਧੀ ਵਿਚ ਐਨੇ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਧਿਆਨ ਇਸ ਪਾਸੇ ਜਾਂਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਦਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭੂ ਵਿਚ ਲੀਨ ਭਗਤਾਂ ਬਾਰੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ : 'ਨਾਮੁ ਨਿਧਾਨੁ ਜਾਕੈ ਮਨ ਮਾਹਿ। ਤਿਸ ਕਉ ਚਿੰਤਾ ਸੁਪਨੈ ਨਾਹਿ।' ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ 'ਰਾਜ' ਆਪ ਆ ਕੇ ਭਗਤ ਜੀ ਦੀਆਂ ਘਰੇਲੂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਸੀ—

—ਗੁਰਮੁਖਿ ਬੇਣੀ ਭਗਤਿ ਕਰਿ ਜਾਇ ਇਕਾਂਤੁ ਬਹੈ ਲਿਵ ਲਾਵੈ।

ਕਰਮ ਕਰੈ ਅਧਿਆਤਮੀ ਹੋਰਸੁ ਕਿਸੈ ਨ ਅਲਖੁ ਲਖਾਵੈ।

ਘਰ ਆਇਆ ਜਾ ਪੁਛੀਐ ਰਾਜੁ ਦੁਆਰਿ ਗਇਆ ਆਲਾਵੈ।

ਘਰ ਸਭ ਵਧੁ ਮੰਗੀਅਨਿ ਵਲੁ ਛਲੁ ਕਰਿਕੈ ਝਟੁ ਲੰਘਾਵੈ।

ਵਡਾ ਸਾਂਗੁ ਵਰਤਦਾ ਓਹ ਇਕ ਮਨਿ ਪਰਮੇਸਰੁ ਧਿਆਵੈ।

ਦੇਇ ਦਿਲਾਸਾ ਤੁਸਿਕੈ ਅਣਗਣਤੀ ਖਰਚੀ ਪਹੁੰਚਾਵੈ।

ਓਥਹੁ ਆਇਆ ਭਗਤ ਪਾਸਿ ਹੋਇ ਦਇਆਲੁ ਹੇਤੁ ਉਪਜਾਵੈ।

ਭਗਤ ਜਨਾਂ ਜੈਕਾਰੁ ਕਰਾਵੈ। (ਵਾਰ ੧੦/੧੪ ਪਉੜੀ)

ਕਲਸ ਭਟ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ 'ਜੋਗ ਧਿਆਨ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਵਿਚ ਰੁਚੀ ਨਹੀਂ ਸੀ—

—ਭਗਤੁ ਬੇਣਿ ਗੁਣ ਰਵੈ ਸਹਿਜ ਆਤਮ ਰੰਗੁ ਮਾਣੈ।

ਜੋਗ ਧਿਆਨਿ ਗੁਰ ਗਿਆਨਿ ਬਿਨਾ ਪ੍ਰਭੁ ਅਵਰ ਨ ਜਾਣੈ।
(੧੩੬੦)

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਵੀ ਗਵਾਹੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭਗਤ ਜੀ ਉਪਰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਅਪਾਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸੀ—

—ਬੇਣੀ ਕਉ ਗੁਰਿ ਕੀਓ ਪ੍ਰਗਾਸੁ। ਰੇ ਮਨ ਤੂ ਭੀ ਹੋਹਿ ਦਾਸੁ। (੧੧੬੨)

੨ . ਬਾਣੀ : ਭਗਤ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਭਗਤ ਜੀ ਯੋਗਿਕ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਨਾੜੀਆਂ ਤੇ ਅਨਾਹਦ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਦੂਸਰੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਵੀ ਭਗਤ ਜੀ ਸੁਰਤਿ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਜੋੜ ਕੇ ਅੰਦਰਲੇ ਅਨਹਦ ਵਾਜੇ ਨੂੰ ਸੁਣਨ ਦਾ ਸ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਦੋਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਤੁੱਕਾਂ ਇਹਦਾਂ ਹਨ—

—ਇਤਾ ਪਿੰਗੁਲਾ ਅਉਰ ਸੁਖਮਨਾ ਤੀਨਿ ਬਸਹਿ ਇਕ ਠਾਈ।

ਬੇਣੀ ਸੰਗਮੁ ਤਹ ਪਿਰਾਗੁ ਮਨੁ ਮਜਨੁ ਕਰੇ ਤਿਥਾਈ। ੧।

ਸੰਤਹੁ ਤਹਾ ਨਿਰੰਜਨ ਰਾਮੁ ਹੈ।

ਗੁਰ ਗਮਿ ਚੀਨੈ ਬਿਰਲਾ ਕੋਇ। ਤਹਾ ਨਿਰੰਜਨੁ ਰਮਈਆ ਹੋਇ। ਰਹਾਉ।

ਦੇਵ ਸਥਾਨੇ ਕਿਆ ਠੀਸਾਣੀ। ਤਹ ਬਾਜੇ ਸਬਦ ਅਨਾਹਦ ਬਾਣੀ।
(੬੭੪)

—ਖਟੁ ਮਟੁ ਦੇਹੀ ਮਨੁ ਬੈਰਾਗੀ। ਸੁਰਤਿ ਸਬਦੁ ਧੁਨਿ ਅੰਤਰਿ ਜਾਗੀ।

ਵਾਜੈ ਅਨਹਦੁ ਮੇਰਾ ਮਨੁ ਲੀਣਾ। ਗੁਰ ਬਚਨੀ ਸਚਿ ਠਾਮਿ ਪਤੀਣਾ।
(੬੦੩)

ਤੀਸਰੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਭਗਤ ਜੀ ਕਰਮ ਕਾਂਡਾ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਤਿੰਨ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ :

- ੧) ਫੌਕਟ ਕਰਮ ਕਾਂਡਾ ਨੂੰ ਤਿਆਗਣਾ।
- ੨) ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਧਿਆਉਣਾ।
- ੩) ਆਤਮ ਤੱਤ ਨੂੰ ਪਛਾਨਣਾ।

੧. ਫੋਕਟ ਕਰਮ ਕਾਂਡਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਗਣਾ :

ਭਗਤ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਮਨ ਨਿਰਮਲ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਜਿਦਾਂ :

ਕਰਮ ਕਾਂਡ

: ਪ੍ਰਾਪਤੀ

—ਚੰਦਨ ਲਾਉਣ ਤੇ ਤੁਲਸੀ ਪਤਰ
ਵਰਤਣਾ ਹੈ,

ਦਿਲ ਅੰਦਰ ਤੇ ਤੱਥਾਂ ਅੰਦਰ ਪਾਪਾਂ
ਦੀ ਕੈਦੀ,

ਭਗਤ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬਿਨਾਂ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਪਛਾਣੇ ਇਹ ਸਾਰੇ ਕਰਮ ਅਨਿਆਂ ਦੇ ਕਰਮ ਵਰਗੇ ਹਨ। ਇਸ ਨੂੰ ਪਛਾਨਣ ਲਈ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਧਿਆਉਣਾ ਪੈਦਾ ਹੈ ਤੇ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਰਾਹ ਪੁਛਣਾ ਪੈਦਾ ਹੈ। ਪੂਰਾ ਸ਼ਬਦ ਇਦਾਂ ਹੈ—

—ਤਨਿ ਚੰਦਨੁ ਮਸਤਕਿ ਪਾਤੀ। ਰਿਦ ਅੰਤਰਿ ਕਰਤਲ ਕਾਤੀ।

ਠਗ ਦਿਸਟਿ ਬਗਾ ਲਿਵ ਲਾਗਾ। ਦੇਖਿ ਬੈਸਨੋ ਪ੍ਰਾਨ ਮੁਖ ਭਾਗਾ।੧।

ਕਲਿ ਭਗਵਤ ਬੰਦ ਚਿਰਾਮੇਂ। ਕੂਰ ਦਿਸਟਿ ਰਤਾ ਨਿਸਿ ਬਾਦੇਂ।ਰਹਾਉ।

ਨਿਤ ਪ੍ਰਤਿ ਇਸਨਾਨੁ ਸਰੀਰੰ। ਦੁਇ ਧੋਤੀ ਕਰਮ ਮੁਖ ਖੀਰੰ।

ਰਿਦੈ ਛੁਰੀ ਸੰਧਿਆਨੀ। ਪਰ ਦਰਬੁ ਹਿਰਨ ਕੀ ਬਾਨੀ।੨।

ਸਿਲ ਪੁਜਸਿ ਚਕ੍ਰ ਗਣੇਸੰ। ਨਿਸਿ ਜਾਗਸਿ ਭਗਤਿ ਪ੍ਰਵੇਸੰ।

ਪਗ ਨਾਰਿਸ ਚਿਤੁ ਅਕਰਮੇਂ। ਏ ਲੰਪਟ ਨਾਚ ਅਧਰਮੇਂ।

ਮ੍ਰਿਗ ਆਸਣੁ ਤੁਲਸੀ ਮਾਲਾ। ਕਰ ਉਜਲ ਤਿਲਕੁ ਕਪਾਲਾ।

ਰਿਦੈ ਕੂੜੁ ਕੰਠਿ ਰੁਦ੍ਰਾਖੰ। ਰੇ ਲੰਪਟ ਕ੍ਰਿਸਨੁ ਅਭਾਖੰ।੪।

ਜਿਨਿ ਆਤਮ ਤਤੁ ਨ ਚੀਨਿਆ। ਸਭ ਫੋਕਟ ਧਰਮ ਅਬੀਨਿਆ।

ਕਹੁ ਬੇਣੀ ਗੁਰਮੁਖਿ ਧਿਆਵੈ। ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਬਾਟਿ ਨ ਪਾਵੈ।

(੧੩੫੧)

ਇਦਾਂ ਦੇ ਕਰਮ ਕਾਂਡਾਂ ਦੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਹੋਰ ਕਈ ਥਾਂ ਤੇ ਨਿਖੇਧੀ
ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ—

—ਮਾਥੇ ਤਿਲਕੁ ਹਥਿ ਮਾਲਾ ਬਾਨਾਂ। ਲੋਗਨੁ ਰਾਮ ਖਿਲਉਨਾ ਜਾਨਾਂ। (੧੧੫੮)
—ਗਲੀ ਜਿਨ੍ਹਾ ਜਪਮਾਲੀਆ ਲੋਟੇ ਹਥਿ ਨਿਬਗ। ਓਇ ਹਰਿ ਕੇ ਸੰਤ ਨ
ਆਖੀਅਹਿ ਬਾਨਾਰਸਿ ਕੇ ਠਗ। (੪੭੬)

—ਖਟੁ ਸਾਸਤ ਬਿਚਰਤ ਮੁਖ ਗਿਆਨਾ। ਪੂਜਾ ਤਿਲਕ ਤੀਰਥ ਇਸਨਾਨਾ।
ਨਿਵਲੀ ਕਰਮ ਆਸਨ ਚਉਰਾਸੀਹ ਇਨ ਮਹਿ ਸਾਂਤਿ ਨ ਆਵੈ ਜੀਓ। (੬੮)

—ਖਟੁ ਕਰਮਾ ਅਰੁ ਆਸਣੁ ਧੋਤੀ। ਭਗਤਿ ਗ੍ਰਿਹਿ ਪੜੈ ਨਿਤ ਪੋਥੀ।
ਮਾਲਾ ਫੇਰੈ ਮੰਗੈ ਬਿਭੂਤਾ। ਇਹ ਬਿਧਿ ਕੋਇ ਨ ਤਰਿਓ ਮੀਤ। (੬੬੬)

—ਪੜ੍ਹਿ ਪੁਸਤਕ ਸੰਧਿਆ ਬਾਦੰ। ਸਿਲ ਪੂਜਸਿ ਬਗੁਲ ਸਮਾਧੰ।

ਮੁਖਿ ਬੂਠੁ ਬਿਭੂਖਨ ਸਾਰੰ। ਤ੍ਰੇਪਾਲ ਤਿਹਾਲ ਬਿਚਾਰੰ।

ਗਲਿ ਮਾਲਾ ਤਿਲਕ ਲਿਲਾਟੰ। ਦੁਇ ਧੋਤੀ ਬਸਤ੍ਰ ਕਪਾਟੰ।

ਜੇ ਜਾਨਸਿ ਬ੍ਰਹਮੰ ਕਰਮੰ। ਸਭ ਫੋਕਟ ਨਿਸਚੈ ਕਰਮੰ।

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਨਿਸਚੈ ਧੁਾਵੈ। ਬਿਨ ਸਤਿਗੁਰ ਬਾਟ ਨ ਪਾਵੈ। (੧੩੫੩)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਉਪਰਲੇ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਸਲੋਕ ਤੇ ਭਗਤ ਬੇਣੀ ਦੇ
ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਮਾਨਤਾ ਹੈ। ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭਗਤ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ
ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਪਰੋੜਤਾ ਲਈ ਹੀ ਇਹ ਸਲੋਕ ਉਚਾਰੇ ਹੋਣ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਲਿਦਖੇ ਹਨ :

—ਕਹਾਂ ਭਯੋ ਦੋਉ ਲੋਚਨ ਮੂਦਿ ਕੈ, ਬੈਠ ਰਹਯੈ ਬਕ ਧਯਾਨ ਲਗਾਯੋ।

ਨ੍ਰਾਤ ਫਿਰਯੋ ਲੀਯੋ ਸਾਤ ਸਮੁਦ੍ਰਨ, ਲੋਕ ਗਯੋ ਪਰਲੋਕ ਗਵਾਯੋ।

ਬਾਸ ਕੀਓ ਬਿਖਿਆਨ ਸੋ ਬੈਠਕੈ, ਐਸੇ ਹੀ ਐਸ ਸੁ ਬੈਸ ਬਿਤਾਯੋ।

ਸਾਚ ਕਹੋ ਸੁਨ ਲੇਹੁ ਸਭੈ, ਜਿਨ ਪ੍ਰੇਮ ਕੀਯੋ ਤਿਨ ਹੀ ਪ੍ਰਭੁ ਪਾਯੋ।

(ਅਕਾਲ ਉਸਤਤਿ)

—ਜੈਸੇ ਏਕ ਸਵਾਗੀ ਕਹੁ ਕੋਈ ਬੈਰਾਗੀ ਬਨੇ। ਕਬਹੂੰ ਸੰਨਯਾਸ ਤੇਸ ਬਨਕੈ
ਦਿਖਾਵਈ।

ਕਹੁ ਪੌਨਹਾਰੀ ਕਹੁ ਬੇਠੈ ਲਾਯ ਤਾਰੀ। ਕਹੁ ਲੋਕ ਕੀ ਖੁਮਾਰੀ ਸੇ ਅਨੇਕ
ਗੁਨ ਗਾਵਈ।

ਕਹੁ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਕਹੁ ਹਾਥ ਪੈ ਲਗਾਵੈ ਬਾਰੀ। ਕਹੁ ਦੰਡਧਾਰੀ ਹਵੈਕੈ ਲੋਗਨ
ਕ੍ਰਮਾਈ।

ਕਾਮਨਾ ਅਧੀਨ ਪਰਯੋ ਨਾਚਤ ਹੈ ਨਾਚਨ ਸੇ। ਗਯਾਨ ਕੇ ਬਿਹੀਨ ਕੈਸੇ
ਬ੍ਰਹਮ ਲੋਕ ਪਾਵਈ। (ਅਕਾਲ ਉਸਤਤਿ)

ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਮ ਕਾਂਡਾਂ ਦਾ ਮਨ
ਦੇ ਨਿਰਮਲ ਕਰਨ ਜਾਂ ਧਰਮ ਦੇ ਰਾਹ ਚੱਲਣ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਬੰਧ ਨਹੀਂ। ਸਵਾਲ
ਹੈ ਕਿ ਫਿਰ ਇਹ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਧਰਮ ਨਾਲ ਕਿਦਾਂ ਜੁੜ ਗਏ, ਕੀ ਕਾਰਣ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ
ਦੇਸ਼ ਦੀ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਫੌਕਟ ਕਰਮ ਕਾਂਡਾਂ ਵਿਚ ਫਸ ਗਈ
ਅਤੇ ਇਹ ਗਲਤ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਧਰਮ ਨਾਲ ਕਿਦਾਂ ਆ ਜੁੜੇ ?

ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਮ ਕਾਂਡਾਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਰੀਰ ਤੇ ਮਨ ਨੂੰ
ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਬਨਾਉਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿਆਣਿਆਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ
ਤਾਂ ਕਿ ਲੋਕੀ ਇਹ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਲਾਭ ਉਠਾਉਣ। ਆਯੁਰਵੇਦ
ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਤੁਲਸੀ ਦੇ ਪਤਿਆਂ ਦਾ ਸੇਵਨ, ਚੰਦਨ ਲਕੜੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ, ਵੱਖ ਵੱਖ
ਧਾਤਾਂ ਦੀ ਮਾਲਾ ਦੇ ਮਣਕਿਆਂ ਦਾ ਹਥ ਨੂੰ ਛੂਣਾ, ਖਾਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਲਕੜੀ ਦੀ ਮਾਲਾ
ਗਲੇ ਵਿਚ ਪਾਉਣੀ, ਆਦਿ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਸਵੱਸਥ ਕਰਨ ਦੇ ਢੰਗ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤੂਆਂ
ਦਾ ਖਾਣਾ, ਸਰੀਰ ਤੇ ਲੇਪ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਛੁਹਾਣਾ, ਸਾਡੇ ਲਈ ਲਾਭਦਾਇਕ
ਹੈ। ਸੂਰਜ ਉਦੇ ਸਮੇਂ ਖੁਲ੍ਹੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨਾ ਸਿਹਤ-ਵਰਧਕ ਹੈ।
ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਦੇ ਕਈ ਢੰਗ ਹਨ ਅਤੇ ਠੀਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਨਾਲ
ਹਾਜ਼ਮਾ ਠੀਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਲਿਵਰ ਦੇ ਰੋਗ ਮਿਟਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਇਸ਼ਨਾਨ ਦਾ ਅਰਥ

ਜਲ ਇਸ਼ਨਾਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਵਿਚ ਤੇਲ ਇਸ਼ਨਾਨ, ਵਾਯੂ-ਇਸ਼ਨਾਨ, ਸੂਰਜ ਇਸ਼ਨਾਨ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਬਲਕਿ ਜਲ-ਚਿਕਤਸਾ (ਢਣਵ+ਚਿਥਵਢਿਓ) ਦਾ ਅਧਾਰ ਹੀ ਇਦਾਂ ਦੇ ਇਸ਼ਨਾਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਰੋਗ ਕਟਣਾ ਹੈ। ਤੁਲਸੀ ਦੇ ਪੱਤੇ ਦੇ ਕਈ ਗੁਣ ਹਨ। ਪਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸ਼ੇਧ ਅਨੁਸਾਰ ਤੁਲਸੀ ਦੇ ਰਸ ਦੇ ਸੇਵਨ ਨਾਲ ਮਲੇ ਰਿਆ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਮਲੇਰੀਆ ਆਮ ਹੈ। (ਪਹਿਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੋਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਏਗਾ) ਇਸ ਲਈ ਸਿਆਣਿਆਂ ਨੇ ਤੁਲਸੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਧਰਮ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ। ਤੁਲਸੀ ਦੇ ਪਤੇ ਕਫ ਤੇ ਖਾਸੀ ਲਈ ਅਚੂਕ ਦਵਾ ਹਨ। ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਬਲੱਡ ਪ੍ਰੈਸ਼ਰ, ਦਿਲ ਦੀ ਤਕਲੀਫ, ਜੇੜ੍ਹ, ਪਿਸ਼ਾਬ ਦੀ ਤਕਲੀਫ ਆਦਿ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਦਾਂ ਹੀ ਬੇਲ ਦੇ ਪਤੇ ਆਂਤੜੀਆਂ ਦੇ ਰੋਗ ਲਈ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪੇਟ ਦੀਆਂ ਅਸਾਧ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਇਸ ਦੇ ਸੇਵਨ ਰਾਹੀਂ ਦੂਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਪਤੇ ਮੂਰਤੀ ਅੱਗੇ ਭੇਟ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਿ ਵਜੋਂ ਖਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਆਯੂਰਵੇਦ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਡੇ ਸਰੀਰ ਅੰਦਰ 'ਨਜ਼ਲੇ' ਦਾ ਦਰਿਆ (ਅਦ੍ਰਿਸ਼ ਸ਼ਕਤੀ) ਵਗਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਵੀ ਇਸ ਦਾ ਪਰਵਾਹ ਰੁਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਹਿੱਸਾ ਬੀਮਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਧੂਪ ਤੇ ਕਪੂਰ (ਪੂਜਾ ਸਮੇਂ ਜਲਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ) ਦੇ ਧੂਏਂ ਨੂੰ ਸੰਘਣ ਨਾਲ ਨਜ਼ਲੇ ਦਾ ਰੁਕਿਆ ਪ੍ਰਵਾਹ ਫਿਰ ਚਾਲੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਰੀਰ ਅਰੋਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਦਾਂ ਹੀ ਮਾਲਾ ਦੇ ਮਣਕੇ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਨਾਲ ਬਣਦੇ ਹਨ, ਜਿਦਾਂ ਰੁਦ੍ਰਾਖ ਦੀ ਮਣੀ, ਹਲਦੀ ਦੀ ਮਾਲਾ, ਕਮਲ ਦੇ ਬੀ ਦੀ ਮਾਲਾ, ਸਿਧੀਆਂ ਦੀ ਮਾਲਾ, ਮੂੰਗੇ ਦੀ ਮਾਲਾ, ਤੁਲਸੀ ਦੀ ਮਾਲਾ, ਚੰਦਨ ਦੀ ਮਾਲਾ, ਮਾਣਿਕ ਜਾਂ ਮੋਤੀ ਦੀ ਮਾਲਾ, ਪੱਨੇ ਦੀ ਮਾਲਾ, ਪੁਖਰਾਜ ਦੀ ਮਾਲਾ, ਉੱਨ ਦੀ ਮਾਲਾ। ਜਾਪ ਸਮੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਮਣਕੇ ਮਾਲਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਛੂੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਈ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਲਈ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰੰਗਾਂ ਦੇ ਮਣਕੇ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਸਾਰੀ ਰੰਗ-ਚਿਕਤਸਾ (CHROMOTHERAPY) ਇਸੇ ਵਿਗਿਆਨ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੈ। ਪੂਜਾ ਸਮੇਂ ਵਰਤੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਮਗਰੀਆਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਾਡੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਅਰੋਗ ਬਣਾਉਣਾ ਸੀ ਤੇ 'ਪਿਤ-ਵਾਯੂ-ਕੱਫ' (ਤ੍ਰੈ ਦੋਸ਼) ਦਾ ਬੈਲੈਂਸ ਬਰਾਬਰ ਰੱਖਣਾ ਸੀ। ਇਦਾਂ ਹੀ ਬੈਠਣ ਦਾ ਢੰਗ (ਆਸਨ) ਤੇ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਰੱਖਣ ਦਾ ਢੰਗ (ਮੁੰਦਰਾ) ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਹਨ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਧਾਰਮਿਕ ਗੁਣ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਧਰਮ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਸਵਸਥ ਰੱਖ ਸਕੀਏ। ਪਰ ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਭੁੱਲ ਗਏ ਅਤੇ ਸਮਝਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਹੀ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਰਾਹ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੇ ਹੋਰ ਭਗਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਧਾਰਮਿਕ-ਕਰਮ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕੇ ਅਤੇ ਇਸ ਕਾਰਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਟਿੱਪਣੀ ਕੀਤੀ। ਸਾਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਰਾਹੀਂ ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਧਾਰਮਿਕ ਉਪਲਬਧੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਵਾਲੀ। ਪਰ ਜੇ ਇਹ ਸਰੀਰ ਲਈ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹਨ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਝਿਜਕਣ ਦੀ ਲੋੜ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਐਸਾ ਜਾਣਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਸਰੀਰ ਦੀ ਅਰੋਗਤਾ ਲਈ ਹੈ, ਧਰਮ ਲਈ ਨਹੀਂ, ਭਾਵੇਂ ਧਰਮ ਕਮਾਉਣ ਲਈ ਵੀ ਅਰੋਗ ਸਰੀਰ ਦੀ ਲੋੜ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਧਰਮ ਕਮਾਉਣ ਲਈ ਇਦਾਂ ਦੇ ਪੂਜਾ-ਪਾਠ ਦੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਮਨ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਦੀ, ਨਜ਼ਰ ਸਵੱਲੀ ਕਰਨ ਦੀ, ਬਗਲਾ ਭਗਤੀ ਤਿਆਗਣ ਦੀ, ਪਾਪ ਛੱਡਣ ਦੀ, ਗੰਦਾ ਨਾਚ ਭੁਲਣ ਦੀ, ਨਾਮ ਜਪਣਾ ਦੀ ਤੇ ਮਨ ਨੂੰ ਨਿਰਮਲ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਦਾਂ ਹੀ ਖੁਲ੍ਹੇ ਦਾੜੇ ਸਜਾਉਣ ਤੇ ਕਿਰਪਾਨ ਰੱਖਣ ਨਾਲ ਕੋਈ ਧਾਰਮਿਕ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਆਪਣੇ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂਆਂ ਵੱਲ ਝਾਤੀ ਮਾਰੋ। ਧਰਮ ਕਮਾਉਣ ਤੋਂ ਬਗੈਰ, ਇਹ ਸਭ ਵੀ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਰਮ ਸਾਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਜੋੜਦੇ ਹਨ ਤੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਸਿਮਰਨ-ਭਗਤੀ ਦੀ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੇ।

੪. ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਧਿਆਉਣਾ :

ਗੁਰਮੁਖਿ ਉਹ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਗੁਰੂ ਵੱਲ ਹੈ ਤੇ ਪਿੱਠ (ਮਨ ਵਾਲਾ) ਮਨਮੁੱਖ ਉਹ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮਨ ਵੱਲ ਹੈ ਤੇ ਪਿੱਠ ਗੁਰੂ ਵੱਲ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਘਿਰਣਾ ਕਰਦੇ ਹੋਈਏ ਜਾਂ ਜਿਸ ਦਾ ਨਿਰਾਦਰ ਕਰਨਾ ਹੋਏ, ਅਸੀਂ ਉਸ ਵੱਲ ਪਿੱਠ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਨਿਰਧਨ ਅਮੀਰ ਕੋਲ ਜਾਏ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਵੱਲ ਪਿੱਠ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਆਦਰ ਦੇਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ।

—ਜਉ ਨਿਰਧਨੁ ਸਰਧਨ ਕੈ ਜਾਇ। ਆਗੈ ਬੈਠਾ ਪੀਠਿ ਫਿਰਾਇ। (੧੧੫੬)

ਇਸੇ ਲਈ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਵੱਲ ਪਿੱਠ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਬੈਠਦੇ। ਗੁਰੂ ਗਿਆਨ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਦਾ ਉਪਲਬਧ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸਦਾ ਹੀ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਦੇ ਬਦਲਣ ਦਾ ਕੋਈ ਉਪਾਏ ਨਹੀਂ। ਸਾਡਾ ਮੁੱਖ ਹੀ ਗੁਰੂ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਹੀ ਬਦਲਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਸਾਨੂੰ ਹੀ ਘੁਮਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਸਾਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਗੁਰੂ ਵੱਲ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਮੁੱਖ ਹੋਣ ਨਾਲ ਹੀ ਨਾਮ ਮਿਲਦਾ ਹੈ 'ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮ ਪਦਾਰਥ ਪਾਏ।' ਗੁਰੂ ਗਿਆਨ ਸਾਡੇ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਅਪੜਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬੰਦ ਕੀਤੀ ਬੈਠੇ ਹਾਂ, ਨਾਮ ਦੀ ਬਰਖਾ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਪਰ ਸਾਡੇ ਤਕ ਨਹੀਂ ਅਪੜਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ ਹੀ ਆਪਣਾ ਭਾਂਡਾ ਉਲਟਾ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਗ੍ਰਹਿਣ ਸ਼ਕਤੀ ਨਹੀਂ।

ਭਗਤ ਜੀ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਧਿਆਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ 'ਕਹੁ ਬੇਣੀ ਗੁਰਮੁਖਿ ਧਿਆਵੈ।' ਧਿਆਉਣ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ। ਅਸੀਂ ਉਸ ਪ੍ਰਭੂ ਤੇ ਧਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਨਹੀਂ ਪਰ ਆਪਣੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਧਿਆਂਦੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਥੋੜਾ ਬਹੁਤ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ। ਮੇਰਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਧਿਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਾਂ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਧਿਆਉਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਜਿਦਾਂ ਭਗਤ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜੇ ਮਨ ਵਿਚ ਠੱਗੀ ਹੈ, ਕੂਰਤਾ ਹੈ, ਧੋਖਾ ਹੈ, ਲਾਲਚ ਹੈ, ਵਾਦ ਵਿਵਾਦ ਹੈ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ

ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਕਿਦਾ ਧਿਆਨ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਇਦਾਂ ਦਾ ਮੈਲਾ ਮਨ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਿਦਾਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮੇਰੀ ਸਮਝੇ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ (ਸਵ) ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਸਵ-ਧਿਆਨ ਪਹਿਲਾਂ ਧਿਆਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਾਡਾ ਧਿਆਨ ਪ੍ਰਭੂ ਤੇ ਟਿਕ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਮਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਧਿਆਨ ਲਈ ਤੇ ਕਰਮ ਵਿਚ ਸਤਿ ਵਰਤਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ :
—ਉਸਤਤਿ ਮਨ ਮਹਿ ਕਰਿ ਨਿਰੰਕਾਰ। ਕਰਿ ਮਨ ਮੇਰੇ ਸਤਿ ਬਿਉਹਾਰ। (੨੮੧)

ਇਸ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜਾਣੇ, ਸਵ ਨੂੰ ਧਿਆਉ।

ਸਵ-ਧਿਆਨ ਦੇ ਦੋ ਕਰਮ ਹਨ—ਅੰਦਰਲਾ ਕਰਮ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣਾ ਤੇ ਬਾਹਰਲੀ ਸਵਛੱਤਾ ਅੰਦਰ ਲਿਆਉਣੀ। ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਬਹੁਤ ਕਰਮ ਹਨ, ਅਸੀਂ ਸੋਚਦੇ ਕੁਝ ਹਾਂ, ਕਹਿੰਦੇ ਕੁਝ ਹਾਂ, ਬੋਲਦੇ ਕੁਝ ਹਾਂ ਕਰਦੇ ਕੁਝ ਹਾਂ। ਭਗਤ ਜੀ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਇਸ ਦੋਗਲੇਪਣ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਅੰਦਰੋਂ ਬਾਹਰੋਂ ਇਕਸੁਰ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਇਸ ਕਾਰਣ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਕੁਝ ਹੋਂਦ ਤੱਕ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਬੀਮਾਰ ਹਾਂ। ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਕੁਝ ਹੈ (ਕਾਮ, ਕਰੋਧ, ਵੈਰ ਆਦਿ) ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਕਾਰਣਾਂ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਇਸ ਕਾਰਣ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਮਾਨਸਿਕ ਦਬਾਉ ਵਧਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅਸੀਂ ਅਸਵਸੱਥ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਬਾਏ ਹੋਏ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰੋ, ਧਰਮ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੂਪਾਂਤਰ ਕਰੋ। ਆਪਣੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੁਆਰਾ ਜਾਨਣਾ ਹੀ ਧਰਮ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੂਸਰਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ। ਦੂਸਰਾ ਮੈਨੂੰ ਕਹੇ ਕਿ ਮੈਂ ਧਰਮੀ ਹਾਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਵੀ ਯਕੀਨ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਧਾਰਮਿਕ ਹਾਂ। ਦੂਸਰਾ ਮੇਰੀ ਝੂਠੀ ਛੱਵੀ ਸਜਾਉਣ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਜਾਣਦਾ ਹੀ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਧਾਰਮਿਕ ਨਹੀਂ ਪਰ ਮੈਂ ਇਸ ਸਚ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਮੇਰੀ ਝੂਠੀ ਛੱਵੀ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਝਟ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ। ਇਦਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸਚੇ ਹੋਣ ਦਾ, ਨਿਰਭਉ ਹੋਣ ਦਾ, ਨਿਰਵੈਰ ਹੋਣ ਦਾ,

ਨਿਰ-ਅੰਗਕਾਰੀ ਹੋਣ ਦਾ, ਧਰਮੀ-ਦਾਨੀ ਹੋਣ ਦਾ ਭਰਮ ਪਾਲੀ ਰੱਖਦਾ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਮੈਲ ਛੁਪਾਈ ਰੱਖਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਉਪਰੋਂ ਪੇਚਾ ਪਾਈ ਕਰੀ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਪਰ ਇਦਾਂ ਕੋਈ ਸੁੱਚਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸਾਡੇ ਮੈਲੇ ਮਨ ਦਾ ਨਿਰਮਲ ਸਤਿ ਨਾਲ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਸਦੀ ਹੈ :

—ਮਨਿ ਮੈਲੈ ਸੂਚਾ ਕਿਉ ਹੋਇ। ਸਾਚਿ ਮਿਲੈ ਪਾਵੈ ਪਤਿ ਸੋਇ। (੬੮੬)

—ਮਨ ਮੈਲਾ ਸਚੁ ਨਿਰਮਲਾ ਕਿਉ ਕਰਿ ਮਿਲਿਆ ਜਾਇ। (੭੫੫)

ਜਿਤਨਾ ਆਦਮੀ ਸਭਯ ਹੋਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਓਨਾਂ ਹੀ ਆਪਣੀ ਮੈਲ ਨੂੰ ਛੁਪਾਉਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਦੀਵਾਸੀ ਬੜੇ ਨਿਰਮਲ ਮਨ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਨੰਗੀ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕਾਮ ਵਾਸਨਾ ਨਹੀਂ ਜਾਗਦੀ, ਦੂਸਰੇ ਦਾ ਘਰ ਖੁਲ੍ਹਾ ਦੇਖ ਕੇ ਚੋਰੀ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਕਿਸੇ ਦੀ ਲੁੱਟ-ਮਾਰ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਘਰ ਭਰਨ ਦੀ ਚਾਹ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਜੇ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਭੁਲ-ਭੁਲੇਖੇ ਕੋਈ ਅਪਰਾਧ ਹੋ ਜਾਏ ਤਾਂ ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਝਿਜਕ ਆਪਣੇ ਮੁਖੀਆਂ ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਸਚ ਦਸ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੇ ਕਰਮਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਰਤਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਉਹ ਸਰਲਤਾ ਨਹੀਂ। ਸਭਯ ਆਦਮੀ ਅੰਦਰੋਂ ਹੋਰ ਤੇ ਬਾਹਰੋਂ ਹੋਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਦੂਸਰਾ ਉਸ ਦੇ ਬਾਹਰਲੇ ਪਾਖੰਡੀ ਰੂਪ ਦੀ ਸਲਾਹਣਾ ਕਰੇ। ਪਰ ਦੂਸਰਾ ਸਾਡੇ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਸਕਦਾ। ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਸਕਦਾ। ਦੂਸਰਾ ਜੇ ਸਾਡੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰੇਗਾ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਠੀਕ ਸਮਝਾਂਗੇ, ਜੇ ਨਿੰਦਾ ਕਰੇਗਾ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਉਸ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਾਂਗੇ।

ਇਸ ਲਈ ਸਵ-ਧਿਆਨ ਲਈ ਪਹਿਲੀ ਸ਼ਰਤ ਹੈ ਦੂਸਰੇ ਦੀ ਰਾਏ ਨੂੰ ਅਣਦੇਖੀ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਚੇ-ਸਚ ਜਾਨਣਾ। ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਾਨੂੰ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਆਪਣੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਾਹੀਂ ਜਾਣੇ, ਦੂਸਰੇ ਰਾਹੀਂ ਨਹੀਂ। ਆਪਣੇ ਉਪਰ ਧਿਆਨ ਟਿਕਾਉ, ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪਰਖੋ, ਆਪਣੀ ਕਥਨੀ ਨੂੰ ਦੇਖੋ, ਆਪਣੇ ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਪਛਾਣੋ। ਜੇ ਵੀ ਵਾਸਨਾ ਦੀ ਮੈਲ ਮਨ ਦੇ ਹੇਠਲੇ

ਤਲੇ ਤੇ ਜਮੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਕੁਰੇਦ ਕੇ ਬਾਹਰ ਲਿਆਉ। ਅੰਦਰ ਲੁਕੇ ਕਾਮ,
ਕਰੋਧ ਨੂੰ ਦੇਖੋ, ਸਮਝੋ, ਮਿਟਾਉ।

ਆਪਣੀ ਸੰਗਤ ਕਰੋ, ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਦੀ ਆਦਤ ਪਾਉ। ਮਨ ਨੂੰ
ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਦੇਖਣ ਦੀ ਆਦਤ ਪਾਉ। ਮਨ ਇਸ ਇਕਾਂਤ ਤੋਂ ਘਬਰਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ
ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਮਨ ਸਾਨੂੰ ਬਾਹਰ ਦੋਸਤਾਂ ਵੱਲ, ਕਲੱਬ ਵੱਲ, ਖੇਲ-ਤਮਾਸ਼ੇ ਵੱਲ
ਲਿਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਵ-ਧਿਆਨ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਮਨ ਸਾਨੂੰ ਹੋਰਥੇ ਪਾਸੇ ਰੁਝਾਈ ਰਖਣਾ
ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਚੋ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਾਂ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਬਿਤਾਉ। ਆਪਣੀ
ਜਿਹੜੀ ਝੂਠੀ ਛੱਵੀ ਬਣਾਈ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਮੋਹ ਤਿਆਗੋ, ਸਚ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰੋ।
ਪਾਖੰਡੀ ਦੇਹਰਾ ਜੀਵਨ ਛੱਡ ਕੇ, ਆਪਣੇ ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਨੂੰ ਪਛਾਣੋ। ਅਸੀਂ ਕਰੂਪ ਹਾਂ
ਤਾਂ ਹੀ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰੂਪ ਦਿਸਦੇ ਹਾਂ। ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਭਨਣ ਨਾਲ ਕਰੂਪਤਾ ਨਸ਼ਟ ਨਹੀਂ
ਹੁੰਦੀ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਰੂਪਵਾਨ ਬਣਾਉਣ ਨਾਲ ਕਰੂਪਤਾ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਰੂਪਤਾ ਦਾ
ਨਿਦਾਨ ਕਰੋ, ਉਸ ਨੂੰ ਛੁਪਾਉ ਨਾ। ਮਨ ਤਾਂ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਉਜਲ ਹੈ। ਗੰਦਗੀ ਇਸ
ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਨਹੀਂ। ਸਾਡੀ ਅਣਗਹਿਲੀ ਕਾਰਣ ਇਸ ਉਪਰ ਮੈਲ ਦੀ ਤੈ ਬੈਠ ਗਈ
ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਹਟਾਉਣ ਨਾਲ ਸਾਡੀ ਸਵਛ-ਛਵੀ ਆਪੇ ਉਭਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਮਨ ਦਾ ਕਚਰਾ ਕੱਢਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸਵ-ਧਿਆਨ ਰਾਹੀਂ ਸਦ ਗੁਣ ਵੀ
ਅਪਨਾਏ ਹਨ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾਣ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਗੁਣ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਆਣ ਲਗਦੇ
ਹਨ। ਉਹ ਤਰੀਫ ਦਾ ਭੁਖਾ ਨਹੀਂ, ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ 'ਦਿਆਲੂ ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ' ਕਹਿਣ ਨਾਲ ਉਸ
ਨੂੰ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਮਨ ਉਪਰ ਬਾਰ ਬਾਰ ਟੱਕਰ
ਕਰਨ ਨਾਲ ਇਹ ਗੁਣ ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਸਿੱਖ
ਅਰਦਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾਣ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਲਾਈ ਰੱਖ—

—ਗੁਣ ਗਾਵਾ ਦਿਨੁ ਰੈਣਿ ਏਤੇ ਕੰਮਿ ਲਾਇ। (੬੬੧)

—ਗੁਣ ਗੋਪਾਲ ਗਾਵਹੁ ਨਿਤ ਸਖੀਹੋ ਸਗਲ ਮਨੋਰਥ ਪਾਏ ਰਾਮ। (੭੮੨)

—ਗੁਣ ਗਾਵਾ ਦਿਨੁ ਰਾਤਿ ਨਾਨਕ ਚਾਉ ਏਹੁ। (੭੮੨)

ਨਿਤਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾਉਣ ਨਾਲ, ਇਕ ਮਨ ਇਕ ਚਿਤ ਹੋ ਕੇ ਗਾਉਣ ਨਾਲ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਸਬੰਧ ਸਾਡੇ ਸੁਚੇਤ ਮਨ ਤੋਂ ਹਟ ਕੇ ਅਚੇਤ ਮਨ ਨਾਲ ਜੁੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਸੁਤੇ ਸੁਭਾਅ ਹੀ ਨਿਰਭਉ, ਨਿਰਵੈਰ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਲਈ ਪਹਿਲਾ ਸਵ-ਧਿਆਨ ਕਰੋ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਛੁਪੇ ਅਉਗੁਣ ਉਭਰ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆਉਣ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਗਾਨ ਕਰੋ ਤਾਂ ਕਿ ਗਾਉਣ ਵਿਚਲੇ ਗੁਣ ਸਾਡੇ ਅਚੇਤ ਮਨ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਜਾਣ।

੫ . ਆਤਮ ਤੱਤ ਨੂੰ ਪਛਾਨਣਾ :

ਸਵ-ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਅਉਗੁਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸਦ ਗੁਣ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉਹ ਸਿਰਫ ਪਰਦਾ ਹਟਾਉਣਾ ਹੈ। ਹਲੀ ਉਹ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ ਜਿਸ ਦਾ ਅਸੀਂ ਆਧਾਰ ਹਾਂ। ਉਹ ਆਧਾਰ ਹੀ ਆਤਮ ਤੱਤ ਹੈ। ਭਗਤ ਜੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪਛਾਨਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਅਨਾਦਿ ਹੈ, ਅਸਥਿਰ ਹੈ, ਸਦਾ ਤੋਂ ਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ ਹੈ। ਆਤਮ-ਤਤ ਨੂੰ ਜਾਨਣ ਨਾਲ ਪ੍ਰਮ-ਆਤਮਾ ਤੱਤ ਵੀ ਜਾਣ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ 'ਆਤਮੁ ਚੀਨੈ ਸੁ ਤਤੁ ਬੀਚਾਰੈ।' ਧਰਮ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਹੈ ਉਹ ਸਦਾ ਤੋਂ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਨਹੀਂ ਹੈ ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਏਗਾ। ਆਤਮਾ ਨਿਰ-ਆਕਾਰ ਹੈ, ਪ੍ਰਮ-ਆਤਮਾ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਸਦਾ ਤੋਂ ਹੀ ਹੈ, ਉਹ ਆਕਾਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਸੀ ਅਤੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਨਸ਼ਟ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਅਦ ਵੀ ਰਹੇਗੀ। ਆਤਮਾ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਕਾਰ ਸਰੀਰ ਨਿਰਾਕਾਰ ਆਤਮਾ ਦਾ ਅੰਗ ਹੈ। ਆਤਮਾ ਸਰੀਰ ਬਣਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਮਰਣ-ਸੜਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਰਹੇਗੀ। ਇਹ ਆਤਮਾ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ (ਰੂਪ) ਵਿਚ ਹੈ ਅਤੇ ਸਭ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਸਦੀ ਹੈ—

—ਆਤਮ ਰਾਮੁ ਸੰਸਾਰਾ। ਸਾਰਾ ਖੇਲੁ ਤੁਮਾਰਾ।

(੭੬੪)

—ਜਿਨੀ ਆਤਮੁ ਚੀਨਿਆ ਪਰਮਾਤਮੁ ਸੋਈ। ਏਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਿਰਖੁ ਹੈ ਫਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਹੋਈ। (੪੨੧)

—ਆਤਮ ਮਹਿ ਰਾਮੁ ਰਾਮ ਮਹਿ ਆਤਮੁ ਚੀਨਸਿ ਗੁਰ ਬੀਚਾਰਾ। (੧੧੫੩)

—ਆਤਮਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਏਕੇ ਕਰੈ। ਅੰਤਰ ਕੀ ਦੁਬਿਧਆ ਅੰਤਰਿ ਮਰੈ। (੬੬੧)

ਵਿਨਾਸ ਸਿਰਫ ਰੂਪ ਦਾ ਹੈ ਅਰੂਪ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਰੂਪ ਬਣਦਾ ਹੈ ਭਜਦਾ ਹੈ, ਵਧਦਾ ਹੈ ਘਟਦਾ ਹੈ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਅਰੂਪ ਕਿਤੇ ਆਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਨਹੀਂ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਦਸਾਂ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਜੋਤ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਅਰੂਪ ਸਭਨਾਂ ਗੁਰੂਆਂ ਵਿਚ ਸੀ। ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟ ਰੂਪ ਅਲੱਗ ਅਲੱਗ ਸੀ ਪਰ ਅਰੂਪ ਆਤਮ—ਤਤ ਇਕੋ ਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਸੀ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹੇਗੀ—ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ। ਹਜ਼ਰਤ ਇਬਰਾਹੀਮ ਈਸਾਈਆਂ ਦੇ ਗੁਰੂ ਜੀਸਸ ਤੋਂ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਇਆ ਸੀ ਪਰ ਜੀਸਸ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਇਬਰਾਹੀਮ ਤੋਂ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਂ। ਸਮੇਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਇਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ ਪਰ ਜੀਸਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਦੀ, ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਦੀ, ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹ ਆਤਮ—ਤੱਤ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਆਤਮ ਤੱਤ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਤੋਂ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਆਤਮਾ ਤਾਂ ਅਨਾਦਿ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ 'ਜਿਸ ਆਸਣਿ ਹਮ ਬੈਠੇ ਕੇਤੇ ਬੈਸਿ ਗਇਆ।

ਵਿਗਿਆਨ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਪਰਖਦਾ ਤੇ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਪਲ—ਪਲ, ਛਿਨ—ਛਿਨ, ਬਦਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆਨ ਵੀ ਪੱਕਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਸਾਇੰਸ ਉਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਰਹੀ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਇਸ ਬਦਲਾਹਟ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਸਰੀਰ ਪਲ—ਪਲ ਬਦਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਅਰਬਾਂ ਸੈਲ ਛਣ—ਪ੍ਰਤੀ ਛਣ ਉਦੇ—ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਾਡਾ ਸਾਰਾ ਸਰੀਰ ਸੱਤ ਸਾਲਾਂ ਅੰਦਰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅੰਦਰ ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ, ਜੇ ਸੱਤ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਸੀ। ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਵਿਚ ਅਰਬਾਂ ਸੂਰਜ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਹਰ ਪਲ ਆਪਣੀ ਪੇਂਜੀਸ਼ਨ ਬਦਲ ਰਹੇ ਹਨ, ਕਈ ਨਵੇਂ ਬਣ

ਰਹੇ ਹਨ, ਕਈ ਬੁੱਢੇ ਸੂਰਜ ਬੁਝ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਭ ਪਾਣੀ ਦੇ ਬੁਦਬੁਦੇ ਵਾਂਗ ਬਣ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਭਜ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਜੱਗ ਰਚਨਾ ਦਾ ਰਾਜ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਗਵਾਹੀ ਦਿੰਦੀ ਹੈ—

—ਜੈਸੇ ਜਲ ਤੇ ਬੁਦਬੁਦਾ ਉਪਜੈ ਬਿਨਸੈ ਠੀਤ।

ਜਗ ਰਚਨਾ ਤੈਸੇ ਰਚੀ ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸੁਨਿ ਮੀਤ। (੧੪੨੭)

ਕਿਸੇ ਸੰਤ ਨੂੰ ਇਕ ਆਦਮੀ ਨੇ ਬੜਾ ਮਾੜਾ ਕਿਹਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢੀਆਂ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਖੁੱਕਿਆ। ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਗਲਾਨੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ ਅਤੇ ਉਹ ਸੰਤ ਕੋਲੋਂ ਮੁਆਫੀ ਮੰਗਣ ਗਿਆ। ਸੰਤ ਕਿਹਾ 'ਮੈਂ ਉਹ ਨਹੀਂ ਹਾਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਤੂੰ ਗਾਲ੍ਹ ਕੱਢੀ ਸੀ ਤੇ ਤੂੰ ਵੀ ਉਹ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਗਾਲ੍ਹ ਕੱਢੀ ਸੀ। ਸਭ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਕੌਣ ਕਿਸ ਕੋਲੋਂ ਮੁਆਫੀ ਮੰਗੇਗਾ।' ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਦਿਸਦਾ ਹੈ ਉਹ ਮਿਟਦਾ ਹੈ—

—ਜੋ ਦੀਸੈ ਸੋ ਉਪਜੈ ਬਿਨਸੈ। ਬਿਨੁ ਜਲ ਸਰਵਰਿ ਕਮਲ ਨ ਦੀਸੈ। (੩੫੨)

—ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿਮਾਨ ਹੈ ਸਗਲ ਮਿਥੇਨਾ। (੧੦੮੩)

—ਜਗ ਰਚਨਾ ਸਭ ਝੂਠ ਹੈ ਜਾਨਿ ਲੇਹੁ ਰੇ ਮੀਤ।

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਥਿਰੁ ਨ ਰਹੈ ਜਿਉ ਬਾਝੁ ਕੀ ਭੀਤਿ। (੧੪੨੮)

—ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਥਿਰੁ ਕਛੁ ਨਹੀ ਸੁਪਨੇ ਜਿਉ ਸੰਸਾਰ। (੧੪੨੯)

—ਜੋ ਉਪਜਿਓ ਸੋ ਬਿਨਸਿ ਹੈ ਪਰੇ ਆਜੁ ਕੇ ਕਾਲਿ। (੧੪੨੯)

ਜਗਤ ਪਲ ਪਲ ਮਿਟ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਕਰਨੀ ਬੇ ਮਹਿਨੀ ਹੈ।

ਸੁਕਰਾਤ ਮਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਨਿਸ਼ਚਿੰਤ ਸੀ। ਉਸ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਮੈਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਰ ਜਾਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਚਿੰਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕੌਣ ਬਚੇਗਾ ਤੇ ਜੇ ਮੈਂ ਮਰਨ ਬਾਅਦ ਵੀ ਜੀਉਂਦਾ ਰਹਾਂਗਾ (ਜਿਦਾਂ ਕਿ ਧਰਮ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ) ਤਾਂ ਫਿਰ ਚਿੰਤਾ ਦੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਨੇ ਠੀਕ ਕਿਹਾ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਹੈ, ਅਮਰ ਹੈ, ਅਕਾਲ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਚਿੰਤਾ ਰਹਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਮ੍ਰਿਤ ਛੱਕਣਾ

ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਅਮ੍ਰਿਤ ਦੇ ਚਖਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਸਾਨੂੰ ਆਤਮ-ਤੱਤ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਮੌਤ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਲਹਿਰ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਸਾਗਰ ਦੀ ਛਾਤੀ ਤੇ ਉਭਰਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਸਾਡਾ ਗਿਆਨ ਲਹਿਰ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਰਹੇਗਾ। ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਵਿਨਾਸ਼ ਤੋਂ ਡਰਾਂਗੇ, ਮੌਤ ਤੋਂ ਸਹਿਮਾਂਗੇ। ਪਰ ਜਿਸ ਦਾ ਧਿਆਨ ਲਹਿਰ ਤੋਂ ਹਟ ਕੇ ਸਾਗਰ ਤੇ ਚਲਾ ਗਿਆ ਉਸ ਨੇ ਅਨਾਦਿ ਆਤਮ-ਤੱਤ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲਿਆ। ਅਸਤਿਵ ਦੇ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਆਕਾਰ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਉਠਦੀਆਂ-ਗਿਰਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਦਾਂ ਲਹਿਰਾਂ ਸਾਗਰ ਬਿਨਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ, ਉਦਾਂ ਹੀ ਸਰੀਰ ਆਤਮ-ਤੱਤ ਬਿਨਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਪਰ ਜਿਦਾਂ ਸਾਗਰ ਲਹਿਰ ਬਿਨਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਹਦਾਂ ਹੀ ਆਤਮ-ਤੱਤ ਸਰੀਰ ਬਿਨਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਜਾਮੇ ਦਾ, ਸਾਡੇ ਪ੍ਰਗਟ-ਰੂਪ ਦਾ, ਉਦੇਸ਼ ਉਸ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹਾਸਲ ਕਰਨਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਅਰੂਪ ਹੈ, ਅਪ੍ਰਗਟ ਹੈ, ਆਤਮ ਤੱਤ ਹੈ। ਭਗਤ ਜੀ ਉਸੇ ਨੂੰ ਜਾਨਣ ਲਈ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ—**ਜਿਨਿ ਆਤਮ ਤੱਤ ਨ ਚੀਨਿਆ। ਸਭ ਫੋਕਟ ਧਰਮ ਅਬੀਨਿਆ।** (੧੩੫੧)

੬
ਭਗਤ ਤਿਲੋਚਨ ਜੀ

ਬਦਤਿ ਤਿਲੋਚਨੁ ਤੇ ਨਰ ਮੁਕਤਾ

ਅੰਤਿ ਕਾਲਿ ਜੋ ਲਛਮੀ ਸਿਮਰੈ ਐਸੀ ਚਿੰਤਾ ਮਹਿ ਜੇ ਮਰੈ।
 ਸਰਪ ਜੋਨਿ ਵਲਿ ਵਲਿ ਅਉਤਰੈ ।੧।
 ਅਗੀ ਬਾਈ ਗੋਬਿੰਦ ਨਾਮੁ ਮਤਿ ਬੀਸਰੈ। ਰਹਾਉ।

ਅੰਤਿ ਕਾਠਿ ਜੋ ਇਸਤ੍ਰੀ ਸਿਮਰੈ ਐਸੀ ਚਿੰਤਾ ਮਹਿ ਜੇ ਮਰੈ
 ਬੇਸਵਾ ਜੋਨਿ ਵਲਿ ਵਲਿ ਅਉਤਰੈ ।੨।
 ਅੰਤਿ ਕਾਠਿ ਜੋ ਲੜਿਕੇ ਸਿਮਰੈ ਐਸੀ ਚਿੰਤਾ ਮਹਿ ਜੇ ਮਰੈ।
 ਸੁਕਰ ਜੋਨਿ ਵਲਿ ਵਲਿ ਅਉਤਰੈ ।੩।
 ਅੰਤਿ ਕਾਠਿ ਜੋ ਮੰਦਰ ਸਿਮਰੈ ਐਸੀ ਚਿੰਤਾ ਮਹਿ ਜੇ ਮਰੈ।
 ਪ੍ਰੇਤ ਜੋਨਿ ਵਲਿ ਵਲਿ ਅਉਤਰੈ ।੪।
 ਅੰਤਿ ਕਾਠਿ ਨਾਗਇਣੁ ਸਿਮਰੈ ਐਸੀ ਚਿੰਤਾ ਮਹਿ ਜੇ ਮਰੈ।
 ਬਦਤਿ ਤਿਲੋਚਨੁ ਤੇ ਨਰ ਮੁਕਤਾ ਪੀਤੰਬਰੁ ਵਾ ਕੇ ਰਿਦੈ ਬਸੈ ।੫।
 (੫੨੬)

੬

ਬਦਿਤ ਤਿਲੋਚਨੁ ਤੇ ਨਰ ਮੁਕਤਾ

੧. ਜੀਵਨ : ਭਗਤ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰਨ ੧੨੬੭ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਬਾਰਸੀ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸ਼ੇਲਾਪੁਰ (ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ) ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਵੀ ਇਸੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਵਡੇ ਸਨ। ਕਈਆਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬਾਰਸੀ ਪਿੰਡ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪੰਡਰਪੁਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸ਼ੇਲਾਪੁਰ (ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ) ਵਿਚਲਾ ਹੈ। ਹੋਰ ਵੀ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਬਾਰਸੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਾਰਸੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਹੋਰ ਵੀ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਯੂ. ਪੀ. ਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਬਾਰਸੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪੰਡਰਪੁਰ ਵਿਚ ਆਕੇ ਵਸ ਗਏ, ਜਿਦਾਂ

ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਿੰਡ ਘੁਮਾਣ (ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ) ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਤੋਂ ਆਕੇ ਵਸ ਗਏ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਪਰ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਜਾਤ ਤੋਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸਨ ਅਤੇ ਖਾਂਦੇ-ਪੀਂਦੇ ਘਰਾਨੇ ਤੋਂ ਸਨ।

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਵਾਰ ਦਸਵੀਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਕ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ ਤੇ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਰਲ-ਮਿਲਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਭਗਤੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਉਮਰ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਭਗਤੀ ਦੀ ਗਹਿਰਾਈ ਕਰਕੇ ਕ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ—

—ਦਰਸਨ ਦੇਖਣ ਨਾਮਦੇਵ ਭਲਕੇ ਉਠਿ ਕ੍ਰਿਲੋਚਨ ਆਵੈ।

ਭਗਤਿ ਕਰਨਿ ਮਿਲ ਦੁਇ ਜਣੇ ਨਾਮਦੇਉ ਹਰਿ ਚਲਿਤੁ ਸੁਣਾਵੈ।

ਮੇਰੀ ਭੀ ਕਹਿ ਬੇਨਤੀ ਦਰਸਨ ਦੇਖਾਂ ਜੇ ਤਿਸ ਭਾਵੈ।

ਠਾਕੁਰ ਜੀ ਨੇ ਪੁਛਿਓਸੁ ਦਰਸਨੁ ਕਿਵੈ ਕ੍ਰਿਲੋਚਨ ਪਾਵੈ।

ਹਸਿ ਕੈ ਠਾਕੁਰ ਬੋਲਿਆ ਨਾਮਦੇਉ ਨੋ ਕਹਿ ਸਮਝਾਵੈ।

ਹਥਿ ਨ ਆਵੈ ਭੇਟੁ ਸੇ ਤੁਸਿ ਕ੍ਰਿਲੋਚਨ ਮੈ ਮੁਹਿ ਲਾਵੈ।

ਹਉ ਅਧੀਨੁ ਹਾ ਭਗਤ ਦੇ ਪਹੁੰਚਿ ਨ ਹੰਘਾ ਭਗਤੀ ਦਾਵੈ।

ਹੋਇ ਵਿਚੋਲਾ ਆਣਿ ਮਿਲਾਵੈ । ੧੨।

ਦੋਹਾਂ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਪਿਆਰ ਤੇ ਨੌਕ-ਚੌਕ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਬੜੇ ਰੋਚਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕ੍ਰਿਲੋਚਨ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾਮਦੇਵ ਤੂੰ ਮਾਇਆ ਨਾਲ ਮੋਹਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਮ ਨਾਲ ਚਿਤ ਲਾਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਛੀਟਾਂ ਨੂੰ ਛਿਪਣ ਵਿਚ ਹੀ ਜੀਵਨ ਗੁਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉਤਰ ਵਿਚ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਕ੍ਰਿਲੋਚਨ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਹਥਾਂ-ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਕੁਝ ਵੀ ਕਰਦਾ ਰਹੇ, ਉਸ ਦਾ ਧਿਆਨ ਸਦਾ ਪ੍ਰਭੂ ਵਿਚ ਟਿਕਿਆ ਰਹਿਣ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਗਵਾਹੀ ਦੋਦੀ ਹੈ—

—ਨਾਮਾ ਮਾਇਆ ਮੋਹਿਆ ਕਹੈ ਤਿਲੋਚਨ ਮੀਤੁ।

ਕਾਹੇ ਛੀਪਹੁ ਛਾਇਲੈ ਰਾਮ ਨ ਲਾਵਹੁ ਚੀਤੁ।

—ਨਾਮਾ ਕਹੈ ਤਿਲੋਚਨਾ ਮੁਖ ਤੇ ਰਾਮੁ ਸੰਮਾਊ।

ਹਥ ਪਾਉ ਕਰਿ ਕਾਮੁ ਸਭੁ ਚੀਤੁ ਨਿਰੰਜਨ ਨਾਲਿ। (੧੩੭੫)

ਕਈਆਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਹਥੋਂ ਤੰਗ ਸਨ ਅਤੇ ਗਰੀਬੀ ਕਾਰਣ ਘਰ-ਵਾਲੀ ਦੀਆਂ ਜਲੀਆਂ-ਕਟੀਆਂ ਸੁਨਣੀਆਂ ਪਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਹਥ ਤੰਗ ਸੀ ਪਰ ਆਏ ਗਏ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੇ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਕੋਈ ਕਸਰ ਨਹੀਂ ਰਖਦੇ ਸਨ। ਮਾਇਕ ਤੋਟ ਤੇ ਖੁਲ੍ਹਾ ਹਥ ਆਪ ਜੀ ਲਈ ਕਈ ਘਰੇਲੂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਖੜੀਆਂ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਸੀ। ਇਹੀ ਹਾਲ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਤੇ ਬੇਣੀ ਦਾ ਵੀ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਵਿਚਾਰ ਉਠਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਹਥ ਤੰਗ ਸੀ ਤਾਂ ਆਏ-ਗਏ ਦੀ ਦੇਖ-ਭਾਲ ਤੇ ਖਰਚਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਆਮ ਬੁਧੀ ਵਾਲਾ ਇਦਾਂ ਹੀ ਸੋਚੇਗਾ। ਪਰ ਸਾਡੀ ਸੋਚਣੀ ਤੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਸੋਚਣੀ ਵਿਚ ਬੁਨਿਆਦੀ ਫਰਕ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਲਈ ਮਹਿਮਾਨ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਤਿਥੀ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਦਿਨ-ਵਾਰ (ਤਿਥੀ) ਦਸੇ ਬਗੈਰ ਆ ਢੁਕਦਾ ਹੈ, ਇਕ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹੈ। ਇਕ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਜਾਂ ਮਹਿਮਾਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਜਾਂ ਨ ਕਰਨੀ ਸਾਡੀ ਮਰਜ਼ੀ ਤੇ ਮਨਹੱਸਰ ਹੈ। ਪਰ ਭਗਤ ਜੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਅਤਿਥੀ ਰਬ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਮਹਿਮਾਨ ਦਾ ਆਉਣਾ ਰਬ ਦਾ ਆਣਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਲਈ ਅਤਿਥੀ ਇਕ ਬਿਨ-ਬੁਲਾਇਆ ਦੁਖੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਾਣੀ ਹੈ, ਭਗਤ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹਨ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਆਗਮਨ ਤੇ ਕੌਣ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਨਿਛਾਵਰ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਭਗਤ ਆਪਣੀ ਤੰਗ-ਦਸਤੀ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦਾ।

੨. ਬਾਣੀ : ਭਗਤ ਜੀ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਬਦ ਰਾਗ ਗੁਜਰੀ ਵਿਚ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਪ ਭੇਖੀ ਉਦਾਸੀਆਂ ਤੇ ਸਨਿਆਸੀਆਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਮਝਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬਾਹਰਲੇ ਲਿਬਾਸ ਦਾ ਕੀ ਲਾਭ ਹੈ ਜਿ ਉਸ

ਨੇ ਆਪਣਾ ਮਨ ਨਿਰਮਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਹਿਰਦੇ ਅੰਦਰ ਵਸਦੇ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ। ਆਪ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—

—ਅੰਤਰੁ ਮਲਿ ਨਿਰਮਲੁ ਨਹੀਂ ਕੀਨਾ ਬਾਹਰਿ ਤੇਖ ਉਦਾਸੀ।

ਹਿਰਦੈ ਕਮਲੁ ਘਟਿ ਬ੍ਰਹਮੁ ਨ ਚੀਨਾ ਕਾਰੇ ਭਇਆ ਸੀਨਿਆਸੀ।

ਭਰਮੇ ਭੁਲੀ ਰੇ ਜੈ ਚੰਦਾ। ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ ਚੀਨਿਆ ਪ੍ਰਮਾਨੰਦਾ। (੫੨੫)

ਦੂਸਰਾ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਗੁਜਰੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਮਰਨ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਇਛਾਵਾਂ ਅਤੇ ਅਗਲੀ ਜੂਨ ਦਾ ਜਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਗਹਿਰਾਈ ਨਾਲ ਸਮਝਾਂਗੇ।

ਤੀਸਰਾ ਸ਼ਬਦ ਰਾਗ ਧਨਾਸਰੀ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਮਝਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕਰਮਾਂ ਕਰਕੇ ਹੀ ਦੁਖ ਸੁਖ ਭੋਗਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਲਈ ਨਾਰਾਇਣ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਕਈ ਮਿਤਹਾਸਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਜਿਕਰ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚੇ ਹੈ—

—ਨਰਾਇਣ ਨਿੰਦਸਿ ਕਾਇ ਭੁਲੀ ਗਵਾਰੀ।

ਦੁਕ੍ਰਿਤੁ ਸੁਕ੍ਰਿਤੁ ਥਾਰੇ ਕਰਮੁ ਹੀ। (੬੬੫)

ਚੌਥਾ ਸ਼ਬਦ ਰਾਗ ਧਨਾਸਰੀ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਵਾਸਨਾ ਦਾ ਜਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਦਾ ਮੋਹ ਹੈ, ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਮੋਹ ਹੈ, ਪਰ ਇਸਤਰੀ ਉਪਰ ਮੈਲੀ ਅੱਖ ਰਖਦਾ ਹੈ, ਬੁਢਾਪਾ ਤੇ ਮੌਤ ਦਾ ਡਰ ਵਿਸਰ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—

—ਮਾਇਆ ਮੋਹਿ ਮਨਿ ਆਗਲੜਾ ਪ੍ਰਾਣੀ ਜਰਾ ਮਰਣੁ ਭਉ ਵਿਸਰਿ ਗਇਆ।

ਕੁਟੰਬੁ ਦੇਖਿ ਬਿਗਸਹਿ ਕਮਲਾ ਜਿਉ ਪਰ ਘਰਿ ਜੋਹਹਿ ਕਪਟ ਨਰਾ। (੬੭੨)

੩. ਅੰਤਿ ਕਾਲਿ ਜੋ ਲਛਮੀ ਸਿਮਰੈ—

ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਗਹਿਰਾਈ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਦੇ ਹਾਂ। ਭਗਤ ਜੀ ਅੰਤਮ ਸਮੇਂ ਦੇ

ਵਿਚਾਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਅਗਲੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਬਾਰੇ ਗਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ

ਅੰਤ ਕਾਲ ਦਾ ਸਿਮਰਨਾ

ਅਗਲੀ ਜੋਨਿ

ਲਛਮੀ (ਧਨ)

ਸਰਪ

ਇਸਤ੍ਰੀ

ਬੇਸਵਾ

ਲੜਕਾ

ਸੂਅਰ (ਸੂਕਰ)

ਮੰਦਰ (ਮਹਿਲ-ਮੜੀਆਂ)

ਭੂਤ-ਪ੍ਰੇਤ

ਨਾਰਾਇਣ (ਪ੍ਰਭੂ)

ਮੁਕਤੀ (ਅਗਲੀ ਜੋਨਿ ਨਹੀ)

ਪੂਰਾ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ—

—ਅੰਤਿ ਕਾਲ ਜੋ ਲਛਮੀ ਸਿਮਰੈ ਐਸੀ ਚਿੰਤਾ ਮਹਿ ਜੇ ਮਰੈ।

ਸਰਪ ਜੋਨਿ ਵਲਿ ਵਲਿ ਅਉਤਰੈ ।੧।

ਅਗੀ ਬਾਈ ਗੋਬਿੰਦੁ ਨਾਮੁ ਮਤਿ ਬਿਸਰੈ। ਰਹਾਉ।

ਅੰਤ ਕਾਲਿ ਜੋ ਇਸਤ੍ਰੀ ਸਿਮਰੈ ਐਸੀ ਚਿੰਤਾ ਮਹਿ ਜੇ ਮਰੈ।

ਬੇਸਵਾ ਜੋਨਿ ਵਲਿ ਵਲਿ ਅਉਤਰੈ ।੨।

ਅੰਤਿ ਕਾਲਿ ਜੋ ਲੜਕੇ ਸਿਮਰੈ ਐਸੀ ਚਿੰਤਾ ਮਹਿ ਜੇ ਮਰੈ।

ਸੂਕਰ ਜੋਨਿ ਵਲਿ ਵਲਿ ਅਉਤਰੈ ।੩।

ਅੰਤਿ ਕਾਲਿ ਜੋ ਮੰਦਰ ਸਿਮਰੈ ਐਸੀ ਚਿੰਤਾ ਮਹਿ ਜੇ ਮਰੈ।

ਪ੍ਰੇਤ ਜੋਨਿ ਵਲਿ ਵਲਿ ਅਉਤਰੈ ।੪।

ਅੰਤਿ ਕਾਲਿ ਨਾਰਾਇਣ ਸਿਮਰੈ ਐਸੀ ਚਿੰਤਾ ਮਹਿ ਜੇ ਮਰੈ।

ਬਦਤਿ ਤਿਲੋਚਨੁ ਤੇ ਨਰ ਮੁਕਤਾ ਪੀਤੰਬਰੁ ਵਾ ਕੇ ਰਿਦੈ ਬਸੈ ।੫।

(੫੨੬)

8. **ਅੰਤ ਕਾਲ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ**—ਅੰਤ ਕਾਲ ਦੇ, ਮਰਨ ਸਮੇਂ ਦੇ, ਵਿਚਾਰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅਗਲੇ ਜੀਵਨ ਲਈ ਬੜੀ ਮਹੱਤਤਾ ਰਖਦੇ ਹਨ। ਅੰਤ ਵੇਲੇ ਜੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਯਾਦ ਵੀ ਰਹੇ ਤਾਂ ਮਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਸਵਰਗਵਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮਨੁੱਖ ਕਾਮਵਾਸਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਫਸਿਆ ਰਹੇ ਤਾਂ ਅਗਲੇ ਜਨਮ ਵਿਚ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਦੇ ਨਰਕ ਵਿਚ ਹੀ ਗਰਕ ਰਹੇਗਾ।

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਜਾਮਲ ਨੂੰ ਅੰਤ ਕਾਲ ਵਿਚ ਨਰਾਇਣ ਦੀ ਯਾਦ ਆਈ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਸ ਨੂੰ ਉਹ ਪਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਦੀ ਚਾਹ ਜੋਗੀ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—

—ਅਜਾਮਲ ਕਉ ਅੰਤ ਕਾਲ ਮਹਿ ਨਾਰਾਇਣ ਸੁਧਿ ਆਈ।

ਜਾਂ ਗਤਿ ਕਉ ਜੋਗੀਸੁਰ ਬਾਛਤ ਸੇ ਗਤਿ ਛਿਨ ਮਹਿ ਪਾਈ। (੬੦੨)

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਨਿਕਾ ਨੂੰ ਅੰਤ ਵੇਲੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਯਾਦ ਆਣ ਕਾਰਣ ਪ੍ਰਮਾਗਤਿ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ—

—ਮਨ ਰੇ ਪ੍ਰਭੂ ਕੀ ਸਰਨਿ ਬਿਚਾਰੇ।

ਜਿਹ ਸਿਮਰਨਿ ਗਨਕਾ ਸੀ ਉਧਰੀ ਤਾ ਕੇ ਜਸ ਉਰਿਧਾਰੇ। (੬੩੨)

ਇਹ ਅਜਾਮਲ ਤੇ ਗਨਕਾ ਕੌਣ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਤਰ ਗਏ? ਭਾਗਵਤ ਕਥਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜਾਮਲ ਇਕ ਦੁਰਾਚਾਰੀ ਆਦਮੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਵੇਸ਼ਵਾ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਸ ਦੇ ਸੱਤ ਪੁੱਤਰ ਜੰਮੇ। ਸਤਵੇਂ ਦਾ ਨਾਂ ਨਰਾਇਣ ਸੀ। ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਉਸ ਨੇ ਅਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨਰਾਇਣ ਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸੁਰਤੀ ਪ੍ਰਭੂ ਨਰਾਇਣ ਨਾਲ ਲਗ ਗਈ। ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ—

—ਛਿਅ ਪੁਤ ਜਾਏ ਵੇਸਵਾ ਪਾਪਾਂ ਦੇ ਫਲ ਇਛੇ ਲਹਿਆ।

ਪੁਤ ਉਪੰਨਾ ਸਤਵਾਂ ਨਾਉ ਧਰਨ ਨੇ ਚਿਤ ਉਮਾਹਿਆ।

ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਜਾਇਕੈ ਗੁਰਮੁਖ ਨਾਉ ਨਰਾਇਣ ਕਹਿਆ।

ਅੰਤਕਾਲ ਜਮਦੁਤ ਵੇਖ ਪੁਤ ਨਰਾਇਣ ਬੋਲੇ ਛਹਿਆ

ਜਮ ਗਣ ਮਾਰੇ ਹਰਿ ਜਨਾਂ ਗਇਆ ਸੁਰਗ ਜਮਡੰਡ ਨ ਸਹਿਆ।

ਨਾਇ ਲਏ ਦੁਖ ਤੇਰਾ ਰਹਿਆ । (ਵਾਰ ੧੦/੨੦)

ਗਨਕਾ ਇਕ ਵੇਸਵਾ ਸੀ । ਕਿਸੇ ਸਾਧੂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇਕ ਤੋਤਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੋਤੇ ਨੂੰ ਰਾਮ ਰਾਮ ਪੜਾਇਆ ਕਰੇ। ਤੋਤੇ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਉਸ ਨੂੰ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਰਾਮ ਚੇਤੇ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਵਾਸ ਬੈਕੁੰਠ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

—ਦੁਰਮਤਿ ਦੇਖ ਦਇਆਲ ਹੋਇ ਹਥਹੁ ਉਸਨੋ ਦਿਤੇ ਸੁ ਤੋਤਾ।

ਰਾਮ ਨਾਮ ਉਪਦੇਸ ਕਰਿ ਖੋਲਿ ਗਇਆ ਦੇਵਨ ਜਸ ਓਤਾ।

ਲਿਵ ਲਾਗੀ ਤਿਸ ਤੋਤਿਅਹੁ ਨਿਤ ਪੜ੍ਹਏ ਕਰੈ ਘਸੋਤਾ।

ਪਤਿਤ ਉਧਾਰਣ ਰਾਮ ਨਾਮ ਦੁਰਮਤਿ ਪਾਪ ਕਲੇਵਰ ਧੋਤਾ।

ਅੰਤ ਕਾਲ ਜਮਕਾਲ ਝੋੜ ਨਰਕੈ ਵਿਚ ਨ ਖਾਧੋਸ ਗੋਤਾ।

ਗਈ ਬੈਕੁੰਠ ਬਿਬਾਣ ਚੜ੍ਹੁ ਨਾਉ ਨਾਰਾਇਣ ਛੋਤ ਅਛੋਤਾ।

ਥਾਉ ਨਿਬਾਵੈ ਮਾਣ ਮਾਣੋਤਾ। (ਵਾਰ ੧੦/੨੧)

੫ . ਇਕ ਭੁਲੇਖਾ ਅੰਤਲੇ ਸਿਮਰਣ ਬਾਰੇ : ਗਨਕਾ ਤੇ ਅਜਾਮਲ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਸੁਣਕੇ ਕਈ ਵਾਰ ਇਸ ਭੁਲੇਖੇ ਵਿਚ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹੁਣੇ ਰਾਮ ਕੀ ਜਪਣਾ ਹੈ ਅੰਤ ਵੇਲੇ ਜਪ ਲਵਾਂਗੇ। ਜੇ ਅੰਤ ਵੇਲੇ ਨਾਰਾਇਣ ਜਾਂ ਰਾਮ ਜਪਣ ਨਾਲ ਪਾਪੀ ਤਰ ਗਏ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਵੀ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ—ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਕਹਿ ਲਵਾਂਗੇ। ਹੁਣੇ ਜਪਣ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਸਵਾਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਹੁਣ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਤਾਂ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਕਿਦਾਂ ਯਾਦ ਕਰ ਲਵਾਂਗੇ।

ਹੁਣ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਸਾਰੇ ਸਾਧਨ ਹਨ—ਜੀਵਨ ਹੈ, ਜੁਆਨੀ ਹੈ, ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਹੈ, ਥੋੜਾ ਸੁਖ ਹੈ, ਘਬਰਾਹਟ ਨਹੀਂ, ਡਰ ਨਹੀਂ, ਭੈ ਨਹੀਂ, ਓਖਲਾ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਹੁਣ

ਨ ਭਜ ਸਕੇ ਤਾਂ ਕੀ ਗਰੰਟੀ ਹੈ ਕਿ ਅੰਤ ਵੇਲੇ ਭਜ ਲਵਾਂਗੇ। ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਘਬਰਾਹਟ ਹੋਏ ਤਾਂ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਲਦੀ ਵਿਚ ਗੱਡੀ ਪਕੜਨੀ ਹੋਏ ਤਾਂ ਟਿਕਟਾਂ ਘਰ ਭੁੱਲ ਚਾਈਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਘਬਰਾਹਟ ਜਾਂ ਜਲਦੀ ਕਾਰਣ ਚੀਜ਼ਾਂ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਮੌਤ ਸਮੇਂ ਦੀ ਭਿਆਨਕ ਘਬਰਾਹਟ ਵਿਚ ਕੀ ਪ੍ਰਭੂ ਯਾਦ ਰਹਿ ਸਕੇਗਾ। ਮੌਤ ਸਮੇਂ ਬੜਾ ਡਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਬੜੀ ਘਬਰਾਹਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਮਰ ਭਰ ਦੀ ਕਮਾਈ ਧਨ, ਦੌਲਤ, ਮਾਨ, ਮਰਯਾਦਾ, ਸਕੇ ਸਬੰਧੀ ਸਭ ਛਡਦੇ ਦਿਸਦੇ ਹਨ 'ਛਡਿ ਖੜੋਤੇ ਖਿਨੈ ਮਾਹਿ ਜਿਨ ਸਿਉ ਲਗਾ ਹੇਤੁ।' ਮੌਤ ਦਾ ਦੂਤ ਡੰਡਾ ਲਏ ਸਿਰ ਤੇ ਆ ਖਲੋਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਡੀ 'ਹਥ ਮਰੋੜੈ ਤਨੁ ਕਪੇ ਸਿਆਹਹੁ ਹੋਆ ਸੇਤ।' ਵਾਲੀ ਹਾਲਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਰੁਪਏ ਗ਼ੁੰਮ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਫਿਕਰ ਨਾਲ ਭੁੱਖ ਮਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਅੰਤ ਕਾਲ ਤੇ ਅੰਤ ਕਾਲ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਕਮਾਈ ਛੁਟਣ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਖਿਆਲੀ ਭੂਤ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਗੱਸ਼ੀ ਆਣ ਲਗਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮਰਣ ਸਮੇਂ ਤਾਂ ਅਸਲੀ ਜਮਦੂਤ ਸਾਹਮਣੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਘਬਰਾਹਟ ਤੇ ਬੇਚੈਨੀ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਭੂ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਹੀ ਯਾਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਉਮਰੇ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ—ਧਨ, ਦੌਲਤ, ਪਦ—ਪਦਵੀ, ਧੀ—ਪੁੱਤਰ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਦੀ ਯਾਦ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਦੀ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦੀ। ਜਿਹੜਾ ਪਾਠ ਕਦੀ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਵੇਲੇ ਕਿਦਾਂ ਯਾਦ ਆਏਗਾ। ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਮਝਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣੇ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਭਜੋ ਕਿਉਂਕਿ ਕਾਲ ਦੀ ਫਾਹੀ ਗਲ ਪੈਣ ਬਾਅਦ ਸਾਰੀ ਸੁਰਤ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਕੋਈ ਕਿਤੇ ਭਜ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ—

—ਅਬ ਨ ਭਜਸਿ ਭਜਸਿ ਕਬ ਭਾਈ। ਆਵੈ ਅੰਤੁ ਨ ਭਜਿਆ ਜਾਈ। (੧੧੫੬)

—ਕਾਲ ਫਾਸ ਜਬ ਗਰ ਮਹਿ ਮੈਲੀ ਤਿਹ ਸੁਧਿ ਸਭ ਬਿਸਰਾਈ। (੧੦੦੮)

—ਜਮ ਕੇ ਡੰਡ ਪਰਿਓ ਸਿਰ ਉਪਰਿ ਤ ਸੇਵਤ ਤੈ ਜਾਗਿਓ।

ਕਹਾ ਹੋਤ ਅਬ ਕੈ ਪਛਤਾਏ ਛੁਟਤ ਨਾਹਿ ਨ ਭਾਗਿਓ। (੧੦੦੯)

ਮੈਂ ਇਸ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅਜਾਮਲ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ

ਨਾਰਾਇਣ ਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰੀ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਰਾਇਣ ਆ ਗਿਆ ਜਾਂ ਗਨਕਾ ਨੇ ਤੋਤੇ ਨੂੰ ਰਾਮ—ਰਾਮ ਕਿਹਾ ਤੇ ਭਗਵਾਨ ਰਾਮ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜਾਣੀਜਾਣ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਡੀ ਮਨੋਦਸ਼ਾ ਤੋਂ ਵੀ ਜਾਣੂ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਭਰਮ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦੇ। ਇਸ ਲਈ ਜਾਂ ਨਾਰਾਇਣ—ਨਾਰਾਇਣ ਕਰਦਿਆਂ ਕਰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਰਤ ਰਾਮ—ਨਾਰਾਇਣ ਵਿਚ ਲਗ ਗਈ। ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਸ਼ੁਰੂ ਭਾਵੇਂ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਨਾਂ ਤੋਂ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ਜਾਂ ਤੋਤੇ ਦੇ ਨਾਂ ਤੋਂ, ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਸੁਰਤ ਯਕੀਨਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਹਟ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਵੱਲ ਚਲੀ ਗਈ ਹੋਏਗੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਅੰਤ ਵੇਲੇ ਹੀ ਰਾਮ ਨੂੰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਹੋਏਗਾ।

ਸਾਧਾਰਣ ਆਦਮੀ ਕਿਉਂ ਕਿ ਅੰਦਰਲੀ ਮਨੋਦਸ਼ਾ ਤੋਂ ਵਾਕਫ਼ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਪੁੱਤਰ/ਤੋਤੇ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਰੱਬ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸੇ ਨੂੰ ਹੀ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਉਮਰ ਭਰ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਭੁਲੇਖੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿ ਅੰਤ ਵੇਲੇ ਬੇਧਿਆਨੀ ਨਾਲ ਰਾਮ ਕਹਿਣ ਨਾਲ ਰਾਮ ਮਦਦ ਲਈ ਆ ਜਾਏਗਾ। ਮੇਰੇ ਨੌਕਰ ਦਾ ਨਾਂ ਹਰੀ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਬੁਲਾਉਣ ਲਈ ਰੋਜ਼ ੨੦—੩੦ ਵਾਰ 'ਹਰੀ' ਕਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਮੈਂ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਹਰੀ ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਬਲਾਂਵਾਗਾ ਤਾਂ ਕੀ ਪ੍ਰਭੂ ਹਰੀ ਆਪ ਆ ਜਾਏਗਾ ?

੬ . ਅੰਤ ਵੇਲਾ ਕਿਹੜਾ ਹੈ

ਜੇ ਮਨ ਵੀ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਅੰਤ ਵੇਲੇ ਮਨੁੱਖ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਵਾਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਦਾ ਪਤਾ ਕਿਦਾਂ ਲਗੇਗਾ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡਾ ਅੰਤ ਵੇਲਾ ਕਿਹੜਾ ਹੈ? ਕੀ ਇਹੀ ਪਲ ਸਾਡਾ ਅੰਤ ਵੇਲਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ? ਕੀ ਭਰੋਸਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡਾ ਅਗਲਾ ਸਾਹ ਆਏਗਾ ਹੀ। ਹਰ ਸਾਹ ਅਖੀਰਲਾ ਸਾਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਾਸਿ—ਸਾਸਿ, ਉਠਦਿਆਂ—ਬੈਠਦਿਆਂ, ਦਿਨ—ਰਾਤ, ਘੜੀ—ਪਲ ਉਸਨੂੰ ਧਿਆਉਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ—

—ਉਠਤ ਬੈਠਤ ਸੇਵਤ ਜਾਗਤ ਸਾਸਿ ਸਾਸਿ ਹਰਿ ਜਪਨੇ। (੧੨੯੮)

—ਖਿਨੁ ਖਿਨੁ ਭਗਤਿ ਕਰਹੁ ਦਿਨੁ ਰਾਤੀ ਗੁਰਮਤਿ ਭਗਤਿ ਉਮਾਹਾ ਰਾਮ। (੬੯੯)

—ਦਿਨਸੁ ਰੈਨਿ ਹਰਿ ਕੀਰਤਨ ਗਾਈਐ। ਸੋ ਜਨੁ ਜਮ ਕੀ ਵਾਟ ਨ ਪਾਈਐ। (੩੮੬)

—ਦਿਨੁ ਤੀ ਗਾਵਉ ਰੈਨੀ ਗਾਵਉ ਗਾਵਉ ਸਾਸਿ ਸਾਸਿ ਰਸਨਾਰੀ। (੪੦੧)

—ਆਠ ਪਹਰ ਜਿਸੁ ਵਿਸਰਹਿ ਨਾਹੀ। ਗਤਿ ਹੋਵੈ ਨਾਨਕ ਤਿਸੁ ਲਗਿ ਪਾਈ। (੩੮੬)

ਜੇ ਜੀਵਨ ਭਰ ਉਸ ਵਿਚ ਸੁਰਤ ਨਹੀ ਸਮਾਈ ਤਾਂ ਅੰਤ ਵੇਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਯਾਦ ਨਹੀ ਕਰ ਸਕਾਂਗੇ। ਅੰਤ ਵੇਲੇ ਮਨੁੱਖ ਮੂਰਛਾ ਵਿਚ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਮਰਨ ਤੋਂ ਕਈ ਦਿਨ, ਮਹੀਨੇ, ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਆਦਮੀ ਕੋਮਾ ਵਿਚ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸੁਧ ਨਹੀ । ਇਹ ਪ੍ਰਾਣੀ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਮਰੇ, ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਅੰਤ ਸਮਾਂ ਤਾਂ ਉਦੋਂ ਹੀ ਆ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੀ ਸੁਰਤ ਚਲੀ ਗਈ। ਕੀ ਹੁਣ ਉਹ ਕੋਮੇ ਵਿਚ ਸਿਮਰਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਆਦਮੀ ਦਾ ਅੰਤ ਵੇਲਾ ਕਿਹੜਾ ਹੈ—ਜਦੋਂ ਉਹ ਬੇਹੋਸ਼ੀ ਵਿਚ ਚਲਾ ਗਿਆ ਜਾਂ ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਾਣ ਨਿਕਲੇ। ਇਕ ਜਨਾਨੀ ਦੇ ਪੇਟ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦਾ ਬੱਚਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਕੋਮਾਂ ਵਿਚ ਚਲੀ ਗਈ। ਕਈ ਜਤਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਸਨੂੰ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਹੋਰ ਜੀਉਂਦਾ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇ ਸਕੇ। ਫਿਰ ਉਹ ਮਰ ਗਈ। ਧਰਮ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਉਹ ਉਦੋਂ ਹੀ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੀ ਸਿਮਰਨ ਸ਼ਕਤੀ ਚਲੀ ਗਈ। ਇਸ ਲਈ ਰੱਬ ਨੂੰ ਇਦਾਂ ਯਾਦ ਕਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਦਾ ਸਾਹ ਹੀ ਅਖੀਰਲਾ ਸਾਹ ਹੈ। ਹਾਲ ਦੀ ਘੜੀ ਤਿਆਰੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਮਰਣ ਵੇਲੇ ਕੀ ਤਿਆਰੀ ਹੋਏਗੀ ਕਿਉਂਕਿ :

—ਬੇੜਾ ਬੰਧਿ ਨ ਸਕਿਓ ਬੰਧਨ ਕੀ ਵੇਲਾ।

ਭਰਿ ਸਰਵਹੁ ਜਬ ਉਛਲੈ ਤਬ ਤਰਣੁ ਦੁਹੇਲਾ। (੭੯੪)

੭. ਵਿਗਿਆਨਕ ਸੋਚਣੀ ਵਿਚ ਅੰਤਲਾ ਵਿਚਾਰ

ਅੰਤ ਵੇਲਾ ਕੋਈ ਵੇਲਾ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵੇਲੇ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਜੀਵਨ ਭਰ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਸਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਦਾਂ ਸਗੋਂ 'ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਸੌਣ ਸਮੇਂ ਜਿਹੜਾ ਸਾਡਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਿਚਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹੀ ਸਾਡਾ ਸਵੇਰ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਵਿਚਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਦਿਨ ਭਰ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਜਾਂ ਪ੍ਰਬਲ ਵਿਚਾਰ ਸਾਡਾ ਰਾਤ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਵਿਚਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਆਦਮੀ ਦਿਨ ਭਰ ਮਾਇਆ ਬਾਰੇ ਹੀ ਸੋਚਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਦਾਂ ਧਨ ਕਮਾਉਣਾ, ਕਿਦਾਂ ਧੰਨ ਵਧਾਉਣਾ, ਕਿਦਾਂ ਧਨ-ਬਚਾਵਾਂ। ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਉਸ ਦਾ ਅਖੀਰਲਾ ਵਿਚਾਰ ਅਧਨ ਦਾ ਹੀ ਹੋਏਗਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਪਨੇ ਵੀ ਧਨ ਦੇ ਹੀ ਆਉਣਗੇ, ਅਤੇ ਸਵੇਰੇ ਉਠਦਿਆਂ ਸਾਰ ਉਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਵਿਚਾਰ ਧਨ ਦਾ ਹੀ ਹੋਏਗਾ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਇਕ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਅਮੁਕ ਵਿਚਾਰ ਕਰੇ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੌਣ ਦੀ ਗੋਲੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਉਸਨੂੰ ਨੀਂਦ ਆ ਗਈ। ਦਵਾਈ ਦਾ ਅਸਰ ਮੁਕਣ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੀ ਨੀਂਦ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਵਿਚਾਰ ਉਹੀ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਆਉਣ ਸਮੇਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਕ ਹੋਰ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿਚ, ਇਕ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਇਕ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਕੇ ਫੌਰਨ ਬੇਹੋਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕਿ ਕੋਈ ਹੋਰ ਵਿਚਾਰ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਨ ਉਠ ਸਕੇ। ਖਾਸ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਦੇ ਹੋਸ਼ ਵਿਚ ਆਉਣ ਦਾ ਫੌਰਨ ਪਤਾ ਲਗ ਸਕੇ। ਹੋਸ਼ ਵਿਚ ਆਉਣ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਵਿਚਾਰ ਉਹੀ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਨੂੰ ਬੇਹੋਸ਼ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਕ ਹੋਰ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿਚ ਕਈ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਤਾਰਿਆ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਵੇਰੇ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਵਿਚਾਰ ਲਿਖਣ। ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਦਿਨ ਦੀ ਕਿਰਯਾ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਲਾਇਆ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਦਿਨ ਭਰ ਕੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਬਹੁਤੇ ਕਰਕੇ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਗ੍ਰਸਤ ਰਹੇ ਜਿਹੜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਵੇਰੇ ਲਿਖੇ ਸਨ। ਇਦਾਂ ਪ੍ਰਯੋਗਾਂ ਤੋਂ ਇਹੀ ਸਿੱਟਾ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਵੇਰ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਉਸ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਦਿਨ

ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾਂਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਯਾਨੀ ਦਿਨ ਭਰ ਦੇ ਸਾਧਾਰਣ ਵਿਚਾਰ ਛੁਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਸਾਰ ਸਾਡਾ ਰਾਤ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਿਚਾਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਨੀਂਦ ਨੂੰ ਮੌਤ ਸਮਝ ਲਈਏ ਤਾਂ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਨਵਾਂ ਜਨਮ, ਤਾਂ ਕੀ ਸਥਿਤੀ ਹੋਏਗੀ? ਜੀਵਨ ਭਰ ਦੀਆਂ ਕਾਮਨਾਵਾਂ, ਵਾਸ਼ਨਾਵਾਂ, ਇਛਾਵਾਂ ਦਾ ਸਾਰ ਸਾਡਾ ਮੌਤ ਸਮੇਂ ਦਾ ਅੰਤਲਾ ਵਿਚਾਰ ਬਣੇਗਾ ਅਤੇ ਇਹੀ ਸਾਡੇ ਨਵੇਂ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਵਿਚਾਰ ਹੋਏਗਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਧੂਰੀਆਂ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਭੋਗਣ ਲਈ ਅਸੀਂ ਨਵਾਂ ਸਰੀਰ ਵਰਤਾਂਗੇ।

ਸਾਨੂੰ ਉਹੀ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਹੋਏਗਾ ਜਿਸ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਰਦੇ ਕਰਦੇ ਅਸੀਂ ਮਰ ਗਏ ਸਾਂ। ਜਿਹੜਾ ਅੰਤ ਵੇਲੇ ਲਛਮੀ (ਧਨ, ਦੌਲਤ) ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਿਆਂ ਕਰਦਿਆਂ ਦਮ ਤੋੜ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਬਾਰ ਬਾਰ ਸੱਪ ਦੀ ਜੇਨ ਵਿਚ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸੱਪ ਲਛਮੀ ਦਾ ਰਖਵਾਲਾ ਮਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਸੱਪ ਦੇ ਬਿਲ ਵਾਲੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚ ਧੰਨ ਦੌਲਤ ਦੇ ਅੰਬਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉਹ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਇਹ ਧਨ ਵੇਚ ਕੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਐਸ਼ਵਰ ਨਹੀਂ ਖਰੀਦ ਸਕਦਾ। ਭਾਵ ਲਛਮੀ ਦੇ ਮਿਲਣ ਤੇ ਵੀ ਉਹ ਦੁਖੀ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਦਾਂ ਹੀ ਜਿਹੜਾ ਅੰਤ ਵੇਲੇ ਇਸਤਰੀ, ਯਾਨੀ ਯੋਗ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਧੀਨ ਮਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਅਗਲਾ ਜੀਵਨ ਵੈਸ਼ਿਆ ਦਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਯਾਨੀ ਭੋਗ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਕੋਈ ਆਨੰਦ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਜਿਹੜਾ ਅੰਤ ਵੇਲੇ ਲੜਕੇ-ਬਾਲਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿਚ ਖਤਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਅਗਲਾ ਜੀਵਨ ਸੁਅਰ ਦਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਸੁਅਰ ਦੇ ਪਿਲੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਕਈ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਥਲੇ ਆ ਕੇ ਮਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕਈ ਦੂਸਰੇ ਜਾਨਵਰ ਖਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਹੜੇ ਜੀਉਂਦੇ ਹਨ ਉਹ ਮਲ-ਮੂਤ ਖਾ ਕੇ ਜੀਉਂਦੇ ਹਨ। ਭਾਵ ਬੱਚੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਸੁਖ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਇਦਾਂ ਹੀ ਜਿਹੜਾ ਮਹਲ-ਮਾੜੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿਚ ਮਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਅਗਲੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਭੂਤ-ਪ੍ਰੇਤ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੇਤ (ਉਜੜੇ) ਸਭ ਭੂਤ-ਬੰਗਲੇ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਜਿਹੜਾ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਅੰਤਮ ਸਵਾਸ ਛਡਦਾ ਹੈ, ਉਹੀ ਅਗਲੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ।

ਕੀ ਮਨੁੱਖ ਹੇਠਲੀ ਜੂਨ ਵਿਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ?

ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਰਣ ਸਮੇਂ ਜੀਵਨ ਦੀ ਗੱਡੀ ਇਕ ਐਸੇ ਜੰਕਸ਼ਨ ਤੇ ਅਪੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਚੌਰਾਸੀ ਥਾਂ ਲਾਈਨਾਂ ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਹਰ ਇਕ ਥਾਂ ਲਾਈਨ ਤੇ ਇਕ ਲੱਖ ਸਟੇਸ਼ਨ ਹਨ। ਇਹ ਚੌਰਾਸੀ ਲੱਖ ਸਟੇਸ਼ਨ (ਜਾਂ ਜੂਨਾਂ) ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਅਗਲੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਚੌਰਾਸੀ ਥਾਂ ਲਾਈਨਾਂ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਇਕ ਤੇ ਤੁਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਲਾਈਨ ਤੇ ਤੁਰਨ ਬਾਅਦ ਉਸ ਦੇ ਕਿਸੇ ਇਕ ਸਟੇਸ਼ਨ 'ਤੇ ਉਹ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਥੇ ਹੀ ਅਗਲਾ ਜੀਵਨ ਗੁਜ਼ਾਰਦਾ ਹੈ। ਮਸਲਨ ਧਨ-ਦੌਲਤ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਵਾਲਾ 'ਸੱਪ' ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਤੇ ਟੁਰ ਪਵੇਗਾ ਅਤੇ ਇਸੇ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਸੋਚਣੀ ਅਧੀਨ ਸਪ ਦੀਆਂ ਕਈ ਜੂਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਜੂਨ ਵਿਚ ਅਗਲਾ ਸਫਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੇਗਾ। ਉਸ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਤਾਂ ਧਨ ਦੇ ਬਣੇ ਰਹਿਣਗੇ, ਪਰ ਧਨ ਦਾ ਸੁੱਖ ਨਹੀਂ ਮਾਣ ਸਕੇਗਾ। ਇਸ ਕਾਰਣ ਉਸ ਦਾ ਇਹ ਜੀਵਨ ਦੁਖਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਜ਼ਰੇਗਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਦਾ ਉਲਟਾ ਸਫਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏਗਾ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵੀ ਚੌਰਾਸੀ ਲੱਖ ਜੂਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਹੈ—
—ਕਈ ਜਨਮ ਸੈਲ ਗਿਰਿ ਕਰਿਆ। ਕਈ ਜਨਮ ਗਰਭ ਹਿਰਿ ਖਰਿਆ।

ਕਈ ਜਨਮ ਸਾਖ ਕਰਿ ਉਪਾਇਆ। ਲਖ ਚਉਰਾਸੀਹ ਜੋਨਿ ਕ੍ਰਮਾਇਆ। (੧੭੬)

—ਲਖ ਚਉਰਾਸੀਹ ਜੋਨਿ ਸਥਾਈ। ਮਾਣਸ ਕਉ ਪ੍ਰਭਿ ਦੀਈ ਵਡਿਆਈ।

ਇਸ ਪਉੜੀ ਤੇ ਜੋ ਨਰੁ ਚੁਕੇ ਸੇ ਆਇ ਜਾਇ ਦੁਖੁ ਪਾਇਦਾ। (੧੦੭੫)

ਇਸਾਈ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਮਰਨ ਦੇ ਫੋਰਨ ਬਾਅਦ ਦੂਸਰਾ ਜਨਮ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹਸ਼ਰ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਮੁਰਦੇ ਦੁਬਾਰਾ ਵਿਚੋਂ ਉਠਾਏ ਜਾਣਗੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਜਾਵਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਪਰ ਉਹ ਜੂਨਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਾਇਦ ਮਨੁੱਖੀ ਜਾਮੇ ਵਿਚ ਹੀ ਦੁਖ ਸਹਿਣਗੇ ਪੈਣਗੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਵਰਗ ਜਾਂ ਨਰਕ ਵਿਚ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏਗਾ। ਨਰਕ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ 'ਲ' ਦੇ ਕੜਾਹਿਆਂ ਵਿਚ ਤਪਾਇਆ ਜਾਏਗਾ, ਗਰਮ ਭੱਠੀ ਵਿਚ

ਭੁਨਿਆ ਜਾਏਗਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸਰੀਰਕ ਦੁੱਖ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣਗੇ। ਪਰ ਇਹ ਸਭ ਮਨੁੱਖ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾਏਗਾ।

ਕਈਆਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਮਰਣ ਮਗਰੋਂ ਨੇਵਾਂ ਤਾਂ ਫੌਰਨ ਲੈ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਜੀਵਨ ਹੇਠਲੀਆਂ ਜੂਨਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਬਲਕਿ ਜਾਮੇ ਵਿਚ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਗਡੀ ਹੇਠਲੀਆਂ ਜੂਨਾਂ ਤੋਂ ਉਪਰਲੀਆਂ ਜੂਨਾਂ ਵੱਲ ਤਾਂ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉਪਰਲੀ ਜੂਨ ਤੋਂ ਹੇਠਲੀ ਜੂਨ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ। ਸ਼ਾਇਦ ਡਾਰਵਿਨ ਦੀ ਥੀਊਰੀ ਵੀ ਇਹੀ ਦਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਾਣੀ ਤਰੱਕੀ ਕਰਦਾ ਕਰਦਾ ਮੱਛੀ, ਸੱਪ, ਪੱਖੀ, ਪਸ਼ੂ ਤੇ ਅਖੀਰ ਮਨੁੱਖ ਬਣਿਆ। ਕਈ ਜੂਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਣ ਕਾਰਣ ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਅਨੁਭਵੀ ਹੋ ਕੇ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਵਿਕਸਿਤ ਮਨ ਹੇਠਲੀ ਜੂਨ ਦੇ ਸਰੀਰ ਅੰਦਰ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਕੰਪਿਊਟਰ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਉਹ ਸੱਪ ਆਦਿ ਦੀ ਜੂਨ ਵਿਚ ਕੰਪਿਊਟਰ ਜਾਂ ਸਾਇੰਸ ਦੇ ਹੋਰ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਮਨ ਹੇਠਲੀ ਜੂਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਮਾਂ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਮਰਨ ਬਾਅਦ ਉਸ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਹੀ ਧਾਰਨ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ।

ਕਈ ਧਰਮ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹਨ। ਉਹ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਅਗਲਾ ਜਨਮ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਜਾਮੇ ਵਿਚ ਹੀ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਜੀਵਨ ਜਾਂਚ ਹੇਠਲੀਆਂ ਜੂਨਾਂ ਵਰਗੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਯਾਨੀ ਉਸ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਰਗਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਸੱਪ ਵਾਂਗ ਕੰਨ-ਰਸ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਹਾਥੀ ਵਾਂਗ ਕਾਮ-ਰਸ ਫਾਥਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਹਿਰਨ ਵਾਂਗ ਗੰਧ-ਰਸ ਮਗਰ ਦੇੜਿਆ ਫਿਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਬਹੁਤੇ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਕਾਂ ਖਾ ਕੇ ਜਨਮਿਆਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਡਰਪੇਕ ਨੂੰ ਗਿੱਦੜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਦਲੇਰ ਨੂੰ ਸ਼ੇਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਗੰਦੇ ਨੂੰ ਸੂਅਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਕੰਜੂਸ ਨੂੰ ਸੱਪ ਆਖਦੇ ਹਾਂ। ਉਸ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਕਿ ਅਗਲਾ ਜਨਮ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਮਨੁੱਖੀ ਜੂਨ ਵਿਚ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਤੇ ਜੀਵਨ ਢੰਗ ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਾਲਾ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਚਾਰ ਪਕੜ ਲਉ ਮੁੱਖ ਗੱਲ ਇਸ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਵਿਚਾਰ

ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਅਗਲਾ ਜੀਵਨ (ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਜਾਂ ਪਸ਼ੂ-ਪੰਖੀ ਦਾ) ਇਨ੍ਹਾਂ
ਵਿਚਾਰਾਂ ਉਪਰ ਹੀ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਾਰ ਅਗਲੇ ਜੀਵਨ ਦੀ
ਭੂਮਿਕਾ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਲੋੜ ਹੈ ਇਸ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਦੀ ਕਿਉਂਕਿ—
—ਕਿਆ ਜਾਣਾ ਕਿਵੇਂ ਮਰੇਗੇ ਕੈਸਾ ਮਰਣਾ ਹੋਇ।

ਜੇ ਕਰ ਸਾਹਿਬੁ ਮਨੁ ਨ ਵੀਸਰੈ ਤਾਂ ਸਹਿਲਾ ਮਰਣਾ ਹੋਇ। (੫੫੫)

੭

ਭਗਤ ਜੈਦੇਉ ਜੀ

ਬਦਤਿ ਜੈਦੇਉ ਜੈਦੇਵ ਕਉ ਰੰਸਿਆ

ਚੰਦ ਸਤ ਭੇਦਿਆ ਠਾਦ ਸਤ ਪੂਰਿਆ ਸੂਰ ਸਤ ਖੜੋਸਾ ਦਤੁ ਕੀਆ।
ਅਬਲ ਬਲੁ ਤੋੜਿਆ ਅਚਲ ਚਲੁ ਥਪਿਆ ਅਘੜੁ ਘੜਿਆ ਤਹਾ ਅਪਿਓ ਪੀਆ।੧।

ਮਨ ਆਦਿ ਗੁਣ ਆਦਿ ਵਖਾਣਿਆ ਤੇਰੀ ਦੁਬਿਧਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਸੰਮਾਨਿਆ। ੧।

ਅਰਧਿ ਦਉ ਅਰਧਿਆ। ਸਰਧਿ ਦਉ ਸਰਧਿਆ

ਸਲਲ ਕਉ ਸਲਲਿ ਸੰਮਾਨਿ ਆਇਆ।

ਬਦਤਿ ਜੈਦੇਉ ਜੈਦੇਵ ਕਉ ਰੰਮਿਆ।

ਬ੍ਰਹਮੁ ਨਿਰਬਾਣੁ ਲਿਵ ਲੀਣੁ ਪਾਇਆ। ੨।

(੧੧੦੬)

੭

ਬਦਤਿ ਜੈਦੇਉ ਜੈਦੇਵ ਕਉ ਰੰਮਿਆ

---

੧. ਜੀਵਨ : ਜੈਦੇਉ ਨਾਮ ਦੇ ਦੋ ਭਗਤ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਕ ਮਹਾਰਾਜ ਬਿਕਰਮਾਦਿਤ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਵੀ ਕਵੀ ਸੀ, ਵਿਦਵਾਨ ਸੀ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਉਹ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ।

ਦੂਸਰਾ ਜੈਦੇਉ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਜੀਵਨ ਕਾਲ ੧੨੦੧-੧੨੪੫ ਏ ਡੀ. ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭੋਜਦੇਵ ਨਾਂ ਦੇ ਬ੍ਰਹਮਣ ਤੇ ਹਮੇਦੇਵੀ ਦੇ ਪੁਤਰ ਸਨ। ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਕੋਂਦੁਲੀ, ਜਿਲ੍ਹਾ ਬੀਰਭੂਮ, ਬੰਗਾਲ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਕਨੌਜ ਵਿਚ ਆਕੇ ਵਸ ਗਏ। ਭਗਤ ਜੀ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ (੧੧੭੫-੧੨੬੫) ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਨ।

ਭਗਤ ਜੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਮਹਾਨ ਵਿਦਵਾਨ ਅਤੇ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਰਾਜਾ ਲਕਸ਼ਮਨ ਸੈਨ ਦੇ ਪੰਜ ਕਵੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ। ਭਗਤੀ ਭਾਵ-ਭਿੰਨੀਆਂ ਕਈ ਹੀ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਤੇ ਗੀਤ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਸਿਧ ਗ੍ਰੰਥ ਹਨ—ਦਰਸ਼ਨ ਰਾਘਵ, ਚੰਦਰ

ਲੋਕ ਤੇ ਗੀਤ ਗੋਬਿੰਦ। ਅਖੀਰਲੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਤੇ ਗੋਪੀਆਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਤੇ ਮਧੁਰਾ ਦੀ ਰਾਸ-ਲੀਲਾ ਦਾ ਚਰਚਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਗੀਤ ਲੋਕੀ ਕੀਰਤਨ ਸਮੇਂ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ। ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥੀ ਦੇ ਇਕ ਗੀਤ ਦੀ ਇਕ ਪੰਗਤੀ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਪਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਨੀਂਦ ਵਿਚੋਂ ਉਠਾ ਕੇ ਜਾਗੋ-ਮੀਟੀ ਵਿਚ ਉਹ ਪੰਗਤੀ ਪੂਰੀ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ। ਸਵੇਰੇ ਉਠ ਕੇ ਭਗਤ ਜੀ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਗੀਤ ਪੂਰਾ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਅਖੀਰਲੀ ਪੰਗਤੀ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹਥ ਨਾਲ ਹੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਪਰ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਹ ਪੰਗਤੀ ਕਿਦਾਂ ਲਿਖੀ ਗਈ ਤੇ ਕਦੋਂ ਲਿਖੀ ਗਈ। ਇਸ ਦੇ ਲਿਖਣ ਤੇ ਗੀਤ ਦੇ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਗੈਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਹਥ ਜ਼ਾਹਰ ਸੀ। ਇਦਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਅਸੀਂ, ਰਬੀ, ਇਲਾਹੀ ਜਾਂ ਹੁਕਮਾਹੀ ਬਾਣੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਲਿਖਣ ਸਮੇਂ ਲਿਖਣ ਵਾਲਾ ਗੈਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਲਿਖਵਾਵਣਵਾਲਾ ਪ੍ਰਭੂ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਇਦਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ—

—ਪ੍ਰੇਮ ਭਗਤ ਜੈਦੇਉ ਕਰਿ ਗੀਤ ਗੋਬਿੰਦ ਸਹਜ ਧੁਨਿ ਗਾਵੈ।

ਲੀਲਾ ਚਲਿਤ ਵਖਾਵਦਾ ਅੰਤਰਜਾਮੀ ਠਾਕੁਰ ਭਾਵੈ।

ਅਖਰੁ ਇਕੁ ਨ ਆਵੜੇ ਪੁਸਤਕ ਬੰਨ੍ਹਿ ਸੰਧਿਆ ਕਰਿ ਆਵੈ।

ਗੁਣ ਨਿਧਾਨੁ ਘਰਿ ਆਇ ਕੈ ਭਗਤ ਹੁਥਿ ਲਿਖਿ ਲੇਖੁ ਬਣਾਵੈ।

ਅਖਰ ਪੜਿ ਪਰਤੀਤਿ ਕਰਿ ਹੋਇ ਵਿਸਮਾਦੁ ਨ ਅੰਗਿ ਸਮਾਵੈ।

(ਵਾਰ ੧੦/੧੦)

ਇਸ ਕਾਰਣ ਭਗਤ ਜੀ ਨੂੰ ਸੁਖਮ (ਧਾਰਮਕ) ਅਹੰਕਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਉਸ ਉਪਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਿਆਲੂ ਹੈ। ਪਰ ਇਕ ਦਿਨ ਉਸ ਨੇ ਸੰਪੂਰਨ ਗੀਤ ਗੋਬਿੰਦ ਨੂੰ ਇਕ ਪੇੜ ਦੇ ਪਤੇ ਪਤੇ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਦੇਖਿਆ। ਇਸ ਕਾਰਣ ਉਸ ਨੂੰ ਸੋਝੀ ਪਈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਤਾਂ ਪਤੇ ਪਤੇ ਤੇ ਮਿਹਰਾਵਨ ਹੈ ਅਤੇ ਗੀਤ ਗੋਬਿੰਦ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਤਾਂ ਉਹੀ ਨਿਰਜੀਵ ਜਿਹੇ ਪਤੇ ਉਪਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਭਗਤ

ਜੀ ਦਾ ਉਹ ਸੁਖਮ ਅਹੰਕਾਰ ਵੀ ਗਿਰ ਗਿਆ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ। "ਜੈਦੇਵ ਤਿਆਗਿਓ ਅਹੰਮੇਵ" ਅਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ—

—ਵੇਖੋ ਜਾਇ ਉਜਾੜਿ ਵਿਚਿ ਬਿਰਖੁ ਇਕ ਅਚਰਜੁ ਸੁਹਾਵੈ।

ਗੀਤ ਗੋਬਿੰਦ ਸੰਪੂਰਣੇ ਪਤਿ ਪਤਿ ਲਿਖਿਆ ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਵੈ।

ਭਗਤਿ ਹੇਤਿ ਪਰਗਾਸੁ ਕਰਿ ਹੋਇ ਦਇਆਲੁ ਮਿਲੈ ਗਲਿ ਲਾਵੈ।

ਸੰਤ ਅਨੰਤ ਦ ਭੇਦੁ ਗਵਾਵੈ।

ਪੁਸਤਕ ਗੀਤ ਗੋਬਿੰਦ ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਬੜੀ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵ ਸੰਸਥਾ (UNESCO) ਨੇ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਅਨੁਵਾਦ ਕਈ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਕਰਾਏ ਹਨ। ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਸਿਰ ਉਪਰੋਂ ਮਾਂ-ਪਿਉ ਦਾ ਸਾਇਆ ਉਠ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਆਪਣੀ ਲਿਖਤ ਕਰਕੇ ਬੜਾ ਜਸ ਕਮਾਇਆ। ਮਨ ਵੈਰਾਗੀ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਧਨ-ਪਦ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਘੁੰਮ ਫਿਰ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾਂਦੇ ਸਨ। ਕਿਸੇ ਪੇੜ ਥਲੇ ਇਕ ਰਾਤ ਤੋਂ ਵਧ ਨਹੀਂ ਸੌਂਦੇ ਸਨ ਤਾਂਕਿ ਉਸ ਪੇੜ ਨਾਲ, ਉਥੇ ਦੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਨਾਲ ਜਾਂ ਉਥੇ ਦੇ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਨਾਲ ਮੋਹ ਨ ਬਣ ਜਾਏ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਜੈਪੁਰ ਜਾਂਦਿਆਂ ਰਾਹ ਵਿਚ ਭਾਕੁਆਂ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਲਿਆ ਅਤੇ ਅਧਮਰਾ ਕਰਕੇ ਖੂਹ ਵਿਚ ਸੁਟ ਗਏ। ਉਥੋਂ ਲੰਘਦੇ ਹੋਏ ਉਟਕਾਲ ਦੇ ਰਾਜਾ ਭਰਾਓ ਦੇਵ ਨੇ ਦੇਖਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਖੂਹ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਿਆ ਤੇ ਦਵਾ ਦਾਰੂ ਕੀਤਾ। ਰਾਜੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਠਹਿਰਣ ਲਈ ਵੀ ਕਿਹਾ ਪਰ ਆਪ ਜੀ ਨਹੀਂ ਮਨੇ ਅਤੇ ਅਗੇ ਟੁਰ ਗਏ। ਚਲਦੇ-ਫਿਰਦੇ ਜਗਨ ਨਾਥ ਪੁਰੀ ਦੇ ਮੰਦਰ ਜਾ ਅਪੜੇ।

ਉਥੇ ਦੇ ਪੰਡਤਾ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਮੰਦਰ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਨਹੀਂ ਕਰਨ ਦਿੱਤਾ। ਆਪ ਜੀ ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾ ਕੇ ਇਕ ਬਿਰਖ ਥਲੇ ਬੈਠ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾਣ ਲਗੇ। ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਕੀਰਤਨ ਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਖਿਚੇ ਪ੍ਰਭੂ ਉਸ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਅਤੇ ਮੂਰਤੀ ਜਗਨਨਾਥ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਮੰਦਰੋਂ ਗਾਇਬ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਭਗਤ ਜੀ ਕੋਲ ਚਲੀ ਗਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਕੇ ਉਸ ਮੰਦਰ ਦੇ ਮੁੱਖ ਪੰਡਿਤ ਸੁਖਦੇਵ ਨੇ

ਆਪਣੀ ਪੁੱਤਰੀ ਪਦਮਾਵਤੀ, ਇਕ ਦੇਵਦਾਸੀ, ਦਾ ਵਿਆਹ ਭਗਤ ਜੀ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਪਦਮਾਵਤੀ ਇਕ ਨਿਪੁਣ ਨਿਰਤਕਾਰ ਤੇ ਗੀਤਕਾਰ ਸੀ।

ਭਗਤ ਜੀ ਰਮਤੇ ਵੈਰਾਗੀ ਸਨ ਪਰ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਉਹ ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਵਿਚ ਟਿਕ ਗਏ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਜੀਵਨ ਕਨੋਜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਹੀ ਬਿਤਾਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਹਰ ਸਾਲ ਉਥੇ ਮੇਲਾ ਲਗਦਾ ਹੈ—

੨. **ਬਾਣੀ**— ਭਗਤ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਹਨ, ਇਕ ਰਾਗ ਗੁਜਰੀ ਵਿਚ ਤੇ ਦੂਸਰਾ ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਵਿਚ। ਦੂਸਰੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਖੱਬੀ ਨਾਸਕਾ (ਚੰਦ) ਵਿਚ ਸਾਹ (ਸਤ) ਚੜ੍ਹਾਇਆ (ਭੇਦਿਆ), ਦੋਹਾਂ ਨਾਸਕਾ (ਨਾਦ) ਵਿਚ ਸਾਹ ਰੋਕਿਆ (ਪ੍ਰਰਿਆ) ਅਤੇ ਸੱਜੀ ਨਾਸਕਾ (ਸੂਰ) ਵਿਚੋਂ ਸਾਹ ਸੋਲਾਂ (ਖੇੜਸਾ) ਵਾਰੀ ਅਭਿਆਸ (ਦਤੁ) ਰਾਹੀਂ ਬਾਹਰ ਕਢਿਆ। ਇਦਾਂ ਮੈਂ ਵਿਕਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਬਣਿਆ ਸ਼ਕਤੀਸਾਲੀ (ਬਲ) ਮਨ ਦਾ ਬਲ ਤੋੜ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਬਲ—ਰਹਿਤ (ਅਬਲ) ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਚੰਚਲ (ਚਲ) ਮਨ ਨੂੰ ਰੋਕ ਕੇ ਚਚਲਤਾ—ਰਹਿਤ (ਅਚਲ) ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ (ਥਾਪਿਆ) ਅਤੇ ਅਲੜ ਬੇਸੁਰੇ (ਅਘੜ) ਮਨ ਨੂੰ ਘੜ ਕੇ ਨਿਰਮਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਅਮ੍ਰਿਤ (ਅਪਿਉ) ਪੀਣ ਦਾ ਅਨੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਭਗਤ ਜੀ ਹੋਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਦਾਂ ਸਵਾਸਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਿਮਰਨ ਸਮੇਂ ਮੈਂ ਆਦਿ ਪ੍ਰਭੂ (ਆਦਿ ਸਚੁ ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ। ਹੈ ਭੀ ਸਚੁ ਨਾਨਕ ਹੋਸੀ ਭੀ ਸਚੁ) ਦੇ ਆਦਿ ਗੁਣ (ਓਮ) ਜਾਂ (ਓ) ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕੀਤਾ (ਵਖਾਣਿਆ) ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਮੇਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚੋਂ ਤੂੰ ਦੀ ਦੁਬਿਧਾ ਸਮਾਪਤ ਹੋਈ (ਸੰਮਾਨਿਆ)।

ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਇਹ ਹੱਠ ਯੋਗ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਈ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਨੂੰ ਹੱਠ ਯੋਗ ਦਾ ਅੰਗ ਸਮਝ ਕੇ, ਭਗਤ ਜੀ ਵਲੋਂ ਉਪਰ ਦੱਸੀ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਦੀ ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਹੀ ਨਕਾਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਹੈ ਕੀ ? ਕਿਸੇ ਮੰਤਰ ਨੂੰ ਸਵਾਸਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਿਮਰਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਸਵਾਸ ਸਵਾਸ ਸਿਮਰਨ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੈ ਜਿਦਾਂ—

—ਸਾਸਿ ਸਾਸਿ ਸਿਮਰਹੁ ਗੋਬਿੰਦ। ਮਨ ਅੰਤਰ ਕੀ ਉਤਰੈ ਚਿੰਤ। (੨੯੫)

—ਸਾਸਿ ਸਾਸਿ ਸਿਮਰਹੁ ਪ੍ਰਭੁ ਅਪੁਨਾ ਸੰਤ ਸੰਗਿ ਮਿਲ ਰਹੀਐ। (੫੩੩)

—ਸਾਸਿ ਸਾਸਿ ਧਿਆਏ ਸੇ ਪ੍ਰਭੁ ਤਿਆਗਿ ਅਵਰ ਪਰੀਤਿ। (੪੦੫)

—ਸਾਸਿ ਸਾਸਿ ਨਾਨਕੁ ਆਰਾਧੇ ਆਠ ਪਹਰ ਗੁਣ ਗਾਵਾ। (੭੪੯)

—ਸਾਸਿ ਸਾਸਿ ਪ੍ਰਭੁ ਧਿਆਈਐ। ਹਰਿ ਮੰਗਲੁ ਨਾਨਕ ਗਾਈਐ। (੬੨੨)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਪ੍ਰਭੁ ਨੂੰ ਸਾਸਿ ਸਾਸਿ ਸਿਰਮਨੁ, ਧਿਆਉਣ ਤੇ ਅਰਾਧਣ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਸਾਸਿ ਸਾਸਿ ਦਾ ਅਰਥ ਹਰ ਸਮੇਂ ਮਨੀਏ ਤਾਂ ਇਦਾਂ ਕਰਨਾ ਮੁਮਕਿਨ ਨਹੀਂ। ਸਾਸਿ ਤਾਂ ਹਰ ਸਮੇਂ ਹੀ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਅਸੀਂ ਜਾਗਦੇ ਹੋਈਏ, ਸੁਤੇ ਹੋਈਏ, ਸੁਪਨ ਵਿਚ ਹੋਈਏ ਜਾਂ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋਈਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਧਿਆਣਾ ਜਾਂ ਅਰਾਧਨਾ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਪੈਕਟਿਕਲ ਨਹੀਂ। ਸਾਸਿ ਸਾਸਿ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਅਰਥ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਸ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰੀਏ ਜਾਂ ਉਸ ਉਪਰ ਧਿਆਨ ਲਗਾਈਏ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਹ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦੇਈਏ। ਸਾਹ ਅੰਦਰ ਜਾਏ ਤਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ, ਸਾਹ ਬਾਹਰ ਆਏ ਤਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ। ਇਹੀ ਵਿਧੀ ਬਹੁਤਿਆਂ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਣ ਹੈ। ਸਿਮਰਨ ਅਭਿਆਸੀ ਬਹੁਤਾ ਕਰਕੇ ਇਦਾਂ ਹੀ ਸਿਮਰਦੇ ਹਨ। ਬਲਕਿ ਕਈ ਸਾਹ ਦੇ ਅੰਦਰ ਲੈਣ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰੀ ਦੁਹਰਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਦਾਂ ਹੀ ਸਾਹ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਸਮੇਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮਸਲਨ ਸਾਹ ਅੰਦਰ ਜਾਏ ਤਾਂ ਫਿਰ “ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ” ਤੇ ਸਾਹ ਬਾਹਰ ਜਾਏ ਤਾਂ “ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ”। ਕਈ ਸਾਹ ਅੰਦਰ ਜਾਏ ਤਾਂ ਵਾਹਿ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਬਾਹਰ ਜਾਏ ਤਾਂ ਗੁਰੂ। ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਕੋਈ ਵੀ ਅਪਨਾਣ, ਉਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸਾਹ ਦੀ ਆਵਾਜਾਈ ਨਾਲ ਹੈ। ਪਰ ਕਈ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਦਾ ਅੰਗ ਸਮਝ ਕੇ ਨਕਾਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਗੁਰਮਤਿ ਨਹੀਂ।

ਗੁਰਮਤਿ ਹੈ ਕਹੀ ਗਈ ਗਲ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਨਾ, ਖੋਜਣਾ। ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪੰਨੇ ਉਪਰ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਵਿਚਾਰਨ ਦੀ ਹਦਾਇਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। “ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਸਚੁ ਨਾਉ ਵਡਿਆਈ ਵੀਚਾਰੁ”। ਇਦਾਂ ਹੀ ਅਖੀਰਲੇ ਪੰਨੇ ਉਪਰ

ਵੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। "ਬਾਲ ਵਿਚ ਤਿਨਿ ਵਸਤੁ
 ਪਈਓ ਸਤੁ ਸੰਤੋਖੁ ਵੀਚਾਰੇ"। ਅਸੀਂ ਹਰ ਕ੍ਰਿਆ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਲੋਅ ਵਿਚ ਗਹਿਰਾ
 ਵਿਚਾਰਨਾ ਹੈ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੇ ਇਛੁਕ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਖੋਜ
 ਕਰਨੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਹੁਕਮ ਹੈ "ਖੋਜਿ ਸਬਦਿ ਮਹਿ ਲੈ"। ਸਿਖੀ ਦਾ ਧੁਰਾ ਸਿਮਰਨ ਤੇ
 ਸੇਵਾ ਹੈ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਸਿਮਰਨ ਸਬੰਧੀ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਖੋਜ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਸਾਡਾ ਸਿਮਰਨ ਦਾ
 ਢੰਗ ਕੀ ਹੈ, ਇਹ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਕੁ ਵਿਗਿਆਨਕ ਹੈ ਤੇ ਤਰਕਸਰੀਤ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਲਾਭ
 ਕਿਦਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕੀ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਗਿਆਨਕ ਤੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਦੀ ਕਸੌਟੀ ਤੇ
 ਪਰਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਆਦਿ ? ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਿਮਰਨ ਦੇ ਬੇਅੰਤ ਲਾਭ ਦਸੇ
 ਗਏ ਹਨ। ਪਰ ਕੀ ਅਸੀਂ 'ਖੋਜ' ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਠੀਕ ਢੰਗ ਕੀ ਹੈ ?
 ਦੂਜੇ ਧਰਮਾਂ ਨੇ ਸਿਮਰਨ ਉਪਰ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਮੈਡੀਟੇਸ਼ਨ (MEDITATION)
 ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਬਹੁਤ ਖੋਜ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਭਾਰੀ ਲਿਟਰੇਚਰ ਛਾਪਿਆ ਹੈ, ਕਈ ਕਿਤਾਬਾਂ
 ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਕਈ ਰਸਾਲੇ ਸਿਰਫ ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਸਬੰਧਿਤ ਹਨ। ਕਈਆਂ
 ਨੇ ਤਾਂ ਬਾਇਓਫੀਡ-ਬੈਕ (BIOFEED BACK) ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਾਬਤ ਕਰ
 ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜਾਈ ਘੱਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਮਨ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ
 ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸਾਹ ਸਥਿਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਰੋਧ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਬਲਡ-ਪ੍ਰੈਸ਼ਰ ਠੀਕ
 ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਮਨ ਹੌਲਾ ਹੌਲਾ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਿਮਰਨ ਅਭਿਆਸੀ
 ਦੇ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਇਹ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਲਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ
 ਤੇ ਮਨ ਦੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਰਿਕਾਰਡ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਕੀ ਅਸੀਂ ਐਸਾ ਕੁਝ
 ਕੀਤਾ ਹੈ? ਕੀ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਐਸਾ ਕੋਈ ਰਸਾਲਾ ਜਾਂ ਕਿਤਾਬ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਸਿਰਫ
 ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਵਿਗਿਆਨ ਤੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰੇ ? ਮੈਨੂੰ
 ਦੁੱਖ ਨਾਲ ਲਿਖਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਿਮਰਨ ਸਬੰਧੀ, ਜਿਹੜਾ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਧੁਰਾ ਹੈ,
 ਕੋਈ 'ਖੋਜ' ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਨੂੰ ਛੁਪਾਉਣ ਲਈ ਅਸੀਂ ਸਿਮਰਨ
 ਸਬੰਧੀ ਵਿਗਿਆਨਕ ਗੱਲ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ। ਕਈਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ

ਪੜ੍ਹ ਲੈਣਾ ਹੀ ਸਿਮਰਨ ਸਮਝ ਲਿਆ ਹੈ। ਉਹੀ ਪਹੁੰਚ ਅਸੀਂ ਭਗਤ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਸ਼ਬਦਿ ਸਬੰਧੀ ਅਪਨਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਬਹੁਤੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ 'ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਦਾ ਸਾਰ ਸਿਫਤ—ਸਲਾਹ ਵਿਚ ਹੀ ਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਸਿਫਤ ਸਲਾਹ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਪ੍ਰਾਣ ਚਾੜਨ, ਟਿਕਾਣ ਅਤੇ ਉਤਾਰਨ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਦੀ ਲੋੜ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਗਈ।' ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸਿਫਤ ਸਲਾਹ ਕਰਨੀ ਹੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਸਚੇ ਨਾਉ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਉਪਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨਾ ਹੀ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਬਦਲ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਹ ਸਿਮਰਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੈ।

੨. ਸਾਸਿ ਸਾਸਿ ਸਿਮਰਨਾ :

ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਹੈ ਮਨ ਨੂੰ ਭਜਲ—ਦੋੜਨ ਤੋਂ ਹਟਾ ਕੇ ਇਕ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾਮ ਤੇ ਟਿਕਾਈ ਰੱਖਣਾ। ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਦੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ ਮਨ ਨੂੰ ਟਿਕਾਈ ਰੱਖਣ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਹਨ। ਸਿਆਣਿਆਂ ਨੇ ਮਨ ਨੂੰ ਟਿਕਾਣ ਦੀਆਂ ੧੦੮ ਵਿਧੀਆਂ ਦੱਸੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਹੜਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਦਾ ਜਾਣੂ ਤੇ ਅਭਿਆਸੀ ਹੈ ਉਸੇ ਨੂੰ ਹੀ 'ਸ੍ਰੀ ਸ੍ਰੀ ੧੦੮' ਦੇ ਖਿਤਾਬ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਅਜ ਕਲ੍ਹ ਇਹ ਸਿਰਫ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਪਦਵੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਪਦ—ਅਧਿਕਾਰੀ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਅਭਿਆਸੀ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ। ਦਸੀਆਂ ਗਈਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ ਦਾ ਸਬੰਧ ਸਵਾਸਾਂ ਨਾਲ ਹੈ। ਕਿਉਂ ?

੧) ਸਵਾਸਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਾਣ ਸ਼ਕਤੀ ਵੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਸਿਰਫ ਹਵਾ ਤੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜੀਉਂਦਾ। ਹਵਾ ਤਾਂ ਮੁਰਦੇ ਦੇ ਇਰਦ—ਗਿਰਦ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਲਿਜਾਣ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਾਣ ਸ਼ਕਤੀ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਇਸ ਲਈ ਸਵਾਸਾਂ ਤੇ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਣ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਪਛਾਣ ਵੀ ਆਣ ਲਗਦੀ ਹੈ।

੨) ਪਵਿੱਤਰ ਨਾਮ ਵਾਹਿਗੁਰੂ, ੧ੳ, ਆਦਿ ਦੇ ਸਵਾਸਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਨਾਲ, ਪ੍ਰਾਣ ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਹਵਾ ਅਲੱਗ ਅਲੱਗ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣ ਲਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਾਮ ਸਵਾਸ ਤੇ ਚੋਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਣ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਹਵਾ ਨਾਲੋਂ ਨਿਖੇਣ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ

ਪ੍ਰਾਣ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਪਛਾਣ ਦੇ ਬਾਅਦ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਇਹਦਾ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਕੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਲਾਭ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਹਵਾਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪ ਕਈ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ।

੩) ਮਨ ਅੰਦਰ ਉਠਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਖਬਰ ਸਵਾਸ ਨੂੰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰਭਾਉ ਸਵਾਸ ਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਆਮ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮਨ ਵਿਚ ਕਰੋਧ ਜਾਂ ਕਾਮ ਜਾਗਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਵਾਸ ਦੀ ਗਤੀ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਉ ਸਵਾਸ ਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਵਾਸ ਆਪਣਾ ਰੀਧਮ (RYTHAM) ਗੁਆ ਬੈਠਦਾ ਹੈ। ਸਾਸਿ-ਸਾਸਿ ਸਿਰਮਨ ਅਭਿਆਸੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਉਠਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਖਬਰ ਤੁਰੰਤ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਵਾਸਾਂ ਨੂੰ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰਕੇ ਉਠਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਆਮ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਗੁੱਸੇ ਵੇਲੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਸ਼ਾਂਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਾਹ ਲੈਣ ਨਾਲ ਗੁੱਸਾ ਹਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਾਪਾਨ ਵਿਚ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਗੁੱਸਾ ਰੋਕਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸਾਹ ਹੌਲੀ ਲੈਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਯਾਕੀ ਕਿ ਸਾਸਿ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਨਾਲ ਮਨ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਆਪ ਮਰਨ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਸਾਸਿ ਸਾਸਿ ਸਿਮਰੇ, ਜਿਸ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਮੁਕਤੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਸਿ ਸਾਸਿ ਧਿਆਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਸਿ ਸਾਸਿ ਧਿਆਉ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਮਨ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਦੂਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ—

—ਸਾਸਿ ਸਾਸਿ ਸਿਮਰਤ ਰਹਹਿ ਨਾਨਕ ਦਰਸ ਆਧਾਰ। (੨੫੭)

—ਜਾ ਕੀ ਸਰਣਿ ਪਇਆ ਗਤਿ ਪਾਈਐ। ਸਾਸਿ ਸਾਸਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਧਿਆਈਐ। (੧੦੬)

—ਸਾਸਿ ਸਾਸਿ ਸਿਮਰਹੁ ਗੋਬਿੰਦ। ਮਨ ਅੰਤਰ ਕੀ ਉਤਰੈ ਚਿੰਦ। (੨੬੫)

੪) ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਮਾਤਾ ਦੇ ਗਰਭ ਵਿਚ ਸਾਸਿ ਸਾਸਿ ਉਸ ਹਰੀ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਗਰਭ ਦੀ ਅਗਨੀ ਉਸ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਾ ਸਕਦੀ—

—ਸਾਸਿ ਸਾਸਿ ਸਿਮਰੰਤਿ ਨਾਨਕ ਮਹਾ ਅਗਨਿ ਨ ਬਿਨਾਸਨੰ । (੭੦੬)

ਹੈਰਾਨੀ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਮਾਤ ਗਰਭ ਵਿਚ ਤਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਸਾਸਿ ਸਾਸਿ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਸਿ ਸਾਸਿ (ਸਵਾਸਾਂ ਰਾਹੀਂ) ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਗੁਰਮਤਿ ਨਹੀਂ।

੫) ਅੱਜ ਤੋਂ ੫੦੦ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਸਾਡੇ ਸਰੀਰ ਅੰਦਰ ਖੂਨ ਦੌਰਾ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਦਬਾਉ ਹੈ। ਖੂਨ ਦੇ ਦਬਾਉ ਵਿਚ ਬਦਲਾਹਟ ਆਣ ਨਾਲ ਕਈ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਚਿਬੜ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਸਰੀਰ ਅੰਦਰ ਖੂਨ ਦੇ ਦੌਰੇ ਦਾ ਚਾਰਟ ਬਣਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਦਸ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਕਿਥੇ ਖੂਨ ਦਾ ਦਬਾਉ ਘਟ ਜਾਂ ਵੱਧ ਹੈ। ਇਹਦੀ ਹੀ ਸਾਡੇ ਸਰੀਰ ਅੰਦਰ ਸਾਸਿ ਦਾ ਦਬਾਉ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਿਮਰਨ ਅਭਿਆਸੀ ਨੂੰ ਤਾਂ ਹੈ ਪਰ ਵਿਗਿਆਨ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਪਾਸੇ ਖੋਜ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ ਛੇਤੀ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਸਾਸਿ ਦੇ ਦਬਾਉ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਦਾ ਪਤਾ ਚਲੇਗਾ ਅਤੇ ਸਾਸਿ ਦੇ ਕੰਟਰੋਲ ਰਾਹੀਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਦਾ ਨਿਵਾਰਨ ਹੋਏਗਾ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਬੜੀ 'ਖੋਜ' ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ।

੬) ਸਾਡੀ ਆਤਮਾ ਤੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਸਬੰਧ ਸਾਸਿ ਨਾਲ ਹੈ। ਸਾਹ ਚਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਹੀ ਸਰੀਰ ਵੀ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਸਾਹ ਬੰਦ ਹੋਣ ਨਾਲ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਸਬੰਧ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਮੁਰਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਾੜ ਜਾਂ ਦੱਬਾ ਆਉਂਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਸਾਸਿ ਦਾ ਪੁਲ ਲੰਘ ਕੇ ਹੀ ਕੋਈ ਆਤਮਾ ਤਕ ਤੇ ਫਿਰ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਤੱਕ ਅਪੜ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਾਸਿ ਬਾਹਰ ਜਗਤ ਨਾਲ ਤੇ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਜੋੜਦੇ ਹਨ।

੭) ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਚਲਣ ਲਈ ਸਵਾਸ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਭਜ-ਦੌੜ ਧੀਮੀ ਹੋ ਜਾਏ ਤਾਂ ਸਾਹ ਦੀ ਗਤੀ ਵੀ ਧੀਮੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮਨ ਨਿਰਵਿਚਾਰ ਹੋ ਜਾਏ ਤਾਂ ਸਾਹ ਦੀ ਗਤੀ ਵੀ ਨਾਮ-ਮਾਤਰ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਿਮਰਨ ਅਭਿਆਸੀਆਂ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਸਮਤਾ (BALANCE) ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਸਿ ਦੀ ਗਤੀ ਵੀ ਸਮਤਾ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਾਹ ਨਾ

ਅੰਦਰ ਜਾਂਦਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਨਾ ਬਾਹਰ ਜਾਂਦਾ । ਇਕ ਠਹਿਰਾਉ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਸਾਹ ਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਆਮ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਇਕ ਮਿੰਟ ਵਿਚ ੨੦-੨੨ ਵਾਰੀ ਸਾਹ ਅੰਦਰ-ਬਾਹਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਪਰ ਸਿਮਰਨ ਅਭਿਆਸੀ ਦੀ ਇਹ ਗਤੀ ਇਕ ਮਿੰਟ ਵਿਚ ਇਕ ਵਾਰੀ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਯਾਨੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਗਤੀ ਕਰੀਬਨ ਕਰੀਬਨ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਪ੍ਰਭੂ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਸਿ ਸਾਸਿ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨਾ ਮਨ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇਕ ਵਿਧੀ ਹੈ।

੮) ਇਦਾਂ ਦੀ ਹੀ ਇਕ ਵਿਧੀ ਹੈ ਵੱਖ ਵੱਖ ਨਾਸਿਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਵਾਸ ਲੈਣਾ ਤੇ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨਾ। ਖੱਬੀ ਨਾਸਿਕਾ ਨੂੰ ਇੜਾ ਜਾਂ ਚੰਦਰਮਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਸੱਜੀ ਨੂੰ ਪਿੰਗਲਾ ਜਾਂ ਸੂਰਜ ਤੇ ਵਿਚਕਾਰਲੀ (ਅਦ੍ਰਿਸ਼) ਨੂੰ ਸੁਸ਼ਮਾ ਵੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ੁਕਲ-ਪਕਸ਼ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਚੰਨ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਪੂਰਨਮਾਸੀ ਵੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸੂਰਜ-ਉਦੇ ਸਮੇਂ ਨੌਂ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਸਾਹ ਪਹਿਲਾਂ ਖੱਬੀ ਨਾਸਿਕਾ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਛੇ ਦਿਨ ਸੱਜੀ ਨਾਸਿਕਾ ਤੋਂ। ਇਦਾਂ ਹੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ-ਪਕਸ਼ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਚੰਨ ਘੱਟਦਾ ਘਟਦਾ ਮਸਿਆ ਦੀ ਕਾਲੀ ਰਾਤ ਤੱਕ ਅਪੜਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸੂਰਜ ਉਦੇ ਸਮੇਂ ਨੌਂ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਸਾਹ ਪਹਿਲਾਂ ਸੱਜੀ ਨਾਸਿਕਾ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ੬ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਖੱਬੀ ਤੋਂ। ਫਿਰ ਸਾਹ ਘੰਟੇ ਘੰਟੇ ਬਾਅਦ ਇਕ ਨਾਸਿਕਾ ਤੋਂ ਹਟ ਕੇ ਦੂਸਰੀ ਨਾਸਿਕਾ ਵਲੋਂ ਚੱਲਣ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਯਾਨੀ ਹਰ ਘੰਟੇ ਬਾਅਦ ਸਾਹ ਚੰਦਰਾ ਨਾਸਿਕਾ (ਖੱਬੀ) ਤੋਂ ਸੂਰ ਨਾਸਿਕਾ (ਸੱਜੀ) ਵਿਚ ਬਦਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਦਾਂ ਕਿਉਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ? ਕੀ ਇਸ ਪਿਛੇ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਕੁਝ ਨੀਯਮ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਇਹ ਸਭ ਐਵੇਂ ਹੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜੇ ਇਸ ਪਿੱਛੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸੂਝ ਕੰਮ ਰਕਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਹਰ ਸਿੱਖ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਖੋਜ ਕਰੇ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਸਬੰਧੀ ਵਿਗਿਆਨ ਨੂੰ ਸਮਝੇ ?

ਇਹ ਵੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡਾ ਸਾਹ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ

ਹੈ ਅਤੇ ਕੁਝ ਕੁ ਪਲਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਹਰ ਅੰਸ਼ (ਪ੍ਰਿਥਵੀ, ਅਗਨੀ, ਜਲ, ਵਾਯੂ, ਆਕਾਸ਼) ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਜਾਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ—੨੦ ਪਲਾਂ ਲਈ ਹਵਾ, ੩੦ ਪਲਾਂ ਲਈ ਅਗਨੀ, ੪੦ ਪਲਾਂ ਲਈ ਪਾਣੀ ਤੇ ੫੦ ਪਲਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰਿਥਵੀ। ਇਹੀ ਕਾਰਣ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਤੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਸਿ ਪਲ-ਪਲ ਸਾਡੀ ਇਸ ਲੋੜ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਸਿ ਸਾਸਿ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪੰਜਾਂ ਤੱਤਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ, ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਸਬੰਧੀ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

ਇਹ ਵੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮਨ ਦੀ ਗਤੀ ਨਾਭੀ ਦੇ ਥੱਲੇ ਵੱਲ ਜਾਏ ਤਾਂ ਵਾਸਨਾਵਾਂ ਸਕ੍ਰੀਆ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਉਪਰ ਵੱਲ ਜਾਏ ਤਾਂ ਮਨ ਨਿਰਮਲ ਤੇ ਵਾਸਨਾ ਰਹਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਿਮਰਨ ਅਭਿਆਸੀ ਨੂੰ ਸਾਸਿ ਸਾਸਿ ਨਾਮ ਸਿਰਮਨ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਧਿਆਨ ਨੂੰ ਨਾਭੀ ਦੇ ਉਪਰਲੇ ਭਾਗ ਤੇ ਟਿਕਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਸਾਹ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਲੈਣ (ਪੂਰਕ), ਅੰਦਰ ਰੋਕਣ (ਕੁੰਭਕ) ਤੇ ਬਾਹਰ ਛੱਡਣ (ਰੇਚਕ) ਦੀ ਇਕ ਖਾਸ ਵਿਧੀ ਹੈ। ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ੧-੨-੪ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਨਾਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ—ਜੇ ਸਾਹ ਅੰਦਰ ਲੈਣ ਸਮੇਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ੧੦ ਵਾਰੀ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਅੰਦਰ ਰੋਕਣ ਸਮੇਂ ੨੦ ਵਾਰੀ ਤੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਸਮੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ੪੦ ਵਾਰੀ ਕਹਿਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਣ ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਹ ਅੰਦਰ ਰੋਕਣ ਨਾਲ ਚੰਗੀ ਹਵਾ (ਆਕਸੀਜਨ) ਹੋਲੋਂ ਹੋਲੋਂ ਰਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਲਈ ਹੋਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਾ ਲਾਉਣ ਨਾਲ ਗੰਦੀ ਹਵਾ (ਕਾਰਬਨ ਡਾਇਆ ਓਕਸਾਈਡ) ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਤੇ ਮਨ ਨਿਰਮਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਦਾਂ ਮਨ ਤਾਂ ਕਾਬੂ ਆਉਂਦਾ ਹੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਦੇ ਵੀ ਕਈ ਰੋਗ ਮਿਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੰਬਾ ਸਾਹ ਅੰਦਰ ਲੈਣ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅੰਦਰ ਰੋਕਣ ਨਾਲ ਮਨ ਸ਼ਾਂਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਰੋਕਣ ਨਾਲ ਪੇਟ ਦੀਆਂ

ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਦਾਂ ਹੀ ਖੱਬੀ ਨਾਸਿਕਾ ਤੋਂ ਸਾਹ ਲੈਣ ਨਾਲ ਗਰਮੀ ਸ਼ਾਂਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਵਾਯੂ ਤੇ ਕਫ ਕਾਰਣ ਰੋਗ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਇਦਾਂ ਹੀ ਸੱਜੀ ਨਾਸਿਕਾ ਰਾਹੀਂ ਸਾਹ ਲੈਣ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਗਰਮੀ ਆਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਪਿਤ ਦੇ ਰੋਗ ਦੂਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਭਗਤ ਜੀ ਸੋਲਾਂ ਵਾਰੀ, ਓਮ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਕੇ ਸਾਹ ਬਾਹਰ ਕੱਢਦੇ ਹਨ। ਯਾਨੀ ਉਹ ਸਾਹ ਅੰਦਰ ਲੈਣ ਲਈ ਚਾਰ ਵਾਰੀ ਓਮ ਜਪਦੇ ਸਨ, ਅੰਦਰ ਰੋਕਣ ਵਾਰੀ ਅੱਠ ਵਾਰੀ ਤੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਵਾਰੀ, ਸੋਲਾਂ ਵਾਰੀ। ਆਪ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਮਨ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹੋ ਗਿਆ, ਅਚਲ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਘੜਿਆ ਗਿਆ। ਕਿਉਂ ਕਿ ਸਾਸਿ ਦਾ ਸਬੰਧ ਮਨ ਨਾਲ ਹੈ ਤੇ ਮਨ ਦਾ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ, ਇਸ ਲਈ ਸਾਸਿ ਸਾਸਿ ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਮਨ ਵਿਚਾਰ ਰਹਿਤ ਹੋ ਕੇ ਨਿਰਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਇਦਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ—

—ਇੜਾ ਪਿੰਗਲਾ ਅਉਰ ਸੁਖਮਨਾ ਪਉਨੈ ਬੰਧਿ ਰਹਾਉਗੇ।

ਚੰਦ ਸੁਰਦ ਦਇ ਸਮ ਕਰਿ ਰਾਖਉ ਬ੍ਰਹਮ ਜੋਤਿ ਮਿਲਿ ਜਾਉਗੇ। (੬੭੩)

ਇਦਾਂ ਹੀ ਭਗਤ ਬੈਠੀ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :

—ਇੜਾ ਪਿੰਗਲਾ ਅਉਰ ਸੁਖਮਨਾ ਤੀਨਿ ਬਸਹਿ ਇਕ ਠਾਈ।

ਬੈਠੀ ਸੰਗਮੁ ਤਹ ਪਿਰਾਗੁ ਮਨੁ ਮਜਨੁ ਕਰੇ ਤਿਥਾਈ। (੬੭੪)

ਜੇ ਭਗਤ ਜੈਦੇਉ, ਬੈਠੀ ਤੇ ਨਾਮ ਦੇਵ 'ਇੜਾ ਪਿੰਗਲਾ' ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਇਹੀ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦਿਕੱਤ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਇੜਾ ਪਿੰਗਲਾ ਦੇ ਸਿੱਧੇ ਤੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਅਰਥ ਅਪਨਾਉਣ ਵਿਚ ਕਠਿਨਾਈ ਕਿਉਂ ਹੈ ? ਸਪਸ਼ਟ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਸੀਂ ਕਿਉਂ ਅਸਿੱਧੇ ਤੇ ਘੁਮਾ ਫਿਰਾ ਕੇ ਅਰਥ ਕੱਢਦੇ ਹਾਂ ?

ਭਗਤ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਸਿਮਰਨ ਵਿਧੀ ਰਾਹੀਂ ਮੈਂ ਪ੍ਰਭੂ (ਆਦਿ) ਦੇ ਆਦਿ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਸਿਮਰਿਆ। 'ਆਦਿ ਗੁਣ' ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਬੀਜ ਗੁਣ ਉਹ ਗੁਣ

ਜਿਹੜਾ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੀ, ਉਹ ਗੁਣ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਗੁਣ ਉਪਜੇ ਹਨ। ਉਹ ਬੀਜ ਗੁਣ (ਜਿਸ ਨੂੰ ਬੀਜ ਮੰਤਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ) ਹੈ ਓਮ, ਓਅੰਕਾਰ ਜਾਂ ਇਕ-ਓਅੰਕਾਰ। ਪਰ ਸਾਡੇ ਵਿਦਵਾਨ 'ਆਦਿ ਗੁਣ ਆਦਿ' ਦਾ ਅਰਥ ਕਰਨ ਸਮੇਂ 'ਆਦਿ' ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਕਰਕੇ ਦਰਸਾਏ ਹਨ ਅਤੇ 'ਗੁਣ ਆਦਿ' ਨੂੰ 'ਗੁਣ ਆਦਿਕ' ਯਾਨੀ ਪਹਿਲੇ ਆਦਿ ਦਾ ਅਰਥ 'ਪਹਿਲਾਂ' ਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਦੂਸਰੇ ਆਦਿ ਦਾ ਅਰਥ 'ਵਗੈਰਾ' (ETC) ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਤਰਕ-ਸੰਗਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। 'ਗੁਣ ਆਦਿ' ਤੋਂ ਭਾਵ ਬੀਜ ਮੰਤਰ ਹੀ ਹੈ।

ਭਗਤ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਰਾਹੀਂ ਬੀਜ ਮੰਤਰ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ—

- ੧) ਮੇਰਾ ਮਨ ਬਲਵਾਨ, ਅਚਲ ਤੇ ਸੁਖੜ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ (ਅਬਲ ਬਲੁ ਤੋੜਿਆ, ਅਚਲ ਚਲੁ ਬਪਿਆ, ਅਘੜੁ ਘੜਿਆ)
- ੨) ਮੇਰੀ ਦੁਬਿਧਾ ਮਿੱਟ ਗਈ ਹੈ। (ਤੇਰੀ ਦੁਬਿਧਾ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਸੰਮਾਨਿਆ)
- ੩) ਮੈਂ ਪ੍ਰਭੂ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹਾਂ : (ਸਲਲ ਕਉ ਸਲਲਿ ਸੰਮਾਨਿ ਆਇਆ)

੪. ਮਨ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣਾ :

(ਉ) ਅਬਲ ਬਲੁ ਤੋੜਿਆ: 'ਭਗਤੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਨੁੱਖ ਬਲ ਰਹਿਤ (ਅਬਲ) ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਾਮ, ਕਰੋਧ ਆਦਿ ਪੰਜ ਵਿਕਾਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮਾਲਕ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਅਸਲੀ ਮਾਲਕ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਇਦਾਂ ਸਮਝੋ। ਜੇ ਕੋਈ ਮਾਲਕ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਆਪਣਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਨ ਦੇਖੇ ਤਾਂ ਨੌਕਰ ਹੀ ਮਾਲਕ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮਾਲਕਾਂ ਵਾਲਾ ਵਰਤਾਵਾ ਹੀ ਕਰਨ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਲੰਬੀ ਗੈਰ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦੇ ਬਾਅਦ ਮਾਲਕ ਆ ਕੇ ਆਪਣਾ ਹੁਕਮ ਚਲਾਉਣਾ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਨੌਕਰ ਉਸ ਦੀ ਨਹੀਂ ਸੁਣਦੇ, ਗ੍ਰਾਹਕ ਵੀ ਅਣਪਛਾਤੇ ਅਸਲੀ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਮਾਲਕ ਮੰਨਣ ਵਿਚ ਹਿਚਕਿਚਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਜਨਮ ਜਨਮਾਂਤਰਾਂ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਮਾਲਕੀਅਤ

ਜਮਾਣਾ ਭੁਲ ਗਏ ਹਾਂ। ਮਨ ਹੀ ਸਾਡਾ ਮਾਲਕ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮਨ ਵਿਚ ਕਾਮ ਵਾਸਨਾ ਜਾਂ ਕਰੋਧ ਉੱਠਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਸਰੀਰ ਆਪੇ ਹੀ ਮਨ ਮਗਰ ਤੁਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਕਾਮ-ਕਰੋਧ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਸਾਡੇ ਵਸ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ (ਮਨ ਅਸਾਧੂ ਸਾਧੈ ਜਨੁ ਕੋਇ) ਅਸੀਂ ਪੰਜ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਗੁਲਾਮ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ, ਅਸੀਂ ਅਬਲ ਹਾਂ। ਪਰ ਸਿਮਰਨ ਰਾਹੀਂ ਜਦੋਂ ਸਾਡੀ ਅੰਦਰਲੀ ਸ਼ਕਤੀ ਜਾਗਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਆਪੇ ਹੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੁੰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਦਾਂ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਮਨ ਤੇ ਸਾਡਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਬਲ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਬਲਵਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ।

(ਅ) ਅਚਲ ਚਲੁ ਥਪਿਆ : ਫੁਦਕਦੇ ਰਹਿਣਾ ਮਨ ਦਾ ਸੁਭਾਉ ਹੈ। ਸਿਆਣਿਆਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਬਾਂਦਰ ਆਖਿਆ ਹੈ। ਜਿਦਾਂ ਬਾਂਦਰ ਟਿਕ ਕੇ ਨਹੀਂ ਬੈਠ ਸਕਦਾ, ਇਦਾਂ ਹੀ ਮਨ ਵੀ ਟਿਕ ਕੇ ਨਹੀਂ ਬੈਠ ਸਕਦਾ। ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨ ੧੦-੧੨ ਸੈਕਿੰਡ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਹੀਂ ਰੁਕ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਦੀ ਭਜਣ ਦੀ ਸਪੀਡ ਐਨੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਇਕ ਪਲ ਵਿਚ ਵੀ ਕਈ ਵਿਚਾਰ ਅਪਨਾ-ਛਡ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ—

—ਇਹੁ ਮਨੁ ਚੰਚਲੁ ਵਸਿ ਨ ਆਵੈ। ਦੁਬਿਧਾ ਲਾਗੈ ਦਹਦਿਸਿ ਧਾਵੈ। (੧੨੭)

—ਮਨ ਰੇ ਥਿਰੁ ਰਹੁ ਮਤੁ ਕਤ ਜਾਹੀ ਜੀਉ। (੫੯੮)

—ਮਾਈ ਮਨੁ ਮੇਰੇ ਬਸਿ ਨਾਇ। ਨਿਸਿ ਬਾਸੁਰ ਬਿਖਿਅਨ ਕਉ ਧਾਵਤੁ
ਕਿਹੁ ਬਿਧਿ ਰੋਕਉ ਤਾਹਿ। (੬੩੨)

—ਇਹੁ ਮਨੁਆ ਖਿਨੁ ਖਿਨੁ ਉਤਿ ਪਇਆਲ। (੧੩੪੪)

—ਚੰਚਲੁ ਮਨੁ ਦਹਦਿਸਿ ਕਉ ਧਾਵਤੁ ਅਚਲੁ ਜਾਹਿ ਠਹਰਾਨੇ।

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਇਹੁ ਬਿਧਿ ਕੇ ਜੋ ਨਹੁ ਮੁਕਤਿ ਤਾਹਿ ਤੁਮ ਮਾਨੇ। (੬੮੫)

ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਸ ਨੇ ਮਨ ਦੀ ਗਤੀ ਰੋਕ ਲਈ, ਉਹ ਮੁਤਕ ਹੋ ਗਿਆ।

(ੲ) ਅਘੜੁ ਘੜਿਆ : ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਆਤਮਾ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦੇ

ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਸਰੀਰ ਤੇ ਮਨ ਨੇ ਘੇਰਾ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਸਰੀਰ ਤੇ ਮਨ
 ਰਾਹੀਂ ਸਨਮੋਹਿਤ ਹੋਏ ਹੋਏ ਹਾਂ। ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਸਲੇ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਜਿਉਂ
 ਜਿਉਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਿਮਰਨ ਰਾਹੀਂ ਅਸੀਂ ਤਰਾਸ਼ਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਰੀਰ
 ਤੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਪਰਤਾਂ ਉਡਾਰਨੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ
 ਘੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅੰਦਰ ਛੁਪੀ ਆਤਮਾ ਦੀ ਸੂਰਤ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ
 ਕੋਈ ਕਲਾਕਾਰ ਘੜਕੇ ਮੂਰਤੀ ਤਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਸ
 ਕਲਾਕਾਰ ਨੇ ਸੁੰਦਰ ਮੂਰਤ ਬਣਾਈ। ਗਹਿਰੇ ਵਿਚ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਠੀਕ ਨਹੀਂ। ਮੂਰਤ
 ਪੱਧਰ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਲੁਕੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਕਲਾਕਾਰ ਸਿਰਫ ਫਾਲਤੂ ਪਥਰ ਛਿਲ ਦਿੰਦਾ
 ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਦਰ ਛੁਪੀ ਮੂਰਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਪਥਰ ਵਿਚ ਮੂਰਤ ਨ ਹੋਏ ਤਾਂ
 ਕਲਾਕਾਰ ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਦਾਂ ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੂਰਤ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਹੀ। ਉਹ ਸਿਰਫ
 ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਦਾਂ ਹੀ ਆਤਮਕ ਜੋਤ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ
 ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਸਿਰਫ ਸਿਮਰਨ ਰਾਹੀਂ ਮਨ ਨੂੰ ਘੜਣ ਬਾਦ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ
 ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ "ਮਨ ਤੂੰ ਜੋਤਿ ਸਰੂਪੁ ਹੈ ਆਪਣਾ ਮੂਲੁ
 ਪਛਾਣੁ"।

੫ ਤੇਰੀ ਦੁਬਿਧਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਸੰਮਾਨਿਆ

ਰੱਬ ਨੇ ਲੁਕਣ-ਮੀਟੀ ਵਾਲੀ ਇਕ ਲੀਲਾ ਰਚਾਈ
 ਹੈ। ਅਸੀਂ ਰੱਬ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਹੀ ਹਾਂ, ਆਤਮਾ ਪ੍ਰੇਮ-ਆਤਮਾ ਦਾ ਰੂਪ ਹੀ ਹੈ। ਪਰ ਪ੍ਰਭੂ
 ਨੇ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਮੈ-ਤ੍ਵ, ਮੇਰੀ-ਤੇਰੀ ਦਾ ਭਾਉ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ
 ਲੁਕਾਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਖੇਡ ਦਾ ਅੰਤ ਹੈ ਸਾਡਾ ਲੁਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਲਭਣਾ, ਆਪਣੇ ਅਸਲੀ
 ਰੂਪ ਨੂੰ ਪਛਾਣਣਾ। ਇਸ ਮੇਰੀ-ਤੇਰੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਹੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਦੁਬਿਧਾ ਕਿਹਾ
 ਗਿਆ—

—ਦੇ (ਦੁ) ਭਾਵ (ਬਿਧਾ)। ਮੈ ਭਾਵ ਨੂੰ ਹਉਮੈ ਵੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਵਿਦਾ
 ਹੋਣ ਨਾਲ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਅਸਲੀ ਘਰ, ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਘਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਭੂ

ਵਿਚ ਲੀਨਤਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਪ੍ਰਭ ਦੀ ਪਛਾਣ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਸਦੀ ਹੈ—

—ਹਉਮੈ ਜਾਇ ਬਬਦਿ ਘਰੁ ਲਹੀਐ। (੬੦੮)

—ਹਉਮੈ ਜਾਈ ਤਾ ਕੰਤ ਸਮਾਈ। ਤਉ ਕਾਮਣਿ ਪਿਆਰੇ ਨਵਨਿਧਿ ਪਾਈ। (੭੫੦)

—ਹਉਮੈ ਜਾਇ ਤ ਏਕੋ ਬੁਝੈ ਸੋ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਹਜਿ ਸਮਾਇਦਾ। (੧੦੭੬)

ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਭਾਵਨਾ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਤੂੰ—ਭਾਵਨਾ ਵੀ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਉਦੋਂ ਤਕ ਹੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤਕ ਤੂੰ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਫਿਰ ਤੂੰ ਹੀ ਤੂੰ ਹੈ। ਇਸੇ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਇਦਾਂ ਬਿਆਂਨਦੇ ਹਨ—

—ਜਬ ਹਮ ਹੋਤੇ ਤਬ ਤੂ ਨਾਹੀ ਅਬ ਤੁਹੀ ਮੈ ਨਹੀ। (੬੫੦)

ਜਦੋਂ ਤੂੰ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਸਭ ਵਿਚ ਤੂੰ ਹੀ ਦਿਸਦਾ ਹੈ। ਉਦੋਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਸਮਾਨ (ਮੇਮਾਨਿਆ) ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਦੋਂ ਕੋਈ ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ, ਕੋਈ ਵੈਰੀ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ, ਕੋਈ ਬਿਗਾਨਾ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ। ਇਦਾਂ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ—

—ਬਿਸਰਿ ਗਈ ਸਭ ਤਾਤਿ ਪਰਾਈ। ਜਬ ਤੇ ਸਾਧ ਸੰਗਤਿ ਮੋਹਿ ਪਾਈ। (੧੨੬੬)

—ਨਾ ਕੋ ਬੈਰੀ ਨਹੀਂ ਬਿਗਾਨਾ ਸਗਲ ਸੰਗ ਹਮ ਕਉ ਬਨਿ ਆਈ। (੧੨੬੬)

—ਸਭ ਮਹਿ ਰਵਿ ਰਹਿਆ ਪ੍ਰਭ ਏਕੈ ਪੇਖਿ ਪੇਖਿ ਨਾਨਕ ਬਿਗਸਾਈ। (੧੨੬੬)

੬. ਸਲਲ ਕਉ ਸਲਲਿ ਸੰਮਾਨਿ ਆਇਆ।

ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭ ਦੀ ਝਲਕ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਗਾਇਬ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਕਈ ਵਾਰੀ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਦੁਬਾਰਾ ਝਲਕ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਫਿਰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਫਿਰ ਗਾਇਬ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਲੁਕੇ-ਮਿਟੀ ਚਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਣ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜੇ ਹਉਮੈ ਸੂਖਮ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਾਕੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਬਹੁਤੀ ਚਲੀ ਗਈ ਹੈ ਪਰ ਪੂਰੀ ਤਰਾਂ ਵਿਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਝਲਕ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਸਿਮਰਨ ਅਭਿਆਸੀ ਨੇ ਪ੍ਰਭ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਪਾ ਲਿਆ ਹੈ ਪਰ

ਅਜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨੇੜਿਓਂ ਜਾਣਿਆ ਨਹੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਹੈ ਪਰ ਪਛਾਣਿਆ ਨਹੀ, ਉਸ ਦੀ ਨੇੜਤਾ ਹੈ ਪਰ ਇਕ-ਮਿਕਤਾ ਨਹੀ। ਇਦਾਂ ਹੈ ਜਿਦਾਂ ਅਗਿਆਨ ਦੀ ਬਦਲੀ ਹਟੇ ਤੇ ਇਕ ਖਿਨ ਲਈ ਗਿਆਨ ਰੂਪੀ ਸੂਰਜ ਦੀ ਕਿਰਣ ਦੀ ਝਲਕ ਮਿਲੇ। ਇਹ ਕਿਰਣ ਬੜੀ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਮਨ ਦਾ ਗੁੱਸਾ, ਗਰਮੀ ਤੇ ਮਲੀਨਤਾ ਸਭ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਬੋੜੀ ਦੇਰ ਲਈ ਸੰਸਾਰ ਭੁਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਝਲਕ ਐਨੀ ਅਨੰਦਮਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਬਾਰ ਬਾਰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨ ਨੂੰ ਜੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਝਲਕ ਦੀ ਯਾਦ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਅਭਿਆਸ ਬਾਅਦ ਇਹ ਝਲਕ ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ ਆਣ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਹ ਟਿਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਤੇ ਭਗਤ ਆਮਣੇ-ਸਾਮੁਣੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਅਜੇ ਵੀ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਇਕ ਵਾਲ ਜਿੰਨੀ ਵਿਥ ਬੜੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਭਗਤ ਪ੍ਰਭੂ ਸਰੂਪ ਹੀ ਹੈ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਅਲਗ ਹੈ। ਬੜੀ ਅਨੰਦਮਈ ਅਵਸਥਾ ਹੈ। ਕਈ ਧਰਮ-ਗੁਰੂ ਇਸ "ਚਰਨ ਕਮਲ ਕੀ ਮਉਜ ਮਹਿ" ਧਿਆਨ ਜਮਾਈ ਰਖਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਵਿਚ ਵਲੀਨ ਨਹੀ ਹੁੰਦੇ। ਇਸ ਕਾਰਣ ਉਹ ਜਦੋਂ ਵੀ ਚਾਹੁਣ ਸਰੀਰ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਕੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਆ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਚੌਰਾਸੀ ਦੇ ਬੰਧਨ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੂਨ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਨਹੀ। ਆਪ ਆਪਣੀ ਇਛਾ ਨਾਲ, ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਰਾਹੇ ਪਾਉਣ ਲਈ, ਅਨੰਦ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦਰਸਣਾਉਣ ਲਈ, ਜਨਮ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਲੀ ਸਟੇਜ ਹੈ, ਪ੍ਰਭੂ ਵਿਚ ਲਿਵਲੀਨ ਹੋ ਜਾਣਾ, ਆਪਣੀ ਸੁਖਮ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਮਿਟਾ ਦੇਣਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨ ਜਾਂ ਹਉਮੈ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਜਨਮ-ਮਰਣ ਦੇ ਗੇੜੇ ਤੋਂ ਪਾਰ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਮਨ ਕਰਕੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਆਤਮਾ ਤਾਂ ਨ ਮਰਦੀ ਹੈ ਨ ਜਮਦੀ ਹੈ, ਨ ਆਂਦੀ ਹੈ ਨ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮਨ ਨਹੀ ਤਾਂ ਆਣ-ਜਾਣਾ ਕਿਸ ਦਾ ਤੇ ਕਿਥੇ। ਇਸ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਬੁੰਦ ਦਾ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਵਲੀਨ ਹੋ ਜਾਣਾ, ਜਲ (ਸਲਲ) ਦਾ ਜਲ ਵਿਚ ਰਲ ਜਾਣਾ, ਆਤਮਾ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਅਭੇਦ ਹੋ ਜਾਣਾ। ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਰਲ ਜਾਣ ਬਾਅਦ ਕੋਈ ਨਹੀ

ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਕਿ ਬੁੰਦ ਨੂੰ ਕੀ ਹੋਇਆ ਤੇ ਕਿਦਾਂ ਹੋਇਆ ਕਿਉਂ ਕਿ ਜਾਨਣ ਤੇ ਕਹਿਣ ਵਾਲਾ ਬਚਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ—

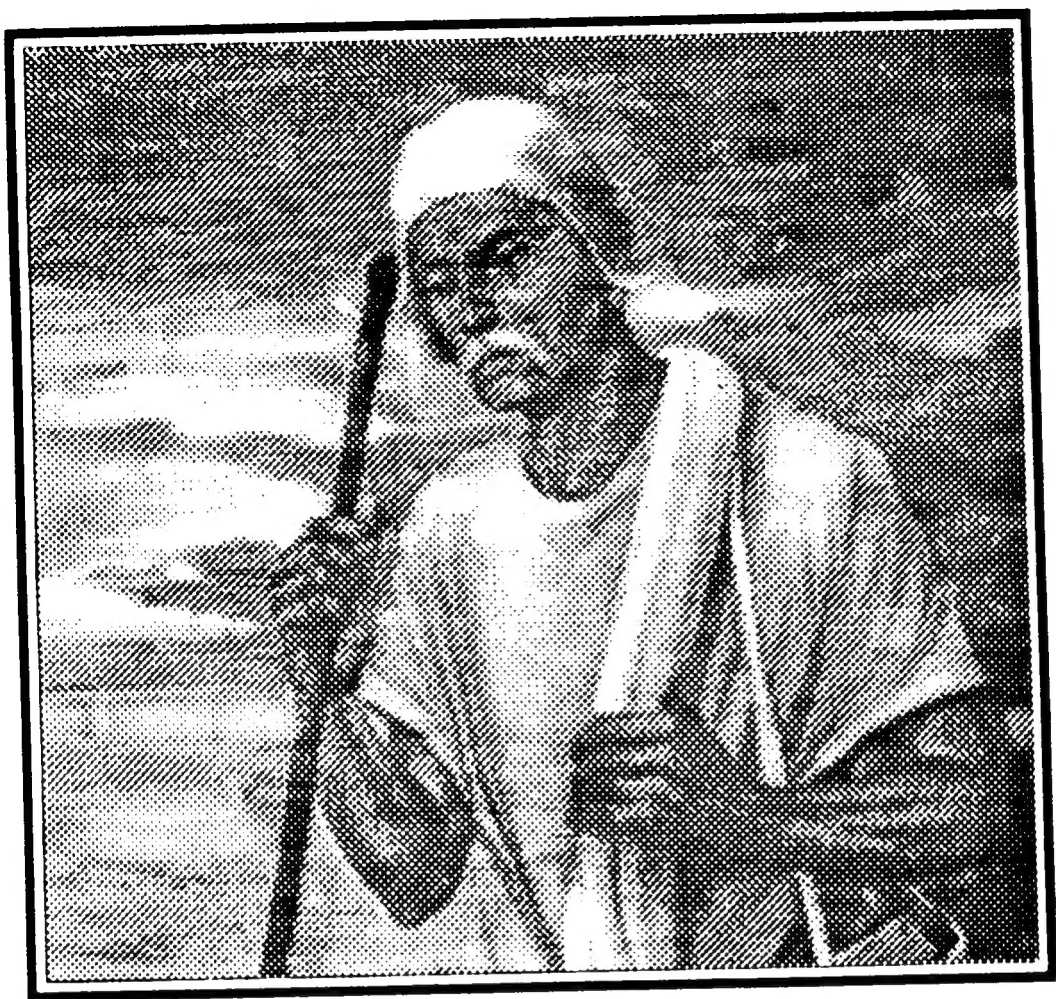
—ਸਾਗਰ ਮਹਿ ਬੁੰਦ ਬੁੰਦ ਮਹਿ ਸਾਗਰੁ ਕਵਣੁ ਬੁਝੈ ਬਿਧਿ ਜਾਣੈ (੮੭੮)

ਜਿਹੜੇ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਜੋਤ ਕਰਕੇ ਦਰਸਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੋਤ ਪ੍ਰਮ-ਜੋਤ ਵਿਚ ਰਲ ਗਈ। ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਚੰਨ, ਸੂਰਜ, ਪ੍ਰਕਿਤੀ ਤੇ ਹੋਰ ਜੀਅ ਜੰਤ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਜੋਤ ਰਖ ਕੇ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪਸਾਰਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਸਦੀ ਹੈ—
ਚੰਦੁ ਸੂਰਜੁ ਦੁਇ ਜੋਤਿ ਸਰੂਪ। ਜੋਤੀ ਅੰਤਰਿ ਬ੍ਰਹਮੁ ਅਨੂਪੁ । ੧।
ਕਰੁ ਰੇ ਗਿਆਨੀ ਬ੍ਰਹਮ ਬੀਚਾਰੁ। ਜੋਤੀ ਅੰਤਰਿ ਧਾਰਿਆ ਪਸਾਰੁ । ੧। (੮੭੨)
ਆਪਣੀ ਅੰਦਰਲੀ ਜੋਤ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਜੋਤ ਵਿਚ ਰਲਾ ਦੇਣਾ ਹੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮੁਖ ਉਦੇਸ਼ ਹੈ—

ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਰਲੀ ਸੰਪੂਰਨੁ ਬੀਆ ਰਾਮ। (੮੮੬)

ਭਗਤ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ! ਹਨ ਕਿ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਅਰਾਧਨਾ ਦੁਆਰਾ ਉਸ ਪ੍ਰਭੂ (ਜੈਦੇਵ) ਨੂੰ ਪਾ ਲਿਆ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਬੰਧਨ-ਰਹਿਤ (ਨਿਰਬਾਣ) ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਹੀ ਲੀਨ (ਲਿਵਲੀਨ) ਹੈ। ਐਸੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਪਾਉਣ ਬਾਅਦ ਭਗਤ ਵੀ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ—

—ਬਦਤਿ ਜੈਦੇਉ ਜੈਦੇਵ ਕਉ ਰੰਮਿਆ। ਬ੍ਰਹਮੁ ਨਿਰਬਾਣੁ ਲਿਵੀਲੀਣੁ ਪਾਇਆ। (੧੧੦੬)

੮

ਭਗਤ ਸੈਣ ਜੀ

ਸੈਣੁ ਭਣੈ ਭਜੁ ਪਰਮਾਨੰਦੇ

ਧੂਪ ਦੀਪ ਘ੍ਰਿਤ ਸਾਜਿ ਆਰਤੀ। ਵਾਰਨੇ ਜਾਉ ਕਮਲਾਪਾਤੀ ॥੧॥
 ਮੰਗਲਾ ਹਰਿ ਮੰਗਲਾ। ਨਿਤ ਮੰਗਲੁ ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਰਾਇ ਕੋ ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥

ਉਤਮ ਦੀਅਰਾ ਨਿਰਮਲ ਬਾਤੀ। ਤੁੱਹੀ ਨਿਰੰਜਨੁ ਕਮਲਾਪਾਤੀ । ੨।
 ਰਾਮਾ ਭਗਤਿ ਰਾਮਨੰਦੁ ਜਾਨੈ। ਪੁਰਨ ਪਰਮਾਨੰਦੁ ਬਖਾਨੈ । ੩।
 ਮਦਨ ਮੁਰਤਿ ਭੈ ਤਾਰਿ ਗੋਬਿੰਦੇ। ਸੈਣੁ ਭਣੈ ਭਜੁ ਪਰਮਾਨੰਦੇ। । ੪।
 (੬੬੫)

੮

ਸੈਣੁ ਭਣੈ ਭਜੁ ਪਰਮਾਨੰਦੇ।

---

੧. ਜੀਵਨ: ਭਗਤ ਸੈਣ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸਨ ੧੩੬੦ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ (ਰੀਵਾ ਸਟੇਟ, ਹੁਣ ਮਧਯ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦਾ ਜ਼ਿਲਾ) ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਜਾਤ ਦੇ ਨਾਈ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸਟੇਟ ਦੇ ਰਾਜੇ ਰਾਮਚੰਦਰ ਦੇ ਖਾਸ ਸੇਵਾਦਾਰ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਨਾਈਆਂ ਵਾਂਗ ਖੁਸ਼ੀ-ਗੱਮੀ ਦੇ ਸੁਨੇਹੇ (ਬੁਤਕਾਰੀ) ਵੀ ਇਧਰ ਉਧਰ ਲਿਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ "ਸੈਨ ਨਾਈ ਬੁਤਕਾਰੀਆ" ਕਰਕੇ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸੁਆਮੀ ਰਾਮਾਨੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਗੁਰੂ ਧਾਰਿਆ।

ਕਥਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਦਿਨ ਭਗਤ ਜੀ ਭਜਨ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਐਨੇ ਲੀਨ ਹੋ ਗਏ ਕਿ ਰਾਜੇ ਕੋਲ ਸੇਵਾ ਲਈ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਨ ਪਹੁੰਚੇ ਸਕੇ। ਪਰ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਉਹ ਡਿਊਟੀ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਸੈਣ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਕੇ ਪੂਰੀ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਭਗਤ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੇਰ ਨਾਲ ਆਣ ਲਈ ਮੁਆਫੀ ਮੰਗੀ ਤਾਂ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਸਮਝ ਪਈ ਕਿ ਭਗਤ ਦੀ ਪੈਜ ਰੱਖਣ ਲਈ ਪ੍ਰਭੂ ਆਪ ਬਹੁੜਿਆ ਸੀ। ਉਸੇ ਦਿਨ ਤੋਂ ਰਾਜੇ ਨੇ ਸੈਣ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਗੁਰੂ ਮੰਨ ਲਿਆ।

ਇਸ ਘਟਨਾ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ੧੦ਵੀਂ ਵਾਰ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ—

—ਸੁਣਿ ਪਰਤਾਪੁ ਕਬੀਰ ਦਾ ਦੂਜਾ ਸਿਖ ਹੋਆ ਸੈਣ ਨਾਈ।
 ਪ੍ਰੇਮ ਭਗਤਿ ਰਾਤੀ ਕਰੈ ਭਲਕੈ ਰਾਜ ਦੁਆਰੈ ਜਾਈ।
 ਆਏ ਸੰਤ ਪਰਾਹੁਣੇ ਕੀਰਤਨੁ ਹੋਆ ਰੈਣਿ ਸਬਾਈ।
 ਛਡਿ ਨ ਸਕੈ ਸੰਤ ਜਨ ਰਾਜ ਦੁਆਰਿ ਨ ਸੇਵ ਕਮਾਈ।
 ਸੈਣ ਗੁਪਿ ਹਰਿ ਜਾਇ ਕੈ ਆਇਆ ਰਾਣੈ ਨੋ ਰੀਝਾਈ।
 ਸਾਧ ਜਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਦਾ ਕਰਿ ਰਾਜ ਦੁਆਰਿ ਗਇਆ ਸਰਮਾਈ।
 ਰਾਣੈ ਦੁਰਹੁੰ ਸਦਿ ਕੈ ਗਲਹੁ ਕਵਾਇ ਖੋਲਿ ਪੈਨਾਈ।
 ਵਸਿ ਕੀਤਾ ਹਉ ਤੁਧ ਅਜੁ ਬੋਲੈ ਰਾਜਾ ਸੁਣੈ ਲੁਕਾਈ।
 ਪਰਗਟੁ ਕਰੈ ਭਗਤਿ ਵਡਿਆਈ ।੧੬।

ਬਾਣੀ : ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਇਸ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

੨. ਵਾਰਨੇ ਜਾਉ ਕਮਲਾਪਤੀ। ਭਗਤ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਂ ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਵਾਰਨੇ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਪਰ ਆਪ ਜੀ ਨਹੀਂ ਦਸਦੇ ਕਿ ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਉਪਰ ਕੀ ਵਾਰਦੇ ਹਨ। ਹਾਂ, ਆਪ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਕਮਲਾਪਤੀ ਹੈ, ਯਾਨੀ ਉਹ ਮਾਇਆ (ਕਮਲਾ) ਦਾ ਮਾਲਕ (ਪਤੀ) ਹੈ। ਉਸ ਮਾਇਆ ਦੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਵਸਤੂ ਭੇਟ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਭ ਤਾਂ ਉਸੇ ਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਸੇ ਦਾ ਉਸੇ ਨੂੰ ਭੇਟ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸੇ ਲਈ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ

ਕਬੀਰ ਮਾਇਆ ਤਜੀ ਤਾ ਕਿਆ ਭਇਆ ਜਉ ਮਾਨੁ ਤਜਿਆ ਨਹੀ ਜਾਇ।
 (੧੩੭੨)

ਫਿਰ ਕੀ ਤਜਿਆ ਜਾਏ? ਜੇ ਮੇਰਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਮੇਰਾ ਅਹੰਕਾਰ ਹੈ ਮੇਰੀ ਹਉ ਹੈ। ਇਹੀ ਇਕ ਵਸਤੂ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦਿਤੀ, ਇਹੀ ਮੇਰੀ ਘਾੜਤ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਣ ਇਹੀ ਇਕ ਸੱਚੀ-ਸੱਚੀ ਭੇਟਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਭਗਤ ਜੀ ਇਸ ਦੀ ਭੇਟ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਇਸੇ ਨੂੰ ਵਾਰਨੇ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵੀ ਇਸੇ ਹਉ ਮੈਂ ਨੂੰ ਛਡਣ

ਲਈ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਮਾਇਆ ਦਾ ਮਾਨ ਤਿਆਗਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ—

—ਮਨ ਰੇ ਹਉਮੈ ਛੋਡਿ ਗੁਮਾਨੁ। (੨੧)

—ਕਾਹੇ ਗਰਬਸਿ ਮੁੜੇ ਮਾਇਆ। (੨੩)

—ਹਉਮੈ ਮਾਰਿ ਕਮਲੁ ਪਰਗਾਸਾ। (੧੬੧)

—ਹਉਮੈ ਨਾਵੈ ਨਾਲਿ ਵਿਰੋਧੁ ਹੈ ਦੁਇ ਨ ਵਸਹਿ ਇਕ ਠਾਇ। (੫੬੦)

ਚੇਤੇ ਰਹੇ ਕਿ ਮਾਇਆ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਤਿਆਗਣਾ ਹੈ ਕਿਉਂ ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਹੀ ਦੇਣ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਸਿਰਫ ਇਸ ਉਪਰ ਆਪਣੀ ਮਲਕੀਅਤ ਦੀ ਪਕੜ ਤਿਆਗਣੀ ਹੈ ਕਿਉਂ ਕਿ ਇਹ ਸਾਡੀ ਉਪਜ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਮੈਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ—ਮੈਂ ਵਿਚ ਰਲਾ ਲੈਣਾ ਹੈ ਜਿਦਾਂ ਲਹਿਰ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਰਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਲਹਿਰ ਸਾਗਰ ਦਾ ਹੀ ਅੰਸ਼ ਹੈ। ਸਾਗਰ ਬਿਨਾ ਲਹਿਰ ਦਾ ਕੋਈ ਵਜੂਦ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਅਹੰਕਾਰ ਵਸ ਲਹਿਰ ਸਮਝਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਸਾਗਰ ਨਾਲੋਂ ਅਲਗ ਹਾਂ। ਇਸੇ ਅਗਿਆਨ ਕਾਰਨ ਲਹਿਰ ਇਧਰ ਉਧਰ ਭਟਕਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪਥਰ—ਪਹਾੜਾਂ ਨਾਲ ਟਕਰਾ ਟਕਰਾ ਕੇ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਇਹ ਆਪਣੀ ਕਲਪਿਤ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਭੁਲ ਜਾਏ ਤਾਂ ਉਹ ਸਾਗਰ ਹੀ ਹੈ ਅਨਲ ਅਗਮ ਜੈਸੇ ਲਹਿਰ ਮਇਓ ਦਧਿ ਜਲ ਕੇਵਲ ਜਲ ਮਾਂਹੀ। (੬੫੭)।

ਹਉ ਸਾਡੇ ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਲਨ ਦੇ ਰਾਹ ਦੀ ਵੱਡੀ ਰੁਕਾਵਟ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਸੁੱਚੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਰਣ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁਧ ਕਹਿੰਦੇ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਜਾਉ ਜਿਹੜਾ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹੈ (ਬੁਧ ਸ਼ਰਣ ਗਛਾਮੀ)। ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਜਾਣਾ ਹੈ ਕਿਉਂ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਲਣ ਦਾ ਰਾਹ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਸ਼ਰਨ ਪੈਣ ਵਿਚ ਮਨ ਵੱਡੀ ਰੁਕਾਵਟ ਹੈ।

ਮਨ ਸੌਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੋਕੇਗਾ ਕਿਉਂ ਕਿ ਸ਼ਰਨ ਪੈਣ ਨਾਲ ਮਨ ਦੀ ਹਸਤੀ ਮਿਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮਨ ਦੀ ਮਨੋਗੇ ਤਾਂ ਕਦੀ ਵੀ ਸ਼ਰਨ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕੇਗੇ ਕਿਉਂ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਡੋਲਦੇ ਰਹਿਣਾ ਹੈ। ਮਨ ਡੋਲੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਵੀ ਡੋਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਲਈ

ਮਨ ਦੀ ਨ ਸੁਣ ਕੇ ਸਿਧੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਤੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਦਿਉ। ਮੱਥਾ ਤਾਂ ਭਾਵੇ ਅਸੀਂ
ਰੋਜ਼ ਟੇਕਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਇਹ ਹਉਮੈ—ਸਹਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਦੀ ਹਉਮੈ—ਰਹਿਤ ਹੋ ਕੇ ਮੱਥਾ
ਟੇਕ ਕੇ ਦੇਖੋ।

ਫਿਰ ਮਨ ਪੁਛਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਰਨ ਪੈਣ ਨਾਲ ਕੀ ਮਿਲੇਗਾ, ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਵਾਰਨੇ
ਜਾਣ ਨਾਲ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਏਗੀ। ਪਰ ਇਹ ਕੋਈ ਬਾਜ਼ਾਰ ਨਹੀਂ ਜਿਥੇ ਪੁਛ ਸਕੀਏ
ਕਿ ਐਨੇ ਰੁਪਏ ਦੇਣ ਨਾਲ ਕੀ ਮਿਲੇਗਾ ਤੇ ਕਿਨਾਂ ਮਿਲੇਗਾ। ਵਾਰਨਾ ਦੁਕਾਨਦਾਰੀ
ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮਨ ਹੈ ਤਾਂ ਵਾਰਨੇ ਨਹੀਂ, ਸਮਰਪਣ ਨਹੀਂ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ, ਪ੍ਰਭੂ
ਨਹੀਂ। ਮਨ ਨਹੀਂ ਵਾਰਿਆ ਤਾਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਵਾਰਿਆ।

ਭਗਤ ਸੈਣ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹਉਂ ਵਾਰ ਦਿਤੀ। ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਵਾਰਿਆ
ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦੇ ਬਾਅਦ ਵਾਰਨ ਲਈ ਕੁਝ ਹੋਰ ਬਚਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਬਾਕੀ ਸਭ ਤਾਂ
ਉਸੇ ਦਾ ਹੀ ਸੀ।

੩. **ਧੂਪ ਦੀਪ ਘ੍ਰਿਤ ਸਾਜਿ ਆਰਤੀਯ**— ਆਪਣੇ ਨੂੰ ਵਾਰਨ ਬਾਅਦ ਭਗਤ ਜੀ ਨੂੰ
ਉਸ ਰਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਈ ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਆਰਤੀ ਦੀ ਸਮਗ੍ਰੀ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਧੂਪ
ਦੀਪ ਤੇ ਘ੍ਰਿਤ ਦੀ ਗਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਬਾਹਰਲੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹਨ
ਅੰਦਰਲੇ ਰਸ ਮਾਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ। ਧੂਪ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ ਗੰਧ ਦਾ ਜਿਸ ਦਾ ਮਾਲਕ ਨੱਕ
ਹੈ, ਦੀਪ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦਾ ਜਿਸ ਦਾ ਮਾਲਕ ਅੱਖ ਹੈ, ਤੇ ਘ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ
ਚਿਕਨਾਈ ਦਾ ਜਿਸ ਦਾ ਮਾਲਕ ਚਮੜੀ ਹੈ। ਸਿਮਰਨ ਅਭਿਆਸੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿਮਰਨ ਸਮੇਂ
ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸੁਰੀਯਾ ਦਾ, ਰੰਗਾਂ ਦਾ ਤੇ ਸਰੀਰ ਤੇ ਹੱਲੇ, ਭਾਰੀਪਨ ਦਾ
ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਭਵਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਧੂਪ—ਦੀਪ ਘ੍ਰਿਤ ਰਾਹੀਂ ਦਰਸਾਉਣ ਦਾ
ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪਰ ਇਹ ਸਭ ਅਨੁਭਵ ਆਰਜੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਚਿਪਕ ਜਾਉ ਤਾਂ
ਅਗੇ ਦਾ ਸਫਰ ਰੁਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਨ ਚਿਪਕੇ ਤਾਂ ਇਹ ਆਪੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ
ਹਨ ਅਤੇ ਅਭਿਆਸੀ ਅਗੇ ਯਾਤਰਾ ਕਰੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੁਕ ਵਿਚ ਭਗਤ ਜੀ

ਆਪਣੇ ਵਾਰਨੇ ਜਾਣ ਦੇ ਬਾਅਦ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਲੋਕ ਆਰਤੀ ਕਰੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਬਿਨਾਂ ਸਮਝੇ ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਲੋਕਾਂ ਅਰਥਹੀਨ ਕਰਮਕਾਂਡ ਨੂੰ ਪਕੜ ਲਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਅੰਤਰੀਵ ਭਾਵ ਭੁਲ ਗਏ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜਗਨ ਨਾਥ (ਪੁਰੀ) ਦੇ ਮੰਦਰ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਆਰਤੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ। ਇਸ ਸਤਿ ਵਲ ਲਿਜਾਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸ਼ਬਦ "ਗਗਨ ਮੈ ਥਾਲੁ ਰਵਿ ਚੰਦੁ ਦੀਪਕ ਬਨੇ ਤਾਰਿਕਾ ਮੰਡਲ ਜਨਕ ਮੇਤੀ। (੧੩)" ਇਸੇ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਦਰਸਾਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਆਰਤੀ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਹੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਟਿਮਟਿਮਾਂਦੇ ਦੀਵਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਦੀ ਆਰਤੀ ਕਿਦਾਂ ਉਤਾਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਪਰ ਅਗਿਆਨ ਵਸ ਸਾਡੇ ਕਈ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਆਰਤੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ (ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕਿਸ ਨੇ ਕੀਤਾ ਤੇ ਆਰਤੀ ਪੜ੍ਹਣੀ ਕਦੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ) ਅਤੇ ਧੂਪ-ਦੀਪ ਸਜਾ ਕੇ ਆਰਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹੈਰਾਨੀ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਘਿਉ ਦਾ ਦੀਵਾ ਰਾਤ-ਦਿਨ ਬਲਦਾ ਹੈ ! ਭਗਤ ਜੀ ਆਰਤੀ ਦਾ ਅੰਤਰੀਵ ਭਾਵ ਪ੍ਰਸਾਰਣ ਲਈ ਇਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਤੁਕ ਵਿਚ ਦੀਵੇ-ਬਾਤੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹਨ।

(੪) ਉਤਮ ਦੀਅਰਾ ਨਿਰਮਲ ਬਾਤੀ । ਤੁਹੀ ਨਿਰੰਜਨੁ ਕਮਲਾਪਾਤੀ ਯ- ਉਤਮ ਦੀਅਰਾ ਤੋਂ ਮੁਰਾਦ ਉਹ ਸਰੀਰ (ਦੀਅਰਾ) ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਹਉ-ਰਹਿਤ ਹੈ ਅਤੇ ਨਿਰਮਲ ਬਾਤੀ ਉਹ ਮਨ ਹੈ ਜਿਸ ਉਪਰੋਂ ਹਉਮੈ ਦੀ ਮੈਲ ਉਤਰ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਉ ਜਿਉ ਅਹੰਕਾਰ ਦਾ ਦੀਵਾ ਮਥਮ ਹੁੰਦਾ ਜਾਏਗਾ ਤੇ ਮਨ ਤੋਂ ਹਉਮੈ ਦੀ ਮੈਲ ਉਤਰਦੀ ਜਾਏ ਗੀ, ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਝਲਕ ਮਿਲਣ ਲਗੇਗੀ। ਲਗੇਗਾ ਕਿ ਅਚਾਨਕ ਬਿਜਲੀ ਚਮਕੀ, ਚਾਨਣ ਹੋਇਆ ਤੇ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਹ ਅਖੋ-ਮੀਟੀ ਚਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂ ਕਿ ਅਜੇ ਸਾਡੀ ਹਉਂ ਆਂਦੀ-ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹਉਂ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਪੁਰਾਣੀ ਹੈ- "ਹਉਮੈ ਦੀਰਘ ਰੋਗੁ ਹੈ"। ਇਸ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਣ ਵਿਚ ਸਮਾਂ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਰੋਗ ਦਾ ਇਲਾਜ

ਇਸ ਹਉ ਵਿਚ ਹੀ ਹੈ "ਦਾਰੂ ਭੀ ਇਸ ਮਾਹਿ"। ਇਸ ਦਾ ਦਾਰੂ ਮਨ ਤੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਬਾਰ ਬਾਰ ਹਉ-ਰਹਿਤ ਕਰੀ ਜਾਣਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤਕ ਕੇ ਸਿਖ ਬਿਲਕੁਲ ਹਉ ਰਹਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਇਦਾਂ ਹੋਣ ਬਾਅਦ ਮਨੁਖ ਜਨਮ ਮਰਣ ਦੇ ਗੇੜੇ ਤੋਂ ਛੁਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਹਉ ਕਾਰਣ ਹੀ ਤਾਂ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਆਂਦਾ ਤੇ ਇਥੋਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਗਵਾਹੀ ਦੋ ਦੀ ਹੈ—

—ਹਉ ਵਿਚਿ ਆਇਆ ਹਉ ਵਿਚਿ ਗਇਆ।

ਹਉ ਵਿਚਿ ਜੰਮਿਆ ਹਉ ਵਿਚਿ ਮੁਆ। (੪੬੬)

ਇਸ ਲਈ ਅਸਲ ਵਿਚ ਮੁਕਤੀ ਹਉ ਤੇ ਪਾਣੀ ਹੈ। ਇਹੀ ਸਾਡੇ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਵਿਚਕਾਰ ਭੀਤ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਟੁਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜਨਮ-ਮਰਨ ਦਾ ਰਾਹ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਮਨੁਖ ਮਰਦਾ ਤਾਂ ਹੈ ਪਰ ਮੁੜ ਜੰਮਦਾ ਨਹੀਂ। ਜਿੰਨੀ ਦੇਰ ਹਉਮੈ ਦਾ ਤੇਲ ਦੀਵੇ ਵਿਚ ਹੈ ਬਾਹਰਲਾ ਦੀਵਾ ਬਲਦਾ ਰਹੇਗਾ ਤੇ ਅੰਦਰਲਾ ਦੀਵਾ ਬੁਝਾ ਰਹੇਗਾ। ਜਦੋਂ ਹਉਮੈ ਦਾ ਤੇਲ ਮੁਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਬਾਹਰਲਾ ਦੀਵਾ ਬੁਝ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅੰਦਰਲਾ ਦੀਵਾ ਜਗ ਪੈਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਬਾਹਰ ਦਾ ਦੀਵਾ (ਸਰੀਰ) ਤੇ ਬਾਤੀ (ਮਨ) ਭਾਵੇਂ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਅਗਿਆਨ ਦਾ ਪ੍ਰਭੂ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ। ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ। "ਹਉਮੈ ਬੁਝੈ ਤਾਂ ਦਰੁ ਸੁਝੈ"। ਬੁਝੇ ਦਾ ਅਰਥ ਦੀਵੇ ਦਾ ਬੁਝਣਾ ਵੀ ਹੈ ਯਾਨੀ ਜਦੋਂ ਹਉਮੈ ਦਾ ਦੀਵਾ ਬੁਝ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਦਰ ਦਿਸਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵੇਈ ਨਦੀ ਵਿਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਅਲੋਪ ਰਹਿ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ ਸਾਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਦਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਤੋਂ ਹਉ-ਰਹਿਤ ਹੋ ਕੇ ਆਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਉਮੈ ਬਿਲਕੁਲ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਹੀ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਸਰੀਰ ਉਤਮ ਤੇ ਮਨ ਦੀ ਬਾਤੀ ਨਿਰਮਲ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

੫. ਬਾਤੀ ਰਾਹੀਂ ਉਪਜੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਵੀ ਸਮਝ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ: (ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ, ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹੀ ਦਿਸਦੀਆਂ ਹਨ। ਕੋਈ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੂੰ

ਨਹੀ ਦੇਖ ਸਕਦਾ। ਇਦਾਂ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਵਲੋਂ ਰਚੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹੀ ਦਿਸਦੀਆਂ ਹਨ ਪ੍ਰਭੂ (ਪ੍ਰਕਾਸ਼) ਨਹੀ ਦਿਸਦਾ।) ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਅਨ੍ਹੇ ਤੇ ਸੁਜਾਖੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀ। ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨਹੀ ਦਿਸਦੀਆਂ। ਸੋ ਸਵਾਲ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਦੇਖਣ ਦਾ ਨਹੀ ਹੈ, ਬਲਕਿ ਉਸ ਅੰਦਰਲੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਬਾਹਰਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਰਾਹੀਂ ਨਹੀ ਦਿਸਦਾ। ਜੇ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇਖਣੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਬਾਹਰਲੇ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਤੇ ਜੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਾ ਸਰੋਤ ਲਭਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੱਖਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਉਪਯੋਗ ਨਹੀ। ਇਸ ਲਈ ਅੰਦਰਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦਾ ਖੁਲ੍ਹਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ—

—ਹਿਰਦੈ ਜਿਨ ਕੈ ਹਰਿ ਵਸੈ ਤਿਤੁ ਘਟਿ ਹੈ ਪਰਗਾਸੁ। (੨੭)

—ਪ੍ਰਭ ਕਿਰਪਾ ਤੇ ਹੋਇ ਪ੍ਰਗਾਸੁ। (੨੭੧)

—ਅੰਤਰਿ ਜੋਤਿ ਪ੍ਰਗਟੀ ਮਨੁ ਮਾਨਿਆ ਹਰਿ ਸਹਜਿ ਸਮਾਧਿ ਲਗਾਇ। (੧੧੯੯)

ਹੁਣ ਜਗਤ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਤਾਂ ਦਿਸਦੀਆਂ ਹੀ ਹਨ ਪਰ ਨਾਲ ਉਹ ਵੀ ਦਿਸਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਇਹ ਸਭ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹਨ। ਇਹ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਾਲਖ-ਰਹਿਤ (ਨਿਰੰਜਨ) ਹੈ ਅਤੇ ਮਾਇਆ ਦੇ ਮਾਲਕ (ਕਮਲਾਪਾਤੀ) ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਤੇਲ ਵਿਚ ਕਚਰਾ ਹੋਏ ਜਾਂ ਮਿਲਵਟ ਹੋਏ ਤਾਂ ਧੂਆਂ ਭਰਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਦਾਂ ਹੀ ਜੇ ਲਕੜੀ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਦੀ ਮਿਲਵਟ ਹੋਏ ਤਾਂ ਇਹ ਧੁਖਦੀ ਰਹੇਗੀ, ਧੂਆਂ ਦੋਂਦੀ ਰਹੇਗੀ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਿਰਮਲ ਨਹੀ ਹੋਏਗਾ। ਸਾਧੂਆਂ ਦਾ ਧੁਣੀ ਤਾਣਾ ਇਹੀ ਦਰਸਾਣ ਲਈ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਹਉਮੈ ਦੇ ਧੂੰਏਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਦੁਖ-ਭਰਿਆ ਹੈ। ਲਕੜਾਂ ਨੂੰ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿਚ ਤਪਾਉਂਦੇ ਤਾਂ ਕਿ ਹਉਮੈ ਦਾ ਕਚਰਾ ਜਲ ਜਾਏ ਤੇ ਨਿਰਮਲ ਜੋਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ। ਸਾਧੂ ਇਦਾਂ ਤਾਂ ਕੁਝ ਕਰਦੇ ਨਹੀ ਅਤੇ ਧੁਣੀ ਧੁਖਾਣ ਨੂੰ ਹੀ ਧਰਮ ਸਮਝ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਦਾਂ ਹੀ ਹੋਮ-ਯੋਗ ਵਿਚ ਲਕੜਾਂ ਬਾਲਣ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਧਰਮ ਸਮਝ ਲਿਆ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਪ੍ਰਤੀਕ ਪਕੜ ਲਏ ਹਨ ਅਤੇ ਤੱਤ ਭੁਲ ਗਏ ਹਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ—

—ਹੋਮ ਜਗ ਨਈਵੇਦ ਭੋਗ ਲਗਾਵਣਾ। ਵਰਤ ਨੇਮ ਲਖ ਦਾਨ ਕਰਮ ਕਮਾਵਣਾ।
 ਲਉਬਾਲੀ ਦਰਗਾਹ ਪਖੰਡ ਨ ਜਾਵਣਾ। (੧੫/ਵਾਰ੨੧)

(੬) ਰਾਮਾ ਭਗਤਿ ਰਾਮਾਨੰਦੁ ਜਾਨੈ। ਪੂਰਨ ਪਰਮਾਨੰਦੁ ਬਖਾਨੈ।

ਵਾਰਨੇ ਜਾਣ ਬਾਅਦ ਭਗਤ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਉਸ ਪ੍ਰਮ-ਅਨੰਦ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਬਿਆਨ ਭਗਤ ਪ੍ਰਮਾ-ਨੰਦ ਜਾਂ ਸੁਆਮੀ ਰਾਮਾਨੰਦ ਜੀ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਰਾਮਾਨੰਦ ਇਕ ਭਗਤ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸੇ ਅਨੰਦ ਦਾ ਵੀ ਜਿਹੜਾ ਸਭ ਵਿਚ ਰਮੇ (ਵਸਦੇ) ਰਾਮ (ਵਾਹਿਗੁਰੂ) ਦੇ ਮਿਲਣ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਸਭ ਵਿਚ ਰਮਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਕਾਰਣ ਸਭ ਪ੍ਰਭੂ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿਚ ਹੈ ਪਰ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਪ੍ਰਭੂ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਦਾਂ ਸਮਝੋ। ਵੱਡੇ ਭਾਂਡੇ ਵਿਚ ਕਈ ਛੋਟੇ ਭਾਂਡੇ ਸਮਾਂ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਵੱਡਾ ਭਾਂਡਾ ਛੋਟਾ ਭਾਂਡਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਖੰਡ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਹੈ ਪਰ ਪੂਰਨ ਖੰਡ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਦਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਵਿਚ ਪੁਰਸ਼ ਤੇ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਸਮਾਈ ਹੋਈ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਸਭ ਪ੍ਰਭੂ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਜਿੰਨੀ ਦੇਰ ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿਚ ਉਲਝੇ ਹੋਏ ਹਾਂ (ਛੋਟੇ ਭਾਂਡੇ ਨਾਲ)। ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਪਾਰ ਚਲੇ ਜਾਂਵਾਂਗੇ (ਯਾਨੀ ਛੋਟੇ ਭਾਂਡਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਪਿਆਨ ਹਟਾ ਲਵਾਂਗੇ) ਤਾਂ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ (ਵੱਡਾ ਭਾਂਡਾ) ਦਿਸੇਗਾ। ਜਿਹੜਾ ਲਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਉਲਝਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਸਾਗਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਿਦਾਂ ਕਰੇਗਾ। ਇਦਾਂ ਹੀ ਜਿਹੜਾ ਸਰੀਰਕ ਭੁਖ-ਪਿਆਸ/ ਸੁਖ-ਦੁਖ ਜਾਂ ਮਨ ਦੇ ਮਾਨ-ਅਪਮਾਨ/ਉਸਤਤ-ਨਿੰਦਾਂ ਵਿਚ ਉਲਝਿਆ ਰਹੇਗਾ, ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਿਦਾਂ ਕਰੇਗਾ ਜਿਹੜਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਮੌਤ ਤੋਂ ਡਰਨਾ ਸਿਰਫ ਇਹੀ ਦਰਸਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਰੀਰ (ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ) ਨਾਲ ਉਲਝੇ ਹੋਏ ਹਾਂ। ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਪਰੇ ਦੇਖ ਸਕੀਏ ਤਾਂ ਮੌਤ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਜੋਤ ਨੂੰ ਲਭੋ ਜਿਹੜੀ ਸਭ ਵਿਚ ਰਮੀ ਹੈ—
 —ਇਉਂ ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਮਨ ਤੂੰ ਜੋਤਿ ਸਰੂਪੁ ਹੈ ਆਪਣਾ ਮੂਲੁ ਪਛਾਣੁ।

(੪੪੧)

—ਸਭ ਏਕਾ ਜੋਤਿ ਜਾਣੈ ਜੇ ਕੋਈ।

(੧੨੦)

—ਸਭ ਮਹਿ ਜੋਤਿ ਜੋਤਿ ਹੈ ਸੋਇ। ਤਿਸ ਕੈ ਚਾਨਣਿ ਸਭ ਮਹਿ ਚਾਨਣੁ ਹੋਇ।

(੬੬੩)

ਫਿਰ ਭਗਤ ਜੀ ਪਰਮ—ਅਨੰਦ ਦੀ ਗਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਨੰਦ ਦਾ ਅਰਥ ਸੁਖ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਖ—ਦੁਖ ਤੋਂ ਪਾਰ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਹੈ। ਸੁਖ ਆਂਦਾ ਹੈ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਅਨੰਦ ਵਿਚ ਕੋਈ ਬਦਲਾਹਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਸੁੱਖ ਦੁੱਖ ਹਉਂ ਦੇ ਹੀ ਦੇ ਰੂਪ ਹਨ ਪਰ ਅਨੰਦ ਹਉਂ—ਰਹਿਤ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੁੱਖ ਮੰਗਣ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ—

—ਸੁਖੁ ਮਾਂਗਤ ਦੁਖੁ ਆਗੈ ਆਵੈ। ਸੋ ਸੁਖੁ ਹਮਹੁ ਨ ਮਾਂਗਿਆ ਭਾਵੈ। (੩੩੦)

—ਦੁਖਾ ਤੇ ਸੁਖ ਉਪਜਹਿ ਸੁਖੀ ਹੋਵਹਿ ਦੁਖ। (੧੩੨੮)

ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਮੰਦਾ ਕਿਹਾ, ਮੈਨੂੰ ਦੁੱਖ ਲਗਾ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਚੰਗਾ ਕਿਹਾ, ਮੈਨੂੰ ਸੁਖ ਮਿਲਿਆ। ਪਰ ਇਸ ਦੁਖ ਤੇ ਸੁਖ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਮਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਮਨ ਵਿਚਲੀ ਹਉਂ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਜਿਹੜਾ ਮਨ ਤੇ ਹਉਂ ਦੇ ਪਿਛੇ ਹੈ, ਉਹ ਦੁਖ ਸੁਖ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਚੰਗੇ—ਮੰਦੇ ਬੋਲਣ ਦਾ ਜਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦੇ ਆਣ—ਜਾਣ ਦਾ, ਕੋਈ ਸੁਖ—ਦੁਖ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਉਹ ਨਿਰਲੇਖ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਅਨੁਭਵ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਪੈਰ ਤੇ ਸੱਟ ਲਗੀ ਹੋਏ ਉਥੇ ਹੀ ਬਾਰ ਬਾਰ ਸੱਟ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਕਿਉਂ ? ਕੀ ਪਹਿਲੀ ਸੱਟ ਨਾਲ ਦੂਸਰੀਆਂ ਸੱਟਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਦਸੋਤੀ ਹੈ। ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੱਟਾਂ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਲਗਦੀਆਂ ਸਨ ਪਰ ਸਾਡਾ ਧਿਆਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਲ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਵੱਡੀ ਸੱਟ ਕਾਰਣ ਧਿਆਨ ਉਧਰ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਹਰ ਛੋਟੀ—ਮੋਟੀ ਸੱਟ ਸਾਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਦੁਖਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਦਾਂ ਹੀ ਹਉਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਸੱਟ ਕਾਰਣ ਸਾਨੂੰ ਹਰ ਛੋਟੀ—ਮੋਟੀ ਟੋਕਾ—ਟਿਪਣੀ ਦੁਖਾਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਵਿਚੋਂ ਹਉਮੈ ਦਾ ਕੰਡਾ ਕਢ ਦਿਤਾ ਜਾਏ ਤਾਂ ਫਿਰ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਸੱਟਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਵਾਂਗ ਲਗਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਦਾਂ ਹੀ ਮੈਂ—ਰਹਿਤ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ

ਦੁਖ-ਸੁਖ ਆਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮਨ/ ਹਉ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਇਹੀ ਪਰਮ-ਅਨੰਦ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਹੈ। ਦੁਖ ਸੁਖ ਮਨ ਕਾਰਣ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮਨ ਚਲਾ ਜਾਏ ਤਾਂ ਦੁਖ-ਸੁਖ ਵੀ ਵਿਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੇਗਾ।

ਜਾਹਰ ਹੈ ਕਿ ਦੁਖ-ਸੁਖ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਹੋਂਦ-ਅਣਹੋਂਦ ਕਾਰਣ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸਬੰਧ ਸਾਡੇ ਮਨ ਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਨਾਲ ਟਕਰਾਣ ਨਾਲ ਹੈ। ਜੇ ਮਨ ਹੀ ਨ ਰਹੇ, ਜੇ ਮਨ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅਗੇ ਅਰਪਣ ਕਰ ਦੇਈਏ, ਫਿਰ ਭੁਖ ਵਿਚ ਵੀ ਰਜੇਵਾ ਹੈ, ਦੁਖ ਵਿਚ ਵੀ ਸੁਖ ਹੈ, ਧੁਤਕਾਰਣ ਵਿਚ ਵੀ ਅਨੰਦ ਹੈ, ਜੇ ਮਿਲ ਜਾਏ ਉਸੇ ਵਿਚ ਹੀ ਅਨੰਦ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਗਵਾਹੀ ਦੋਦੀ ਹੈ—

ਜੇ ਸੁਖ ਦੇਹਿ ਤ ਤੁਸਹਿ ਅਰਾਧੀ ਦੁਖਿ ਭੀ ਤੁਝੇ ਧਿਆਈ।

ਜੇ ਭੁਖ ਦੇਹਿ ਤਾ ਇਤ ਹੀ ਰਾਜਾ ਦੁਖ ਵਿਚ ਸੁਖ ਮਨਾਹੀ।

ਪਖਾ ਫੇਰੀ ਪਾਣੀ ਢੋਵਾ ਜੋ ਦੇਵਹਿ ਸੇ ਖਾਈ।

ਜੇ ਪਾਸਿ ਬਹਾਲਹਿ ਤਾ ਤੁਸਹਿ ਅਰਾਧੀ ਜੇ ਮਾਰਿ ਕਢਹਿ ਭੀ ਧਿਆਈ।

ਜੇ ਠੋਕੁ ਸਲਾਹੇ ਤਾ ਤੇਰੀ ਉਪਮਾ ਜੇ ਨਿੰਦੈ ਤ ਛੇਡਿ ਨ ਜਾਈ। (੭੫੭)

ਹਉਮੈ-ਰਹਿਤ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਮਨੁਖ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਦਾ ਅਨਿਖੜਿਆ ਅੰਗ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਜਿਧਰ ਵੀ ਦੇਖਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਵੀ ਸੁਣਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਵੀ ਛੂੰਦਾ ਹੈ, ਸਭ ਵਿਚ ਅਨੰਦ ਹੀ ਅਨੰਦ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਖਾਣ, ਪਾਣੀ ਪੀਣ, ਪੱਥਰ-ਪਹਾੜ ਦੇਖਣ ਆਦਿ ਸਭ ਰਾਹੀਂ ਅਨੰਦ ਦੀਆਂ ਤਰੰਗਾਂ ਹੀ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਸ ਅਨੰਦਮਈ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਭਗਤ ਜੀ ਇਦਾਂ ਬਿਆਨਦੇ ਹਨ—

—ਮੰਗਲਾ ਹਰਿ ਮੰਗਲਾ। ਨਿਤ ਮੰਗਲੁ ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਰਾਇ ਕੇ। (੬੬੫)

ਇਹ ਅਨੰਦ (ਮੰਗਲ) ਹਰੀ ਯਾਨੀ ਰਾਜਾ ਰਾਮ (ਪ੍ਰਭੂ) ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਕਾਰਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਰਸਨ ਹੋਏ ਜਦੋਂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹਉ ਨੂੰ ਹਰੀ/ਪ੍ਰਭੂ ਉਪਰ

ਵਾਰਨੇ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਅਰਥ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਜੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਰਾਜੇ (ਰੀਵਾ ਸਟੇਟ ਦੇ ਰਾਜੇ ਰਾਮ) ਨੂੰ ਵੀ ਅਨੰਦ ਦੀ ਝਲਕ ਮਿਲੀ ਹੈ, ਮੰਗਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਇਹੀ ਕਾਰਣ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿਚ ਚੰਬੇਲੀ ਦੇ ਫੁਲ ਬੇਮੋਸਮ ਵਿਚ ਵੀ ਖਿਲ ਉਠਦੇ ਹਨ, ਜ਼ਹਿਰੀਲਾ ਸੱਪ ਫੱਨ ਖਿਲਾਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਉਪਰ ਛਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਆਦਮਖੌਰ ਰਾਖਸ਼ ਸਾਂਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਆਸਾਮ ਦੀਆਂ ਜਾਦੂਗਰਨੀਆਂ ਆਪਣਾ ਮਾਇਆ ਜਾਲ ਭੁਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਿਉਂ? ਕਿਉਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿਚ ਇਕ ਅਨੋਖਾ ਅਨੰਦ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਅਨੰਦ ਦੇ ਮਾਲਕ ਕੋਲੋਂ ਕੁਝ ਅਨੰਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਝੋਲੀ ਵਿਚ ਵੀ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

2. ਮਦਨ ਮੂਰਤਿ ਤੈ ਤਾਰਿ ਗੋਬਿੰਦੇ।

ਸਾਡੀਆਂ ਅਖਾਂ ਉਪਰ ਹਉ ਦਾ ਪਰਦਾ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਜੋ ਵੀ ਮੂਰਤ ਸਾਨੂੰ ਦਿਸਦੀ ਹੈ ਉਹ ਸੁਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਉਹ ਵਿਕਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਮੂਰਤ ਸਾਨੂੰ ਆਕਰਖਣ (ਮਦਨ) ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਹਉ ਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹਉ ਰਹਿਤ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਪਰਦਾ ਹਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਵਿਰਾਟ ਰੂਪ (ਮੂਰਤ) ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਆਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਬਿਆਨ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਵਿਚ ਉਹੀ ਰਮਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਰਜਨ ਦੀ ਜਿੰਦ ਕਾਰਨ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਵਿਰਾਟ ਰੂਪ ਦਿਖਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਕਿਉਂ ਕਿ ਅਰਜਨ ਹਉ-ਰਹਿਤ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਹ ਡਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਆਪਣੇ ਮਨੁੱਖੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਓ। ਪਰ ਜਿਸ ਦੀ ਹਉ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਨੂੰ ਭੈ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਇਸੇ ਲਈ ਭਗਤ ਜੀ ਉਸ ਮਦਨ ਮੂਰਤ ਨੂੰ ਭੈ ਤਾਰਿਕ (ਭੈ ਮਿਟਾਣ ਵਾਲਾ) ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਸੇ ਮਦਨ ਮੂਰਤ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਭ ਵਾਰਨੇ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ, ਮੀਰਾ ਨਾਚ ਵਿਚ ਡੁਬ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਰਾਮਾਨੰਦ ਸਮਾਧੀ ਵਿਚ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸੇ ਮਦਨ

ਮੂਰਤ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਵਲ ੧੬੦੦੦ ਗੋਪੀਆਂ ਆਕਰਸ਼ਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਇਸੀ ਮਦਨ ਮੂਰਤ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਂ-ਪਿਉ ਨਹੀਂ ਪਛਾਣ ਸਕੇ। ਅਰੂਪ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਨਿਰਮਲ ਅੱਖ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਮੂਰਤ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ 'ਅਕਾਲ ਮੂਰਤ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਮਹਾਕਾਲੀ ਜਾਂ ਮਹਾਕਾਲ' (ਮਹਾਕਾਲ ਕਾਲਕਾ ਆਰਾਧੀ)। ਇਹ ਉਹ ਅਹਿਸਾਸ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਛਵੀ ਨੂੰ ਨ ਸਮੇਂ (ਕਾਲ) ਧੁੰਧਲਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਨਾ ਮੌਤ (ਕਾਲ) ਮਿਟਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ੲ

ਭਗਤ ਸੂਰਦਾਸ ਜੀ

ਛਾਡਿ ਮਨ ਹਰਿ ਬਿਸੁਖਨ ਕੇ ਸੰਗੁ।

ਸੂਰਦਾਸ ਮਨ ਪ੍ਰਭਿ ਹਥਿ ਲੀਨੋ

ਸਾਰੰਗ ਮਹਲਾ ੫ ਸੂਰਦਾਸ

ਹਰਿ ਕੇ ਸੰਗ ਬਸੇ ਹਰਿ ਲੋਕ।

ਤਨੁ ਮਨੁ ਅਰਪਿ ਸਰਬਸੁ ਸਭ ਅਰਪਿਓ

ਅਨੰਦ ਸਹਜ ਧੁਨਿ ਝੋਕ ।੧। ਰਹਾਉ।

ਦਰਸਨੁ ਪੇਖਿ ਤਏ ਨਿਰਬਿਖਈ ਪਾਏ ਹੈ ਸਗਲੇ ਥੋਕ।

ਆਨ ਬਸਤੁ ਸਿਉ ਕਾਜੁ ਨ ਕਛੁਐ ਸੁੰਦਰ ਬਦਨ ਅਲੋਕ ।੧।

ਸਿਆਮ ਸੁੰਦਰ ਤਜਿ ਆਨ ਜੁ ਚਾਹਤ ਜਿਉ ਦੁਸਦੀ ਤਨਿ ਜੋਕ।

ਸੂਰਦਾਸ ਮਨੁ ਪ੍ਰਭਿ ਹਥਿ ਦੀਨੇ ਇਹੁ ਪਰਲੋਕ।੨। (੧੨੫੩)

੯

ਸੂਰਦਾਸ ਮਨੁ ਪ੍ਰਭਿ ਹਥਿ ਲੀਨੇ

---

੧. ਜੀਵਨ: ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਇਕ ਤੁਕ ਆਂਦੀ ਹੈ 'ਛਾਡਿ ਮਨ ਹਰਿ ਬਿਮੁਖਨ ਕੇ ਸੰਗੁ।' ਇਹ ਇਕੋ ਇਕ ਤੁਕ ਹੈ। ਨਾ ਇਸ ਦੇ ਉਪਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਤੁਕ ਕਿਸ ਦੀ ਹੈ, ਨਾ ਇਸ ਵਿਚ ਕਰਤੇ ਦਾ ਨਾਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਹੀ ਇਸ ਤੁਕ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨੰਬਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਤੁਕ ਦੇ ਬਾਅਦ ਜਿਹੜਾ ਸ਼ਬਦ ਆਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਉਪਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ 'ਸਾਰੰਗ ਮਹਲਾ ੫ ਸੂਰਦਾਸ' ਅਤੇ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਅਖੀਰਲੀ ਤੁਕ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ 'ਸੂਰਦਾਸ ਮਨੁ ਪ੍ਰਭਿ ਹਥਿ ਲੀਨੇ ਦੀਨੇ ਇਹੁ ਪਰਲੋਕ।' ਫਿਰ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ 'ਹਰਿ ਕੇ ਸੰਗ ਬਸੇ ਹਰਿ ਲੋਕ।' ਦੋਹਾਂ ਥਾਂ ਤੇ (ਸੰਗ) ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੋਈ ਹੈ—ਇੱਕਲੀ ਤੁਕ ਵਿਚ ਛਾਡਿ ਮਨ ਹਰਿ ਬਿਮੁਖਨ ਕੇ ਸੰਗੁ ਅਤੇ ਪੂਰੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ 'ਹਰਿ ਕੇ ਸੰਗ ਬਸੇ ਹਰਿ

ਲੋਕਾਂ। ਪੂਰੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸੂਰਦਾਸ ਦੀ ਤੁਕ ਤੇ ਟਿਪਣੀ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਤੁਕ ਵਾਲਾ ਪੂਰਾ ਸ਼ਬਦ ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ (ਜਿਸ ਨੂੰ ਖਾਰੀ ਬੀੜ ਕਰਕੇ ਅਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ) ਵਿਚ ਇਦਾਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ—

—ਛਾਡਿ ਮਨ ਹਰਿ ਬਿਮੁਖਨ ਕੋ ਸੰਗ।

ਕਹਾਂ ਭਯੋ ਪੈ ਪਾਨ ਪਿਆਇ ਬਿਖੁ ਨਹੀ ਤਜਤ ਭੁਇਅੰਗ। ਰਹਾਉ।

ਕਾਗਾਂ ਕਾ ਕਪੂਰ ਚੁਗਾਏ ਸਵਾਨ ਨਵਾਇ ਗੰਗ।

ਖਰ ਕੋ ਕਹਾ ਅਗਰ ਕੋ ਲੇਪਨੁ ਮਰਕਟ ਭੁਖਨ ਅੰਗ ।੧।

ਪਾਹਨ ਪਤਿਤ ਬਾਨ ਬੇਧੇ ਰੀਤੇ ਹੋਏ ਨਿਖੰਗ।

ਸੂਰਦਾਸ ਕੀ ਕਾਲੀ ਕਮਰੀ ਚੜ੍ਹਤ ਨ ਦੁਜਾ ਰੰਗ।੨।

ਪਰ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਸਿਰਫ ਉਪਰਲੀ ਇਕਲੀ ਤੁਕ ਹੀ ਦਰਜ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਪੂਰਾ ਸ਼ਬਦ (ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਫਰਕ ਨਾਲ) ਸੂਰਦਾਸ ਦੇ ਲਿਖੇ “ਸੂਰ ਸਾਗਰ” ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਪੂਰੇ ਵਿਸ਼ਨ ਪਦੇ ਦਾ ਇਕ ਅੰਗ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ੫੦੦੦ ਪਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ੪੦੦੦ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਉਸਤਤੀ ਵਜੋਂ ਹਨ ਤੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਰਾਮ ਤੇ ਹੋਰ ਅਵਤਾਰਾਂ ਸੰਬੰਧੀ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਹਿੰਦੀ ਅਨੁਵਾਦ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਵਿਖੇ ੧੬੯੬ ਵਿਚ ਕਰਵਾਇਆ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਪਰਲੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗਲਾਂ ਤੇ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਤੁਕ ਭਗਤ ਸੂਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਹੀ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਕਾਲ ੧੪੭੮-੧੫੮੫ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ੧੫੨੮-੧੫੮੫ ਏ. ਡੀ. ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਹਰਿਆਣਾ ਦੇ ਸੀਹੀ, ਤਹਿਸੀਲ ਬਲਭਗਤੂ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁੜਗਾਉ ਦੇ ਜੰਮਪਲ ਸਨ। ਪਿੰਡ ਵਾਸੀ ਹਰ ਸਾਲ ਯਾਦ ਮਨਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਇਕ ਹੋਰ ਸੂਰਦਾਸ ਵੀ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਅਸਲ ਨਾਂ ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਆਪਣੀ ਲੇਖਣੀ ਕਾਰਣ ਸੂਰਦਾਸ ਕਰਕੇ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਨਮ (੧੫੨੯ ਏ. ਡੀ.) ਗਵਾਲਿਅਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਕਿਸੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੋਇਆ

ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਅਛੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਭਗਤ ਸਨ ਅਤੇ ਕਵੀ ਸਨ। ਰਚਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਅਕਬਰ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸੰਦੀਲਾ (ਅਵਧ) ਦਾ ਹਾਕਮ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਮਾਲੀਏ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਰੱਖਣ ਵਿਚ ਅਣਗਹਿਲੀ ਕਾਰਣ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸ ਪਦ ਤੋਂ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਸਾਲਾਨਾ ਆਮਦਨੀ ੧੩ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਰਾਜਾ ਤੱਕ ਨਾ ਪਹੁੰਚਾ ਕੇ ਗਰੀਬਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਨਸ਼ੁ ਗਏ।

ਸਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨ ਇਕ ਮਤ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਉਸ ਸੂਰਦਾਸ ਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਭਗਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸੂਰ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੀ ਉਸਤਤੀ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈ।

ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਸੂਰਦਾਸ ਇਕੋ ਹੋਣ ਪਰ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਡੂੰਘੀ ਖੋਜ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੋ ਵਿਅਕਤੀ ਮਨ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੋਏ ਜਿਦਾਂ ਨਾਮਦੇਉ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਨਾਮਦੇਉ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਹਰ ਸਾਲ ਬਰਸੀ ਮਨਾਉਂਦੇ ਹਨ (ਮੇਲਾ ਘੁਮਾਣ)। ਕਈ ਉਸ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਦਾ ਦਸਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਡਰਪੁਰ ਦਾ ਵਾਸੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਅਸਲ ਨਾਮਦੇਉ ਇਕੋ ਹੋਇਆ ਹੈ—ਉਹੀ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਕ ਤੇ ਉਹੀ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਨਿਰਾਕਾਰੀ ਉਪਾਸ਼ਕ। ਇਦਾਂ ਹੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੀ ਉਸਤਿਤ ਵਿਚ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖਣ ਵਾਲਾ ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਸ਼ਾਇਦ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਸੂਰਦਾਸ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਏ।

ਸ਼ਬਦ ਕਿਸੇ ਸੂਰਦਾਸ ਦਾ ਵੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਏ ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅੰਤਰੀਵ ਭਾਵ ਨਾਲ (ਜਿਸ ਦੀ ਇਕ ਪੰਗਤੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਹੈ) ਸਹਿਮਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਪੂਰੇ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਗੌਹ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਿਆਂ (ਸ਼ਬਦ ਉਪਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ) ਸੂਰਦਾਸ ਦਾ ਮਤ ਸਾਫ ਦਿਸ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਯਾਨੀ ਜਿਹੜਾ ਹਰੀ ਤੋਂ ਬੇਮੁੱਖ ਹੈ ਉਹ ਹਰੀ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦਾ। ਕਈ ਪਸ਼ੂ-ਪੰਖੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਕੇ ਭਗਤ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ 'ਸੂਰਦਾਸ ਕੀ ਕਾਲੀ ਕਮਰੀ ਚੜ੍ਹਤ ਨ ਦੁਜਾ

ਰੰਗ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਆਪ ਜੀ ਅਗਲੇ ਸ਼ਬਦ 'ਸਾਰੰਗ ਮਹਲਾ ੫ ਸੂਰਦਾਸ' ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ 'ਹਰਿ ਕੇ ਸੰਗ ਬਸੇ ਹਰਿ ਲੋਕ। ਤਨੁ ਮਨੁ ਅਰਪਿ ਸਰਬਸੁ ਸਭੁ ਅਰਪਿਓ ਅਨਦ ਸਹਜ ਧੁਨਿ ਝੋਕ।' ਇਸ ਲਈ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸੂਰਦਾਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸ਼ਬਦ ਨਾ ਲੈਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਸਿਰਫ ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਹੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਦਰਸਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ।

ਇਹ ਇਕੋ ਇਕ ਤੁਕ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨੰਬਰ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਪਰ ਇਸ ਤੁਕ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦ (ਭਗਤ ਪਰਮਾਨੰਦ) ਦਾ ਅੰਕ ਹੈ '੩/੧/੬' ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਬਾਅਦ ਦੇ ਸ਼ਬਦ (ਸਾਰੰਗ ਮਹਲਾ-ਸੂਰਦਾਸ) ਦਾ ਅੰਕ ਹੈ ੨/੧/੮-ਯਾਨੀ ਇਸ ਤੁਕ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਨੰਬਰ ੬ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਬਾਅਦ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ੮। ਇਸ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਬੇਨੰਬਰੀ ਤੁਕ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਸ਼ਬਦ ਕਰਕੇ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਗਿਣਿਆ ਹੈ।

੨. **ਬਾਣੀ:** ਭਗਤ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਛਡ ਦੇ ਜਿਹੜੇ ਹਰੀ ਤੋਂ ਬੇਮੁੱਖ ਹਨ (ਛਾਡਿ ਮਨ ਹਰਿ ਬਿਮੁਖਨ ਕੇ ਸੰਗ)। ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਪੁਰਖ ਹੈ ਤੇ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਹੈ, ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਕਰਤਾ ਹੈ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਹੈ। ਕਰਤੇ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪੁਰਖ ਕਰਕੇ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਵਿਚ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਅਨੇਕ ਗੁਣ ਦਰਸਾਂਦੇ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ 'ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ' ਕਰਕੇ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹੋਰ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਵੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਸੁਜਾਨ, ਪ੍ਰਧਾਨ, ਉਤਮ, ਸੁਖਦਾਤਾ, ਸਿਰਜਨਹਾਰ ਕਹਿਕੇ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ—

—ਪੁਰਖੁ ਸੁਜਾਨੁ ਤੂੰ ਪਰਧਾਨੁ ਤੁਧੁ ਜੇਵਡੁ ਅਵਰੁ ਨ ਕੋਈ। (੪੪੮)

—ਪੁਰਖੇਤਮੁ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਜਨਿ ਗਾਇਓ ਸਭਿ ਦਾਓਦ ਦੁਖ ਦਲਭੇ। (੬੭੫)

—ਪੁਰਖ ਨਿਰੰਜਨ ਸਿਰਜਨਹਾਰ । ਜੀਅ ਜੰਤ ਦੇਵੈ ਆਹਾਰ। (੧੧੪੮)

—ਪੁਰਖੁ ਪੂਰਨ ਸੁਖਹ ਦਾਤਾ ਸੀਗਿ ਬਸਤੋ ਨੀਤ। (੧੦੦੬)

ਉਸ ਪੁਰਖ ਨੇ ਹੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਬਣਾਈ ਹੈ। ਸਭ ਜੀਅ ਜੰਤ ਉਸੇ ਤੋਂ ਹੀ ਉਪਜੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸੇ ਵਿਚ ਹੀ ਸਮਾਂ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਪੁਰਖ ਤੋਂ ਉਪਜੀ ਹੈ। ਅਤੇ ਉਸੇ ਵਿਚ ਹੀ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਏਗੀ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੜਾ ਸੁੰਦਰ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਅੱਗ ਹੈ ਤਾਂ ਸੰਸਾਰ ਉਸ ਤੋਂ ਉਪਜੀਆਂ ਚਿੰਗਾਰੀਆਂ ਹਨ, ਜੇ ਉਹ ਇਕ ਮਿੱਟੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਭੇ ਧੂਰਾਂ ਉਸੇ ਤੋਂ ਹੀ ਨਿਕਲੀਆਂ ਹਨ, ਜੇ ਉਹ ਨਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਤਰੰਗਾਂ ਉਸੇ ਤੋਂ ਹੀ ਆਈਆਂ ਹਨ। ਅਤੇ ਇਦਾਂ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਤੇ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਉਸ ਤੋਂ ਹੀ ਉਪਜੀ ਹੈ—

—ਜੈਸੇ ਏਕ ਆਗ ਤੇ ਕਨਕਾ ਕੋਟਿ ਆਗ ਉਠੈ, ਨਯਾਰੇ ਨਯਾਰੇ ਹੈਵਕੇ ਫਿਰ ਅਗ ਮੋਂ ਖਿਲਾਹਿੰ ਗੇ।

ਜੈਸੇ ਏਕ ਧੂਰਿ ਤੇ ਅਨੇਕ ਧੂਰਿ ਪੁਰਿਤ ਹੈ, ਧੂਰਿ ਕੇ ਕਨੁਕਾ ਫੇਰ ਧੂਰਿ ਹੀ ਸਮਾਹਿੰ ਗੇ।

ਜੈਸੇ ਏਕ ਨਦ ਤੇ ਤਰੰਗ ਕੋਟਿ ਉਪਜਤ ਹੈ ਪਾਨਿ ਕੇ ਤਰੰਗ ਸਭੈ ਪਾਨਿ ਹੀ ਕਹਾਹਿੰ ਗੇ।

ਤੈਸੇ ਵਿਸਵ ਰੂਪ ਤੇ ਅਤੁਤ ਭੁਤ ਪ੍ਰਗਟ ਹਵੈ, ਤਾਂਹੀ ਤੇ ਉਪਜ ਸਭੈ ਤਾਂਹੀ ਮੇ ਸਮਾਹਿੰ ਗੇ। (ਅਕਾਲ ਉਸਤਤਿ ੧੧੦)

ਇਸੇ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਇਦਾਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ—

—ਉਅੰਕਾਰਿ ਅਕਾਰੁ ਕਰਿ ਥਿਤਿ ਵਾਰੁ ਨ ਮਾਹੁ ਜਣਾਯਾ।

ਨਿਰੰਕਾਰੁ ਆਕਾਰੁ ਵਿਣੁ ਏਕੰਕਾਰੁ ਨ ਅਲਖੁ ਲਖਾਯਾ।

ਆਪੇ ਆਪਿ ਉਪਾਇਕੈ ਆਪੇ ਆਪਣਾ ਨਾਉ ਧਰਾਯਾ।

ਆਦਿ ਪੁਰਖੁ ਆਦੇਸੁ ਹੈ ਹੈ ਭੀ ਹੋਸੀ ਹੋਂ ਦਾ ਆਯਾ।

ਆਦਿ ਨ ਅੰਤ ਬਿਅੰਤੁ ਹੈ ਆਪੇ ਆਪਿ ਨਾ ਆਪੁ ਗਵਾਯਾ।

ਆਪੇ ਆਪ ਉਪਾਇ ਸਮਾਇਆ (ਵਾਰ ੧੮/੭)

ਸ਼ਿਵ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ (ਸਕਤਿ ਸ਼ਿਵੈ ਘਰਿ ਆਈ), ਪੁਰਖ ਤੇ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ, ਕਰਤਾ ਤੇ

ਪ੍ਰਜਾ-ਧਰਤ ਦੇਵੇਂ ਹਨ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਸਾਡਾ ਮੁੱਖ ਪੁਰਖ (ਹਰੀ) ਵੱਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੂਰ ਲੱਗਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਤੇ ਜਦੋਂ ਸਾਡਾ ਮੁੱਖ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵੱਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪੁਰਖ ਦੂਰ ਦਿਸਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਫਿਲਮਾਂ ਵਿਚ ਦੇਖਿਆ ਹੋਏਗਾ ਕਿ ਕਈ ਵਾਰੀ ਮੰਦਰ ਵਿਚ ਨਾਚ-ਗਾਣ ਵਾਲੀ ਦਾ ਸਰੀਰ ਸਾਫ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ (FORE GROUND) ਪਰ ਮੰਦਰ ਪੁੰਦਲਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ (BACK GROUND)। ਫਿਰ ਕਈ ਵਾਰੀ ਮੰਦਰ ਤੇ ਮੂਰਤੀਆਂ ਸਾਫ ਦਿਸਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਨਾਚਣ-ਗਾਣ ਵਾਲੀ ਇਕ ਨਿਸ਼ਾਨ ਮਾਤਰ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹੀ ਸਬੰਧ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਤੇ ਹਰੀ ਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸਾਡਾ ਮੁਖ ਹਰੀ ਵੱਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸੰਸਾਰ ਦੂਰ ਪੁੰਦਲਾ ਲੱਗਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਹਰੀ ਵਲੋਂ ਬੇਮੁੱਖ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸੰਸਾਰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹਰੀ ਦੂਰ ਜਾਪਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।

ਸੋ ਹਰੀ ਵੱਲ ਜਾਣ ਦੀ ਪਉੜੀ ਹੈ ਸੰਸਾਰ ਵਲੋਂ ਬਿਮੁਖ ਹੋਣਾ। ਇਸੇ ਲਈ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਾਇਆ ਦਾ ਇਹ ਗੁਣ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਮਾਲਕ (ਮਾਇਆਧਾਰੀ) ਦੀ ਦੇਖਣ ਤੇ ਸੁਣਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿਗਾੜ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਣ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਦਾ ਉਹ ਰੂਪ ਦਿਸਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਦਾ ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਕਾਰਣ ਮਨੁੱਖ ਮਾਇਆ ਨਾਲ ਮੋਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਨਹੀਂ ਪਹਿਚਾਣ ਸਕਦਾ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਮਝਾਉਂਦੀ ਹੈ—

—ਮਾਇਆ ਐਸੀ ਮੋਹਨੀ ਭਾਈ। ਜੇਤੇ ਜੀਅ ਤੇਤੇ ਡਹਕਾਈ। (੧੧੬੦)

—ਮਾਇਆ ਕਾਰਨਿ ਧਾਵਹੀ ਮੁਰਖ ਲੋਗ ਅਜਾਨ।

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਬਿਨ ਹਰਿ ਭਜਨ ਬਿਰਥਾ ਜਨਮੁ ਸਿਰਾਨ। (੧੪੨੭)

—ਮਾਇਆ ਕੇ ਦੇਵਾਨੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਝੂਠਿ ਠਗਾਉਰੀ ਪਾਈ। (੯੩੦)

ਕਈਆਂ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ਕਿ ਮਾਇਆ ਦਾ ਕੋਈ ਵਜੂਦ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਸਿਰਫ ਸੁਪਨਾ ਹੈ, ਨਾ ਸੰਸਾਰ ਹੈ ਨਾ ਮਾਇਆ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਮਾਇਆ ਦੇ ਵਜੂਦ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਨਕਾਰਦੀ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਮਾਇਆ ਹੈ, ਇਹ ਕੋਈ ਸੁਪਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰ ਮਨੁੱਖ

ਦਾ ਇਸ ਪ੍ਰਤੀ ਦੇਖਣ ਦਾ ਢੰਗ ਗਲਤ ਹੈ। ਸਿਖੀ ਹੈ ਮਾਇਆ ਨੂੰ ਸੁਚੇਤ ਹੋ ਕੇ ਦੇਖਣਾ, ਇਸ ਦੇ ਭਰਮਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਨੂੰ ਪਛਾਣਨਾ, ਇਸ ਦੀ ਲੁਭਾਣੀ ਚਮਕ-ਦਮਕ ਤੋਂ ਜਾਗਰੂਕ ਰਹਿਣਾ। ਇਸ ਦੇ ਅਸਲ ਸੁਭਾਉ ਨੂੰ ਸਮਝ ਕੇ ਇਸ ਪ੍ਰਤੀ ਉਦਾਸ ਰਹਿਣਾ, ਇਸ ਦਾ ਸੇਵਕ ਨ ਬਣ ਕੇ ਇਸ ਕੋਲੋਂ ਸੇਵਾ ਲੈਣੀ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੁਚੇਤ ਕਰਦੀ ਹੈ—

—ਮਾਇਆ ਮੋਹੁ ਅੰਧੁ ਅੰਧਾਰਾ। (੧੦੮੫)

—ਮਾਇਆ ਮੋਹੁ ਅਗਿਆਨੁ ਹੈ ਬਿਖਮੁ ਅਤਿ ਭਾਰੀ। (੫੦੯)

—ਮਾਇਆ ਮੋਹੁ ਗੁਬਾਰੁ ਹੈ ਦੁਜੈ ਭਰਮਾਈ। (੭੮੬)

—ਮਾਇਆ ਮਦ ਚਾਖਿ ਭਏ ਉਦਮਾਤੇ ਹਰਿ ਹਰਿ ਕਬਹੂ ਨ ਗਾਏ। (੮੮੯)

ਮਾਇਆ ਦਾ ਅੰਧਾ ਸੰਗ ਹਰੀ ਤੋਂ ਬੇਮੁਖਤਾ ਹੈ, ਮਨ ਵੱਲ ਮੁਖਤਾ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਗੁਰਮੁਖ ਹੈ ਉਹ ਆਪੇ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਵਾਸ਼ਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬੇਮੁਖ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਹੜਾ ਮਨਮੁਖ ਹੈ ਉਹ ਆਪੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬੇਮੁਖ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਮਾਇਆ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਿਆ ਉਹ ਹਰੀ ਨੂੰ ਕਿਦਾਂ ਸਮਝੇਗਾ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਹਰੀ ਦੀ ਖੋਜ ਉਦੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮਾਇਆ ਦੀ ਖਿੱਚ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਦੋ ਬੇੜੀਆਂ ਵਿਚ ਟੰਗਾਂ ਰਖੀਆਂ ਹਨ—ਮਾਇਆ ਦਾ ਰਸ ਮਾਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਹਰੀ ਦਾ ਵੀ। ਇਦਾਂ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦੇ—'ਨਾ ਖੁਦਾ ਹੀ ਮਿਲਾ ਨਾ ਵਸਾਲੇ ਸਨਮ। ਨ ਇਧਰ ਦੇ ਰਹੇ ਨਾ ਉਧਰ ਦੇ ਰਹੇ।'

ਇਸ ਲਈ ਹਰੀ ਦਾ ਸੰਗ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਇਆ ਦੇ ਰੂਪ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਲਉ। ਇਸ ਵਿਚ ਜੇ ਵੀ ਰਸ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਹੋਸ਼ ਨਾਲ ਦੇਖੋ ਤੇ ਸਮਝੋ ਕਿ ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਜੇ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਉਹ ਛਣ ਮਾਤਰ ਹੈ ਜਾਂ ਸਦੀਵੀ ਹੈ। ਕੀ ਇਸ ਦੇ ਆਣ ਨਾਲ ਜੇ ਖੁਸ਼ੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਉਹ ਇਸ ਦੇ ਜਾਣ ਨਾਲ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ? ਜੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਮਝੋ ਕਿ ਇਦਾਂ ਦੇ ਸਵਾਦ ਦਾ ਕੀ ਲਾਭ ਹੈ ? ਕੀ ਬਹੁਤੇ ਧਨ ਰਾਹੀਂ ਕੁਝ ਸਥਾਈ ਸੁਖ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਈ ਹੈ ? ਜੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਨਾਲ ਲਿਪਟਣਾ ਚਾਹੋਗੇ ? ਜੇ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਸਮਝ ਲੈਣਾ ਕਿ ਤੁਹਾਡਾ ਮਾਇਆ ਪ੍ਰਤੀ ਅਨੁਭਵ ਕੱਚਾ ਹੈ। ਸਾਡੀ

ਹਰੀ ਵੱਲ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਹੋਰ ਜਾਗੋ, ਹੋਰ ਅਨੁਭਵ ਲਉ। ਵਿਚਾਰੋ ਕਿ ਮਾਇਆ ਰਾਹੀਂ ਜੋ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਈ ਸੀ ਉਹੀ ਬਣੀ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਰਹੀ।

ਮਨ ਕਦੀ ਤ੍ਰਿਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਹ ਸਾਨੂੰ ਮਾਇਆ ਮਗਰ ਭਜਾਈ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਮਨ ਦਾ ਤਰਕ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਸੁਖ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਪਰ ਕਲ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲੇਗਾ। ਇਸ ਧਨ ਨਾਲ ਸੁਖ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਪਰ ਕਲ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲੇਗਾ। ਪਰ ਕੀ ਕਦੀ ਕਿਸੇ ਮਾਇਆਧਾਰੀ ਨੂੰ ਸੁਖੀ ਦੇਖਿਆ ਹੈ ? ਜੇ ਹਥਲੇ ਧਨ ਨਾਲ ਸੁੱਖ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਕਿਸ ਆਧਾਰ ਤੇ ਸੋਚਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਹੋਰ ਮਿਲਣ ਨਾਲ ਸੁੱਖ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਜਾਏਗੀ ? ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਬਹੁਤੇ ਧਨ ਕਮਾਉਣ ਵਿਚ, ਬਹੁਤ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਕਰਨ ਵਿਚ, ਬਹੁਤੇ ਖੇਲ-ਤਮਾਸ਼ੇ ਦੇਖਣ ਨਾਲ, ਸੁੱਖ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ—

—ਸੁਖ ਨਾਹੀ ਬਹੁਤੈ ਧਨਿ ਖਾਟੇ। ਸੁਖ ਨਾਹੀ ਪੇਖੇ ਨਿਗਤਿ ਨਾਟੇ।

ਸੁਖ ਨਾਹੀ ਬਹੁ ਦੇਸ ਕਮਾਏ। ਸਰਬ ਸੁਖਾ ਹਰਿ ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਏ। (੧੧੪੭)

ਪਰ ਇਹ ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ। ਸਾਨੂੰ ਹੋਰ ਧਨ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਹੋਰ ਵੱਡਾ ਪਦ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੁੰਦਰ ਇਸਤਰੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਹੋਰ-ਹੋਰ ਦੀ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਮੁਕਦੀ ਨਹੀਂ। ਰੇਤ ਤੇ ਪਈ ਧੁਪ ਦੀ ਚਮਕ ਕਾਰਣ ਮ੍ਰਿਗ, ਆਦਿ ਜਾਨਵਰ ਰੇਤ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਸਮਝ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸੋਚਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਪਾਣੀ ਦੇ ਮਿਲਣ ਨਾਲ ਪਿਆਸ ਮਿਟ ਜਾਏਗੀ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਮ੍ਰਿਗ ਪਾਣੀ ਵੱਲ ਵੱਧਦਾ ਹੈ ਪਾਣੀ ਹੋਰ ਅਗੇ ਤੁਰੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਅਸਲ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਮ੍ਰਿਗ ਦੀ ਪਿਆਸ ਬੁਝਦੀ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਇਹ ਅਤ੍ਰਿਪਤ ਹੀ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਹਾਲ ਮਾਇਆ ਮਗਰ ਭਜਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਪਿਆਸ ਨਹੀਂ ਬੁਝਦੀ ਅਤੇ ਉਹ ਪਿਆਸਾ ਹੀ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਮਝਾਂਦੀ ਹੈ—

—ਮ੍ਰਿਗ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਜਿਉਂ ਜਗ ਰਚਨਾ ਯੇਹ ਦੇਖਹੁ ਰਿਦੈ ਬਿਚਾਰਿ। (੫੩੬)

—ਮ੍ਰਿਗ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਅਰੁ ਸੁਪਨ ਮਨੋਰਥ ਤਾ ਕੀ ਕਛੁ ਨ ਵਡਾਈ। (੬੧੫)

ਹਰੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਸਚੇ ਵੰਗ ਨਾਲ ਤਾਂ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵ ਤੋਂ ਜਾਣ ਲਈਏ ਕਿ 'ਹੋਰ-ਹੋਰ' ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਹਾਲੀ ਤੱਕ ਜੋ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ ਉਹ ਸਦੀਵੀ ਸੁੱਖ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਿਆ।

ਇਸ ਅਨੁਭਵ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਹਰੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਤੇ ਚਲ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਹਾਂ, ਇਸ ਕਾਰਣ ਉਹ ਪਾਖੰਡੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਸਾਧੂ-ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਇਹੀ ਹਾਲ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਧਨ ਦਾ ਰਸ ਮਾਣਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਸਿਰਫ ਸੁਣ ਲਿਆ 'ਸੁਖ ਨਾਹੀ ਬਹੁਤੇ ਧਨਿ ਖਾਟੇ'। ਇਸ ਸੱਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਜਾਣਿਆ। ਇਹ ਹਰੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਤਾਂ ਨਿਕਲ ਪਏ ਪਰ ਮਨ ਪਿਛੇ ਧਨ-ਪਦ-ਕਾਮਣੀ ਵਿਚ ਹੀ ਅਟਕਿਆ ਰਿਹਾ। ਇਦਾਂ ਉਪਰੋਂ ਉਪਰੋਂ ਧਰਮ ਦਾ ਚੋਲਾ ਪਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਅੰਦਰੋਂ ਸਾਡੇ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਬਣੇ ਰਹੇ। ਰੱਬ ਦੀ ਖੋਜ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਅਰਥ ਹੀ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਧਨ/ਪਦ ਖੋਜਿਆ/ਭੋਗਿਆ ਅਤੇ ਬੇਅਰਥ ਪਾਇਆ। ਪਾਖੰਡੀ ਹਰੀ ਦਾ ਸੰਗ ਕਰਦੇ ਦਿਸਦੇ ਹਨ ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਸੰਗ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ।

ਇਦਾਂ ਹੀ ਲੋਕੀ ਕੁਝ ਕੁ ਧਰਮ ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਕੁਝ ਪਾਉਣ ਲਈ। ਉਹ ਦਾਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੇ ਕਿ ਗੁਰੂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ ਬਲਕਿ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿ ਅੱਗੇ ਦੁਗੁਣਾ-ਚੌਗੁਣਾ ਕਰਕੇ ਮਿਲਣ ਦੀ ਆਸ ਹੈ। ਇਕ ਜੁਆਰੀ ਵੀ ਇਦਾਂ ਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ-ਉਹ ਹੋਰ ਪਾਉਣ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਜੁਏ ਵਿਚ ਧਨ ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਜੁਆਰੀ ਤੇ ਇਦਾਂ ਦੇ ਧਰਮੀ ਵਿਚ ਕੀ ਫਰਕ ਹੈ? ਅਸੀਂ ਵੀ ਧਾਰਮਿਕ ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਇਹ ਸਾਡੀਆਂ ਇਛਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਹਰੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਨਹੀਂ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਹਰੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਮਝਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਧਾਰਮਿਕ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਰਾਜ-ਪਾਟ ਦੀ ਥਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤੀ ਦੀ ਚਾਹ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ-

—ਰਾਜੁ ਨ ਚਾਹਉ ਮੁਕਤਿ ਨ ਚਾਹਉ ਮਨਿ ਪ੍ਰੀਤਿ ਚਰਨ ਕਮਲਾਰੇ।

ਬ੍ਰਹਮ ਮਹੇਸ਼ ਸਿਧ ਮੁਨਿ ਇੰਦ੍ਰਾ ਮੋਹਿ ਠਾਕੁਰ ਹੀ ਦਰਸਾਰੇ। (੫੩੪)

ਸਾਡੇ ਪਾਠ-ਪੂਜਾ, ਗਿਆਨ-ਧਿਆਨ ਦਾ ਲਕਸ਼ ਕੀ ਹੈ-ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਜਾਂ ਕਾਮਨਾ ਪੂਰਤੀ ? ਮਨ ਦੀ ਖੇਡ ਨੂੰ ਸਮਝੋ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਧਰਮ ਤੇ ਚਲਣ ਲੱਗਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਵੀ ਮਨ ਇਸ ਯਾਤਰਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਵਰਤਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਇਦਾਂ ਅਸੀਂ ਹਰੀ ਤੋਂ ਬੇਮੁਖ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ।

ਮਨੁੱਖ ਜਨਮ ਦੁਰਲਭ ਹੈ। ਇਹ ਅਉਸਰ ਹੈ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ, ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਖੇਡ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਨਣ ਲਈ। ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਉਠਦੀ ਕਾਮ ਦੀ ਵਾਸ਼ਨਾ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਣੋ, ਉਬਲਦੇ ਕਰੋਧ ਨੂੰ ਜਾਣੋ, ਬਲਦੇ ਲੋਭ ਨੂੰ ਦੇਖੋ, ਮੋਹ ਅਗਨੀ ਨੂੰ ਦੇਖੋ, ਨਿਰਆਧਾਰ ਅਹੰਕਾਰ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਬੁਝੋ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੀੜ੍ਹਾ ਨੂੰ ਪਛਾਣੋ, ਵਿਫਲਤਾ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋਵੋ। ਸਮਝੋ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਕਾਰਾਂ ਮਗਰ ਦੌੜ ਦੌੜ ਕੇ ਅਸੀਂ ਜੀਵਨ ਨਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਕਰੀ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਕੀ ਉਪਲਬਧੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਕੀ ਹੋਣ ਦੀ ਆਸਾ ਹੈ ? ਜੀਵਨ ਦੀ ਸੱਚੀ ਬਦਲਾਹਟ ਅੰਦਰੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਬਾਹਰਲਾ ਭੇਖ ਬਦਲਣ ਨਾਲ ਨਹੀਂ—

—ਜਾਨਨਾਹਾਰ ਪ੍ਰਭੂ ਪਰਬੀਨ। ਬਾਹਰਿ ਭੇਖ ਨ ਕਾਹੁ ਭੀਨ। (੨੬੯)

—ਅੰਤਰੁ ਮਨਿ ਨਿਰਮਲੁ ਨਹੀ ਕੀਨਾ ਬਾਹਰਿ ਭੇਖ ਉਦਾਸੀ। (੫੨੫)

—ਬਾਹਰਿ ਭੇਖ ਬਹੁਤੁ ਚਤੁਰਾਈ ਮਨੁਆ ਦਹਦਿਸਿ ਧਵੈ। (੭੩੨)

—ਕਰਿ ਇਸਨਾਨੁ ਤਨਿ ਚਕ੍ਰ ਬਣਾਏ। ਅੰਤਰੁ ਕੀ ਮਲੁ ਕਥਿ ਹੀ ਨ ਜਾਏ। (੧੩੪੮)

ਇਕ ਪਾਖੰਡੀ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਕਿਨਾਂ ਵੀ ਧੋਖਾ ਦੇ ਲਵੇ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਉਸ ਦਾ ਪਾਜ ਖੁੱਲ੍ਹ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਦੋਂ ਸਭ ਕਮਾਇਆ ਹਥੋਂ ਖੁਸ਼ਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਸਮਝਦੇ ਸਾਂ ਕਿ ਸਾਡਾ ਧਨ-ਪਦ ਇਦਾਂ ਹੀ ਬਣਿਆ ਰਹੇਗਾ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਗੌਹ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਇਹ ਭੁਲੇਖਾ ਪਾਈ ਰੱਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜੀਵਨ ਇਦਾਂ ਹੀ ਚਲਦਾ ਰਹੇਗਾ। ਪਰ ਮੌਤ ਸਮੇਂ ਸਭ ਛੁਟਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਇਸ ਪਦ-ਧਨ ਨੂੰ ਹੋਰ ਘੁਟ ਕੇ ਪਕੜਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛਡਣਾ ਨਹੀਂ

ਚਾਹੁੰਦੇ । ਪਰ ਮੌਤ ਜ਼ੋਰ-ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਕਰਕੇ ਸਭ ਸਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਅਲੱਗ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਤਰਸ-ਮਈ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਇਦਾਂ ਦਸਦੀ ਹੈ—

—**ਭਾਦੁਇ ਭਰਮਿ ਭੁਲਾਣੀਆ ਦੂਜੇ ਲਗਾ ਹੇਤੁ। ਲਖ ਸੀਗਾਰ ਬਣਾਇਆ ਕਾਰਜਿ ਨਾਹੀ ਕੇਤੁ।**

ਜਿਤੁ ਦਿਨਿ ਦੇਹ ਬਿਨਸਸੀ ਤਿਤੁ ਵੇਲੈ ਕਹਸਨਿ ਪ੍ਰੇਤੁ।

ਪਕੜਿ ਚਲਾਇਨਿ ਦੂਤ ਜਮ ਕਿਸੈ ਨ ਦੇਨੀ ਭੇਤੁ।

ਛਡਿ ਖੜੋਤੇ ਖਿਨੈ ਮਾਹਿ ਜਿਨ ਸਿਉ ਲਗਾ ਹੇਤੁ। ਹਥ ਮਰੋੜੈ ਤਨੁ ਕਪੇ ਸਿਆਹਹੁ ਹੋਆ ਸੇਤੁ। (੧੩੪)

ਉਸ ਦਾ ਅੰਤ ਬਹੁਤ ਦੁਖਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਸੰਤ ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਾਣ ਤਿਆਗਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਉਧਰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਧਰ ਦੀ ਚਾਹ ਉਸ ਨੇ ਜੀਵਨ ਭਰ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਹਰੀ-ਮੁੱਖ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਹਰੀ ਵੱਲ ਜਾਂਦਿਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—

—**ਕਬੀਰ ਸੰਤ ਮੁਏ ਕਿਆ ਰੋਈਐ। ਜੋ ਆਪਨੇ ਗ੍ਰਿਹਿ ਜਾਇ।** (੧੩੬੫)

ਹਰੀ ਦੀ ਖੋਜ ਪਾਖੰਡੀ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ, ਕਮਜ਼ੋਰ ਮਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ, ਵਾਸਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਫਾਧਿਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਇਦਾਂ ਹੈ ਜਿਦਾਂ ਕਿਸੇ ਭਾਰੀ ਪੱਥਰ ਨੂੰ ਪਹਾੜੀ ਦੀ ਚੋਟੀ ਤੇ ਲਿਜਾਉਣਾ ਹੋਏ। ਇਸ ਲਈ ਅਣਥਕ ਪ੍ਰਸ਼ਰਿਮ ਤੇ ਲਗਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਦੁਚਿਤੇ ਮਨ ਨਾਲ ਇਦਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਸਭ ਵਾਰਨੇ ਕਰਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—

—**ਜਉ ਤਉ ਪ੍ਰੇਮ ਖੇਲਣ ਕਾ ਚਾਉ। ਸਿਰੁ ਧਰਿ ਤਲੀ ਮੇਰੀ ਆਉ।**

ਇਤੁ ਮਾਰਗਿ ਪੈਰੁ ਧਰੀਜੈ। ਸਿਰੁ ਦੀਜੈ ਕਾਣਿ ਨ ਕੀਜੈ। (੧੪੧੨)

ਫਿਰ ਮਨ ਸਾਨੂੰ ਢਾਰਸ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰੀ ਦਾ ਤਲਾਸ਼ ਲਈ ਇਹ ਸਭ ਵਾਰਨਾ ਵੀ ਕਰਾਂਗੇ ਪਰ ਪਹਿਲਾ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰ ਲਈਏ।

ਪਰ ਕੀ ਉਹ ਇਹ ਸਭ ਪੁਰੀਆਂ ਕਰਨ ਤਕ ਜੀਉਂਦਾ ਵੀ ਰਹੇਗਾ। ਸਾਡੇ ਕੰਮ ਕਿਦਾਂ ਪੂਰੇ ਹੋਣਗੇ ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ 'ਭਰ ਜੋਬਨਿ ਮਰਿ ਜਾਹਿ ਕਿ ਕੀਜੈ'।

ਇਦਾਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਇਸ ਕੰਮ ਵਿਚ ਅੜਚਣ ਪਾਂਦੀ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਸੰਸਾਰ ਛੱਡਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਹ ਦਲੀਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਠੀਕ ਹੋਏ ਜਿਹੜੇ ਇਸ ਕਾਰਣ ਸੰਸਾਰ ਛੱਡ ਬੈਠਦੇ ਹਨ ਪਰ ਇਹ ਸਿੱਖ ਲਈ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਤੇ ਸੰਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਨਿਭਾਇਆਂ ਹੋਇਆਂ ਹਰੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣੀ ਹੈ। ਲੋੜ ਸਧਾਨ ਬਦਲਣ ਜਾਂ ਹਾਲਾਤ ਬਦਲਣ ਦੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਲੋੜ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਦੀ ਹੈ।

ਮਨ ਦੀ ਚਾਲਾਕੀ ਨੂੰ ਸਮਝੋ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰ ਨਾ ਲਗਕੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਤੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਇਛਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝੋ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਧਾਰਤਾ ਨੂੰ ਪਛਾਣੋ। ਤਾਂ ਹੀ ਅਸੀਂ ਹਰੀ ਮੁਖ ਹੋ ਸਕਾਂਗੇ। ਭਗਤ ਸੂਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਮਤ ਸੀ ਕਿ ਹਰੀ ਤੋਂ ਬੇਮੁਖ ਆਦਮੀ ਸੱਪ, ਹਾਥੀ, ਕਾਂ, ਗਧਾ, ਪਥਰ ਵਾਂਗ ਅਮੋੜ ਤੇ ਅਭਿਜ ਹੈ। ਜਿਦਾਂ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਤੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਰੰਗ ਨਹੀਂ ਚੜ ਸਕਦਾ, ਇਦਾਂ ਹੀ ਹਰੀ-ਬੇਮੁਖ ਵੀ ਹਰੀ-ਮੁੱਖ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦਾ। ਭਗਤ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਨਕਾਂਦਰੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਸਿਰਫ ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ 'ਛਾਡਿ ਮਨ ਹਰਿ ਬਿਮੁਖਨ ਕੋ ਸੰਗੁ' ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਅਗਲੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਭਰੋਸਾ ਦੁਆਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹਰੀ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਹਰੀ ਦੇ ਸੰਗ ਹੀ ਵਸਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹਰੀ ਅੱਗੇ ਤਨ-ਮਨ ਅਤੇ ਸਭ ਅਰਪਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਸੰਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਨੰਦ, ਸਹਜ ਤੇ ਅਨਹਦ ਧੁਨ ਦਾ ਹੁਲਾਰਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

—ਹਰਿ ਕੇ ਸੰਗ ਬਸੇ ਹਰਿ ਲੋਕ।

ਤਨੁ ਮਨੁ ਅਰਪਿ ਸਰਬਸੁ ਸਭ ਅਰਪਿਓ ਅਨਦ ਸਹਜ ਧੁਨਿ ਝੋਕ। (੧੨੫੩)

੧੦

ਭਗਤ ਪਰਮਾਨੰਦ ਜੀ

ਪਰਮਾਨੰਦ ਸਾਧ ਸੰਗਤਿ ਮਿਲਿ ਕਥਾ ਪੁਨੀਤ ਨ ਚਾਲੀ।

ਤੈ ਨਰ ਕਿਆ ਪੁਰਾਨੁ ਸੁਨਿ ਕੀਨਾ।

ਅਨ ਪਾਵਨੀ ਭਗਤਿ ਨਹੀ ਉਪਜੀ ਭੂਖੇ ਦਾਨੁ ਨ ਦੀਨਾ ।੧।ਗਹਾਉ।

ਕਾਮੁ ਨ ਬਿਸਰਿਓ ਕ੍ਰੋਧੁ ਨ ਬਿਸਰਿਓ ਲੋਭੁ ਨ ਛੁਟਿਓ ਦੇਵਾ।
 ਪਰਨਿੰਦਾ ਮੁਖ ਤੇ ਨਹੀ ਛੁਟੀ ਨਿਫਲ ਤਈ ਸਭ ਸੇਵਾ।੧।
 ਬਾਟ ਪਾਰਿ ਘਰੁ ਮੁਸਿ ਬਿਰਾਨੇ ਪੇਟੁ ਤਰੈ ਅਪ੍ਰਾਧੀ।
 ਜਿਹਿ ਪਰਲੋਕ ਜਾਇ ਅਪਕੀਰਤਿ ਸੇਈ ਅਬਿਦਿਆ ਸਾਧੀ।੨।
 ਹਿੰਸਾ ਤਉ ਮਨ ਤੇ ਨਹੀ ਛੁਟੀ ਜੀਅ ਦਇਆ ਨਹੀ ਪਾਲੀ।
 ਪਰਮਾਨੰਦ ਸਾਧ ਸੰਗਤਿ ਮਿਲਿ ਕਥਾ ਪੁਨੀਤ ਨ ਚਾਲੀ।੩। (੧੨੫੩)

੧੦

ਪਰਮਾਨੰਦ ਸਾਧ ਸੰਗਤਿ ਮਿਲਿ ਕਥਾ ਪੁਨੀਤ ਨ ਚਾਲੀ।

---

੧. ਜੀਵਨ : ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਕਾਲ ੧੪੮੩-੧੫੯੩
 ਸੀ। ਕੁਬਜ਼ ਥ੍ਰਾਹਮਣ ਸਨ ਤੇ ਕਨੇਜ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਕਈ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਪਿੰਡ
 ਬਾਰਸੀ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸ਼ੋਲਾਪੁਰ (ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ) ਦੇ ਜਨਮੇ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਤੇ ਜਨਮ ਸੰਨ ੧੩੮੬
 ਦਾ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਅੱਛੇ ਕਵੀ ਤੇ ਗੱਵੀਏ ਸਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ
 ਮਸਤ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੰਗ ਜਾਂ ਚਾਤ੍ਰਕ ਨਾਂ ਬਲੇ ਕਈ ਕਵਿਤਾਵਾਂ
 ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦਾ ਨਾਂ 'ਪ੍ਰਮਾਨੰਦ ਸਾਗਰ' ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਹਿੰਦੀ
 ਦੇ 'ਅਸ਼ਟ-ਛਾਪ' ਕਵੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਅਕਬਰ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਨ
 ਤੇ ਸੁਆਮੀ ਵਲਭਾਚਾਰਯ ਦੇ ਸ਼ਿਸ਼ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸੰਪਰਕ
 ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੇ ਉਪਾਸ਼ਕ ਬਣ ਗਏ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ
 ਜੀ ਵਿਚ ਇਕੋ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਹੈ।

੨. **ਬਾਣੀ** : ਆਪ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ (ਪੁਰਾਣ) ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ-ਸੁਣਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਕਾਮ, ਕਰੋਧ, ਲੋਭ, ਪਰਨਿੰਦਾ, ਚੋਰੀ-ਡਕੈਤੀ ਤੇ ਹਿੰਸਾ ਵਰਗੇ ਅਉਗੁਣ ਨਾ ਤਿਆਗ ਸਕਿਆ, ਨਾ ਹੀ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਉਹ ਸਥਿਰ (ਅਨ ਪਾਵਨੀ) ਭਗਤੀ, ਦਾਨ ਤੇ ਦਇਆ ਵਰਗੇ ਸਦ-ਗੁਣ ਹੀ ਅਪਨਾ ਸਕਿਆ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਿਹਫਲ ਹੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਅਉਗੁਣ ਵਿਸਰੇ ਨਹੀਂ ਤੇ ਸਦ-ਗੁਣ ਸਾਧੇ ਨਹੀਂ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਇਹ ਹੈ—
—ਤੈ ਨਰੇ ਕਿਆ ਪੁਰਾਨ ਸੁਨਿ ਕੀਨਾ। ਅਨ ਪਾਵਨੀ ਭਗਤਿ ਨਹੀ ਉਪਜੀ ਤੁਧੈ ਦਾਨੁ ਨ ਦੀਨਾ।੧।ਰਹਾਉ।

ਕਾਮੁ ਨ ਬਿਸਰਿਓ ਕ੍ਰੋਧੁ ਨ ਬਿਸਰਿਓ ਲੋਭੁ ਨ ਛੁਟਿਓ ਦੇਵਾ।

ਪਰ ਨਿੰਦਾ ਮੁਖ ਤੇ ਨਹੀ ਛੁਟੀ ਨਿਫਲ ਭਈ ਸਭ ਸੇਵਾ।੧।

ਬਾਟ ਪਾਰਿ ਘਰੁ ਮੁਸਿ ਬਿਗਨੇ ਪੇਟੁ ਭਰੈ ਅਪ੍ਰਾਧੀ।

ਜਿਹਿ ਪਰਲੋਕ ਜਾਇ ਅਪਕੀਰਤਿ ਸੋਈ ਅਬਿਦਿਆ ਸਾਧੀ।੨।

ਹਿੰਸਾ ਤਉ ਮਨ ਤੇ ਨਹੀ ਛੁਟੀ ਜੀ ਦਇਆ ਨਹੀ ਪਾਈ।

ਪਰਮਾਨੰਦ ਸਾਧ ਸੰਗਤਿ ਮਿਲਿ ਕਥਾ ਪੁਨੀਤ ਨ ਚਾਲੀ।੩। (੧੨੫੩)

ਅਸੀਂ ਵਿਚਾਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਕੀ ਹਨ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ-ਸੁਣਨ ਨਾਲ ਅਉਗੁਣ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਸਦ-ਗੁਣ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਆਂਦੇ ਅਤੇ ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

੩. **ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ** : ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹਨ—ਸ਼ਰਤੀ, ਸਿਮਰਤੀ ਤੇ ਅਲਹਾਮੀ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਸਿਮਰਨ-ਅਭਿਆਸੀ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ-ਆਨੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਈ ਇਸ ਆਨੰਦ ਵਿਚ ਮਸਤ ਹੋ ਕੇ ਚੁਪ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਕਈ ਇਸ ਅਨੰਦ ਨੂੰ ਦੂਸਰਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਆਨੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਰਾਹ ਵੀ ਦਰਸਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਆਪਣਾ ਅਨੁਭਵ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਦਸਦੇ ਹਨ। ਪੁਰਾਣੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਕਿਉਂਕਿ ਲਿਖਣ

ਦੇ ਸਾਧਨ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਗਿਆਨ ਮੂੰਹ-ਜਬਾਨੀ ਹੀ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਲਿਖਣ ਦੇ ਸਾਧਨ ਉਪਲਬਧ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਵੀ ਜਾਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਲਿਖਣ ਵੱਲ ਰੁਚੀ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਈ—ਉਹ ਜਬਾਨੀ ਹੀ ਸਮਝਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆਨ ਸੈਂਕੜਿਆਂ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਸੁਣ-ਸੁਣ ਕੇ ਤੇ ਚੇਤੇ ਕਰ-ਕਰ ਕੇ ਕਲਮਬੰਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜਾਨਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਇਕ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਉਸ ਨੇ ਦੂਸਰੇ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ। ਇਦਾਂ ਇਹ ਸਿਲਸਿਲਾ ਕਈ ਸੌ ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਪਰ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪੂਰੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸੁਣਦਾ। ਕੁਝ ਅਣਸੁਣਿਆ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਘਾਟ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕੋਲੋਂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਦਾਂ ਸਮਝੋ। ਦਸ ਲੜਕੇ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਖੜੇ ਹਨ। ਜਾਨਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਗੱਲ ਪਹਿਲੇ ਦੇ ਕੰਨ ਵਿਚ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਕਹੀ। ਇਹ ਗੱਲ ਪਹਿਲੇ ਨੇ ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਕੰਨ ਵਿਚ ਦਸੀ। ਇਦਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਕਰਦਿਆਂ ਗੱਲ ਦਸਵੇਂ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚੀ। ਪਰ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਾਨਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਜੋ ਪਹਿਲੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਉਦਾਂ ਹੀ ਦਸਵੇਂ ਤਕ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਰਾਹ ਵਿਚ ਕੁਝ ਛੁਟਦਾ ਗਿਆ ਕੁਝ ਜੁੜਦਾ ਗਿਆ। ਜਾਨਣ ਵਾਲਾ ਕੁਝ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਦੱਸਣ ਵਾਲਾ ਕੁਝ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜੇ ਇਹ ਹਾਲਤ ਕੁਲ ੨ ਮਿੰਟਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰ ਨਾਲ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਵਿਚਾਰੋ ਕਿ ਕਈ ਸੌ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾ ਕਹੀ ਗੱਲ ਸਾਡੇ ਤੱਕ ਠੀਕ ਕਿਦਾਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸਤਿ ਹੈ ਤੇ ਕੁਝ ਅਸਤਿ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰੁਤੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸੁਣ-ਸੁਣ ਕੇ (ਸੁਰੁਤੀ-ਸੁਣਨਾ) ਲਿਖੇ ਗਏ ਹਨ।

ਫਿਰ ਦੂਸਰੇ ਗ੍ਰੰਥ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਚੇਤੇ ਕਰ-ਕਰ ਕੇ ਲਿਖੇ ਗਏ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨੇ ਕੁਝ ਕਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਹੁਣ ਸ਼ਿਸ਼ ਚੇਤੇ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨੇ ਕੀ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਠੀਕ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣ ਵਿਚ ਵੀ ਮਨ ਟਪਲਾ ਖਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਦਾਂ ਸਮਝੋ। ਟੀ. ਵੀ. ਤੇ ਇਕ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਪੈਰਾ ਟੀ. ਵੀ. ਤੇ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਲੋਕੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ, ਸੁਣਦੇ ਤੇ ਦੇਖਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਇਸ ਪੈਰੇ ਵਿਚ

ਲਿਖੇ ਵਿਸ਼ੇ ਸਬੰਧੀ ਦਸ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਵੀ ਦਸਾਂ ਸਵਾਲਾਂ ਦਾ ਠੀਕ ਉਤਰ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਿਆ। ਸਵਾਲ ਲਿਖੇ ਤੇ ਸਾਫ ਸਨ-ਫਲ ਦਾ ਰੰਗ ਨੀਲਾ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਜਾਂ ਪੀਲਾ, ਕੁਰਸੀਆਂ ਸੱਤ ਲਿਖੀਆਂ ਸਨ ਜਾਂ ਨੌਂ, ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਤਿੰਨ ਸੀ ਜਾਂ ਤਿਹਰਾਂ, ਆਦਿ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਐਨੀ ਛੋਟੀ ਤੇ ਸਿਧੀ ਬਾਣੀ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਤਾਂ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਸਾਡਾ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਬਚਨ ਕਿਨਾਂ ਕੁ ਸਤਿ ਹੋਏਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿਮ੍ਰਿਤੀਆਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸਤਿ ਤੇ ਕੁਝ ਅਸਤਿ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ (ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ) ਨੇ ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਰਚੇ ਹਨ ਉਹ ਆਪ ਭਰਮ (ਮਾਇਆ) ਵਿਚ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਮਾਇਆ ਗ੍ਰਸਤ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਭਰਮ ਹੈ ਤੱਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਠੀਕ ਮੂਲ ਨਹੀਂ ਹੈ—
—ਦੇਵੀ ਦੇਵਾ ਮੂਲ ਹੈ ਮਾਇਆ। ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਸਾਸਤ ਜਿਨਿ ਉਪਾਇਆ। (੧੨੬)
—ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਸਾਤਸ ਬੇਦ ਵਖਾਣੈ। ਭਰਮੇ ਭੁਲਾ ਤਤੁ ਨ ਜਾਣੈ। (੧੧੪)
—ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਸਾਸਤ੍ਰ ਸੋਧਿ ਸਤਿ ਕਿਨੈ ਕੀਮ ਨ ਜਾਣੀ। (੩੧੯)

ਤੀਸਰੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਚ 'ਅਲਹਾਮੀ' ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਹਨ। ਇਹ ਉਹ ਗ੍ਰੰਥ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਆਪ ਕਹਿਲਵਾਏ ਤੇ ਜਾਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਉਚਾਰੇ। ਸਭ ਗੁਰੂ ਬਚਨ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਅਲਹਾਮੀ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਗੇੜ ਨਾਲ ਕੁਝ ਭੁਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕੁਝ ਜੁੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜਦੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਸਤਿ ਨਹੀਂ ਦਰਸਾਂਦੇ। ਪਰ ਹਰ ਧਰਮ ਵਾਲੇ, ਇਸ ਤੱਤ ਨੂੰ ਵਿਸਾਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਇਲਹਾਮੀ ਕਹੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹਿੰਦੂ ਲਈ ਵੇਦ ਸਾਸਤਰ ਇਲਹਾਮੀ ਹਨ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਲਈ ਕੁਰਾਨ ਤੇ ਇਸਾਈਆਂ ਲਈ ਬਾਈਬਲ। ਪਰ ਇਹ ਜਾਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਨਹੀਂ ਲਿਖੇ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਕਈ ਸੌ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰ ਨਾਲ ਲਿਖੇ ਗਏ ਹਨ। ਵਾਹਦ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਇਕ ਐਸਾ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਜਾਨਣਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਆਪ ਲਿਖਿਆ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ, ਉਹ ਆਪ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ

ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਕਸਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਲਿਖਣ ਦੇ ਸਾਧਨ ਆਮ ਸਨ। ਇਦਾਂ ਹੀ ਦੂਸਰਿਆਂ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵ ਆਪੀ ਲਿਖੇ। ਇਸ ਸਤਿ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਗੁਰੂ ਬਚਨਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਮਿਲਦੀ ਹੈ—

—ਜੈਸੀ ਮੈ ਆਵੈ ਖਸਮ ਕੀ ਬਾਣੀ ਤੈਸੜਾ ਕਰੀ ਗਿਆਨੁ ਵੇ ਲਾਏ। (੭੨੨)

—ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਸਤਿ ਸਤਿ ਕਰਿ ਜਾਣਹੁ ਗੁਰਸਿਖਹੁ ਹਰਿ ਕਰਤਾ ਆਪਿ ਮੁਹਹੁ ਕਢਾਏ। (ਮਹਲਾ ੮, ਪੰਨਾ ੩੦੮)

—ਧੁਰ ਦੀ ਖਾਣੀ ਆਈ। ਤਿਨਿ ਸਗਲੀ ਚਿੰਤ ਮਿਟਾਈ। (ਮਹਲਾ ੫, ਪੰਨਾ ੬੨੮)

—ਤਾਂ ਮੈ ਕਹਿਆ ਕਹਣੁ ਜਾ ਤੁਝੈ ਕਹਾਇਆ। (ਮਹਲਾ ੧, ਪੰਨਾ ੫੬੬)

—ਹਉ ਆਪਹੁ ਬੋਲਿ ਨ ਜਾਣਦਾ ਮੈ ਕਹਿਆ ਸਭੁ ਹੁਕਮਾਉ ਜੀਉ। (ਮਹਲਾ ੧, ਪੰਨਾ ੭੬੩)

—ਜਿਉ ਬੁਲਾਵਹੁ ਤਿਉ ਨਾਨਕ ਦਾਸੁ ਬੋਲੈ। (ਮਹਲਾ ੫, ਪੰਨਾ ੨੬੨)

ਇਸ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਉਹੀ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ। ਕਿਉ ?

ਨਿਰੰਕਾਰ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਤਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਸਿਮਰਨ ਅਭਿਆਸੀ ਸਰੀਰ ਤੇ ਮਨ ਦੀ ਕੈਦ ਤੋਂ ਪਰੇ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸਰੀਰ ਦੀਆਂ ਗਿਆਨ ਇੰਦਰੀਆਂ ਸੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਮਨ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਤਾਨਾ-ਬਾਨਾ ਉਨਣਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਇਸ ਨਿਰਵਿਚਾਰ ਅਸਵਥਾ ਵਿਚ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਨੁਭਵ ਗੁੰਗੇ ਦਾ ਮਿਠਾਈ ਚੱਖਣ ਵਾਂਗ ਹੈ। ਗੁੰਗਾ ਸਵਾਦ ਤਾਂ ਮਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਦਸ ਨਹੀ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਬੋਲਣਾ ਨਹੀ ਆਉਂਦਾ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ—

—ਗੁੰਗੈ ਮਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਰਸੁ ਚਾਖਿਆ ਪੁਛੇ ਕਹਣੁ ਨ ਜਾਈ ਹੋ। (੬੫੭)

—ਜਿਨਿ ਚਾਖਿਆ ਤਿਸੁ ਆਇਆ ਸਾਦੁ। ਜਿਉ ਗੁੰਗਾ ਮਨ ਮਹਿ ਬਿਸਮਾਦੁ। (੮੦੧)

—ਜਿਨਿ ਰਾਮੁ ਜਾਨਿਆ ਤਿਨਹਿ ਪਛਾਨਿਆ। ਜਿਉ ਗੁੰਗੇ ਸਾਕਰ ਮਨੁ ਮਾਨਿਆ। (੩੨੭)

ਗੁੰਗੇ ਕੋਲ ਤਾਂ ਖੈਰ ਜਬਾਨ ਨਹੀਂ ਪਰ ਗੁਰੂ ਕਿਉਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਪੂਰਾ
ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ (ਅਗਮ), ਗਿਆਨ
ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ, ਸਮਝਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਅਗੋਚਰ (ਅਲਖ) ਤੇ ਜਿਸ ਦਾ
ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਲਭਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ—(ਅਭੇਦ)—

—ਅਗਮ ਅਗੋਚਰ ਅਲਖ ਅਭੇਦ। (੯੮)

—ਅੰਤਰਿ ਅਲਖੁ ਨ ਜਾਈ ਲਖਿਆ। ਨਾਮੁ ਰਤਨੁ ਲੈ ਗੁਣਾ ਰਖਿਆ। (੧੩੦)

—ਅਗਮ ਅਗੋਚਰ ਕਿਛੁ ਮਿਤਿ ਨਹੀਂ ਜਾਨੀ। (੧੦੮)

ਜਦੋਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਦੋਂ ਮਨ ਤੇ ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਹਾਜ਼ਰ
ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਪਰ ਜਦੋਂ ਦਸਣਾ ਪੈਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ
ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਜੋ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਅਧੂਰਾ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ
ਹੈ, ਸਿਰਫ ਇਸ਼ਾਰੇ—ਮਾਤਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪੂਰਾ ਕਿਹਾ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਫਿਰ ਸਾਡੀ
ਭਾਸ਼ਾ ਉਸ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਵਰਨਣ ਕਰਨ ਲਈ ਨਾਕਾਫੀ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਕੰਮ ਚਲਾਉਂਦੀ ਹੈ,
ਸਾਧਾਰਣ ਅਨੁਭਵ ਵਰਨਣ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਲੋਕ ਦੇ
ਅਨੁਭਵ ਦੱਸਣ ਲਈ ਅਸਹਾਇ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਜੋ ਵੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ
ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਉਹ ਨਿਰੋਲ ਸਤਿ ਹੈ ਪਰ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੀ
ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਲਾਚਾਰੀ ਕਾਰਣ ਕਹਿਣੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕਿਹਾ
ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰਨ ਲਈ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਦੀ ਲੋੜ
ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਜਾਣਿਆ ਹੈ।

੪. ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਪੜਨਾ : ਫਿਰ ਵੀ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਦਰਸਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸਚੇ
ਅਭਿਲਾਖੀ ਨੂੰ ਰਾਹੇ ਪਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਸਿਰਫ ਪੜ੍ਹਨ—ਸੁਨਣ ਨਾਲ ਤਾਂ ਅਉਗੁਣ ਜਾਂਦੇ
ਨਹੀਂ ਤੇ ਸਦ—ਗੁਣ ਆਂਦੇ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਕਮਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।
ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਉਸ ਡਾਕਟਰੀ ਕਿਤਾਬ ਵਾਂਗ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਦਵਾਈਆਂ ਦੇ

ਫਾਰਮੂਲੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਈਆਂ ਨੂੰ ਬਨਾਉਣ ਤੇ ਸੇਵਨ ਬਾਅਦ ਹੀ ਬੀਮਾਰੀ ਜਾਂਦੀ ਤੇ ਸਿਹਤ ਆਂਦੀ ਹੈ। ਸਿਰਫ ਫਾਰਮੂਲੇ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾਣ ਨਾਲ ਤਾਂ ਬੀਮਾਰੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਬੜਾ ਸੁੰਦਰ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਖੰਡ-ਖੰਡ ਕਹਿਣ ਨਾਲ ਜੀਭ ਨੂੰ ਮਿੱਠਾ ਸਵਾਦ ਨਹੀਂ ਆਂਦਾ, ਅੱਗ-ਅੱਗ ਕਹਿਣ ਨਾਲ ਸਰਦੀ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਵੈਦ-ਵੈਦ ਕਹਿਣ ਨਾਲ ਬੀਮਾਰੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ, ਧਨ (ਦੁਬ)-ਧਨ ਕਹਿਣ ਨਾਲ ਧਨ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ, ਚੰਦਨ-ਚੰਦਨ ਕਹਿਣ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੋ ਨਹੀਂ ਆਣ ਲਗਦੀ, ਤੇ ਚੰਨ-ਚੰਨ ਕਹਿਣ ਨਾਲ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਇਦਾਂ ਹੀ, ਭਾਈ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗਿਆਨ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਕੁਝ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਕਰਨੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ, ਕਰਨੀ ਹੀ ਇਕ ਢੰਗ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਆਕਾਸ਼ ਅੰਦਰ ਗਿਆਨ ਦਾ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ—

—ਖਾਂਡ ਖਾਂਡ ਕਹੈ ਜਿਹਬਾ ਨ ਸਵਾਦ ਮੀਠੋ ਆਵੈ, ਅਗਨਿ ਅਗਨਿ ਕਹੈ ਸੀਤ ਨ ਬਿਨਾਸ ਹੈ।

ਬੈਦ ਬੈਦ ਕਹੈ ਰੋਗ ਮਿਟਤ ਨ ਕਾਹੁ, ਦੁਬ ਦੁਬ ਕੋਉ ਦੁਬਹਿ ਨ ਬਿਲਾਸ ਹੈ।

ਚੰਦਨ ਚੰਦਨ ਕਹੈ ਪ੍ਰਗਟੈ ਨ ਸੁਭਾਸ ਬਾਸੁ, ਚੰਦ ਚੰਦ ਕਹੈ ਉਜਿਆਰੇ ਨ ਪ੍ਰਗਾਸ ਹੈ।

ਤੈਸੇ ਗਯਾਨ ਗੋਸਟਿ ਕਰਤ ਨ ਕਹਤ ਪਾਵੈ, ਕਰਨੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਭਾਨ ਉਦਤਿ ਅਕਾਸ ਹੈ। (ਕਥਿਤ ੯੩੭)

ਦੁਰਭਾਗ ਵਸ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਿਚ ਸਿਰਫ ਬਾਣੀ ਰਟਣ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਹੈ ਕਮਾਣ ਤੇ ਨਹੀਂ। ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਦੇ ੧੦੦੦ ਪਾਠ ਕਰ ਲਉ, ਜਪਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ੫੦੦ ਪਾਠ ਕਰ ਲਉ, ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ੧੦੦ ਪਾਠ ਕਰ ਲਉ। ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਦੀਆਂ ਲੜੀਆਂ ਚਲਾ ਲਉ। ਸਿਰਫ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾਉ। ਜੇ ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ 'ਸਿਮਰਉ

ਸਿਮਰਿ ਸਿਮਰਿ ਸੁਖ ਪਾਵਉ' ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸਿਮਰਦੇ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਇਸੇ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਰੱਟੀ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਜੇ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ— 'ਹੁਕਮਿ ਰਜਾਈ ਚਲਣਾ ਨਾਨਕ ਲਿਖਿਆ ਨਾਲਿ' ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਇਸੇ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਇਹ ਜਾਨਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਕਿ ਕਿਹੜਾ ਹੁਕਮ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਉਸ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਰਜ਼ਾ ਜੋੜ ਕੇ ਕਿਦਾਂ ਚਲਣਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਕਮਾਣਾ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਸਿਰਫ ਦੁਹਰਾਉਣਾ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ।

ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਨੁਸ਼ਖਿਆਂ ਬਾਰੇ ਲੜਦੇ ਤੇ ਬਹਿਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਸਭ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਨੁਸ਼ਖਿਆਂ ਦਾ ਸਾਰ ਤੱਤ ਇਕੋ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਪਰਮ-ਆਨੰਦ ਨੂੰ ਕਿੰਦਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੇ, ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਨੂੰ ਕਿਦਾਂ ਪਛਾਣੇ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਇਹ ਨੁਸ਼ਖੇ ਵਰਤਦੇ ਨਹੀਂ ਸਿਰਫ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰੀ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਗੀਤਾ ਦੇ ਨੁਸ਼ਖੇ ਵਧੀਆ ਹਨ ਕੁਰਾਨ ਦੇ ਨਹੀਂ, ਬਾਈਬਲ ਦੇ ਵਧੀਆ ਹਨ ਬੇਦਾਂ ਦੇ ਨਹੀਂ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਧੀਆ ਹਨ ਗੀਤਾ ਦੇ ਨਹੀਂ। ਸਾਰੇ ਆਪਣੇ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਦਰਸਾਉਣ ਵਿਚ ਲਗੇ ਹਨ ਕਮਾਉਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਰੁਚੀ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ। ਧਾਰਮਿਕ ਝਗੜਿਆਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੱਤਾਂ ਨੂੰ ਅਣਪਛਾਤ ਕਰਨਾ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਸਰਬ ਸਾਂਝੇ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੱਤਾਂ ਨੂੰ ਨ ਕਮਾਉਣਾ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਸਦੀਵੀ ਸੁਖਦਾਈ ਹਨ।

ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੁਸ਼ਖਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ੁੱਧ ਉਚਾਰਣ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਤੇ ਲਗੇ ਹਾਂ। ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਪੜ੍ਹੋ। ਸਿਖਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਮੁਖਿ ਨੂੰ 'ਗੁਰ ਮੁਖਿ' ਕਰਦੇ ਪੜ੍ਹਣਾ ਹੈ ਜਾਂ 'ਗੁਰਮੁਖਿ' ਕਰਦੇ, ਸ਼ਾਂਤੀ ਨੂੰ 'ਸ਼ਾਂਤੀ' ਪੜ੍ਹਨਾ ਹੈ ਜਾਂ 'ਸਾਂਤੀ', ਪਾਠ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਥੇ ਰੁਕਣਾ ਹੈ ਤੇ ਕਿਥੇ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਵਾੜਨ ਦਾ ਇਕ ਨਵਾਂ ਢੰਗ ਹੈ। ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਵੀ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ-ਸਪਸ਼ਟ ਪੜ੍ਹਨ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਬਿਤਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਪੰਡਿਤ ਤਾਂ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਬ੍ਰਹਮ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣੇ ਬਣੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹੀ ਹਾਲ ਸਾਡਾ ਵੀ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਅਗੇ ਹੀ ਪੜ੍ਹਨ ਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਹੁਣ ਪੜ੍ਹਨ ਨਾਲ

ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਤੇ ਸਪਸ਼ਟਤਾ ਜੋੜ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਉਹ ਭੁਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਲਾਬ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੁਕਾਰੇ ਉਹ ਗੁਲਾਬ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਗੁਲਾਬ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੋ ਮਾਨਣ ਲਈ ਜਮੀਨ ਤਿਆਰ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਕਲਮ ਲਾਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਹਵਾ, ਪਾਣੀ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਜਾ ਕੇ ਗੁਲਾਬ ਖਿਲਦਾ ਹੈ ਤੇ ਖੁਸ਼ਬੋ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਲਾਬ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਰਜ਼ੀ ਰੱਟੀ ਜਾਉ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵੀ ਸ਼ੁੱਧ ਤੇ ਸਪਸ਼ਟ ਬੋਲੇ, ਖੁਸ਼ਬੋ ਆਣ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ। ਕਾਸ਼ ਕੋਈ ਸਾਨੂੰ ਧਰਮ ਕਮਾਉਣ ਲਈ ਪਰੇਰ ਸਕਦਾ, ਕੋਈ ਅਉਗੁਣ ਛੱਡਣ ਤੇ ਸਦ-ਗੁਣ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਸ਼ੁਧ-ਸਪਸ਼ਟ ਪੜ੍ਹਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਬੁਰਾਈ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਤੱਤ ਕਮਾਉਣਾ ਹੈ, ਪੜ੍ਹਨਾ ਨਹੀਂ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਨਿਰਭਉ, ਨਿਰਵੈਰ, ਅਕਾਲ, ਅਜੂਨੀ, ਜੋਤ ਸਰੂਪ ਹਾਂ। ਪਰ ਕੋਈ ਦਸੇ ਕਿ ਇਸ ਰੂਪ ਨੂੰ ਕਿਦਾਂ ਪਛਾਣੀਐ। ਕੀ ਸਿਰਫ ਪੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਇਹ ਗੁਣ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਆ ਜਾਣਗੇ ? ਜੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕਿਦਾਂ ਆਉਣਗੇ ?

੫. **ਸਾਧ-ਸੰਗਤ** : ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਅਉਗੁਣ ਦੂਰ ਕਰ ਲਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਜੋਤ-ਸਰੂਪ ਪਛਾਣ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ ਗੁਰੂ ਦੀ ਜਿਹੜਾ ਇਸ ਰੂਪ ਨੂੰ ਭਛਾਣ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਜਾਂ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਦੀ ਜਿਹੜੇ ਇਸ ਰੂਪ ਨੂੰ ਪਛਾਣਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਪਛਾਨਣ ਵਿਚ ਜਤਨਸ਼ੀਲ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਸ਼ਾਰੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਕੋਈ ਰਾਹ ਪਛਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਖੋਜਣਾ ਤੇ ਸਾਧ-ਸੰਗਤ ਕਰਨਾ ਹੀ ਸੱਚਾ ਰਾਹ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਰੋਜ਼ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਾਂ 'ਜੇ ਪ੍ਰਭੂ ਕੇ ਮਿਲਬੇ ਚਹੇ ਖੋਜ ਸ਼ਬਦ ਮੇ ਲਹਿ।' (ਸਾਇੰਸ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਖੋਜ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਦਸੇ ਗਏ ਫਾਰਮੂਲੇ ਨੂੰ ਕਈ ਢੰਗਾਂ ਨਾਲ ਵਰਤਣਾ, ਕਈ ਤਰੀਕਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਉਪਯੋਗ ਕਰਨਾ। ਫਾਰਮੂਲੇ ਨੂੰ ਵਰਤੀ ਜਾਣਾ ਜਦੋਂ ਤਕ ਕਿ ਦਰਸਾਇਆ ਸਿੱਟਾ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲ ਆਉਂਦਾ।) ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਇਕ ਵਿਗਿਆਨਕ ਫਾਰਮੂਲਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਰਾਹੀਂ ਅਉਗੁਣ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਸਦਗੁਣ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਅਸੀਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ

ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਵਰਤ ਕੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖਦੇ। ਨਾਲੇ ਜਿਦਾਂ ਸਾਇੰਸ ਦੇ ਫਾਰਮੂਲੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸਾਇੰਸਦਾਨਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਤੇ ਸੁਝ-ਬੁਝ ਰਾਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਦਾਂ ਹੀ ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਮਲੀ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਧਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਸਾਧਨਾਂ ਪੂਰੀ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਜਾਂ ਸੰਜੀਦਾ ਤੌਰ ਤੇ ਸਾਧਨਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਸੋ ਸਾਨੂੰ ਸਾਧ-ਸੰਗਤ ਦੀ ਮਦਦ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਕਦੀ ਸਾਧ-ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਸੱਚੇ-ਸੱਚੇ ਸਾਧ ਹੁੰਦੇ ਹੋਣਗੇ। ਭਾਵੇਂ ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਲਭਣੇ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਜ਼ਰੂਰ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ 'ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਜੀ' ਪਰ ਕੀ ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਸੱਚਾ ਸਾਧ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੱਤਵੀਂ ਅਸ਼ਟਪਦੀ ਵਿਚ ਸਾਧ ਦੀ ਤੇ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਗਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ਼ਾਰੇ ਮਾਤਰ ਪਹਿਲੇ ਪਦੇ ਤੇ ਹੀ ਝਾਂਤੀ ਮਾਰੋ—

—ਸਾਧ ਕੈ ਸੰਗਿ ਮੁਖ ਉਜਲ ਹੋਤ। ਸਾਧ ਸੰਗਿ ਮਲੁ ਸਗਲੀ ਖੋਤ।
 ਸਾਧ ਕੈ ਸੰਗਿ ਮਿਟੈ ਅਭਿਮਾਨੁ। ਸਾਧ ਕੈ ਸੰਗਿ ਪ੍ਰਗਟੈ ਸੁਗਿਆਨੁ।
 ਸਾਧ ਕੈ ਸੰਗਿ ਬੁਝੈ ਪ੍ਰਭੁ ਨੇਰਾ। ਸਾਧ ਸੰਗਿ ਸਭੁ ਹੋਤ ਨਿਬੇਰਾ।
 ਸਾਧ ਕੈ ਸੰਗਿ ਪਾਏ ਨਾਮ ਰਤਨੁ। ਸਾਧ ਕੈ ਸੰਗਿ ਏਕ ਉਪਰਿ ਜਤਨੁ।
 ਸਾਧ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਬਰਨੈ ਕਉਨੁ ਪ੍ਰਾਨੀ। ਨਾਨਕ ਸਾਧ ਕੀ ਸੇਭਾ ਪ੍ਰਭ ਮਾਹਿ
 ਸਮਾਨੀ। (੨੭੧)

ਸਾਧ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ। ਕੀ ਕਦੀ ਕਿਸੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ 'ਸਾਧ-ਸੰਗਤ' ਵਿਚ ਇਦਾਂ ਦੇ ਸਾਧ ਦੇ ਦਰਸਨ ਹੋਏ ਹਨ? ਅਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਇਦਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਸਾਧ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮਾੜਾ-ਮੋਟਾ ਗਿਆਨ ਹੋ ਜਾਏ ਤਾਂ ਉਹ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਆਉਣਾ ਹੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਨੂੰ ਸਾਧ ਜਾਂ ਸੰਤ ਅਖਵਾ ਕੇ ਕੁਝ ਕੁ ਅਗਿਆਨੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੁਗਰ ਲਾਉਣਾ ਲਾਭਦਾਇਕ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਮੋਹਣੀ ਦਸ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲੋਂ ਮਾਇਆ ਠਗਦਾ ਹੈ। ਉਹ

ਆਪ ਕੁਰਾਹੇ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗ਼ੁਮਰਾਹ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਹਉਮੈ ਦਾ ਗ਼ੁਲਾਮ ਹੈ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਵੀ ਆਪਣੀ ਹਉਮੈ ਦੇ ਗ਼ੁਲਾਮ ਹਾਂ। ਸਾਡਾ ਜੀਵਨ ਅਉਗੁਣਾਂ ਭਰਿਆ ਹੈ ਪਰ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਾਧ ਸੰਗਤਿ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਮਨ ਕੇ ਆਕੜੀ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਮਰ ਜਾਏ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਬੜੇ ਛੱਖਰ ਨਾਲ ਉਸ ਲਈ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਾਂ 'ਅਬ ਕੀ ਬਾਰ ਬਖਸਿਸ਼ ਬੰਦੇ ਕਉ।' ਪਰ ਆਪਣੇ ਜੀਉ ਦੇ ਜੀ ਆਪਣੇ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ਵਾਉਣ ਲਈ ਕੋਈ ਉਪਰਾਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਹਰ ਕੋਈ ਇਹੀ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਪਰ ਦੁਸਰਾ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਸਾਧ ਹੋਏਗਾ ਅਤੇ ਸਾਡੀ ਅਰਦਾਸ ਕਬੂਲ ਹੋਏਗੀ। ਇਦਾਂ ਦੇ ਭਰਮ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਅਸੀਂ ਜੀਵਨ ਸਵਾਰਨ ਲਈ ਕੁਝ ਕਰਦੇ ਨਹੀਂ। ਸਾਡਾ ਮਨ ਭਰਮਾਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਸਾਧ ਹਾਂ ਹੀ, ਸਾਨੂੰ ਸਾਧਨਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਸਾਧਪੁਣੇ ਦੇ ਭਰਮ ਵਿਚ ਅਮੂਲਾ ਜੀਵਨ ਗਵਾਂ ਬੈਠਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਅੰਤ ਹੱਥ ਕੁਝ ਆਉਂਦਾ ਨਹੀਂ। ਜੀਵਨ ਭਰ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਮੈਨੂੰ ਬਖਸ਼ ਲੈ, ਜੀਵਨ ਭਰ ਅਉਗੁਣ ਤਿਆਗਣ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਮਰਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਬਖਸ਼ਣ ਲਈ ਅਰਦਾਸ ਮੂੰਹੋਂ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲੇਗੀ। ਨਿਰਾ ਪੜ੍ਹਨਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਆਏਗਾ।

ਇਸੇ ਲਈ ਭਗਤ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਉਗੁਣ ਤਿਆਗ ਤੇ ਸਦ-ਗੁਣ ਅਪਨਾ। ਧਰਮ-ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦਾ ਪੜ੍ਹਨਾ ਕਾਫੀ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਧ ਸੰਗਤਿ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾ ਪੁਰਖਾਂ ਦੀਆਂ ਕਥਾਵਾਂ ਸੁਣਨੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਮਨ ਨੂੰ ਨਿਰਮਲ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ। ਆਪ ਜੀ ਦਸਦੇ ਹਨ—
—ਹਿੱਸਾ ਤਉ ਮਨ ਤੇ ਨਹੀਂ ਛੁਟੀ, ਜੀ ਦਇਆ ਨਹੀਂ ਪਾਲੀ।

ਪਰਮਾਨੰਦ ਸਾਧ ਸੰਗਤਿ ਮਿਲਿ ਕਥਾ ਪੁਨੀਤ ਨ ਚਾਲੀ। (੧੨੫੩)

ਉਪਰਲੀ ਤੁਕ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਕੇ ਕਈ ਟਿਪਣੀਕਾਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭਗਤ ਜੀ ਜੈਨੀਆਂ ਦੀ 'ਅਹਿੰਸਾ' ਤੇ 'ਜੀਅ ਦਇਆ' ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੀ ਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਇਦਾਂ ਹੈ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ

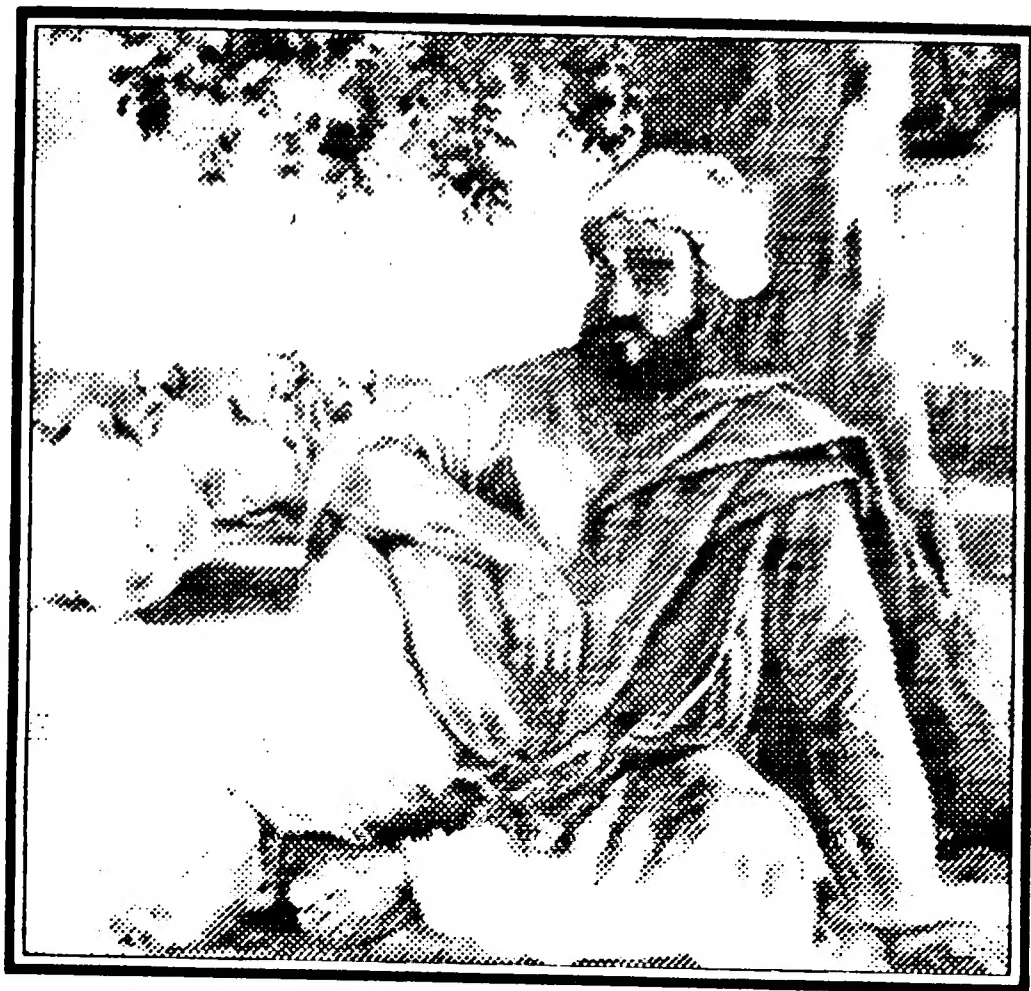
ਵਿਚ ਕਿਦਾ ਜੋੜਿਆ। ਹਿੰਸਾ ਦਾ ਅਰਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ। ਕੋਈ ਵੀ ਧਰਮ ਇਦਾਂ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿ ਦੁੱਖ ਦੇਣ ਦੀ ਨੀਅਤ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਦਿਉ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਦੁਸ਼ਟ ਨੂੰ ਡੰਡ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਵਿਚਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਦੇਣਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਬਲਕਿ ਉਸ ਦੀ ਦੁਸ਼ਟਤਾ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਦਾਂ ਡਾਕਟਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਟੰਗ ਕਟਦਾ ਹੈ (ਤਾਂ ਕਿ ਜ਼ਹਿਰ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਨਾ ਫੈਲ ਜਾਏ) ਤਾਂ ਉਹ ਹਿੰਸਾ ਦਾ ਗੁਨਾਹਗਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਮਰੀਜ਼ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਡਾਕੂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਲਤ ਕਟਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਕਰਮ ਹਿੰਸਾ ਵਾਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿਚ ਹਿੰਸਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਅਹਿੰਸਾ ਦੇ ਅਰਥ ਗਲਤ ਸਮਝ ਲਏ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਹਿੰਸਾ ਤੇ ਅਹਿੰਸਾ ਦੇ ਸਹੀ ਅਰਥ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਏ ਹਨ। ਹਿੰਸਾ ਅਖੀਰਲਾ ਹਥਿਆਰ ਹੈ ਪਰ ਦੁਸ਼ਟ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣੀ ਹਿੰਸਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਭਗਤ ਜੀ ਸਰੀਰ ਦੀ ਨਹੀਂ ਮਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ 'ਹਿੰਸਾ ਤਉ ਮਨੁ ਤੇ ਨਹੀਂ ਛੂਟੀ।' ਮਨ ਵਿਚੋਂ ਹਿੰਸਾ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਤਿਆਗਣ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਰਾਹੀਂ ਕੀਤੀ ਹਿੰਸਾ ਦਾ ਕੋਈ ਮੁਲ ਨਹੀਂ। ਸਵਾਲ ਅੰਦਰਲੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਹੋ ਜਾਏ ਕਿ ਸਭ ਵਿਚ ਉਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਹਿੰਸਾ ਛੱਡਣੀ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ। ਇਸ ਲਈ ਭਗਤ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ 'ਮਨ ਤੇ ਨਹੀਂ ਛੂਟੀ।' ਛੂਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਛੱਡਣੀ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ।

ਇਹੀ ਭੁਲੇਖਾ 'ਜੀਅ ਦਇਆ' ਬਾਰੇ ਹੈ। ਦਇਆ ਕਰਨੀ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ, ਦਇਆ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮਨ ਵਿਚ ਹਿੰਸਾ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਗਿਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਬੱਚਦਾ ਹੈ ਉਹ 'ਜੀਅ ਦਇਆ' ਹੀ ਹੈ। ਹਿੰਸਾ ਦੀ ਗੈਰ-ਹਾਜ਼ਰੀ ਦਇਆ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਹੈ। ਅਹਿੰਸਾ ਦਇਆ ਦੀ ਜਨਨੀ ਹੈ। ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ, ਨੰਗੇ ਪੈਰ ਚਲ ਕੇ, ਜਾਂ ਮੂੰਹ ਤੇ ਪੱਟੀ ਬਨ੍ਹ ਕੇ ਦਇਆ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਦਾਂ ਦੇ ਜੈਨੀਆਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਧਨ ਖਾਤਰ ਇਕ

ਦੂਸਰੇ ਦਾ ਸਿਰ ਭਨੰਦੇ ਦੇਖਿਆ ਹੈ। ਟਾਈਮਜ਼ ਆਫ ਇੰਡੀਆ (੧੪. ੭. ੯੯) ਵਿਚ ਇਕ ਫੋਟੋ ਛਾਪੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਦੋ ਬੇਧੀ ਧਰਮ-ਗੁਰੂ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਦਾ ਸਿਰ ਭਨ੍ਹ ਰਹੇ ਹਨ, ਇਕ ਧਰਮ ਸਥਾਨ ਤੇ ਕਬਜ਼ੇ ਲਈ।

ਮਨੁੱਖ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਨਾਲ ਦਇਆ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਰਹਿ ਸਕੇ ਤਾਂ ਵੀ ਬੜੀ ਉਪਲਬਧੀ ਹੈ। ਅਮੀਰ ਗਰੀਬ ਤੇ ਦਇਆ ਕਰ ਸਕੇ, ਬਲਵਾਨ ਕਮਜ਼ੋਰ ਤੇ ਦਇਆ ਕਰ ਸਕੇ, ਗਿਆਨੀ ਅਗਿਆਨੀ ਤੇ ਦਇਆ ਕਰ ਸਕੇ, ਕਾਫੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਦਾਂ ਦੀ ਦਇਆ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਮਨ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਏਗੀ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪੇ ਹੀ ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਰਾਹ ਦਰਸਾਏਗੀ। ਫਿਰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਤੋਂ ਸਲਾਹ ਨਹੀਂ ਲੈਣੀ ਪਵੇਗੀ।

ਭਗਤ ਜੀ ਗੁਰਮਤਿ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਆਪ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ-ਸੁਣਨ-ਰਟਣ ਨਾਲ ਅਉਗੁਣ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਸਦ-ਗੁਣ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ। ਅਸੀਂ ਰੋਜ਼ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪੜ੍ਹਨਾ ਕਿਸੇ ਲੇਖੇ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਕਰਨੀ ਲੋੜੀਂਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਸਾਧਨਾ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਜਾਂ ਸਾਧਨਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। 'ਪਰਮਾਨੰਦ ਸਾਧ ਸੰਗਤਿ ਮਿਲ ਕਥਾ ਪੁਨੀਤ ਨ ਚਾਲੀ।'

੧੧

ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ

ਜਨੁ ਧੰਨਾ ਲੇਵੈ ਮੰਗੀ

ਗੋਪਾਲ ਤੇਰਾ ਆਰਤਾ।

ਜੇ ਜਨ ਤੁਮਰੀ ਭਗਤਿ ਕਰੰਤੇ ਤਿਨ ਕੇ ਕਾਜ ਸਵਾਰਤਾ।੧।ਰਾਹਾਉ।

ਦਾਲਿ ਸੀਧਾ ਮਾਗਉ ਘੀਉ। ਹਮਰਾ ਖੁਸੀ ਕਰੈ ਨਿਤ ਜੀਉ।

ਪਨੀਆ ਛਾਦਨੁ ਨੀਕਾ। ਅਨਾਜ ਮਗਉ ਸਤ ਸੀ ਕਾ।੧।

ਗਉ ਭੈਸ ਮਗਉ ਲਾਵੇਰੀ ਇਕ ਤਾਜਨਿ ਤੁਰੀ ਚੰਗੇਰੀ।

ਘਰ ਕੀ ਗੀਹਨਿ ਚੰਗੀ। ਜਨੁ ਧੰਨਾ ਲੇਵੈ ਮੰਗੀ।੨।

(੬੬੫)

੧੧

ਜਨੁ ਧੰਨਾ ਲੇਵੈ ਮੰਗੀ

---

੧. ਜੀਵਨ : ਧੰਨਾ ਜੀ ਜਾਤ ਦੇ ਕਰਮ ਕਰਕੇ ਜੱਟ ਸਨ । ਜਨਮ ਸਨ ੧੪੧੬ ਵਿਚ ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੇ ਟਾਂਕ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ (ਉਦੋਂ ਟਾਂਕ ਰਿਆਸਤ) ਦੇ ਪਿੰਡ ਬੁਮਾਨ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਗਰੀਬ ਪ੍ਰਵਾਰ ਤੋਂ ਸਨ। ਪਿਤਾ ਕੋਲ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਜਮੀਨ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਪਾਣੀ ਦੀ ਘਾਟ ਕਰਕੇ ਲੋੜੀਂਦੀ ਫਸਲ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਟੱਬਰ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ । ਪਰ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਭਗਤ ਜੀ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਪ੍ਰਭੂ-ਪ੍ਰੇਮ ਵੱਲ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦ ਹਨ।

੨. ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦਾ ਸਾਲਗਰਾਮ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਦੇਣਾ : ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰੀ ਕਿਸੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਇਕ ਗਾਂ ਦੇ ਬਦਲੇ ਇਕ ਵੱਟਾ ਸਾਲਗਰਾਮ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਦਸ ਕੇ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਪੂਜੀ ਰਾਹੀਂ ਭਗਵਾਨ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਬੁਝਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ੧੦ਵੀਂ ਵਾਰ ਵਿਚ ਇਦਾਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

—ਬਾਮੁਣ ਪੁਜੈ ਦੇਵਤੇ ਪੰਨਾ ਗਉ ਚਰਾਵਣਿ ਆਵੈ।
 ਪੰਨੈ ਡਿਠਾ ਚਲਿਤੁ ਏਹੁ ਪੁਛੈ ਬਾਮੁਣ ਆਖਿ ਸੁਣਾਵੈ।
 ਠਾਕੁਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰੈ ਜੋ ਇਛੈ ਸੋਈ ਫਲੁ ਪਾਵੈ।
 ਪੰਨਾ ਕਰਦਾ ਜੋਦੜੀ ਮੈ ਭਿ ਦੇਹ ਇਕ ਜੇ ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ।
 ਪਥਰੁ ਇਕੁ ਲਪੇਤਿ ਕਰਿ ਦੇ ਪੰਨੈ ਨੇ ਗੈਲ ਛੁਡਾਵੈ।
 ਠਾਕੁਰ ਨੇ ਨ੍ਰਾਵਾਲਿ ਕੈ ਛਾਹਿ ਰੋਟੀ ਲੈ ਭੋਗ ਚੜ੍ਹਾਵੈ।
 ਹਥਿ ਜੋੜਿ ਮਿਨਤਿ ਕਰੈ ਪੈਰੀ ਪੈ ਪੈ ਬਹੁਤ ਮਨਾਵੈ।
 ਹਉ ਭੀ ਮੁਹੁ ਨ ਜੁਠਾਲਸਾਂ ਤੂ ਰੁਠਾ ਮੈ ਕਿਹੁ ਤ ਸੁਖਾਵੈ।
 ਗੋਸਾਈ ਪਰਤਖਿ ਹੋਇ ਰੋਟੀ ਖਾਹਿ ਛਾਹਿ ਮੁਹਿ ਲਾਵੈ।
 ਭੋਲਾ ਭਾਉ ਗੋਬਿੰਦੁ ਮਿਲਾਵੈ। ੧੩।

ਭਗਤ ਜੀ ਮੁਕਤੀ ਅਗੇ ਰੋਟੀ ਤੇ ਲੱਸੀ ਰੱਖ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ ਅਤੇ ਸਰਲ ਭਵ ਨਾਲ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਲਗੇ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤੂੰ ਖਵੇਗਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਬਾਅਦ ਹੀ ਮੈਂ ਮੂੰਹ ਜੁਠਾ ਕਰਾਂਗਾ। ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਉਸਦੀ ਭਵਨਾ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿੱਤੇ ਤਾਂ ਭਗਤ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਫਰਿਸ਼ਤ ਸੁਣ ਦਿੱਤੀ—ਦਾਲ, ਚਵਲ, ਘਿਉ, ਜੁੱਤੀ, ਕਪੜੇ, ਗਾਂ-ਭੈਸ਼, ਅਰਬੀ ਘੋੜਾ, ਸੁਆਣੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋੜਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਰ ਭਗਤ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ 'ਗੋਪਾਲ ਤੇਰਾ ਆਰਤਾ' ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਚੰਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਭਗਤ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਰਾਮਾਨੰਦ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਗੁਰੂ ਧਾਰਿਆ ਅਤੇ ਬੜੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਪਾਈ।

੩. ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀ ਲੋੜ ਕਿਉਂ : ਹਰ ਨੀਵੀ ਜਾਤ ਦੇ ਭਗਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਪਾਉਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਨ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀ ਲੋੜ ਦਰਸਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ: ਇਸ ਜਨਮ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਪਿਛਲੇ ਜਨਮ ਵਿਚ ਹੀ ਸਹੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਰਵਿਦਾਸ ਚਮਾਰ ਨੂੰ ਪਿਛਲੇ ਜਨਮ ਦਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ, ਕਬੀਰ ਜੁਲਾਹੇ ਨੂੰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਵਿਧਵਾ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪੰਨੇ ਭਗਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਬਾਅਦ ਵੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਗੁਰੂ ਦੀ ਲੋੜ ਪਈ।

ਧੰਨੇ ਵਾਲਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਆਪ ਹੀ ਅਗਿਆਨੀ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਦੂਸਰੇ ਨੂੰ ਕੀ ਰਾਹ ਦਰਸਾਏਗਾ। ਉਹ ਤਾਂ ਲਾਲਚੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਠਾਕੁਰ ਦੀ ਕੀਮਤ ਇਕ ਗਾਂ ਦੇ ਮੁਲ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨ ਰਖੀ। ਕੀ ਕੋਈ ਸੱਚਾ ਪੁਜਾਰੀ ਆਪਣੇ ਠਾਕੁਰ ਨੂੰ ਇਦਾਂ ਵੇਚਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਐਨਾ ਕੱਚਾ ਹੈ, ਉਹ ਦੂਸਰੇ ਨੂੰ ਕੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੁਆਏਗਾ।

ਉਹ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨਾ ਸਿਰਫ ਅਗਿਆਨੀ ਤੇ ਲਾਲਚੀ ਸੀ ਬਲਕਿ ਬੇਈਮਾਨ ਵੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਗਾਂ ਲੈ ਕੇ ਠਾਕੁਰ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਦੀ ਥਾਂ ਇਕ ਪੱਥਰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਇਦਾਂ ਦੇ ਚਿਤਿਰਹੀਨ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸਮਾਜ ਦਾ ਕੀ ਮਾਰਗ-ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤੀ ਕਿਸੇ ਇਕ ਜਾਤੀ ਦੀ ਮਾਲਕੀਅਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਕੋਈ ਵੀ ਸ਼ਰਧਾ, ਉਤਸ਼ਾਹ, ਉਦਮ ਤੇ ਉਡੀਕ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੀ ਮੰਜਿਲ ਪਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਵਿਚ ਲੱਖਾਂ ਲੋੜਮੰਦਾਂ ਨੂੰ ਰਾਹੇ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ। ਪ੍ਰਭੂ ਸਭ ਵਿਚ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਲਭ ਲਿਆ, ਉਸ ਦੂਸਰੇ ਨੂੰ ਵੀ ਰਾਹੇ ਪਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਦੋ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਸਾਰੇ ਭਗਤ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹੈ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਜਾਤ ਸਬੰਧੀ ਕੁਝ ਕੁ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਇਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ:

—ਆਢ ਦਾਮ ਕੇ ਛੀਪਰੇ ਹੋਇਓ ਲਾਖੀਣਾ। ਰਹਾਉ।

ਬੁਨਨਾ ਤਨਨਾ ਤਿਆਗ ਕੈ ਪ੍ਰੀਤਿ ਚਰਨ ਕਬੀਰਾ।

ਰਵਿਦਾਸ ਢੁਵਤਾ ਢੋਰ ਨੀਤਿ ਤਿਨਿ ਤਿਆਗੀ ਮਾਇਆ।

ਪਰਗਟੁ ਹੋਆ ਸਾਧ ਸੰਗਿ ਹਰਿ ਦਰਸਨੁ ਪਾਇਆ।

ਸੈਨ ਨਾਈ ਬੁਤਕਾਰੀਆ ਉਹ ਘਰਿ ਘਰਿ ਸੁਨਿਆ।

ਹਿਰਦੈ ਵਸਿਆ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ ਭਗਤਾ ਮਹਿ ਗਨਿਆ। (੪੮੭)

ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਜਾਤੀ ਦੀ ਕੋਈ ਵਡਿਆਈ ਨਹੀਂ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਉਹੀ

ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਪ੍ਰਭੂ (ਬ੍ਰਹਮ) ਨੂੰ ਜਾਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਦਾਂ ਹੀ ਕਬੀਰ ਜੀ ਵੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਜਾਤੀ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ—

—ਸੋ ਬ੍ਰਾਹਮਣੁ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮੁ ਬੀਚਾਰੈ। (੬੬੨)

—ਇਸ ਜੁਗ ਮਹਿ ਵਿਰਲੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਬ੍ਰਹਮੁ ਬਿੰਦਹਿ ਚਿਤੁ ਲਾਇ। (੮੫੦)

—ਕਹੁ ਰੇ ਪੰਡਿਤ ਬਾਮਨ ਕਬ ਕੇ ਹੁਏ। ਬਾਮਨ ਕਹਿ ਕਹਿ ਜਨਮੁ ਮਤ ਖੋਏ। (੩੨੪)

—ਜੋ ਤੂੰ ਬ੍ਰਾਹਮਣੁ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਜਾਇਆ। ਤਉ ਅਨ ਬਟ ਕਚੇ ਨਹੀ ਆਇਆ। (੩੨੪)

8. ਰੂਪ—ਰੰਗ ਰਹਿਤ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਿਦਾਂ ?

ਗੁਰਮਤਿ ਕਿ ਹੈ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਰੂਪ, ਰੰਗ, ਜਾਤ—ਪਾਤ, ਵਰਨ—ਚਿੰਨ੍ਹ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕੋਈ ਨਹੀ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਕਿ ਉਹ ਕਿਦਾਂ ਦਾ ਹੈ—

—ਚਕ੍ਰ ਚਿਹਨ ਅਰੁ ਬਰਨ ਜਾਤਿ ਅਰੁ ਪਾਤਿ ਨਹਿਨ ਜਿਹ।

ਰੂਪ ਰੰਗ ਅਰੁ ਰੇਖ ਭੇਖ ਕੋਉ ਕਹਿ ਨ ਸਕਤ ਕਿਹ। (ਜਾਪ ਸਾਹਿਬ)

—ਦੇਵ ਭੇਵ ਨ ਜਾਨ ਹੀ ਜਿਹ ਬੇਦ ਔਰ ਕਤੇਬ।

ਰੂਪ ਰੰਗ ਨ ਜਾਤਿ ਪਾਤਿ ਸੁ ਜਾਨ ਹੀ ਕਿੰਹ ਜੇਬ।

ਤਾਤ ਮਾਤ ਨ ਜਾਤਿ ਜਾਕਰ ਜਨਮ ਮਰਨ ਬਿਹੀਨ।

ਚਕ੍ਰ ਬਕ੍ਰ ਫਿਰੈ ਚਤੁਰ ਚਕ ਮਾਨ ਹੀ ਪੁਰ ਤੀਨ।

—ਜਾਤਿ ਪਾਤਿ ਨ ਤਾਤ ਜਾ ਕੋ ਮੰਤ੍ਰੁ ਮਾਤ੍ਰਿ ਨ ਮਿਤ੍ਰੁ।

ਸਰਬ ਠੋਰ ਬਿਖੈ ਰਮਯੋ ਜਿਹ ਚਕ੍ਰ ਚਿਹਨ ਨ ਚਿਤ੍ਰ। (ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ)

ਜਿਸ ਦਾ ਕੋਈ ਆਕਾਰ ਹੀ ਨਹੀ, ਉਸ ਕੂੰ ਕੋਈ ਕਿਦਾਂ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਆਪਣੇ ਅਵਤਾਰੀ ਰੂਪ ਰਾਮ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ, ਵਿਚ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਕਿਦਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗੇਗਾ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਮਨੁੱਖੀ ਰੂਪ ਕਿਹੜਾ ਸੀ। ਕੀ ਅਸੀਂ ਮਨ ਲਈਏ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਰੂਪ ਚਿਤ੍ਰਾਂ ਜਾਂ ਫਿਲਮਾਂ ਵਿਚ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰ ਨੇ ਵੀ ਅਵਤਾਰੀ ਰੂਪ ਨਹੀ ਦੇਖਿਆ। ਉਹ ਜੋ ਵੀ ਚਿਤਰਦੇ ਹਨ ਕਲਪਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜੇ

ਵੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਰੂਪ ਦੇਖਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਚਿਤ੍ਰਿਆ ਹੋਇਆ ਰੂਪ ਹੀ ਕਲਪਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਕੋਈ ਰੂਪ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਮਨ ਵੀ ਲਈਏ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਰੂਪ ਹੈ, ਤਾਂ ਵੀ ਕਿਦਾਂ ਪਤਾ ਚਲੇਗਾ ਕਿ ਭਗਤ ਨੇ ਜੋ ਦੇਖਿਆ ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਚੇਤੇ ਰਹੇ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਸਾਖੀਆਂ ਵਿਚ ਬਾਲ-ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿੱਤੇ ਹਨ : ਨਾਮਦੇਉ, ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ, ਧੰਨਾ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਦੇਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਬੱਚੇ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਸ਼ਕਤੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਮਰ ਪਕੜ ਨਾਲ ਕਲਪਨਾ ਸ਼ਕਤੀ ਘਟਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਉਪਰ ਬੁੱਧੀ ਤੇ ਤਰਕ ਹਾਵੀ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੇਖੀ-ਸੁਣੀ ਗੱਲ ਉਪਰ ਚਿਨਤਨ ਵਧਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਬੱਚੇ ਵਾਸਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਦਰਸਾਏ ਚਿਤ੍ਰ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਉਪਰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਨਾ ਆਸਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਦਾਂ ਹੀ ਹੇਮ ਕੁੰਟ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਸਮੇਂ ਕਈਆਂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਠੇਸ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਪਰ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਸਮਝ ਲੈਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਹਰਜ਼ਾ ਨਹੀਂ। ਇਕਾਂਤ ਤੇ ਠੰਡ ਸੋਚਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਹਾਵੀ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਚਮੱਕਦੀ ਬਰਫ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਕਈ ਛਲਾਵੇ ਲਿਆਂਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਦਰਸ਼ਨ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਬਲਵਾਨ ਕਰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਦਾਂ ਸਾਡੀ ਬੁਧੀ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਪਕੜ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਲਪਨਾ ਸ਼ਕਤੀ ਵਧਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਦਾਂ ਅਸੀਂ ਬਾਲ-ਮਨੋਦਸ਼ਾ ਤੱਕ ਅਪੜ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਫਲਸਰੂਪ, ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਚਿਤ੍ਰ ਜਾਂ ਬਾਜ਼ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਖਿਮਾਂ ਮੰਗਦਾ ਹਾਂ ਪਰ ਇਹੀ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੈ।

ਗੁਰਮਤਿ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਢੂੰਡਣਾ ਮਨ-ਮਤਿ ਹੈ—

—ਘਟ ਘਟ ਅੰਤਿਰ ਸਰਬ ਨਿਰੰਤਰਿ ਕੇਵਲ ਏਕ ਮੁਹਾਰੀ। (੪੮੫)

—ਸਗਲ ਬਨਸਪਤਿ ਮਹਿ ਬੈਸੰਤਰੁ ਸਗਲ ਦੁਧ ਮਹਿ ਘੀਆ।

ਉਚ ਨੀਚ ਮਹਿ ਜੋਤਿ ਸਮਾਈ ਘਟਿ ਘਟਿ ਮਾਧਉ ਜੀਆ। (੬੧੭)

—ਸਭ ਘਟ ਰਾਮੁ ਬੋਲੇ ਰਾਮਾ ਬੋਲੇ। ਰਾਮ ਬਿਨਾ ਕੋ ਬੋਲੈ ਰੇ। (੬੮੮)

ਤੈਸੇ ਹੀ ਹਰਿ ਬਸੈ ਨਿਰੰਤਰਿ ਘਟ ਹੀ ਖੋਜਹੁ ਭਾਈ। (੬੮੮)

—ਦਖਨਿ ਦੇਸਿ ਹਰੀ ਕਾ ਬਾਸਾ ਪਛਿਮਿ ਆਲਹ ਮੁਕਾਮਾ।

ਦਿਲ ਮਹਿ ਖੋਜਿ ਦਿਲੈ ਦਿਲਿ ਖੋਜਹੁ ਏਹੀ ਠਉਰ ਮੁਕਾਮਾ। (੧੩੪੧੫੬)

ਜੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਅੰਦਰ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਬਾਹਰ ਦਿਸਣਾ ਭਰਮ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਨੂੰ 'ਭਰਮ-ਨਾਸ' ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ।

੫. ਪ੍ਰਭੂ ਦਰਸਨ ਬਾਅਦ ਰਾਮਾਨੰਦ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕਿਉਂ ਮੰਨਣਾ ? ਕਹਾਣੀਆਂ ਘੜਨ ਵਾਲੇ ਕਹਾਣੀ ਕਹਿਣ ਸਮੇਂ ਬਹੁਤਾ ਕਰਕੇ ਤਰਕ ਦਾ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਕਹਾਣੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਜੀ ਨੂੰ ਇਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਸਾਲਗਰਾਮ ਦੀ ਪੂਜਾ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਠਾਕੁਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋਏ। ਜਿਦਾਂ ਕਿ ਇਹ ਕਾਫੀ ਨਹੀਂ, ਭਗਤ ਜੀ ਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸਵਾਮੀ ਰਾਮਾਨੰਦ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਗੁਰੂ ਬਨਾਉਣਾ ਪਿਆ। ਯਾਨੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਬਿਨਾਂ ਨਾ ਭਗਤੀ ਨਾ ਆਦਿ ਹੈ ਨਾ ਅੰਤਿ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਭਗਤ ਜੀ ਨੂੰ ਮੂਰਤੀ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਲ ਗਏ ਸਨ ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਚੇਲੇ ਨੂੰ ਹਨੇਰੇ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵੱਲ ਲਿਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਰਾਹ ਦਰਸਾਂਦਾ ਹੈ, ਸ਼ਿਸ਼ ਨੂੰ ਅਗੇ ਤੋਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਉਸ ਦਾ ਮਾਰਗ-ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਗਈ, ਉਸ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਤਾਂ ਉਦੋਂ ਹੀ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਗਈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਤੱਕ ਅਪੜ ਗਿਆ। ਮੰਜਿਲ ਤੇ ਅਪੜ ਕੇ ਕੌਣ ਮੰਜਲ ਦਾ ਰਾਹ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ? ਜਾਹਰ ਹੈ ਕਿ ਮੂਰਤੀ ਰਾਹੀਂ ਭਗਤ ਜੀ ਨੂੰ ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਇਸੇ ਕਾਰਣ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਗੁਰੂ ਤਲਾਸ਼ਣਾ ਪਿਆ। ਜਾਹਰ ਹੈ ਮੂਰਤੀ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦਰਸ਼ਨ ਕਲਪਿਤ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹ ਦਰਸ਼ਨ ਭਗਤ ਜੀ

ਦੀ ਦਾਲ—ਚਾਵਲ ਦੀ ਲੋੜ ਵੀ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ। ਗੁਰਮਤਿ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿ ਹੈ
ਕਿ ਮੁਰਤੀ ਵਿਚ ਰੱਬ ਨਹੀਂ— ਕਬੀਰ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :

—ਜਿਸ ਪਾਹਨ ਕਉ ਪਾਤੀ ਤੇਰੈ ਸੇ ਪਾਹਨੁ ਨਿਰਜੀਉ। (੪੭੬)

—ਭੋਗਨਹਾਰੇ ਭੋਗਿਆ ਇਸੁ ਮੁਰਤਿ ਕੇ ਮੁਖ ਛਾਰੁ। (੪੭੬)

—ਕਬੀਰ ਪਾਹਨੁ ਪਰਮੇਸੁਰੁ ਕੀਆ ਪੂਜੈ ਸਤੁ ਸੰਸਾਰੁ।

ਇਸ ਭਰਵਾਸੇ ਜੋ ਰਹੇ ਬੁਝੇ ਕਾਲੀ ਧਾਰ। (੧੩੭੧)

—ਜੋ ਪਾਥਰ ਕਉ ਕਹਤੇ ਦੇਵ। ਤਾ ਕੀ ਬਿਰਥਾ ਹੋਵੇ ਸੇਵ। (੧੧੬੦)

—ਜੇ ਮਿਰਤਕ ਕਉ ਚੰਦਨੁ ਚੜਾਵੈ। ਉਸ ਤੇ ਕਹਹੁ ਕਵਲ ਫਲ ਪਾਵੈ। (੧੧੬੦)
ਨਾਮਦੇਉ :

—ਏਕੈ ਪਾਥਰ ਕੀਜੈ ਭਾਉ। ਦੂਜੇ ਪਾਥਰ ਧਰੀਐ ਪਾਉ।

ਜੇ ਉਹ ਦੇਉ ਤ ਉਹ ਭੀ ਦੇਵਾ। ਕਹਿ ਨਾਮਦੇਉ ਹਮ ਹਰਿ ਕੀ ਸੇਵਾ।
(੫੨੫)

ਪਹਿਲੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ :

—ਪਾਥਰੁ ਭੇ ਪੂਜਹਿ ਮੁਗਧ ਗਵਾਰ।

ਓਹਿ ਜਾ ਆਪਿ ਭੁਝੇ ਤੁਮ ਕਹਾ ਤਰਲਹਾਰੁ। (੫੫੬)

—ਦੇਵੀ ਦੇਵਾ ਪੂਜੀਐ ਭਾਈ ਕਿਆ ਮਾਗਉ ਕਿਆ ਦੇਹਿ।

ਪਾਹੁਣ ਨੀਰਿ ਪਖਾਲੀਐ ਭਾਈ ਜਲ ਮਹਿ ਬੁਝਤਿ ਤੇਹਿ। (੬੩੭)

ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਵਾਲਿਆ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪਾਈ ਗਈ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਮੁਰਤੀ ਪੂਜਕ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਸ
ਲਈ ਧੰਨੇ ਭਗਤ ਨੂੰ ਵੀ ਮੁਰਤੀ ਰਾਹੀਂ ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ
ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਨੀ ਪਈ। ਆਪ ਜੀ ਕਬੂਲਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ
ਗਿਆਨ ਮੈਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨੇ ਦਿੱਤਾ 'ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਗੁਰਹਿ ਧਨ ਦੀਆ, ਧਿਆਨੁ ਮਾਨੁ ਮਨ

ਏਕ ਮਏ।' ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਮੇਰੀ ਸੁਰਤ ਪ੍ਰਭੂ ਵਿਚ ਜੁੜ ਗਈ ਅਤੇ ਮੇਰਾ ਮਨ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਇਕ-ਮਿਕ ਹੋ ਗਿਆ।

੬. ਗੋਬਿੰਦ ਗੋਬਿੰਦ ਗੋਬਿੰਦ ਸੰਗਿ : ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਪੰਨੇ ਭਗਤ ਦਾ ਹੈ ਜਾਂ 'ਮਹਲਾ ੫' ਦਾ ਰਾਗ ਆਸਾ ਵਿਚ ਪੰਨੇ ਭਗਤ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਹੈ 'ਆਸਾ-ਬਾਣੀ ਭਗਤ ਪੰਨੇ ਕੀ।' ਪਰ ਦੂਸਰੇ ਸ਼ਬਦ 'ਗੋਬਿੰਦ ਗੋਬਿੰਦ ਗੋਬਿੰਦ ਸੰਗਿ' ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਹੈ 'ਮਹਲਾ ੫'। ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਪੰਨੇ ਭਗਤ ਦਾ ਹੈ, ਜਿਦਾਂ ਕਿ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਫਿਰ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਉਪਰ "ਮਹਲਾ ੫" ਕਿਉਂ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਤੇ ਜੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਪੰਜਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਪੰਨੇ ਭਗਤ ਦੀ ਬਾਣੀ ਥਲੇ ਕਿਦਾਂ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਬਹੁਤੇ ਲੇਖਕ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਪੰਨੇ ਭਗਤ ਦਾ ਹੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਸਿਰਲੇਖ ਅੱਖੋਂ ਉਲ੍ਹੇ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਰਾਗ ਆਸਾ ਵਿਚ ਆਏ ਤਿੰਨੋਂ ਸ਼ਬਦ ਉਹ ਪੰਨੇ ਭਗਤ ਦੇ ਹੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਪੰਜਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹਾਂ। ਕਿਉਂ ?

(੧) ਪੰਨਾ ਜੱਟ ਕਾਸ਼ਤਕਾਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਖੇਤੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਪ੍ਰਾਂਤ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੀ। ਪਰ ਬਹੁਤੇ ਵਿਦਵਾਨ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪੰਡਿਤ-ਪੁਜਾਰੀ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਭਜਨੀਕ, ਪੰਨੇ ਜਟ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ-ਪਹੁੰਚਿਆ ਭਗਤ ਮੰਨਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਦੂਸਰੀ ਜਾਤੀ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਈ ਨੀਵੀਆਂ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭੂ-ਭਗਤਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਕੇ ਇਸ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਵਾਇਆ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਪ੍ਰੀਤ ਪਾ ਕੇ, ਮਾਇਆ ਦਾ ਮੋਹ ਤਿਆਗ ਕੇ, ਸਾਧ-ਸੰਗਤ ਕਰਕੇ, ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਧਿਆ

ਕੇ, ਕੋਈ ਗੁਸਾਈ ਨੂੰ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਕਈ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤਾਂ ਦੇ ਭਗਤਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅੰਤ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ—

—ਇਹ ਬਿਧਿ ਸੁਨਿ ਕੈ ਜਾਟਰੇ ਉਠਿ ਭਗਤੀ ਲਾਗਾ।

ਮਿਲੇ ਪ੍ਰਤਖਿ ਗੁਸਾਈਆ ਧੰਨਾ ਵਡ ਭਾਗਾ। ੮।੨।(੮੮੮)

ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਪਸ਼ਟ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਗਵਾਹੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਧੰਨੇ ਨੇ ਪ੍ਰੇਮ-ਭਗਤੀ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਪਾਇਆ।

੨) ਪਰ ਜੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਪੰਜਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ 'ਬਾਣੀ ਭਗਤ ਧੰਨੇ ਕੀ' ਤਹਿਤ ਕਿਉਂ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਰਾਗ ਆਸਾ ਵਿਚ ਉਚਾਰੇ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ? ਲਿਖਣ ਦਾ ਠੀਕ ਢੰਗ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਵਿਚਾਰ ਇਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਥੇ ਹੀ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਥੇ ਉਹ ਜ਼ਿਆਦਾ ਢੁਕਤਾ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਦੂਸਰੀ ਬਾਣੀ ਥਲੇ ਘੱਟ ਅਤੇ ਭਗਤ ਧੰਨੇ ਦੀ ਬਾਣੀ ਥਲੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਢੁਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ

(ਉ) ਇਹ ਧੰਨੇ ਭਗਤ ਪਰਥਾਏ ਉਚਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਅ) ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਸਿਰਫ ਤੇ ਸਿਰਫ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤੀ ਦੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕਰਕੇ ਦਰਸਾਉਣਾ ਸੀ ਕਿ ਧੰਨੇ ਨੇ ਵੀ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਪਾਇਆ।

ੳ) ਸ਼ਬਦ ਧੰਨੇ ਭਗਤ ਵਿਰੁੱਧ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਸ) ਧੰਨੇ ਭਗਤ ਪ੍ਰਤੀ ਗੁਰਮਤਿ ਧੰਨੇ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਲਈ ਕਿਧਰੇ ਹੋਰ ਤਲਾਸ਼ਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ।

ਹ) ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸੰਪਾਦਿਕੀ ਸਮੇਂ ਉਹੀ ਢੰਗ ਅਪਨਾਇਆ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਹੈ ਅਤੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਅੱਜ ਵੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਢੰਗ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਭਗਤ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਕੋਈ ਹਿੱਸਾ ਸਪਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਜਾਂ ਗੁਰਮਤਿ ਨਾਲ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦਾ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸੇ ਥਲੇ

ਆਪਣਾ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਮਸਲਨ 'ਸਲੋਕ ਸੇਖ ਫਰੀਦ' ਦੀ ਬਾਣੀ ਥਲੇ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਕਈ ਸਲੋਕ ਹਨ। ੮੧ਵੇਂ ਸਲੋਕ ਵਿਚ ਸੇਖ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਦੁਖੀ ਹੈ 'ਦੁਖ ਸਥਾਇਐ ਜਗ।' ਪਰ ਇਸੀ ਬਾਣੀ ਥਲੇ ਅਗਲੇ ੮੨ਵੇਂ ਸਲੋਕ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ 'ਮਹਲਾ ੫' ਥਲੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਤਾਂ ਸੋਹਣੇ ਬਾਗ ਵਾਂਗ ਹੈ—ਫਰੀਦਾ ਭੂਮਿ ਰੰਗਲੀ ਮੰਝਿ ਵਿਸੁਲ ਬਾਗ। ਉਹ ਸਲੋਕ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਥਲੇ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਫਰੀਦ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਤੀ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਦਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਸ਼ਬਦ/ਸਲੋਕ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹਨ।

ੜ) ਪਰ ਜੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਨੀਯਮ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਨਾਨਕ' ਪਦ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ? ਇਹ ਨੀਯਮ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਉਪਵਾਦ ਵੀ ਹਨ। ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਦਰਸਾਂਦੇ ਹੋਇਆ ਕਈ ਥਾਈਂ 'ਨਾਨਕ' ਪਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਕਈ ਥਾਈਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜਿਵੇਂ—

'ਸਲੋਕ ਸੇਖ ਫਰੀਦ ਕੇ'

ਫਰੀਦਾ : ਫਰੀਦਾ ਪਾੜਿ ਪਟੋਲਾ ਧਜ ਕਰੀ ਕੰਬਲੜੀ ਪਹਿਰੇਉ।

ਜਿਨੀ ਵੇਸੀ ਸਹੁ ਮਿਲੈ ਸੇਈ ਵੇਸ ਕਰੇਉ। ੧।

ਮ: ੩ : ਕਾਇ ਪਟੋਲਾ ਪਾੜਤੀ ਕੰਬਲੜੀ ਪਹਿਰੇਇ।

ਨਾਨਕ ਘਰ ਹੀ ਬੈਠਿਆ ਸਹੁ ਮਿਲੈ ਜੇ ਨੀਯਤਿ ਰਾਸਿ ਕਰੇਇ। (੧੦੦੦੮)

ਮ: ੫ : ਫਰੀਦਾ ਗਰਬੁ ਜਿਨ੍ਹਾ ਵਡਿਆਈਆ ਧਨ ਜੋਬਨਿ ਆਗਾਹ।

ਖਾਲੀ ਚਲੇ ਧਣੀ ਸਿਉ ਟਿਬੇ ਜਿਉ ਮੀਹਾਹੁ। ੧੦੫।

(ਨਾਨਕ ਪਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ) (ਪੰਨਾ ੧੩੮੩)

‘ਸਲੋਕ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀਉ ਕੇ :

ਕਬੀਰ : ਕਬੀਰ ਟਾਢੈ ਟੇਢੈ ਦਿਨੁ ਗਇਆ ਬਿਆਜੁ ਬਢੰਤਉ ਜਾਇ।

ਨਾ ਹਰਿ ਭਜਿਓ ਨ ਖਤੁ ਫਟਿਓ ਕਾਲੁ ਪਹੁੰਚੈ ਆਇ। ੨੦੮।

—ਮਹਲਾ ੫ : ਕਬੀਰ ਕੁਕਰੁ ਭਉਕਨਾ ਕਰੰਗ ਪਿਛੈ ਉਠਿ ਧਾਇ।

ਕਰਮੀ ਸਤਿਗੁਰੁ ਪਾਇਆ ਜਿਨਿ ਹਉ ਲੀਆ ਛਡਾਇ। ੨੦੯। (੧੩੬੪)

ਮਹਲਾ ੫ : ਕਬੀਰ ਧਰਤੀ ਸਾਧ ਕੀ ਤਸਕਰ ਬੈਸਹਿ ਗਾਹਿ। ੨੧੦।

(ਨਾਨਕ ਪਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ)

ਮਹਲਾ ੩ : ਚਿੰਤਾ ਭਿ ਆਪਿ ਕਰਾਇਸੀ ਅਚਿੰਤੁ ਭਿ ਆਪੇ ਦੇਇ।

ਨਾਨਕ ਸੇ ਸਾਲਾਹੀਐ ਜਿ ਸਭਨਾ ਸਾਰਿ ਕਰੇਇ। ੨੨੦। (੧੩੭੬)

ਇਦਾਂ ਹੀ ਪੰਨੇ ਭਗਤ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਆਏ ਸ਼ਬਦ ‘ਗੋਬਿੰਦ ਗੋਬਿੰਦ ਗੋਬਿੰਦ ਸੰਗਿ’ ਵਿਚ ‘ਮਹਲਾ ੫’ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ‘ਨਾਨਕ’ ਪਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਹ ਵੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੰਪਾਦਿਕੀ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਧੀਨ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਵਿਚਾਰਨਾ ਗਲਤ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਨਾਨਕ ਪਦ ਨਾ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੋਏ, ਉਹ ਗੁਰੂ ਬਾਣੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ।

੭. ਗੋਪਾਲ ਤੇਰਾ ਆਰਤਾ: ਰਾਗ ਧਨਾਸਰੀ ਵਿਚ ਪੰਨੇ ਭਗਤ ਜੀ ਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ‘ਗੋਪਾਲ ਤੇਰਾ ਆਰਤਾ’ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਰਤਾ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ‘ਮੰਗਤਾ, ਜਾਚਕ, ਭਿਖਾਰੀ’। ਭਗਤ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹੇ ਧਰਤੀ (ਗੋ) ਦੇ ਪਾਲਕ (ਪਾਲ) ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਮੰਗਤਾ ਹਾਂ। ਜਿਹੜੇ ਤੇਰੀ ਭਗਤੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਸਾਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ ਮੇਰੀ ਜੀਅ-ਜਾਨ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਦਾਲ, ਆਟਾ, (ਸੀਧਾ), ਘਿਉ, (ਪੰਨੀਆ), ਕਪੜੇ (ਛਾਦਨ), ਚੰਗਾ ਅਨਾਜ (ਸਤ ਵਾਰੀ ਗਾਹੇ ਹੋਏ ਖੇਤ ਦਾ), ਲਵੇਰੀ (ਦੁਧ ਦੇਣ ਵਾਲੀ) ਗਾਂ-ਪਭੈਸ, ਅਰਬੀ ਘੋੜੀ (ਤਾਜਨਿ ਤੁਰੀ) ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਜਿਹੀ ਵਹੁਟੀ ਬਖਸ਼ ਦੇ। ਇਹ ਭਗਤ ਜੀ ਦੀ ਮੰਗਾਂ

ਦੀ ਲਿਸਟ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਉਹ ਗੋਪਾਲ ਅੱਗੇ ਰੱਖਦੇ ਹਨ।

੮. ਆਰਤਾ ਆਰਤੀ ਨਹੀਂ : ਆਰਤਾ ਆਰਤੀ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਆਰਤੀ ਸਬੰਧੀ ਵਰਤੋਂ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਚ ਧੂਪ-ਦੀਪ, ਫੁਲ-ਫਲ, ਸੰਖ-ਛੈਣੇ, ਚੰਦਨ-ਲੇਪ, ਫੁਲ-ਮਾਲਾ, ਦੀਵਾ-ਬਾਤੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਆਰਤੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰ ਕਿਸੇ ਵਿਦਵਾਨ ਨੇ 'ਆਰਤੀ' ਲਈ ਸ਼ਬਦ ਇਕੱਠੇ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਆਰਤੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਜੋੜ ਗਲਤ ਹੈ। 'ਆਰਤੀ' ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠਾਂ ਕੋਈ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਨਹੀਂ। ਆਰਤੀ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ-ਕਰਤਾ ਨੇ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ (ਗਗਨ ਮੈਂ ਬਾਲੁ) ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ ਭਗਤਾਂ ਦੇ, ਅਤੇ ਚਾਰ ਸਵਯੇ ਤੇ ਇਕ ਦੋਹਰਾ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚੋਂ ਲਏ ਹਨ। ਆਰਤੀ ਕਰਨਾ ਮਨਮਤਿ ਹੈ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਧੂਪ-ਦੀਵੇ ਬਾਲ ਕੇ। ਪਰ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਆਰਤੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਧੰਨੇ ਭਗਤ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਆਰਤੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕੁਥਾਏ ਹੈ। ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਪਾਸੇ ਧਿਆਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

੯. ਭਗਤ ਜੀ ਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ : ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਚਾਰਿਆ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਆਪ ਜੀ ਨਵੇਂ ਨਵੇਂ ਭਗਤੀ ਵੱਲ ਮੁੜੇ ਸਨ। ਆਮ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਵਾਂਗ ਭਗਤ ਜੀ ਦੀ ਵੀ ਇਹੀ ਇਛਾ ਸੀ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਜੀ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰੇ। ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਕੋਲੋਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲੈ ਕੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਜੀ ਨੇ ਸਾਲਗਰਾਮ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਅੱਗੇ ਆਪਣੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਇਹ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਗੁਰਮਤਿ ਹੈ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸਾਡੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਆਪੇ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਰ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਕੋਈ ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਪੱਕਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤਾਂ ਸਾਡੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਬਿਨਾਂ ਮੰਗੇ ਹੀ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਮੰਗਣਾ ਕਿਉਂ ? ਜਦੋਂ ਧੰਨੇ ਭਗਤ ਜੀ ਉਪਰ ਇਹ ਰਹਿਸ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ

ਹੈ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਇਕ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਹਰ ਸਮੇਂ ਸਾਡੀ ਪ੍ਰਤੀਪਾਲਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ—ਮਾਤਾ ਦੇ ਗਰਭ (ਉਦਰ) ਦੇ ਪਾਣੀ (ਉਦਕ) ਵਿਚ ਸਾਡਾ ਸਰੀਰ (ਤਨ) ਤੇ ਦਸ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਕਛੂ—ਕੰਭੀ (ਕੁਮੀ) ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਪਾਲਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਬਾਹਰ ਰੇਤ ਤੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਖੁਰਾਕ (ਖੀਰ ਲਈ) ਉਡ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਹਨ (ਪੰਖ), ਅਤੇ ਪੱਥਰ ਅੰਦਰ ਕੀੜੇ (ਪਾਖਣਿ ਕੀਟ) ਨੂੰ ਪਾਲਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਕੋਈ ਰਾਹ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਭਗਤ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਆਪਣੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਾਰਣ ਡਰਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਸ਼ਬਦ ਇਦਾਂ ਹੈ :

—ਜਨਨੀ ਕੇਰੇ ਉਦਰ ਉਦਕ ਮਹਿ ਪਿੰਡੁ ਕੀਆ ਦਸ ਦੁਆਰਾ।

ਦੇਇ ਅਹਾਰੁ ਅਗਨਿ ਮਹਿ ਰਾਖੈ ਐਸਾ ਖਸਮੁ ਹਮਾਰਾ।੧।

ਕੁੰਮੀ ਜਲ ਮਾਹਿ ਤਨ ਤਿਸੁ ਬਾਹਰਿ ਪੰਖ ਖੀਰੁ ਤਿਨ ਨਾਹੀ।

ਪੁਰਨ ਪਰਮਾਨੰਦ ਮਨੋਹਰ ਸਮਝਿ ਦੇਖੁ ਮਨ ਮਾਹੀ।੨।

ਪਾਖਣਿ ਕੀਟੁ ਗੁਪਤੁ ਹੋਇ ਰਹਤਾ ਤਾ ਚੋ ਮਾਰਗੁ ਨਾਹੀ।

ਕਹੈ ਧੰਨਾ ਪੁਰਨ ਤਾਹੁ ਕੋ, ਮਤ ਰੇ ਜੀਅ ਡਰਾਂਹੀ।੩।੩। (8ttt)

‘ਗੋਪਾਲ ਤੇਰਾ ਆਰਤਾ’ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਭਗਤ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਦਸ਼ਾ ਦਰਸਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਸਰਾ ਸ਼ਬਦ ‘ਮਤ ਰੇ ਜੀਅ ਡਰਾਂਹੀ’ ਮਨ ਦੀ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਬਾਅਦ ਦੀ। ਭਗਤ ਜੀ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੋ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਠੀਕ ਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਕੋਈ ਮੰਗ ਕਰਨੀ ਬਚਪਨਾ ਹੈ, ਅਗਿਆਨਤਾ ਹੈ। ਇਛਾ ਤੋਂ ਅਨ—ਇਛਾ ਦਾ, ਮੰਗ ਤੋਂ ਅਮੰਗ ਦਾ ਸਫਰ ਲੰਬਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

੧੦. **ਸਰੀਰ ਦੀ ਲੋੜ** : ਸਰੀਰ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਮਨ ਦੀ ਇਛਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਦੀ ਤਾਂਘ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਆਤਮਾ ਦੀ ਤਾਂਘ ਸਾਨੂੰ ਪੂਰੀ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਇਛਾਵਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਪੂਰੀਆਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ—ਅਸੀਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ, ਪ੍ਰਭੂ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋਣ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ।

ਸਰੀਰ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਉਹ ਹਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਜੀਉਣ ਲਈ ਅਤਿਅੰਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ। ਰੋਟੀ ਦੀ ਲੋੜ ਪਰਮ-ਅਵਸ਼ਕ ਹੈ, ਕਪੜੇ ਦੀ ਲੋੜ ਅਤਿ-ਅਵਸ਼ਕ ਹੈ ਅਤੇ ਮਕਾਨ ਦੀ ਲੋੜ ਅਵਸ਼ਕ ਹੈ। ਰੋਟੀ ਬਿਨਾਂ ਮਨੁੱਖ ਜੀਉਂਦਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ, ਕਪੜੇ ਬਿਨਾਂ ਨੰਗਾ ਰਹਿਣ ਤੇ ਗਰਮੀ-ਸਰਦੀ ਸਹਿਣ ਦੀ ਆਦਾਤ ਮਨੁੱਖ ਪਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਘਾਸ-ਫੂਸ ਦੀ ਝੁੰਗੀ ਬਣਾ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਜੀ ਸਕਦਾ ਹੈ। 'ਰੋਟੀ, ਕੱਪੜਾ, ਮਕਾਨ' ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਲੋੜ ਹੈ।

ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋੜਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਵਲੋਂ ਅਨਾਜ ਭਰਪੂਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਖੇਤੀ ਵਿਚ ਅਨਾਜ ਦੀ ਥਾ ਕਮਰਸ਼ਲ ਫਸਲਾਂ ਉਗਾਉਣ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਕਾਸ਼ਤਕਾਰ ਕੋਲ ਪੈਸਾ ਵੱਧ ਜਾਏਗਾ ਪਰ ਅਨਾਜ ਦੀ ਥੁੜ੍ਹ ਹੋ ਜਾਏਗੀ। ਇਦਾਂ ਹੀ ਜੇ ਵਪਾਰੀ ਉਪਜਿਆ ਅਨਾਜ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦੇਵੇ ਜਾਂ ਗੁਦਾਮਾਂ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦੇਵੇ (ਤਾਂ ਕਿ ਬਹੁਤਾ ਲਾਭ ਉਠਾ ਸਕੇ) ਤਾਂ ਵੀ ਅਨਾਜ ਦੀ ਉਪਲਬਧੀ ਘਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਕਾਸ਼ਤਕਾਰੀ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਫਲਸਰੂਪ, ਧਰਤੀ ਤੇ ਪਾਣੀ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਅਨਾਜ ਦੀ ਥੁੜ੍ਹ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ੪੦ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਆਬਾਦੀ ਨੂੰ ਛਿੱਡ ਭਰ ਕੇ ਖਾਣਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਘਟ ਖੁਰਾਕ ਕਾਰਣ ਆਦਮੀ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਮੈਲਾ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਹਵਾ ਨੂੰ ਗੰਦਾ। ਇਸ ਨਕਲੀ ਥੁੜ੍ਹ ਲਈ ਅਤੇ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਵਾਤਾਵਰਣ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੈ, ਰਬ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਤਾਂ ਸਭ ਦਾ ਪਾਲਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਸਭ ਦੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਰਿਸ਼ਕ ਪਹੁੰਚਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ—ਸਿਰਿ ਸਿਰਿ ਰਿਸ਼ਕੁ ਸੰਬਾਹੇ ਠਾਕਰ ਕਾਹੇ ਮਨ ਭਉ ਕਰਿਆ (੧੦)

ਇਸੇ ਲਈ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਵਿਚ ਵਿਧਾਨ ਹੈ ਕਿ ਭੁਖੇ-ਨੰਗੇ ਨੂੰ ਦਾਨ ਦਿਉ, ਭਿਖ ਦਿਉ। ਗੁਰਮਤਿ ਵੀ ਦੇਣ ਦੀ ਸਫਾਰਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ (ਘਾਲਿ ਖਾਇ ਕਿਛੁ ਹਥਹੁ ਦੇਹਿ) ਪਰ ਦਾਨ ਜਾਂ ਭਿਖ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ। ਗੁਰਮਤਿ ਹੈ ਕਿ ਗਰੀਬ ਸਾਡੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦਾ ਸਾਂਝੀਵਾਲ ਹੈ, ਉਹ ਇਸ ਦਾ ਹਿਸੇਦਾਰ ਹੈ—

—ਸਭੇ ਸਾਝੀਵਾਲ ਸਦਾਇਨ ਤੂੰ ਦਿਸੇ ਨ ਵਿਸਹਿ ਬਾਹਰਾ ਜੀਉ (੯੭)

ਗੁਰੂਆਂ ਵਲੋਂ ਚਲਾਏ ਲੰਗਰ, ਛਬੀਲਾਂ ਇਸੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਮਲ ਵਿਚ ਲਿਆਣ ਲਈ ਹਨ। ਮਨੁਖੀ ਲੋੜਾਂ ਥੋੜੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਹਜੇ ਹੀ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇ ਅਸੀਂ ਲਾਲਚਪੁਣਾ ਛੱਡ ਦੇਈਏ।

ਪਰ ਇਹ ਸਰੀਰਕ ਲੋੜਾਂ ਨ ਘਟਾਈਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਨਾ ਵਧਾਈਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਸਲਨ, ਅੰਨ ਸਰੀਰ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਜੇ ਇਸ ਦਾ ਖਾਣਾ ਘਟ ਕਰੇ ਤਾਂ ਇਹ ਸਰੀਰ ਦੀ ਚਰਬੀ ਖਾ ਕੇ ਆਪਣਾ ਨਿਰਵਾਹ ਕਰਨ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਖਾਣਾ ਬਿਲਕੁਲ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਉ ਤਾਂ ਮਨੁਖ ਕੋਲ ਜੀਉਂਦੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਸਿਰਫ ੧੦੦ ਰੁ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਹੀ ਸਟਾਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬਿਨਾਂ ਖਾਧੇ ਕੋਈ ਆਮ ਮਨੁਖ ਇਸ ਤੋਂ ਵਧ ਨਹੀਂ ਜੀ ਸਕਦਾ। ਬਿਨਾਂ ਪਾਣੀ ਕੋਈ ਤਿਨ ਦਿਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜੀ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਸਰੀਰਕ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਘਟਾਣਾ, ਮੌਤ ਨੂੰ ਨਿਉਤਾ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅੰਨ ਨ ਛੱਡੋ, ਬਤਸਰ ਨ ਤਿਆਗੋ, ਨੰਗੇ ਪੈਰੀ ਨ ਫਿਰੋ, ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਖਾਣਾ ਨ ਖਾਉ, ਆਦਿ। ਸਾਨੂੰ ਰੋਜ਼ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ—

—ਅੰਨ ਨ ਖਾਇਆ ਸਾਦੁ ਗਵਾਇਆ। ਬਹੁ ਦੁਖ ਪਾਇਆ ਦੁਜਾ ਤਾਇਆ।

—ਬਸਤ੍ਰ ਨ ਪਹਿਰੇ ਅਹਿਨਿਸਿ ਕਹਰੈ।

—ਪਗ ਉਪੇਤਾਣ ਆਪਣਾ ਕੀਆ ਕਮਾਣਾ।

—ਅਲੁ ਮਲੁ ਖਾਟੀ ਸਿਰਿ ਛਾਈ ਪਾਈ। ਮੂਰਖਿ ਅੰਧੈ ਪਤਿ ਗਵਾਈ। (੪੬੭)

ਇਦਾਂ ਦੀ ਸਰੀਰਕ ਲੋੜਾਂ ਵਧਾਈਆਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ। ਲੋੜ ਤੋਂ ਵਧ ਖਾਣਾ ਰਬੀ ਨੇਮ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਹੈ ਅਤੇ ਦੁਖ, ਬੀਮਾਰੀ ਤੇ ਮੌਤ ਦਾ ਕਾਰਣ ਬਣਨਾ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਸਹਿਜ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ।

੧੧ ਮਨ ਦੀਆਂ ਇਛਾਵਾਂਯ—ਇਛਾਂ ਇਕ ਸੁਪਨਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਨ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੀਦਾ ਹੈ ਨ ਦਬਾ ਸਕੀਦਾ। ਅਸੀਂ ਉਸੇ ਨੂੰ ਹੀ ਦਬਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਜਿਸ ਦਾ ਕੋਈ ਵਜ੍ਹਾ ਹੋਏ। ਅਸੀਂ ਹਵਾ, ਪਾਣੀ, ਦਰਭ, ਸਰੀਰ ਆਦਿ ਨੂੰ ਦਬਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਜੂਦ ਹੈ। ਪਰ ਜਿਸ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਗਟ ਰੂਪ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਨਾਲ ਕਿਦਾਂ ਲੜੋਗੇ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਦਾਂ ਦਬਾਉਗੇ। ਲੋੜ ਹੈ ਸਿਰਫ ਇਛਾਵਾਂ ਦਾ ਸੁਪਨਈ ਰੂਪ ਪਛਾਨਣਾ ਅਤੇ ਸੁਪਨੇ ਤੋਂ ਜਾਗਣਾ। ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੁਪਨੇ ਤੋਂ ਜਾਗਣ ਨਾਲ ਆਂਦੀ ਹੈ। ਜਾਗਣ ਬਾਦ, ਜੇ ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਦੇਖਿਆ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਨ ਪਾਣ ਦੀ ਇਛਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਨ ਦਬਾਣ ਸੀ। ਇਛਾਵਾਂ ਦੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਵਿਚ ਰਹਾਂਗੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਪੂਰਤੀ ਕਾਰਣ ਦੁਖੀ ਰਹਾਂਗੇ। ਇਕ ਰਾਜਾ ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਭਿਖਾਰੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਾਗਣ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਅਸਲੀ ਰੂਪ (ਰਾਜਾ) ਦਿਸ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾ ਭਿਖਾਰੀ ਪੁਣਾ ਮਿਟਾਲ ਲਈ ਕੁਝ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਨ ਭਿਖਾਰੀ ਪਣੇ ਦੇ ਦੁਖ ਨੂੰ ਸਹਿਣ/ਦਬਾਣ ਲਈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਜਿਕਰ ਆਂਦਾ ਹੈ—
—ਨਰਖਤਿ ਏਕੁ ਸਿੰਘਾਸਨਿ ਸੋਇਆ ਸੁਪਨੇ ਭਇਆ ਭਿਖਾਰੀ।

ਅਛਤ ਰਾਜ ਬਿਛਰਤ ਦੁਖੁ ਪਾਇਆ ਸੋ ਗਤਿ ਭਈ ਹਮਾਰੀ। (੬੫੭)

ਜੇ ਕੋਈ ਭਿਖਾਰੀ ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਬਣ ਵੀ ਜਾਏ ਤਾਂ ਵੀ ਹਾਸਲ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਸੁਪਨਾ ਟੁਟਣ ਤੇ ਉਹ ਭਿਖਾਰੀ ਹੀ ਰਹੇਗਾ। ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਵੀ ਸੁਪਨੇ ਤੋਂ ਵਧ ਕੁਝ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਪਤ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਬਲਕਿ ਕਈ ਵਾਰੀ ਦੁਖ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਲਿਖਾਰੀ ਵੋਲਟਾਇਰ (VOLTAIR) ਪ੍ਰਸਿਧੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਰਬ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਸੁਣ ਲਈ। ਉਹ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿਧ ਲਿਖਾਰੀ ਤੇ ਵਿਚਾਰਕ ਹੋ ਗਿਆ। ਫਰਾਂਸ ਵਿਚ ਮਾਨਿਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਆਦਮੀ ਦੇ ਕਪੜੇ ਦੀ ਚੀਥੜੀ ਕਿਸੇ ਬੱਚੇ ਦੇ ਕਪੜੇ ਨੂੰ ਲਾ ਦਿਤੀ ਜਾਏ ਤਾਂ ਉਹ ਬੱਚਾ ਵੀ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਧੀਨ ਲੋਕੀ ਵੋਲਟਾਇਰ ਦੇ ਕਪੜੇ ਪਾੜ ਦੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨੰਗਾ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਦਾ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣਾ ਦੁਰਭਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਪ੍ਰਸਿਧ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤਾਂ ਦੁਖੀ ਸੀ, ਹੁਣ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ ਤਾਂ ਵੀ ਦੁਖੀ ਹੈ। ਇਦਾਂ ਹੀ, ਇਛਾਵਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਨ ਹੋਣ ਜਾਂ ਹੋ ਜਾਣ, ਦੋਹਾਂ ਸੂਰਤਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਦੁਖੀ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਹਿਸ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲੈਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਮਨ ਦੀਆਂ ਕਈ ਇਛਾਵਾਂ ਮੁਰਖਤਾ ਭਰੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਕੋਈ ਗਿੱਨੀ-ਬੁੱਕ (GUINNESS BOOK OF RECORD) ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਨਾ ਲਿਖਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਗਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸੇ ਰਾਹੀਂ ਕਿਤੀ ਗਲ ਤੋਂ ਵਧ ਕਰਕੇ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਆਦਮੀ ਉਲਟੇ ਪੈਰੀ ਚਲਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਉਲਟਾ ਚਲਣ ਦਾ ਨਵਾਂ ਰਿਕਾਰਡ ਬਨਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਰਾਂਹੀ ਸੜਕ ਦੇਖ ਕੇ ਉਲਟਾ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ੩੦੦ ਜੋੜੇ ਲੰਬਾ ਚੁੰਮਣ ਦਾ ਰਿਕਾਰਡ ਬਨਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਜੋੜਾ ਤੀਹ ਘੰਟੇ ਪੰਨਾਤਲੀ ਮਿੰਟ ਦਾ ਰਿਕਾਰਡ ਬਣਾਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਦਾਂ ਦੀ ਇਛਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ! ਪਰ ਮਨ ਕਈਆਂ ਰੰਗ-ਬਿਰੰਗੀਆਂ ਇਛਾਵਾਂ ਕਰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਰ ਇਹ ਛੇਤੀ ਹੀ ਪੁਰਾਣੇ ਤੇ ਉੱਭ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕੁਝ ਨਵਾਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਨ-ਚਾਹੀ ਚੀਜ਼ ਮਿਲਦੇ ਹੀ ਪੁਰਾਣੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਲਖ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ, ਮਿਲ ਗਿਆ ਪਰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਇਛਾ ਪੁਰਾਣੀ ਹੋ ਗਈ। ਫੌਰਨ ਮਨ ਪੰਜ ਲਖ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਭਜ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਹਰ ਸਮੇਂ ਨਵਾਂ ਮਕਾਨ, ਨਵੀਂ ਕਾਰ, ਨਵਾਂ ਫਰਨੀਚਰ, ਨਵੇਂ ਬਰਤਨ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਦਾਲ-ਚਾਵਲ ਕਾਫੀ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਨੂੰ ਚੀਨੀ, ਇਟਲੀ, ਯੋਰਪੀ, ਵਿਲਾਇਤੀ, ਅਫਰੀਕੀ ਖਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਬਚਿਆਂ ਦਾ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਕਰਨਾ ਮਨ ਦੀ ਨਵੀਨਤਾ ਦੀ ਮੰਗ ਕਾਰਣ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਖ ਧਰਮ ਪਿਆਰਾ ਨਹੀਂ, ਸਿਖ ਕਲਚਰ ਪਿਆਰਾ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਵੀ ਪੁਰਾਣਾ ਪਿਆਰਾ ਨਹੀਂ ਭਾਂਵੇ ਉਹ ਕਿਨਾ ਹੀ ਅੱਛਾ ਹੋਏ। ਸਿਖ ਧਰਮ ਦੀ ਘਟ-ਜਾਣਕਾਰੀ, ਗੈਰ-ਮੱਤੀ ਪ੍ਰਚਾਰ, ਨਵੀਨਤਾ ਦੀ ਮੰਗ, ਮਾਂ-ਪਿਉ ਦੀ ਲਾਪ੍ਰਵਾਹੀ, ਨਉ ਜਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਸਿਖੀ ਤੇ ਦੂਰ ਜਾਣ ਦੀ ਇਛਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਇਦਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁ-ਇਛਾਵਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕ ਨ ਪਾਈ ਗਈ ਤਾਂ ਇਹ ਭਿਆਨਕ ਜੰਗਲੀ ਅੱਗ ਵਾਂਗ ਵੱਧਦੀ ਜਾਏਗੀ ਅਤੇ ਪੰਥ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਧੁੰਦਲਾ ਕਰ ਦੇਵੇਗੀ। ਇਕ ਸਿਆਣੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਜਮਾਤਾਂ ਦੇ ਸਿਰਫ ੨੦ ਪ੍ਰਤੀ ਸ਼ਤ ਸਿਖ ਲੜਕੇ ਹੀ ਕੇਸਾਧਾਰੀ ਹਨ।

ਮਨ ਦੀਆਂ ਇਛਾਵਾਂ ਵਧਦੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਨੀ ਕਿਸੇ ਦੀਆਂ ਇਛਾਵਾਂ ਜਿਆਦਾ ਹੋਣ ਗੀਆਂ, ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਡਰੇਗਾ। ਕਿਉਂ? ਇਛਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਸਮੇਂ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਸਮਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਥੁੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਛਾਵਾਂ ਅਸੀਮ ਹਨ, ਪਰ ਜੀਵਨ ਸੀਮਤ ਹੈ। ਇਸ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਕਿਨਾਂ ਵੀ ਭਜ-ਦੌੜ ਲਉ, ਇਛਾਵਾਂ ਅਪੂਰਨ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਛਾਵਾਂ ਦੀ ਵਾਧ ਤੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਘਾਟ, ਸਾਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਿਆਦਾ ਤੇ ਜਿਆਦਾ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਭਜਾਈ ਰਖਦੀ ਹੈ। ਆਦਮੀ ਥਕ ਹਾਰ ਕੇ ਦਮ ਤੋੜ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਇਛਾਵਾਂ ਅਧੂਰੀਆਂ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਛਾਵਾਂ ਉਸ ਬਾਲਟੀ ਵਾਂਗ ਹਨ ਜਿਸ ਦਾ ਤਲਾ ਛਾਨਣੀ ਵਾਂਗ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਧਿਆਨ ਇਸ ਪਾਸੇ ਜਾਂਦਾ ਨਹੀਂ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਬਾਲਟੀ ਨੂੰ ਭਰਨ ਦੀ ਕਿਨੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੀਏ ਇਹ ਨਹੀਂ ਭਰੇਗੀ। ਅਸੀਂ ਜੋ ਭਰਾਂਗੇ ਉਹ ਛਾਨਣੀ ਵਿਚੋਂ ਵਗ ਜਾਏਗਾ ਅਤੇ ਇਛਾ ਦੀ ਬਾਲਟੀ ਸਦਾ ਹੀ ਖਾਲੀ ਰਹੇਗੀ। ਇਸ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮ੍ਰਿਗ-ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਹਿਰਨ (ਮ੍ਰਿਗ) ਆਪਣੇ ਅੰਦਰੋਂ ਆਂਦੀ ਖੁਸ਼ਬੋ ਨੂੰ ਭਨਣ ਲਈ (ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ) ਚਾਰੇ-ਪਾਸੇ ਭਜਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਇਹ ਇਛਾ ਕਦੀ-ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਹ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਝਾਤੀ ਨਹੀਂ ਮਾਰਦਾ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਸਦੀ ਹੈ—

—ਮ੍ਰਿਗ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਅਰੁ ਸੁਪਨਾ ਮਨੋਰਥ ਤਾ ਕਛੁ ਨ ਵਡਾਈ।

ਰਾਮ ਭਜਨ ਬਿਨੁ ਕਾਮਿਨ ਆਵਸਿ ਸੰਗਿ ਨ ਕਾਹੁ ਜਾਈ। (੬੧੫)

—ਮ੍ਰਿਗ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦੇਖਿ ਰਚਿਓ ਬਾਵਰ ਦੁਮ ਛਾਇਆ ਰੰਗਿ ਰਾਤ। (੧੧੨੦)

ਪਰ ਜਿਸ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਬਾਲਟੀ ਦੇ ਤਲੇ ਵਲ ਚਲੀ ਗਈ, ਉਸ ਨੇ ਇਛਾਵਾਂ ਦਾ ਭਰਮ ਜਾਲ ਦੇਖ ਲਿਆ। ਉਹ ਸੁਪਨੇ ਤੋਂ ਜਾਗ ਗਿਆ। ਉਹ ਇਛਾਵਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਦੌੜਣਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੀ ਇਛਾ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਨੂੰ ਮੌਤ ਤੋਂ ਕੀ ਡਰ। ਉਹ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਰੀਰ ਤੇ ਮਨ ਦੀ ਉਸ ਉਪਰ ਪਕੜ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਉਸ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਗਈ। ਉਹ ਜਨਮ ਮਰਣ ਦੇ ਗੇੜ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਗਿਆ।

ਸਮੇਂ ਤੇ ਸਥਾਨ ਦੀ ਲੋੜ ਇਛਾ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਛਾ ਰਹਿਤ ਇਨ੍ਹਾਂ (TIME AND SPACE) ਤੇ ਪਰ੍ਹੇ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਛਾ-ਰਹਿਤ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸਰੀਰ ਉਸ ਘੜੀ ਵਾਂਗ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਚਲਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਵਕਤ ਦਰਸਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸੂਈਆਂ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਦਾ ਸਰੀਰ ਟਿਕ ਟਿਕ ਤਾਂ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਜਾਨਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਉਸ ਲਈ ਸਭ ਸਮੇਂ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਸਰੀਰ ਅਜ ਟਿਕ ਟਿਕ ਬੰਦ ਕਰ ਦੇਵੇ ਜਾਂ ਕਲ, ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਲਈ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਮੁਕ ਗਈ ਹੈ।

ਇਦਾਂ ਹੀ ਮਨ ਦੀਆਂ ਇਛਾਵਾਂ ਘਟਾਈਆਂ ਵੀ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਜ਼ੋਰ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਕਰਕੇ। ਪਰ ਇਹ ਠੀਕ ਢੰਗ ਨਹੀਂ। ਗੁਰਮਤਿ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਮ੍ਰਿਗ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਨੂੰ ਸਮਝੋ, ਮਾਇਆ ਜਾਲ ਨੂੰ ਪਛਾਣੋ, ਸੁਪਨੇ ਤੇ ਜਾਗੋ। ਇਛਾਵਾਂ ਦਬਾਉਗੇ ਤਾਂ ਉਹ ਫਿਰ ਉਭਰ ਆਉਣਗੀਆਂ। ਇਹੀ ਕਾਰਣ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਸਾਧੂ-ਸੰਤ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਕਾਮ-ਵਾਸਨਾਂ ਨੂੰ ਦਬਾਂਦੇ ਹਨ ਉਹ ਮੂੰਹ ਦੇ ਬਲ ਗਿਰਦੇ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਧਰਮ-ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਜਾਂਦੇ ਚਿਤਰ-ਚੀਨਤਾ ਦੇ ਆਏ ਦਿਨ ਸੁਨਣ-ਪੜਨ ਵਾਲੇ ਕਿੱਸੇ ਇਸੇ ਦਬਾਉ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਹਨ।

੧੨ ਆਤਮਾ ਦੀ ਤਾਪਯ-ਸਾਡੀ ਆਤਮਾ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਹੈ, ਸਾਡੀ ਜੋਤ ਪ੍ਰਮਜੋਤ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਮਨ ਕਾਰਣ ਪ੍ਰਭੂ ਕੋਲੋਂ ਵਿਛੜੇ ਹੋਏ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਮਨ ਮਗਰ ਦੌੜਨ ਕਾਰਣ, ਆਤਮਾ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਸੁਣ ਨਹੀਂ ਪਾ ਰਹੇ। ਇਹ ਆਵਾਜ਼ ਨਿਤ-ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮੰਜਲ ਦੀ ਯਾਦ ਦੁਆਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਨਿਜ-ਥਾਉਂ ਲਈ ਤੜਪਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਤਾਂ ਹੀ ਪੂਰਾ ਹੋਏਗਾ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਆਤਮਾ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ, ਆਪਣੀ ਜੋਤ ਦਾ ਪ੍ਰਮ-ਜੋਤ ਨਾਲ, ਮਿਲਾਪ ਕਰਾ ਦਿਆਂਗੇ। ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਮਝਾਂਦੀ ਹੈ—

—ਸਰੰਜਾਮਿ ਲਾਗੁ ਭਵਜਲ ਤਰਨ ਕੈ। ਜਨਮੁ ਖ੍ਰਿਥਾ ਜਾਤ ਰੰਗ ਮਾਇਆ ਕੈ। (੧੨)

—ਜਲ ਤਰੰਗੁ ਜਿਉ ਜਲਹਿ ਸਮਾਇਆ। ਤਿਉ ਜੋਤੀ ਸੀਗਿ ਜੋਤਿ ਮਿਲਾਇਆ।

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਭ੍ਰਮ ਕਟੇ ਕਿਵਾੜਾ ਬਹੁੜਿ ਨ ਹੋਈਐ ਜਉਲਾ ਜੀਉ। (੧੦੨)

ਆਪਣੇ ਅਸਲੇ ਨੂੰ ਪਛਾਨਣਾ ਹੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਆਤਮਾ ਦੀ ਪਿਆਸ ਹੈ। ਅਤੇ ਇਹ ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਲਾਪ ਵਿਚ ਹੀ ਤ੍ਰਿਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜਤਨ ਅਸੀਂ ਕਰਨੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮਾਗਰ ਦਰਸ਼ਨ ਗੁਰੂ ਕੋਲੋਂ ਮਿਲਣਾ ਹੈ।

ਮਨ ਦਾ ਸ਼ੋਰ ਬੰਦ ਹੋਏਗਾ ਤਾਂ ਹੀ ਆਤਮਾ ਦਾ ਸੁਖਮ ਨਾਦ ਸੁਣੇਗਾ। ਚੁਪ-ਚਾਪ ਕਿਸੇ ਸ਼ਾਂਤ ਥਾਂ ਤੇ ਬੈਠ ਜਾਉ। ਮਨ ਦਾ ਸ਼ੋਰ ਮੱਧਮ ਹੁੰਦਾ ਜਾਏਗਾ ਅਤੇ ਅਨਹਕ ਨਾਦ ਦੀ ਭਨਣ ਜਿਹੀ ਪਏਗੀ।

ਮਨ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਤਰੀਕਾ ਹੈ ਸਰੀਰ ਦੀ ਲੋੜ ਤੇ ਮਨ ਦੀ ਇਛਾ ਵਿਚ ਫਰਕ ਕਰਨਾ, ਇਹ ਸਮਝਣਾ ਕਿ ਜੋ ਵੀ ਕਰਮ ਮੈਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਉਹ ਸਰੀਰ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜਾਂ ਮਨ ਦੀ ਇਛਾ। ਜੇ ਇਹ ਸਰੀਰ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਸ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਪਾਗਲ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਕਦੀ ਵੀ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋਏਗੀ। ਸਮੇਂ ਤੇ ਜਤਨ ਦੋਵੇਂ ਬਰਬਾਦ ਹੋਣਗੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਤਮਾ ਦੀ ਤਾਪ ਪੁਜਾਣ ਲਈ ਵਰਤੇ, ਪ੍ਰਭੂ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਲਾਉ, ਜੇਤ ਨਾਲ ਜੇਤ ਮਿਲਾਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰੋ। ਇਹੀ ਇਕ ਚਾਹ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਪੂਰੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਆਪ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਗਲ ਧੰਨਾ ਭਗਤ ਜੀ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਤੋਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਸਮਝਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਏ ਮਨ ਹੋਰਥ ਦੋੜਨ ਦੀ ਥਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਕਰ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਾਡਾ ਮਿਲਾਪ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ—

—ਰੇ ਚਿਤ ਚੇਤਸਿ ਕੀ ਨ ਦਯਾਲ ਦਮੋਦਰ ਬਿਬਹਿ ਨ ਜਾਨਸਿ ਕੋਈ।

ਜੇ ਧਾਵਹਿ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਖੰਡ ਕਉ ਕਰਤਾ ਕਰੈ ਸੁ ਹੋਈ। (੪੮੮)

੧੨

ਭਗਤ ਰਾਮਾਨੰਦ ਜੀ

ਰਾਮਾਨੰਦ ਸੁਆਮੀ ਰਮਤ ਬ੍ਰਹਮ

ਕਤ ਜਾਈਐ ਰੇ ਘਰਿ ਲਾਗੇ ਰੰਗ।

ਮੇਰਾ ਚਿਤੁ ਨ ਚਲੈ ਮਨੁ ਭਇਓ ਪੰਗ।੧।ਰਹਾਉ।

ਏਕ ਦਿਵਸ ਮਨਿ ਭਈ ਉਮੰਗ। ਘਸਿ ਚੰਦਨ ਚੋਆ ਬਹੁ ਸੁਗੰਧ।
 ਪੂਜਨ ਚਾਲੀ ਬ੍ਰਹਮ ਠਾਇ। ਸੇ ਬ੍ਰਹਮ ਬਤਾਇਓ ਗੁਰ ਮਨ ਹੀ ਮਾਹਿ।੧।
 ਜਹਾ ਜਾਈਐ ਤਹ ਜਲ ਪਖਾਨ। ਤੁ ਪੂਰਿ ਰਹਿਓ ਹੈ ਸਭ ਸਮਾਨ।
 ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ ਸਭ ਦੇਖੇ ਜੋਇ। ਉਹਾਂ ਤਉ ਜਾਈਐ ਜਉ ਈਹਾਂ ਨ ਹੋਇ।੨।
 ਸਤਿਗੁਰ ਮੈ ਬਲਿਹਾਰ ਤੋਰ ਜਿਨਿ ਸਕਲ ਬਿਕਲ ਕ੍ਰਮ ਕਾਟੇ ਮੋਰ।
 ਰਾਮਾਨੰਦ ਸੁਆਮੀ ਰਮਤ ਬ੍ਰਹਮ ਗੁਰ ਕਾ ਸਬਦੁ ਕਾਟੈ ਕੋਟਿ ਕਰਮ।੩।
 (੧੧੮੫)

੧੨

ਰਾਮਾਨੰਦ ਸੁਆਮੀ ਰਮਤ ਬ੍ਰਹਮ।

੧ ਜੀਵਨ: ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰਨ ੧੩੬੬ ਵਿਚ ਪ੍ਰਯਾਗ (ਯੂ.ਪੀ.) ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਾ ਨਾਂ ਭੂਰਿਕਰਮਾ ਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਸ਼ੀਲਾ ਸੀ। ਜਾਤ ਦੇ ਬ੍ਰਹਮਣ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਮਾਨੁਜ ਸੰਪ੍ਰਦਾਯ ਦੇ ਚੇਲੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸੀ ਗੱਦੀ ਦੇ ਚੌਥੇ ਅਚਾਰਯਾ ਸਨ—ਰਾਮਾਨੁਜ, ਦੇਵਾਨੰਦ, ਹਰਿਆਨੰਦ, ਰਾਘਵਨੰਦ ਤੇ ਰਾਮਾਨੰਦ। ਬਚਪਨ ਦਾ ਨਾਂ ਰਾਮਦੱਤ ਸੀ। ਸੰਨਿਆਸ ਲੈਣ ਬਾਅਦ ਨਾਂ ਰਾਮਾਨੰਦ ਰਖਿਆ ਗਿਆ।

ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਯ ਵਾਲੇ ਲਛਮੀ—ਨਾਰਾਯਣ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਛੁਆ—ਛਾਤ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਸਨ, ਖਾਣ—ਪੀਣ ਵਿਚ ਭਿੱਟ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਰਾਘਵਾਨੰਦ ਦੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਆਪ ਉਪਰ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਇਆ। ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਦਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਜਿਹੜੇ ਮੂਰਤੀ—ਪੂਜਕ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਉੱਚੀ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸੁੱਚ—ਜੂਠ ਨੂੰ ਨਾ ਮੰਨਦੇ ਹੋਏ ਸਾਂਝਾ ਖਾਂਦੇ—ਪੀਂਦੇ

ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਲਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿਚ ਜੋੜਿਆ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਵੈਰਾਗੀ ਮਤ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰਖੀ। ਨਿਰਾਕਾਰ ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਾਰਿਆ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਫੌਕਟ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾ ਤੇ ਛੁਟਕਾਰਾ ਦੁਆਇਆ। ਕਬੀਰ, ਸੈਨ ਤੇ ਪੀਪਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹੈ, ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਚੇਲੇ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸੰਨ ੧੪੬੭ ਵਿਚ ੧੦੧ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਸਮਾਧੀ ਲਈ।

ਬਾਣੀ: ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਇਕੋ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸੋਚਣੀ ਦੀ ਪੂਰੀ ਖਬਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੇਰਾ ਮਨ ਭਟਕਣ ਤੋਂ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਮਿਲ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਕਿਰਪਾ ਦੁਆਰਾ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ, ਤੀਰਥ-ਇਸ਼ਨਾਨਾ, ਵੇਦ-ਪੁਰਾਣ ਪੜ੍ਹਣ ਦੇ ਭਰਮਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਲਾਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

੨) ਮਨ ਦੀ ਭਟਕਣ ਦੂਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ : ਭਗਤ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੇਰੇ ਮਨ ਦੀ ਬਾਹਰ ਦੀ ਭਟਕਣ ਦੂਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਨੂੰ ਅੰਦਰਲੇ ਅਨੰਦ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਜਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਰਹੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ (ਘਰ) ਹੀ ਮੌਜ (ਰੰਗ) ਲਭ ਪਈ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਮਨ ਹੁਣ ਡੋਲਦਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਥਿਰ (ਪੰਗੁ) ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ—

—ਕਤ ਜਾਈਐ ਰੇ ਘਰਿ ਲਾਗੋ ਰੰਗੁ।

ਮੇਰਾ ਚਿਤ ਨ ਚਲੈ ਮਨੁ ਭਇਓ ਪੰਗੁ।

(੧੧੬੫)

ਚਿਤ ਤੇ ਮਨ ਦਾ ਫਰਕ ਸਮਝੀਏ।

ਸਾਡੇ ਮਨ ਦੇ ਕਈ ਭਾਗ ਹਨ। ਇਕ, ਭਾਗ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਇਛਾਵਾਂ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਮਨ ਕਰਕੇ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਦੂਸਰਾ, ਭਾਗ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਮਨ ਦੀਆਂ ਇਛਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸੋਚਦਾ, ਵਿਚਾਰਦਾ ਤੇ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਚਿਤ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਹੁਤਾ ਕਰਕੇ ਸਾਡਾ ਚਿਤ (ਇਸ ਨੂੰ ਬੁਧੀ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ) ਮਨ ਅਧੀਨ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਨ ਜੋ ਇਛਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਚਿਤ ਉਸ ਦੀ ਹਾਮੀ ਵਿਚ

ਦਲੀਲ ਦੋ ਦਾ ਹੈ। ਮਸਲਨ, ਮੈਂ ਹੇਮਕੁੰਟ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਚੰਬੇਲੀ ਤੇ
 ਰੁਦਰਪ੍ਰਯਾਗ ਦੇ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਵਿਚ ਆਏ ਭੂਚਾਲ ਕਾਰਣ ਪੀੜਤ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ
 ਇਛਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਬੁੱਧੀ ਨੇ ਮੇਰੀ ਇਸ ਇਛਾ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਵਿਚ ਕਈ ਤਰਕ
 ਜੁਟਾਏ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਮਦਦ ਲਈ ਤਰਕ-ਸੰਗਤ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਕਈਆਂ ਨੇ ਇਸ
 ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨਾ ਚਾਹਿਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਨੇ ਮਦਦ ਨ
 ਕਰਣ ਲਈ ਕਈ ਤਰਕ ਜੁਟਾਏ—ਪਹਿਲਾਂ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰੋ ਫਿਰ ਹੋਰਨਾਂ ਬਾਰੇ
 ਸੋਚਣਾ, ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਇਹੀ ਸਾਨੂੰ ਲੁਟਦੇ-ਮਾਰਦੇ ਹਨ,
 ਹੇਮ-ਕੁੰਟ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਸਮੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੈਸੇ ਹੀ ਮਦਦ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਮਦਦ ਦੀ ਲੋੜ
 ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਪੀੜਤਾਂ ਤਕ ਧਨ ਪਹੁੰਚਦਾ ਨਹੀਂ, ਪੀੜਤਾਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਕੋਈ ਮਦਦ
 ਨਹੀਂ ਮੰਗੀ, ਯੂ ਪੀ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਮਦਦ ਲਈ ਬਹੁਤ ਹਨ ਆਦਿ। ਬੁੱਧੀ ਮਨ
 ਅਧੀਨ ਹੈ, ਉਹ ਜਿਦਾਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਉਦਾਂ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਬੁੱਧੀ
 ਗੁਲਾਮ ਹੈ।

ਇਦਾਂ ਬੁੱਧੀ ਤੇ ਸਰੀਰ ਦੋਵੇਂ ਮਨ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਨ ਕਹਿੰਦਾ
 ਹੈ ਸ਼ਰਾਬ ਖਾਨੇ ਚਲੀਏ, ਬੁੱਧੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਪੀਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਹਰਜ ਨਹੀਂ ਤੇ ਸਰੀਰ
 ਸ਼ਰਾਬਖਾਨੇ ਵਲ ਤੁਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਮਨ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਚੋਰੀ ਕਰ ਲਉ, ਬੁੱਧੀ ਕਹਿੰਦੀ
 ਹੈ ਕੋਈ ਹਰਜ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਹੋਰ ਵੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸ਼ਰੀਰ ਚੋਰੀ ਕਰਨ ਤੁਰ
 ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਹਾਲਤ ਨਾਲ ਨਜਿਠਣ ਦੇ ਦੋ ਰਾਹ ਹਨ—ਜਾਂ ਤਾਂ ਮਨ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ
 ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਕਿ ਇਹ ਬੁੱਧੀ ਅਧੀਨ ਚਲੇ ਜਾਂ ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਬਲਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ
 ਜਾਏ ਤਾਂ ਕਿ ਇਹ ਮਨ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਰਖ ਸਕੇ। ਗੁਰਮਤਿ ਦੋਵੇਂ ਤਰੀਕੇ ਅਪਨਾਉਣ
 ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਮਨ ਨੂੰ ਜਿਤਣ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵੀ ਇਸ ਦੀ ਇਛਾਵਾਂ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਲਈ
 ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸੰਤੋਖ ਦਾ ਸਬਕ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਤ ਲੈਣ ਲਈ
 ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂਕਿ ਇਹ ਬਲਵਾਨ ਹੋ ਕੇ ਮਨ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾ ਸਕੇ। ਗੁਰਬਾਣੀ

ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮਨ ਨੂੰ ਸੰਤੋਖੇਵਲ ਤੇ ਬੁਧੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਵਲ ਲਾਉ. ਮਨ ਨੂੰ ਸੰਤੋਖ ਦਿਉ
ਤੇ ਬੁਧੀ ਨੂੰ ਨਾਮ ਜਪਣ ਵਿਚ ਲਾਉ—

—ਨਾਨਕ ਮਨੁ ਸੰਤੋਖੀਐ ਏਕਸੁ ਸਿਉ ਲਿਵ ਲਾਇ। (੨੬੮)

—ਮਨਿ ਸੰਤੋਖੁ ਨਾਮ ਜਪਿ ਲੀਨੇ। (੨੬੮)

—ਮਨ ਕਉ ਹੋਇ ਸੰਤੋਖੁ ਧਿਆਈਐ ਸਦਾ ਹਰਿ। (੫੧੬)

ਮਨਿ ਸੰਤੋਖੁ ਸਬਦਿ ਗੁਰ ਰਾਜੇ। ਜਪਿ ਗੋਬਿੰਦੁ ਪੜਦੇ ਸਭਿ ਕਾਜੇ। (੮੬੭)

ਸਾਡਾ ਜੀਵਨ ਭਰ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਵੀ ਪਾਣਾ ਹੋਏ ਉਸ
ਲਈ ਨਸ਼ੁ ਭਜ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਧਨ ਕਮਾਣਾ ਹੈ, ਪਦ ਪਾਣਾ ਹੈ, ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਪਤੀ
ਕਰਨੀ ਹੈ, ਸਭ ਲਈ ਦੋੜ ਭਜ ਜਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰਕ ਰਾਹੀਂ ਅਸੀਂ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ
ਕਿ ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਵੀ ਦੋੜ ਕੇ ਪਾ ਲਵਾਂਗੇ। ਪਰ ਧਰਮ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਸੰਸਾਰ ਦੀ
ਯਾਤਰਾ ਦੇ ਉਲਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਦੋੜ ਕੇ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ
ਠਹਿਰ ਕੇ, ਥਿਰ ਹੋ ਕੇ, ਪੰਗ ਹੋ ਕੇ। ਦੋੜ ਉਸ ਲਈ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਸਾਡੇ
ਕੋਲੋਂ ਦੂਰ ਹੋਏ। ਮੁੰਬਈਓਂ ਦਿੱਲੀ ਜਾਣ ਲਈ ਜਾਂ ਲੰਡਨ ਜਾਣ ਲਈ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼
ਰਾਹੀਂ ਦੌੜਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਕਈ ਸੌ ਮੀਲ ਪ੍ਰਤੀ ਘੰਟੇ ਦੀ ਸਪੀਡ ਨਾਲ ਉਧਰ ਚਲਣਾ
ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ। ਪਰ ਰੱਬ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਹੈ ਨੇੜੇ ਤੋਂ ਨੇੜੇ ਘਟ (ਹਿਰਦੇ) ਅੰਦਰ ਹੈ,
ਘਰ (ਸਰੀਰ) ਅੰਦਰ ਹੈ—

—ਘਟ ਅੰਤਰਿ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ ਪਰਮੇਸਰੁ ਤਾ ਕਾ ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਇਆ। (੪੪੮)

—ਘਟ ਹੀ ਭੀਤਰਿ ਬਸੈ ਨਿਰੰਜਨੁ ਤਾ ਕੇ ਮਰਮੁ ਨ ਪਾਇਆ। (੭੦੩)

—ਘਟ ਹੀ ਮਾਹਿ ਨਿਰੰਜਨੁ ਤੇਰੈ ਤੈ ਖੋਜਤ ਉਦਿਆਨਾ। (੬੩੨)

—ਘਰ ਹੀ ਅੰਦਰਿ ਸਾਚਾ ਸੋਈ। ਗੁਰਮੁਖਿ ਵਿਰਲਾ ਬੁਝੈ ਕੋਈ। (੧੦੬੦)

—ਘਰ ਹੀ ਸੋ ਪਿਰੁ ਪਾਇਆ ਗੁਰ ਕੈ ਹੇਤਿ ਅਪਾਰੁ। (੬੧)

ਦੋੜਨ ਵਿਚ ਬੇਚੈਨੀ ਹੈ, ਘਬਰਾਹਟ ਹੈ। ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਬੇਚੈਨ ਤੇ ਘਬਰਾਏ
ਮਨ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਦੋੜਣਾ ਪ੍ਰਭੂ ਵਲ ਨਹੀਂ ਲਿਜਾ

ਸਕਦਾ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲਖਾਂ ਪਾਠ ਕਰ ਲਏ, ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਪਾਠ ਕਰ ਲਏ, ਨਾਮ ਦੀਆਂ ਸੈਕੜਿਆਂ ਮਾਲਾ ਫੇਰ ਲਈਆਂ, ਤਾਂ ਉਹ ਮਨ ਨੂੰ ਦੌੜਾਉਣ ਦੀ ਗਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਮਨ ਠਹਿਰਾਉਣ ਦੀ ਨਹੀਂ, ਮਨ ਨੂੰ ਬੇਚੈਨ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਦੀ ਨਹੀਂ, ਮਨ ਨੂੰ ਅਸੰਤੋਖੀ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਸੰਤੋਖੀ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਵਹੀ-ਖਾਤੇ, ਇਹ ਹਿਸਾਬ-ਕਿਤਾਬ, ਪਿਆਰ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਨਹੀਂ। ਮਨ ਦਾ ਰੁਕਣਾ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਪਾਉਣਾ ਹੈ, ਮਨ ਦਾ ਪੰਗ ਹੋਣਾ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਰੰਗ ਪਾਉਣਾ ਹੈ। ਮਨ ਇਕ ਛਿਨ ਲਈ ਵੀ ਰੁਕ ਜਾਏ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਝਲਕ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਕ ਛਿਨ ਲਈ ਵੀ ਮਨ ਨੂੰ ਟਿਕਾਉਣਾ ਅੱਖਾ ਹੈ।

ਮਨ ਨੂੰ ਸੰਤੋਖੀ ਬਣਾ ਕੇ ਤੇ ਬੁਧੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅਧੀਨ ਕਰਕੇ, ਅਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਜਿਤਣਾ ਹੈ (ਮਨਿ ਜੀਤੈ ਜਗੁ ਜੀਤ), ਇਸ ਨੂੰ ਧਿਰ (ਪੰਗ) ਕਰਨਾ ਹੈ।

੩) **ਮੁਰਤੀ ਪੂਜਾ ਖੰਡਨ:** ਮੁਰਤੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤੀ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਇਛਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰ ਲਈ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਸ਼ਕਤੀ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਆਪਣੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਇਛਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਪਹਿਲੀ ਗਲ, ਇਹ ਦੇਵਤੇ ਆਪ ਇਛਾਵਾਂ ਦੇ ਗੁਲਾਮ ਹਨ। ਇਹ ਸੰਤੋਖੀ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਸੰਤੋਖ ਦਾ ਸਬਕ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੇ।

ਦੂਸਰੇ, ਇਛਾਵਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਪ੍ਰਭੂ ਵਲ ਨਹੀਂ ਲਿਆਂਦੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਦੇਵਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਵਲ ਜਾਣ ਦਾ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਦਸ ਸਕਦੇ। ਮਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੰਦੀਆਂ ਇਛਾਵਾਂ ਸਾਨੂੰ ਪਸ਼ੂ ਜੂਨ ਵਲ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਚੰਗੀਆਂ ਇਛਾਵਾਂ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਜੂਨ ਵਲ। ਪਰ ਇਛਾਵਾਂ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਕੁਰਾਹੇ ਹੀ ਹਨ। ਪ੍ਰਭੂ ਵਲ ਜਾਣ ਲਈ ਪਸ਼ੂ ਤੇ ਦੇਵਤੇ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖਾ ਜੂਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਪਸ਼ੂ ਜੂਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਮੰਦੀ ਇਛਾ ਤਿਆਗ ਕੇ ਤੇ ਦੇਵਤੇ ਜੂਨ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਇਛਾ ਤਿਆਗ ਕੇ, ਮਨੁੱਖੀ ਜੂਨ ਵਿਚ ਆਉਣਾ ਪਵੇਗਾ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਵਲ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰ ਸਕਣ। ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਸਦੀ ਹੈ

ਕਿ ਦੇਵਤੇ ਵੀ ਮਨੁਖਾ ਜੂਨ ਲਈ ਤਰਸਦੇ ਹਨ 'ਇਸ ਦੇਹੀ ਕਉ ਸਿਮਰਹਿ ਦੇਵ ਸੇ ਦੇਹੀ ਭਜ ਰਹਿ ਕੀ ਸੇਵਾ'।

ਤੀਸਰੇ, ਇਛਾਵਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਬੇਚੈਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਛਾ ਪੂਰੀ ਨ ਹੋਏ ਤਾਂ ਬੇਚੈਨੀ। ਪੂਰੀ ਹੋ ਜਾਏ ਤਾਂ ਖੁਸ਼ਣ ਦੀ ਬੇਚੈਨੀ। ਇੰਦਰ ਨੂੰ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਰਾਜੇ ਦਾ ਪਦ ਮਿਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਪਦ ਦੇ ਖੁਸ਼ ਜਾਣ ਦੀ ਬੇਚੈਨੀ ਖਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਮਨ ਬੇਚੈਨ ਹੈ, ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਿਦਾਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਪਦਵੀ ਪ੍ਰਭੂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਤੋਂ ਹੇਠਲੇ ਪਦ ਦੀ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦੇਵਤਿਆਂ ਕੋਲ ਸੁੱਖ ਹੈ ਪਰ ਆਤਮਿਕ ਸੁੱਖ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਛਾ ਪੂਰਤੀ ਦਾ ਸੁੱਖ ਹੈ ਪਰ ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਲਾਪ ਦਾ ਪਰਮ-ਸੁੱਖ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਚੌਥੇ, ਪਸ਼ੂ ਤੇ ਦੇਵਤੇ ਦੋਵੇਂ ਅਗਿਆਨ ਕਾਰਣ ਦੁੱਖ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਗਿਆਨ ਨਾਲ ਸਮਝੋਤਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਪਸ਼ੂ ਅਗਿਆਨ ਕਾਰਣ ਦੁੱਖ ਭੋਗ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦਾ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ। ਦੇਵਤੇ ਆਪਣੇ ਸੁੱਖ ਨੂੰ ਅਨੰਦ ਵਿਚ ਬਦਲ ਸਕਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਇਸ ਅਗਿਆਨ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਮਸਤ ਹਨ। ਦੋਵੇਂ ਆਪਣੀ ਮੌਜੂਦਾ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਪ੍ਰਭੂ ਕੋਲੋਂ ਦੂਰ ਹਨ।

ਗੁਰਮਤਿ ਹੈ ਕਿ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨਾਲ ਨ ਉਲਝ ਕੇ ਉਸ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਪਾਉ ਜਿਸ ਨੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ, ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਇਛਾ-ਪੂਰਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦਿਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ—

- ਬ੍ਰਹਮਾ ਬਿਸਨੁ ਮਹੇਸੁ ਉਪਾਇਨੁ ਹੁਕਮਿ ਕਮਾਵਨਿ ਕਾਰਾ। (੯੪੮)
- ਬ੍ਰਹਮਾ ਬਿਸਨੁ ਮਹੇਸ ਇਕ ਮੂਰਤਿ ਆਪੇ ਕਰਤਾ ਕਾਰੀ। (੯੦੮)
- ਬ੍ਰਹਮਾ ਬਿਸਨੁ ਮਹੇਸੁ ਦੇਵ ਉਪਾਇਆ। (੧੨੭੯)
- ਠਾਕੁਰੁ ਛੋਡਿ ਦਾਸੀ ਕਉ ਸਿਮਰਹਿ ਮਨਮੁਖ ਅੰਧ ਅਗਿਆਨਾ। (੧੧੩੮)
- ਸਗਲ ਪਰਾਧ ਏਕੁ ਗੁਣੁ ਨਾਹੀ ਠਾਕੁਰੁ ਛੋਡਹੁ ਦਾਸਿ ਭਜਹਾ। (੧੨੦੩)

—ਈਸ ਮਹੇਸੁਰ ਸੇਵ ਤਿਨ੍ਹੀ ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਇਆ। (੧੨੭੬)

—ਅਵਤਾਰ ਨ ਜਾਨਹਿ ਅੰਤੁ। ਪਰਮੇਸੁਰ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਬੇਅੰਤ। (੮੬੪)

—ਭਰਮੇ ਸੁਰਿ ਨਰ ਦੇਵੀ ਦੇਵਾ। ਭਰਮੇ ਸਿਧ ਸਾਧਿਕ ਬ੍ਰਹਮੇਵਾ। (੨੫੮)

ਜੇ ਦੇਵਤੇ ਖੁਦ ਰਾਹ ਨਹੀ ਜਾਣਦੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਤਰੀਆਂ ਕੀ ਰਾਹ ਦਰਸਾਉਣਗੀਆਂ। ਇਸੇ ਕਾਰਣ ਗੁਰਮਤਿ ਮੁਰਤੀ-ਪੂਜਕ ਨਹੀ—

—ਪਾਖਾਨ ਗਵਿਕੈ ਮੁਰਤਿ ਕੀਨੀ ਦੇ ਕੇ ਛਾਤੀ ਪਾਉ।

ਜੇ ਇਹ ਮੁਰਤਿ ਸਾਰੀ ਹੈ ਤਉ ਗੜ੍ਹਣਹਾਰੇ ਖਾਉ। (੪੭੬)

—ਭੋਗਨਹਾਰੇ ਭੋਗਿਆ ਇਸੁ ਮੁਰਤਿ ਕੇ ਮੁਖ ਫਾਰ। (੪੭੬)

—ਏਕੈ ਪਾਥਰ ਕੀਜੈ ਤਾਉ। ਦੂਜੈ ਪਾਥਰ ਧਰੀਐ ਪਾਉ।

ਜੇ ਉਹ ਦੇਉ ਤ ਉਹ ਭੀ ਦੇਵਾ। ਕਹਿ ਨਾਮਦੇਉ ਹਮ ਹਰਿ ਕੀ ਸੇਵਾ। (੫੨੫)

—ਦੇਵੀ ਦੇਵਾ ਪੂਜੀਐ। ਭਾਈ ਕਿਹਾ ਮਾਗਉ ਕਿਆ ਦੇਹਿ।

ਪਾਹੁਣੁ ਨੀਰਿ ਪਖਾਲੀਐ ਭਾਈ ਜਲ ਮਹਿ ਬੁਭਹਿ ਤੇਹਿ। (੬੩੭)

—ਜੋ ਪਾਥਰ ਕਉ ਕਹਤੇ ਦੇਵ। ਤਾ ਕੀ ਬਿਰਥਾ ਹੋਵੈ ਸੇਵ। (੧੧੬੦)

ਗੁਰਮਤਿ ਪੂਜਾ ਦੇ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀ ਸਵੀਕਾਰਦੀ। ਪੂਜਾ ਸਮੇਂ ਨਾਰੀਅਲ, ਪਤੇ, ਫੁੱਲ, ਫਲ ਅਤੇ ਸੁਰੀਧੀ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹਨ ਜਿਸ ਨੂੰ ਭਗਤ ਭੁਲ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਸਿਰਫ ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਵਿਚ ਉਲਝ ਗਏ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਪੂਜਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਰਪਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਫੁਲ-ਪਤਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਨਹੀ। ਨਾਰੀਅਲ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ ਤਨ ਦਾ, ਪਤੇ ਧਨ ਦਾ, ਫੁਲ ਮਨ ਦਾ, ਫਲ ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਤੇ ਖੁਸ਼ਬੋ ਬਿਬੇਕ ਬੁਧੀ ਦਾ। ਸਿਆਣਿਆਂ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਈਸ਼ਟ ਅੱਗੇ ਆਪਣਾ ਤਨ, ਮਨ, ਧਨ, ਬੁੱਧੀ ਅਰਪਣ ਕਰੋ। ਜੇ ਵੀ ਤੁਹਾਡਾ ਹੈ ਉਹ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਅਰਪਨ ਕਰ ਦਿਉ। ਗੁਰਮਤਿ ਫੁਲ-ਪਤੇ ਦੀ ਭੇਟ ਪੂਜਾ ਨਹੀ ਮੰਨਦੀ। ਗੁਰਮਤਿ ਕੁਦਰਤਿ ਦੀ ਰਾਖੀ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਰਮਤਿ ਨਹੀ ਕਿ ਲੋਕੀ ਸ਼ਾਖਾ ਨਾਲੋਂ ਫੁੱਲ, ਫਲ, ਪਤੇ ਤੇੜ ਕੇ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਕਿਉਂ ਕਿ ਇਦਾਂ ਉਹ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨੂੰ

ਨਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਤੇ ਥ੍ਰਮ ਦੇਵਾ ਹਨ, ਡਾਲੀਆਂ
ਬਿਸ਼ਨ ਦੇਵਤਾ ਹਨ ਅਤੇ ਫੁਲ ਸ਼ੰਕਰ ਦੇਵਤਾ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਭਗਤ ਕਿਹੜੇ
ਦੇਵਤੇ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

—ਥ੍ਰਮ ਪਾਤੀ ਬਿਸ਼ਨ ਡਾਲੀ ਫੁਲ ਸ਼ੰਕਰ ਦੇਉ।

ਤੀਨਿ ਦੇਵ ਪ੍ਰਤਿ ਤੋਰਹਿ ਕਰਹਿ ਕਿਸ ਕੀ ਸੇਉ। (੪੭੯)

—ਤੋਰਉ ਨ ਪਾਤੀ ਪੁਜਉ ਨ ਦੇਵਾ। ਰਾਮ ਭਗਤਿ ਬਿਨੁ ਨਿਹਫੁਲ ਸੇਵਾ।

(੧੧੫੮)

ਅਸਲੀ ਪੂਜਾ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਾਉਣਾ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਆਪਣਾ ਤਨ, ਮਨ, ਧਨ,
ਬੁੱਧ ਅਰਪਨ ਕਰਨਾ ਹੈ—

—ਤਨੁ ਮਨੁ ਅਰਪਉ ਪੂਜ ਚਰਾਵਉ। ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਨਿਰੰਜਨੁ ਪਾਵਉ।

(੫੨੫)

—ਤਨੁ ਮਨੁ ਧਨੁ ਅਰਪਉ ਤਿਸੈ ਪ੍ਰਭੁ ਮਿਲਾਵੈ ਮੋਹਿ। (੨੫੬)

—ਤਨੁ ਮਨੁ ਧਨੁ ਸਭੁ ਸਉਪਿ ਗੁਰ ਕਉ ਹੁਕਮਿ ਮੰਨਿਐ ਪਾਈਐ। (੬੧੮)

—ਮਨੁ ਤਨੁ ਬੁਧਿ ਅਰਪੀ ਠਾਕੁਰ ਕਉ ਤਬ ਹਮ ਸਹਜਿ ਸੋਇ। (੨੧੪)

ਤਨ, ਮਨ, ਧਨ, ਬੁੱਧੀ ਕਿਉਂ ਅਰਪਨ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ? ਕਿਉਂ ਕਿ ਜਿਸ
ਨੂੰ ਪਾਉਣਾ ਹੋਵੇ ਉਸੇ ਵਰਗਾ ਬਣਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਰਾਬੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਪਾਣੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ
ਸ਼ਰਾਬੀ ਬਣਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਸਾਧ ਦੀ ਸੰਗਤ ਕਰਨੀ ਹੋਏ ਤਾਂ ਭਜਨ-ਕੀਰਤਨ-ਧਿਆਨ
ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਦਾਂ ਹੀ ਜੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਮਿਲਾਪ ਚਾਹੀਦਾ ਹੋਏ ਤਾਂ ਤਨ, ਮਨ,
ਧਨ, ਬੁੱਧ ਹੀਣ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਕੋਲ ਇਹ ਸਭ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਉਹ
ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਰਤਾ ਹੈ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਗੀ-ਸਾਥੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਕੋਲ ਤਨ
ਨਹੀਂ, ਮਨ ਨਹੀਂ, ਬੁੱਧ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਸਭ ਬਾਹਰਲੇ ਸਰੂਪ ਹਨ। ਸਾਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾ
ਵਲੋਂ ਧਿਆਨ ਹਟਾ ਕੇ ਇਕ ਨਿਰ-ਆਕਾਰ ਵੱਲ ਜਾਣਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਹੈ।
ਇਸੇ ਲਈ ਰਾਮਾਨੰਦ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਂ ਪੂਜਾ ਦਾ ਸਾਮਾਨ— ਚੰਦਨ, ਇਤਰ

(ਚੋਆ) ਤੇ ਕਈ ਸੁਗੰਧਾਂ ਸਜਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਪਰ ਗੁਰੂ ਨੇ ਉਸੇ ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਦਰਸਾ ਕੇ ਬਾਹਰ ਦੇ ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਤੋਂ ਰੋਕ ਲਿਆ—

—ਏਕ ਦਿਵਸ ਮਨ ਭਈ ਉਮੰਗ। ਘਸਿ ਚੰਦਨ ਚੋਆ ਬਹੁ ਸੁਗੰਧਿ।

ਪੂਜਨ ਚਾਲੀ ਬ੍ਰਹਮ ਠਾਇ। ਸੋ ਬ੍ਰਹਮ ਬਤਾਇਓ ਗੁਰ ਮਨ ਹੀ ਮਾਹਿ।
(੧੧੬੫)

ਮੇਰਾ ਚਾਅ (ਉਮੰਗ) ਪੂਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਅੰਦਰਲੇ ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਪੂਜਣ ਨਾਲ। ਬਾਹਰਲੇ ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਰਹੀ।

੪) ਤੀਰਥ-ਇਸ਼ਨਾਨ ਦਾ ਖੰਡਨ :

ਲੋਕੀ ਨਦੀਆਂ ਤੇ ਤੀਰਥਾਂ ਤੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਲਈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਹਾੜਾ ਤੇ ਤੀਰਥਾਂ ਲਈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਿਉਂ? ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ, ਵਗਦੇ ਦਰਿਆ ਤੇ ਉੱਚੇ ਪਹਾੜ ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਦਰਸਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸ ਵੱਲ ਸਾਡਾ ਧਿਆਨ ਖਿੱਚਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਥਾਨਾਂ ਉਪਰ ਲਗਾਤਾਰ ਧਿਆਨ-ਕੀਰਤਨ ਹੁੰਦਾ ਰਹੇ ਤਾਂ ਉਥੇ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਪਾਣੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ (SPIRITUALARY CHARGED) ਜੇ ਉਥੇ ਲਗਾਤਾਰ ਧਿਆਨ-ਕੀਰਤਨ ਹੁੰਦਾ ਰਹੇ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਹੋਰ ਮੰਦੀਆਂ ਤਰੰਗਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਨ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੇ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਛੇਤੀ ਹੀ ਧਿਆਨ-ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਸਰੋਵਰਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਗੁਣ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਬੀਮਾਰ ਤੇ ਇਛਾਵਾਂ ਭਰੇ ਮਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਧਿਆਨ-ਕੀਰਤਨ ਦੀਆਂ ਤਰੰਗਾਂ ਨੂੰ ਧਨ, ਮਨ, ਸਿਹਤ ਮੰਗਣ ਵਾਲੀਆਂ ਤਰੰਗਾਂ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਘਟ ਕਰ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਰੋਜ਼ ਆਪਣੀਆਂ ਇਛਾਵਾਂ ਦੀ ਪੇਟਲੀ ਲੈ ਕੇ ਫਿਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਮਨੋ ਦਸ਼ਾ ਵਾਲੀਆਂ ਉਪਰ ਧਿਆਨ-ਕੀਰਤਨ ਦੀਆਂ ਤਰੰਗਾਂ ਦਾ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਕਾਰਣ ਇਹ

ਤਰੰਗਾਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗੀਦਾ—ਮਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੁਭ ਤਰੰਗਾਂ ਨੂੰ ਕਬੂਲਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸੇ ਕਾਰਣ ਤੀਰਥ ਸਥਾਨ ਹੁਣ ਸ਼ਕਤੀ ਸਥਾਨ ਨਹੀਂ ਰਹੇ ।

ਦੂਸਰੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੀਰਥ ਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਘਟੇ ਘਟ ੪੦ ਦਿਨਾਂ ਤਕ ਸਿਮਰਨ—ਧਿਆਨ ਜਾਂ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨਾ—ਸੁਨਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਹੀ ਸਾਡੇ ਮਨ ਵਿਚ ਬਦਲਾਹਟ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਦੌੜਦੇ ਭਜਦੇ ਗਏ, ਡੁਬਕੀ ਮਾਰੀ ਤੇ ਪਰਤ ਆਏ। ਇਦਾਂ ਮਨ ਅਭਿਜਿਆ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਹੀ ਗੱਲ ਪ੍ਰਬਤ—ਪਹਾੜ ਦੀ ਹੈ। ਜੈਨੀਆਂ ਦੇ ੨੪ ਤੀਰਥੰਕਰ (ਗੁਰੂ) ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਾਈਆਂ (੨੨) ਨੇ ਗੁਜਰਾਤ ਦੇ ਇਕੋ ਇਕ ਪਹਾੜ ਪਾਰਸ਼ਵਨਾਥ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਾਣ ਤਿਆਗੇ ਹਨ। ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਆਤਮ—ਦਰਸ਼ੀ ਕਿਸੇ ਸਥਾਨ ਤੇ ਸਰੀਰ ਤਿਆਗਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸਾਰੇ ਪਹਾੜ ਨੂੰ ਮੁਤਾਸਰ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਪਹਾੜ ਦਾ ਅਣੂ ਅਣੂ ਉਸ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੈਨ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਜਾਣ—ਬੁਝ ਕੇ ਉਸ ਪਹਾੜ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਪ੍ਰਾਣ ਨਿਆਗੇ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਪਹਾੜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਸਕੇ ਅਤੇ ਆਤਮ—ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਜੋੜ ਸਕੇ। ਪਰ ਲੋਕੀ ਰੁਕਦੇ ਨਹੀਂ। ਮਥਾ ਟੇਕ ਕੇ ਦੌੜਨ ਦੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹੀ ਹਾਲ ਹੇਮਕੁੰਟ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਹੈ ਜਿਥੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪਿਛਲੇ ਜਨਮ ਵਿਚ ਤਪ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਮੁਨੀਆਂ ਨੇ ਇਥੇ ਤੱਪ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਲੋਕੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਇਛਾਵਾਂ ਲੈ ਕੇ ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ ਹੀ ਧਿਆਨ—ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਹ ਉਥੇ ਇਕ ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਰੁਕਦੇ ਨਹੀਂ ਜਾਂ ਦੁਬਾਰਾ ਉਥੇ ਦੀਆਂ ਤਰੰਗਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਲੈਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ।

ਇਸ ਕਾਰਣ ਤੀਰਥ—ਇਸ਼ਨਾਨ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਕਰਮ—ਕਾਂਡ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਮੈਲੇ—ਮਨ ਨੇ ਉਥੇ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਖਰਾਬ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ

ਲਈ ਗੁਰਮਤਿ ਇਦਾਂ ਦੇ ਤੀਰਥ-ਇਸ਼ਨਾਨ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਇਦਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮਨ ਦੀ ਮੈਲ ਨਹੀਂ ਉਤਰਦੀ—

—ਤੀਰਥ ਨਾਤਾ ਕਿਆ ਕਰੇ ਮਨ ਮਹਿ ਮੈਲੁ ਭੁਮਾਨੁ। (੬੧)

—ਨਾਵਣ ਚਲੇ ਤੀਰਥੀ ਮਨਿ ਖੋਟੈ ਤਨਿ ਚੋਰ।

ਇਕੁ ਤਾਉ ਲਥੀ ਨਾਤਿਆ ਦੁਹਿ ਤਾ ਚੜੀਅਸੁ ਹੋਰ। (੭੮੬)

—ਪਾਪ ਕਹਹਿ ਪੰਚਾਂ ਕੇ ਬਸਿ ਰੇ। ਤੀਰਥਿ ਨਾਇ ਕਹਹਿ ਸਭਿ ਉਤਰੇ। (੧੩੪੮)

ਗੁਰਮਤਿ ਹੈ ਕਿ ਸੱਚਾ ਤੀਰਥ ਅੰਦਰਲਾ ਗਿਆਨ ਤਲਾਸ਼ਣਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪਣਾ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਗਿਆਨ ਲੈਣਾ ਹੈ—

—ਅੰਤਰਿ ਤੀਰਥੁ ਗਿਆਨੁ ਹੈ ਸਤਿਗੁਰਿ ਦੀਆ ਬੁਝਾਇ। (੫੮੭)

—ਤੀਰਥਿ ਨਾਵਣ ਜਾਉ ਤੀਰਥੁ ਨਾਮੁ ਹੈ। (੬੮੭)

—ਗੁਰ ਸਮਾਨਿ ਤੀਰਥੁ ਨਹੀਂ ਕੋਇ। (੧੩੨੮)

ਇਸੇ ਲਈ ਭਗਤ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਤੀਰਥਾਂ (ਜਲ) ਤੇ ਪਹਾੜਾਂ (ਪਖਾਣ) ਤੇ ਜੋ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਤਾਂ ਤੇਰੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਪ੍ਰਭੂ ਉਥੇ ਦਿਸਦਾ ਹੈ ਉਹ ਤਾਂ ਹਰ ਥਾਂ ਤੇ ਵਸਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਬਾਹਰ ਹੈ ਉਹੀ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਵੀ ਹੈ—
—ਜਹਾ ਜਾਈਐ ਤਹ ਜਲ ਪਖਾਨ। ਤੂ ਪੂਰਿ ਰਹਿਓ ਹੈ ਸਭ ਸਮਾਨ। (੧੧੬੫)

ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਤੀਰਥਾਂ ਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹੋਰਥੇ ਘੱਟ। ਉਹ ਸਭ ਥਾਂ ਬਰਾਬਰ (ਸਮਾਨ) ਹੈ ਤੇ ਪੂਰਾ ਹੀ ਹੈ (ਪੂਰਿ ਰਹਿਓ ਹੈ)। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਬਾਹਰ ਕਰਨ ਨਾਲੋਂ ਅੰਦਰ ਕਰਨਾ ਹੀ ਠੀਕ ਹੈ।

੫) ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਪੜ੍ਹਨੇ ਕਾਫੀ ਨਹੀਂ : ਭਗਤ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬੇਦ-ਪੁਰਾਨ ਵੀ ਉਹੀ ਦਸਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜਾ ਮੇਰਾ ਗੁਰੂ ਦਸਦਾ ਹੈ: 'ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ ਸਭ ਦੇਖੇ ਜੋਇ। ਉਹਾ ਤਉ ਜਾਈਐ ਜਉ ਈਹਾ ਨ ਹੋਇ।' (੧੧੮੫) ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨਾਲ ਕਿਉਂ ਬੋਲੀਏ। ਬੇਦ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਗਿਆਨ ਨੂੰ। ਬੇਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਗਿਆਨ ਦਰਜ ਹੈ। ਪਰ ਸਿਰਫ ਗਿਆਨ ਬਾਰੇ

ਪੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਕੋਈ ਗਿਆਨੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ । ਅਮਰੀਕਾ ਬਾਰੇ ਪੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਕੋਈ ਅਮਰੀਕਾ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ। ਸਿਰਫ ਪੜ੍ਹਨਾ ਬੇਅਰਥ ਹੈ ਜੇ ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾ ਜਾਣ ਸਕੀਏ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਗ੍ਰੰਥ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਰਾਹ ਦਰਸਾਂਦੇ ਹਨ, ਮੰਜ਼ਿਲ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਯਾਤਰਾ ਲਈ ਤਿਆਰੀ ਕਰਵਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਅਸੀਂ ਮੰਜ਼ਲ ਤੇ ਤਾਂ ਹੀ ਅਪੜਾਂਗੇ ਜੇ ਪੈਂਡਾ ਤਹਿ ਕਰਾਂਗੇ। ਡਾਕਟਰੀ ਨੁਸਕਿਆਂ ਦਾ ਲਾਭ ਤਾਂ ਹੀ ਹੋਏਗਾ ਜੇ ਕੋਈ ਉਸ ਨੁਸਖੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰੇਗਾ। ਪਰ ਲੋਕੀ ਡਾਕਟਰਾਂ ਦੇ ਨੁਸਖਿਆ ਬਾਰੇ ਲੜ ਰਹੇ ਹਨ। ਹਿੰਦੂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਵੇਦ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਗ੍ਰੰਥ ਨਹੀਂ, ਇਸਲਾਮ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕੁਰਾਨ ਅਲਾਹ ਨੇ ਆਪ ਉਚਾਰਿਆ ਹੈ, ਇਹ ਸਰਵੋਤਮ ਹੈ, ਇਸਾਈ ਬਾਈਬਲ ਨੂੰ ਰੱਬ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਤੇ ਪੂਰਨ ਗਿਆਨ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸਿੱਖ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨਵੀਨ ਹੈ ਤੇ ਧੁਰ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਰਸਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹੈ। ਹਰ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਦਰਸਾਂਦਾ ਹੈ ਹਰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਡਾਕਟਰ ਦਾ ਨੁਸਖਾ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਹੈ। ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾੜੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਸਿਰ ਭੁੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਦਰਸਾਏ ਸਤਿ ਨੂੰ ਕੋਈ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਕੋਈ ਧਰਮ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਇਦਾਂ ਨਿਰਾ ਪੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਕੁਝ ਸੰਵਰਦਾ ਨਹੀਂ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਆਪਣੀ ਕਥਿਤ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਲਿਖਦੇ ਹਨ—

—ਖਾਂਡ ਖਾਂਡ ਕਹੈ ਜਿਹਬਾ ਨ ਸਵਾਦ ਮੀਠੋ ਆਵੈ। ਅਗਨਿ ਅਗਨਿ ਕਹੈ ਸੀਤ ਨ ਬਿਨਾਸ ਹੈ।

ਥੈਦ ਥੈਦ ਕਹੈ ਰੋਗ ਮਿਟਤ ਨ ਕਦੁ ਕੇ। ਦੁਬ ਦੁਬ ਕੋਊ ਦੁਬਹਿ ਨ ਬਿਲਾਸ ਹੈ।
ਚੰਦਨ ਚੰਦਨ ਕਹੈ ਪ੍ਰਗਟੈ ਨ ਸੁਭਾਸ ਬਾਸ। ਚੰਦ ਚੰਦ ਕਹੈ ਉਜਿਆਰੇ ਨ ਪ੍ਰਕਾਸ ਹੈ।

—ਪੁਛਤ ਪਥਿਕ, ਤਿਹ ਮਾਰਗ ਨ ਧਾਰੈ ਪਗਿ। ਪ੍ਰੀਤਮ ਕੈ ਦੇਸ ਕੈਸੇ ਬਾਤਨ
ਸੇ ਜਾਈਐ।

ਪੁਛਤ ਹੈ ਬੈਦ, ਖਾਤ ਔਖਧਿ ਨ ਸੰਜਮ ਸੈ। ਕੈਸੇ ਮਿਟੈ ਰੋਗ ਸੁਖ ਸਹਿਜ
ਸਮਾਈਐ।

ਪੁਛਤਿ ਸੁਹਾਗਨਿ, ਹੈ ਕਰਮਿ ਦੁਹਾਗਨਿ ਕੈ। ਰਿਦੈ ਬਿਭਚਾਰ ਕਤ ਸਿਹਜਾ
ਬੁਲਾਈਐ।

ਗਾਇ ਸੁਨੇ ਆਖੇ ਮੀਰੈ ਪਾਈਐ ਨ ਧਰਮ ਪਦ। ਗੁਰ ਉਪਦੇਸ ਗਹਿ ਜੋ ਭੋ
ਨ ਕਮਾਈਐ। (੪੩੬)

ਅਸੀ ਇਦਾਂ ਹੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਕੇ ਬੜੇ ਚਾਹ ਨਾਲ ਗਾਣ-
ਕੀਰਤਨ ਸੁਣ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਭਾਰੀ ਕੀਰਤਨ ਦਰਬਾਰ ਲਗ ਰਹੇ ਹਨ। ਰੈਣ-ਸਥਾਈ
ਕੀਰਤਨ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ, ਮਹਿੰਗੇ ਮਹਿੰਗੇ ਕੀਰਤਨੀਏ ਬੁਲਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਟੀ. ਵੀ.
ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਐਡੀਓ ਤੇ ਟੀ. ਵੀ. ਕੈਸਿਟ ਵਿਕ
ਰਹੇ ਹਨ। ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਵਪਾਰ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਵਪਾਰੀ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ
ਦਰਸਾਏ ਧਰਮ ਦੀ ਗੱਲ ਗੁੰਮ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਨਾ ਹੀ ਧਰਮ ਦਾ ਅੰਤ
ਸਮਝ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਦਸਦਾ ਕਿ ਧਰਮ ਕਮਾਉਣਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਧਰਮ
ਕਮਾਉਣ ਲਈ ਅੱਗੇ ਚਲ ਕੇ ਰਾਹ ਦਰਸਾਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ। ਇਦਾਂ ਹੀ ਪਾਠਾਂ
ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਾਠਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਲਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ
ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਾਠ ਕਰੇ/ਕਰਾਵੈ, ਉਹੀ ਵੱਡਾ ਧਰਮੀ, ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਨਾ ਤੇ ਪਾਠ
ਕਰਵਾਉਣਾ ਧਰਮ ਦਾ ਅਖੀਰਲਾ ਪੜਾਅ ਮਨ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਬਾਰ ਬਾਰ
ਦਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਿਰਫ ਗਾਉਣਾ ਕਾਫੀ ਨਹੀਂ ਜੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨ ਮਨੀ ਜਾਏ

—ਸੇਵਕ ਸਿਖ ਪੂਜਣ ਸਭਿ ਆਵਹਿ ਸਭਿ ਗਾਵਹਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਉਤਮ ਬਾਨੀ।
ਗਾਵਿਆ ਸੁਣਿਆ ਤਿਨ ਕਾ ਹਰਿ ਥਾਇ ਪਾਵੈ ਜਿਨ ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਆਗਿਆ

ਸਤਿ ਸਤਿ ਕਰ ਮਾਨੀ।੧। (੬੬੬)

੬) ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ : ਭਗਤ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਨੇ ਮੇਰੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸਥਿਰਤਾ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਜਟਿਲ ਭਰਮ (ਬਿਕਲ ਭ੍ਰਮ) ਮਿਟਾ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਰਮ ਕਾਂਡਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਦੁਆ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

—ਸਤਿਗੁਰ ਮੈ ਬਲਿਹਾਰ ਤੋਰ। ਜਿਨਿ ਸਕਲ ਬਿਕਲ ਭ੍ਰਮ ਕਾਟੇ ਮੋਰ।

ਰਾਮਾਨੰਦ ਸੁਆਮੀ ਰਮਤ ਬ੍ਰਹਮ। ਗੁਰ ਕਾ ਸ਼ਬਦ ਕਾਟੈ ਕੋਟਿ ਕਰਮ।
(੧੧੬੫)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦੀ ਹੈ—

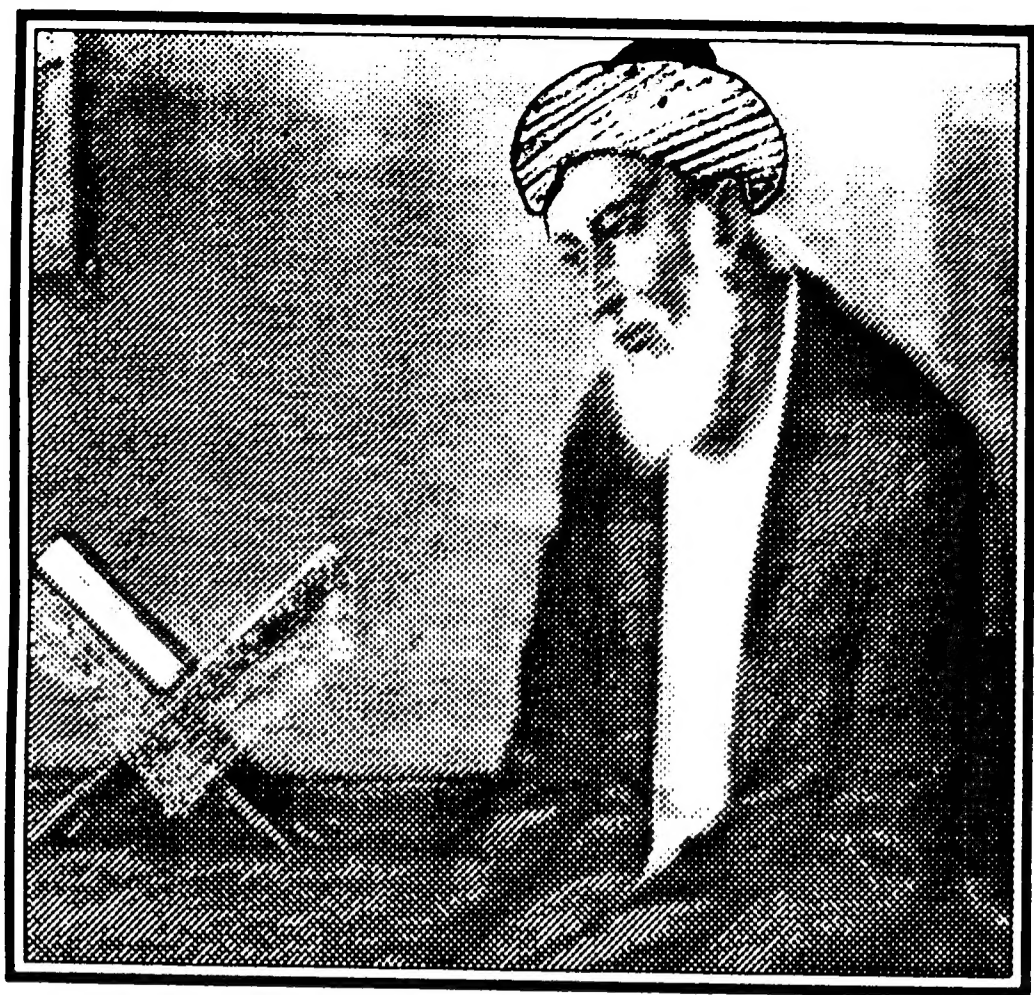
—ਗੁਰ ਸਬਦੀ ਅਸਥਿਰ ਘਰਿ ਬਹੈ। (੧੨੬੨)

—ਗੁਰ ਸਬਦੀ ਸਭੁ ਬ੍ਰਹਮੁ ਪਛਾਨਿਆ। (੧੦੮੩)

—ਗੁਰ ਸਬਦੀ ਏਕ ਪਛਾਨਿਆ ਏਕੇ ਸਾਰਾ ਸੋਇ। (੧੨੮੫)

—ਗੁਰ ਸਬਦੀ ਸਹਸਾ ਦੁਖ ਚੁਕਾਏ। (੧੨੮)

ਗੁਰੂ ਕਰੇ ਅਸੀਂ ਵੀ ਆਪਣਾ ਮੂਲ ਪਛਾਣੀਐ, ਮਨ ਵਿਚ ਸਥਿਰਤਾ ਲਿਆਈਏ, ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਕਮਾਈਏ ਤੇ ਫੋਕਟ ਕਰਮ ਕਾਂਡਾਂ ਤੋਂ ਬਚੀਏ।

੧੩

ਭਗਤ ਭੀਖਨ ਜੀ

ਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ ਕਹੈ ਜਨੁ ਭੀਖਨੁ।

ਠੈਠਹੁ ਠੀਰੁ ਬਹੈ ਤਨੁ ਖੀਨਾ ਤਏ ਕੇਸ ਦੁਧਵਾਨੀ।

ਰੂਧਾ ਕੰਠੁ ਸਬਦੁ ਠਹੀ ਉਚਰੈ ਅਬ ਕਿਆ ਕਰਹਿ ਪਰਾਨੀ॥੧॥

ਰਾਮਰਾਇ ਹੋਹਿ ਬੈਦ ਬਨਵਾਰੀ। ਅਪਨੇ ਸਤੰਹ ਲੇਹੁ ਉਬਾਰੀ।੧।ਰਹਾਉ।
ਮਾਥੇ ਪੀਰ ਸਰੀਰਿ ਜਲਨਿ ਹੈ ਕਰਕ ਕਰੇਜੇ ਮਾਹੀ।

ਐਸੀ ਬੇਦਨ ਉਪਜਿ ਖਰੀ ਪਈ ਵਾ ਕਾ ਅਉਖਧੁ ਨਾਹੀ।੨।

ਹਰਿ ਕਾ ਨਾਮੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਜਲੁ ਨਿਰਮਲੁ ਇਹੁ ਅਉਖਧੁ ਜਗਿ ਸਾਰਾ।

ਗੁਰਪਰਸਾਦਿ ਕਹੈ ਜਨੁ ਭੀਖਨੁ ਪਾਵਉ ਮੋਖ ਦੁਆਰਾ।੩। (੬੫੬)

੧੩

ਗੁਰ ਪਰਸਾਦਿ ਕਹੈ ਜਨੁ ਭੀਖਨੁ

---

੧. ਜੀਵਨ : ਸ਼ੇਖ ਭੀਖਨ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰਨ ੧੪੮੦ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਪਕੇਣੀ, ਤਹਿਸੀਲ ਕਾਕੇਹੀ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲਖਨਊ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੀਰ ਸਯੋਦ ਇਬਰਾਹੀਮ ਗੁਰੂ ਮੰਨਦੇ ਸਨ। ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ ਅਤੇ ਪੂਰਾ ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ ਜਬਾਨੀ ਯਾਦ ਸੀ। ਸੂਫੀ ਮਤ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਨ, ਪਰ ਰਹਿਸ ਦੀ ਗੱਲ ਗੁਪਤ ਤੌਰ ਤੇ ਹੀ ਦਸਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਰਹਿਸ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਖੁਲ੍ਹੇਆਮ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ੧੦੫ ਸਾਲ ਦੀ ਲੰਬੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਸੰਨ ੧੫੮੩ ਵਿਚ ਸਰੀਰ ਤਿਆਗਿਆ।

ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਭੀਖਨ ਉਹ ਭਗਤ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਦੇ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਰਾਗ ਸੋਰਠਿ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਸੂਫੀ ਮਤ ਦੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਅਲਾਹ ਜਾਂ ਕੁਰਾਨ ਦਾ ਕੋਈ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਜਾਂ ਫਾਰਸੀ ਦਾ ਵੀ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ। ਆਪਣੇ ਦੋ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਭਗਤ ਜੀ ਹਿੰਦੀ ਜਾਂ ਸਾਧੂਆਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਹਿੰਦੂ ਅਵਤਾਰਾਂ ਰਾਮ ਰਾਏ, ਬਨਵਾਰੀ (ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ) ਤੇ ਹਰੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਜਲ, ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ, ਮੋਖ ਦੁਆਰ, ਨਾਮ ਰਤਨ ਆਦਿ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਪਰ ਦਸੇ ਭੀਖਨ ਹਰੀ ਦੇ

ਰਹਿਸ ਦੀ ਗੱਲ ਛੁਪਾਂਦੇ ਸਨ ਪਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਾਲਾ ਭੀਖਨ ਇਦਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਉਹ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ 'ਅਨਿਕ ਜਤਨ ਕਰ ਹਿਰਦੈ ਰਾਖਿਆ ਰਤਨੁ ਨ ਛਪੇ ਛਪਾਇਆ।' ਇਹ ਤਾਂ ਕੁਝ ਵੀ ਛੁਪਾਉਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਬਲਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਛੁਪਾਉਣਾ ਚਾਹੀਏ ਤਾਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਛੁਪਾ ਸਕਦੇ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਹਿੰਦੂ ਸਾਧੂਆਂ ਨਾਲ ਰਲਦੀ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਸ਼ਾਇਦ ਹਿੰਦੂ ਸਨ।

ਕਿਸੇ ਵੀ ਭਗਤ ਬਾਰੇ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨੁਕਤੇ ਤੋਂ ਕੋਈ ਬਾਇਤਬਾਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਣ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਤਕ ਪੁਰੰਚੇ ਭਗਤ ਸਰੀਰ ਦੀ ਬੰਦਸ਼ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਦੀਵਿਆਂ ਦਾ ਆਕਾਰ ਅਲੱਗ ਅਲੱਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸਭਨਾ ਵਿਚ ਜੋਤੀ ਉਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹਰ ਸਰੀਰ ਰੂਪੀ ਦੀਵੇ ਵਿਚ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕੋਈ ਵੀ ਸੰਤ ਆਪ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਰਨ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਯਤਨ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਹੈ, ਸਦੀਵੀ ਹੈ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਅੰਸ਼ ਹੈ। ਇਹੀ ਕਾਰਣ ਹੈ ਕਿ ਬਹੁਤ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਕਰਤੇ ਦੇ ਨਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਚਲਦਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਕਹਿਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਜੋ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਉਹ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹੈ। ਸਭਨਾਂ ਕੋਲੋਂ ਕਹਿਲਵਾਣ ਵਾਲਾ ਤਾਂ ਇਕੋ ਪ੍ਰਭੂ ਹੀ ਹੈ। ਇਹੀ ਕਾਰਣ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੀ ਗੁਰਬਾਣੀ 'ਨਾਨਕ' ਦੇ ਨਾਂ ਥਲੇ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੈ। ਜੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਸ਼ਬਦ ਉਪਰ ਮਹਲਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨ ਕਰਨ ਤਾਂ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਕਰਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗ ਸਕਦਾ। ਧਰਮ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਆਤਮਾ-ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਜਾਨਣਾ ਜੀਵਨ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਜਾਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਸੰਸਾਰੀ ਨਾਂ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

੨. ਬਾਣੀ : ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਭਗਤ ਜੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦ 'ਨੈਨਹੁ ਨੀਰੁ ਬਹੈ' ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਆਪ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬੁਢਾਪਾ ਆਣ ਕਰਕੇ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਾਣੀ ਵਗਦਾ ਹੈ, ਸਰੀਰ

ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਵਾਲ ਚਿੱਟੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਗਲੇ ਵਿਚੋਂ ਆਵਾਜ਼ ਕੱਢਣੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਪੁੱਛਦੇ ਹਨ ਕਿ ਐਸੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਣੀ ਹੁਣ ਕੀ ਕਰੇ। ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਬੰਦ ਹੈ—

—ਨੈਨਹੁ ਨੀਰੁ ਬਹੈ ਤਨੁ ਖੀਨਾ ਭਏ ਕੇਸ ਦੁਖਵਾਨੀ।

ਰੂਧਾ ਕੰਨੁ ਸਬਦੁ ਨਹੀ ਉਚਰੈ ਅਬ ਕਿਆ ਕਰਹਿ ਪਰਾਨੀ। (੬੫੯)

ਭਗਤ ਜੀ ਪੁੱਛਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਦੁਖਦਾਈ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਸਰੀਰ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਤੇ ਮੌਤ ਸਾਹਮਣੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਮਨੁੱਖ ਕੀ ਕਰੇ।

੩. ਦੁੱਖ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਯਾਦ ਸਹਾਈ ਹੋ ਸਕਦੀ : ਆਮ ਮਨੁੱਖ ਇਹੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਮੇਰਾ ਦੁੱਖ ਕੱਟ ਦੇਵੇ। ਅਸੀਂ ਮਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ, ਬੁਢਾਪੇ ਦੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕਬੂਲਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ। ਸਾਡੀ ਇਛਾ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਬੁਢਾਪੇ ਦੇ ਦੁੱਖ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਣ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਸੁੱਖ ਮਿਲਦਾ ਰਹੇ।

ਇਦਾਂ ਚਾਹ ਕੇ ਅਸੀਂ ਇਕ ਬੁਨਿਆਦੀ ਭੁਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਦੁੱਖ ਤੇ ਸੁੱਖ ਇਕੋ ਸਿੱਕੇ ਦੇ ਦੋ ਪਾਸੇ ਹਨ। ਦੁੱਖ ਆਇਆ ਹੈ ਤਾਂ ਦੇਰ-ਸਵੇਰ ਜਾਏਗਾ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਥਾਂ ਸੁੱਖ ਆ ਜਾਏਗਾ। ਪਰ ਸੁੱਖ ਵੀ ਟਿਕਣ ਵਾਲੀ ਸ਼ੈ ਨਹੀਂ। ਛੇਤੀ ਹੀ ਇਹ ਜਾਏਗਾ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਥਾਂ ਮੁੜ ਦੁੱਖ ਲੈ ਲਏਗਾ। ਇਹ ਚੱਕਰ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ 'ਦੁਖਾ ਤੇ ਸੁਖ ਉਪਜਹਿ ਸੁਖੀ ਹੋਵਹਿ ਦੁਖੁ।੧।' ਜੀਵਨ-ਮੌਤ, ਧੁਪ-ਛਾਂ, ਰਾਤ-ਦਿਨ, ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਇਹ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹਨ। ਇਕ ਨੂੰ ਦੂਸਰੇ ਨਾਲੋਂ ਨਿਖੇੜਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਜੀਵਨ ਹੈ ਤਾਂ ਮੌਤ ਵੀ ਹੈ, ਦੁਖ ਹੈ ਤਾਂ ਸੁੱਖ ਵੀ ਹੈ। ਸਿਰਫ ਸੁੱਖ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਕੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਜਾਂ ਸੁੱਖ-ਦੁੱਖ ਦੋਵੇਂ ਅਪਨਾ ਲਵੋ ਜਾਂ ਦੋਹਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਦੀ ਮਨੋ-ਦਸ਼ਾ ਬਣਾ ਲਉ। ਜੀਵਨ ਦਾ ਚੱਕਰ ਇਦਾਂ ਹੀ ਚੱਲਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੌਮੀ ਝੰਡੇ ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਹਰ ਵਿਚ 'ਚਕ੍ਰ' ਇਸੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਂਦਾ ਹੈ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦਾ ਸੁਦਰਸ਼ਨ ਚੱਕਰ ਇਸੇ ਸਤਿ ਨੂੰ ਦਰਸਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਖੰਡਾ ਵੀ ਇਹੀ ਦਰਸਾਂਦਾ ਹੈ ਬਲਕਿ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਹੋਰ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਕੇ ਦਰਸਾਂਦਾ ਹੈ। ਖੰਡਾ

ਸੁਖ ਤੇ ਦੁੱਖ ਦੀਆਂ ਦੋ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਦਾ ਮੇਲ ਹੈ ਜਾਂ ਮੀਰੀ ਤੇ ਪੀਰੀ ਦੀਆਂ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਦਾ ਮੇਲ ਹੈ—ਮੀਰੀ ਧਨ—ਪਦ ਦੀ ਚਾਹ ਤੇ ਪੀਰੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਨਚਾਹ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਫਿਰ ਖੰਡੇ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਚੱਕਰ ਸੁੱਖ—ਦੁੱਖ ਦੇ ਆਣ—ਜਾਣ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਨੇ ਖੰਡੇ ਵਾਂਗ ਦੁੱਖ ਤੇ ਸੁੱਖ ਨੂੰ ਇਕੋ ਸਮਾਨ ਸਮਝਣਾ ਹੈ। ਸਿਰਫ ਸੁੱਖ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਨਾ ਸਿੱਖੀ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ—

—ਸੁਖੁ ਮਾਂਗਤ ਦੁਖੁ ਆਗਲ ਹੋਇ। (੨੨੨)

—ਸੁਖੁ ਮਾਂਗਤ ਦੁਖੁ ਆਗੈ ਆਵੈ। ਸੇ ਸੁਖੁ ਹਮਹੁ ਨ ਮਾਂਗਿਆ ਭਾਵੈ। (੩੩੦)

—ਕਉੜਾ ਕੋਇ ਨ ਮਾਗੈ ਮੀਠਾ ਸਭ ਮਾਗੈ। (੫੬੬)

ਸਿੱਖੀ ਹੈ ਦੁੱਖ—ਸੁੱਖ, ਮਾਨ—ਅਪਮਾਨ, ਹਰਖ—ਸੋਕ, ਸਭ ਵਿਚ ਮਨ ਦੀ ਸਮਾਨਤਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣੀ, ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਮਿਠਾ ਕਰਕੇ ਮਨਣਾ, ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਨ ਮੰਨਣਾ ਤੇ ਸੁੱਖ ਨਾਲ ਸਨੇਹ ਨ ਪਾਉਣਾ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਮਝਾਂਦੀ ਹੈ—

—ਸੁਖੁ ਦੁਖੁ ਦੋਨੋ ਸਮ ਕਰਿ ਜਾਨੇ ਅਉਰੁ ਮਾਨੁ ਅਪਮਾਨਾ।

ਹਰਖ ਸੋਗ ਤੇ ਰਹੈ ਅਤੀਤਾ ਤਿਨਿ ਜਗਿ ਤਤੁ ਪਛਾਨਾ।੧।

ਉਸਤਤਿ ਨਿੰਦਾ ਦੇਉ ਤਿਆਗੈ ਖੋਜੈ ਪਦੁ ਨਿਰਬਾਨਾ।

ਜਨ ਨਾਨਕ ਇਹੁ ਖੇਲੁ ਕਠਨਿ ਹੈ ਕਿਨਹੁ ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਾਨਾ।੨। (੨੧੯)

—ਸੁਖ ਦੁਖ ਸਮ ਕਰਿ ਜਾਣੀਅਹਿ ਸਬਦਿ ਭੇਦਿ ਸੁਖੁ ਹੋਇ। (੫੭)

—ਸੁਖ ਦੁਖ ਸਮ ਕਰਿ ਨਾਮੁ ਨ ਛੋਡਉ ਆਪੇ ਬਖਸਿ ਮਿਲਾਵਣਹਾਰਾ । (੪੧੬)

ਦੁੱਖ ਦੀ ਚਾਹ ਛੱਡੋਗੇ ਤਾਂ ਸੁੱਖ ਮਿਲੇਗਾ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਸੁੱਖ ਦੀ ਚਾਹ ਵੀ ਛੱਡ ਦਿਉਗੇ ਤਾਂ ਮਹਾਂ—ਸੁੱਖ ਮਿਲੇਗਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਆਨੰਦ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੁੱਖ—ਦੁੱਖ ਤੋਂ ਪਾਰ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਆਨੰਦ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਸਿਰਫ ਸੁੱਖ ਪਕੜੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ—ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਛੱਡਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਮਹਾਂ ਸੁੱਖ ਨੂੰ ਲਭਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਪਰ ਸੁੱਖ ਸਦਾ ਰਹਿ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਜੀਵਨ ਭਰ ਅਸੀਂ ਸੁੱਖ—ਦੁੱਖ ਦੇ ਚਕਰ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ ਕਿ ਸੁੱਖ ਸਦੀਵੀ ਨਹੀਂ

ਰਹਿ ਸਕਦਾ। ਸਥਿਰਤਾ ਇਸ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇਈ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਅੱਜ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕਲ ਅਸੀਂ ਜ਼ਰੂਰ ਸੁੱਖ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰ ਲਵਾਂਗੇ। ਇਹ ਭਰਮ ਹੈ, ਮ੍ਰਿਗ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਹੈ, ਸੁਪਨਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਸੱਚ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਸੁੱਖ ਕਦੀ ਬਣਿਆ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ। ਪਰ ਮਨ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਹੈ ਕਿ ਖੁਲ੍ਹੀ ਅੱਖ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਦੇਖਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਹ ਉਸ ਨੂੰ ਯਥਾਰਥ ਕਰਕੇ ਮਨਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਝੁਠਲਾਂਦਾ ਹੈ। ਬੁਢਾਪਾ ਹੈ ਪਰ ਮਨੁੱਖ ਪ੍ਰਭੂ ਅੱਗੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਹੜੀ ਜੁਆਨੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਉਸ ਦੀ ਚਾਹ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਇਸੇ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਬੁਢਾਪੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਪਾਉਣ ਲਈ ਹੀ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਕੱਦੇ ਸੁੱਖ ਲਈ ਪ੍ਰਭੂ ਅੱਗੇ ਅਰਦਾਸ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਜਿਦਾਂ ਨੌਕਰੋਚ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਪਿਸਤੌਲ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਇਦਾਂ ਹੀ ਨਿਕਾ ਜਿਹਾ ਦੁੱਖ ਗ੍ਰਹਿਣ ਲਈ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਤਾਂ ਮਹਾਂ-ਸੁੱਖ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਆਨੰਦ ਲਈ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

8. ਦੁਖ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ :

ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨ ਲਈ ਕੇਸਾਂ ਦੇ ਦੁਧਵਾਨੀ ਹੋਣ ਜਾਂ ਨ ਹੋਣ ਦਾ ਕੋਈ ਸਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਲੋੜ ਹੈ ਮਨ ਦੇ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋਣ ਦੀ। ਜਦੋਂ ਫਰੀਦ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜੁਆਨੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਉਹ ਬੁਢਾਪੇ ਵਿਚ ਕਿਦਾਂ ਯਾਦ ਕਰਨਗੇ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਅਸਹਿਮਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਹਰ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਹੈ ਤੇ ਹਰ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦੀ ਹੈ—

ਫਰੀਦ ਜੀ :

ਫਰੀਦਾ ਕਾਂਝੀ ਜਿਨੀ ਨ ਰਾਵਿਆ ਧਉਲੀ ਰਵੈ ਕੋਇ।

(੧੩੭੮)

—ਫਰੀਦਾ ਕਾਲੀ ਧਉਲੀ ਸਾਹਿਬੁ ਸਦਾ ਹੈ ਜੇ ਕੋ ਚਿਤਿ ਕਰੇ। (੧੩੭੮)

ਸਵਾਲ ਉਮਰ ਦਾ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਚਿਤ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਦਾ ਹੈ। ਦੁੱਖ ਵਿਚ ਦੇ ਕਾਰਣਾਂ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਪਹਿਲਾ ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਖਾਤਰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਸੁਵਾਰਨ ਲਈ, ਆਪਣਾ ਦੁੱਖ ਮਿਟਾਉਣ ਲਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤੀ, ਪ੍ਰਭੂ ਪਿਆਸ, ਪ੍ਰਭੂ ਚਾਹ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ। ਦੂਸਰਾ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨ ਲਈ ਸ਼ਾਂਤ ਚਿਤ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਸਿਮਰਨ ਸਮੇਂ ਸਰੀਰ ਤੇ ਮਨ ਦਾ ਦਖਲ ਘਟਦਾ ਘਟਦਾ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਬੀਮਾਰੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਰੀਰਕ ਦੁੱਖ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਦਖਲ ਦਿੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀ ਹੈ ਤਾਂ ਮਨ ਬਾਰ ਬਾਰ ਉਚਾਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਧਿਆਨ ਟਿਕਣ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਯਾਦ ਹੀ ਬੀਮਾਰੀ ਜਾਂ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀ ਵਿਚ ਆਂਦੀ ਹੈ। ਇਹਦਾ ਸਿਮਰਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਸੁੱਖ ਵਿਚ ਸਰੀਰ ਚੁਸਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਮਨ ਖੇੜੇ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਬੁਲਾਂ ਤੇ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਚਮਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਸਰੀਰ ਤੇ ਮਨ ਹੌਲਾ ਤੇ ਸੌਖਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਦੋਂ ਅਸੀਂ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦੇ ਨਹੀਂ। ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਮਝਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਦੁੱਖ ਵਿਚ ਸਭ ਸਿਮਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਇਹਦਾ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਬਣਦੀ ਅਤੇ ਸੁੱਖ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਸਿਮਰਨ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕੋਈ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਬਲਕਿ ਸੁੱਖ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ (ਜਿਹੜਾ ਬਣਿਆ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ।)

ਫਿਰ ਵੀ ਪ੍ਰਭੂ ਸਿਮਰਨ ਜਿੰਨੀ ਜਲਦੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਸਕੇ ਉਨਾਂ ਚੰਗਾ ਹੈ। ਜੁਆਨੀ ਵਿਚ, ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ, ਸ਼ਕਤੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸੰਸਾਰੀ ਝਮੇਲੇ ਘਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਉਮਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕੀਤਿਆ ਯਾਤਰਾ ਛੇਤੀ ਤੇ ਸਫਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹੀ ਕਾਰਣ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ (ਸਿਵਾਏ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ) ਛੋਟੀ ਜਾਂ

ਜੁਆਨੀ ਵਿਚ ਗੁਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਏ। ਧਰੁ ਭਗਤ, ਪ੍ਰਹਲਾਦ ਭਗਤ, ਪੰਨਾ ਭਗਤ, ਨਾਮਦੇਉ ਸਭ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਜੁੜ ਗਏ। ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਜੁੜਨਾ ਆਸਾਨ ਹੈ। ਬੁਢਾਪੇ ਵਿਚ ਵੀ ਯਾਦ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਰੀਰਕ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਕਮਜ਼ੋਰੀ, ਅਪੂਰਨ ਇਛਾਵਾਂ ਦਾ ਬੋਝ ਤੇ ਮੌਤ ਦੀ ਨੇੜਤਾ, ਰਾਹ ਦੀਆਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਬਣ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲ (PRIORITY) ਠੀਕ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਲਿਸਟ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਸਿਮਰਨ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਅਸੀਂ ਬੀਮਾਰੀ ਸਮੇਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਡਾਕਟਰ, ਫਿਰ ਵੈਦ, ਫਿਰ ਹੋਮਿਓਪੈਥੀ, ਫਿਰ ਨੈਚਰੋਪੈਥੀ ਤੇ ਫਿਰ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਲੋੜ ਰੱਖਦੇ ਹਾਂ। ਸਾਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪਹਿਲ—ਕਰਮ ਬਦਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਰਹਿਰਾਸ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਰੋਜ਼ ਯਾਦ ਦੁਆਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਦਾ ਅਉਸਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਸਾਧ-ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਨਾਮ ਹੀ ਜਾਪਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਮਾਇਆ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਲੰਘ ਸਕਦਾ ਹੈ—

—ਭਈ ਪਰਾਪਤਿ ਮਾਨੁਖ ਦੇਹੁਰੀਆ। ਗੋਬਿੰਦ ਮਿਲਣ ਕੀ ਇਹ ਤੇਰੀ ਬਰੀਆ।

ਅਵਰਿ ਕਾਜ ਤੇਰੈ ਕਿਤੈ ਨ ਕਾਮ। ਮਿਲੁ ਸਾਧ ਸੰਗਤਿ ਭਜੁ ਕੇਵਲ ਨਾਮ।

(੧੨)

ਫਿਰ ਮੌਤ ਦਾ ਕੀ ਭਰੋਸਾ ਹੈ, ਅਗਲਾ ਸਾਹ ਆਏ ਨਾ ਆਏ। ਜੇ ਟਾਲ ਮਟੋਲ ਕਰਦਿਆਂ ਮੌਤ ਨੇ ਆ ਘੇਰਿਆ ਤਾਂ ਕੀ ਬਣੇਗਾ 'ਲੋਕ ਤੇ ਪਰਲੋਕ' ਦੋਵੇਂ ਗੁਆਂਚ ਜਾਣਗੇ। ਇਸ ਲਈ ਅੱਜ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਯਾਦ ਵਿਚ ਜੁੜਨ ਦਾ ਸ਼ੁਭ ਮਹੂਰਤ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਭਗਤ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ 'ਅਬ ਕਿਆ ਕਰਹਿ ਪਰਾਨੀ' ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਝਟ ਸਿਰਮਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਸਰੀਰ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਬਗੈਰ। ਆਪ ਜੀ ਭਰੋਸਾ ਦੁਆਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਦਾਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਆਪ ਸੰਭਾਲ ਲੈਂਦਾ ਹੈ 'ਅਪਨੇ ਸੰਤਹ ਲੇਹੁ ਉਬਾਰੀ।'

੫. ਮੌਤ ਤੋਂ ਡਰਕੇ ਪ੍ਰਤੂ ਦੀ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ : ਜਦੋਂ ਸਰੀਰ ਜ਼ਰ-
ਜ਼ਰਾ ਹੋਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਹੁਣ ਸਾਥ ਛੱਡਣ ਵਾਲਾ
ਹੈ ਤੇ ਮੌਤ ਨੇੜੇ ਹੈ। ਮੌਤ ਇਕ ਐਸਾ ਸਤਿ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਉਮਰ ਭਰ ਅੱਖੋਂ
ਓਲ੍ਹੇ ਹੀ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਮੁਰਦਾ ਦੇਖਣ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ ਤੇ ਸ਼ਮਸ਼ਾਨ
ਘਾਟ ਜਾਣ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ। ਜੁਆਨੀ ਅਸੀਂ ਦੁਸਰਿਆਂ ਦੀ ਅਰਥੀ ਚੁਕਣ ਤੇ ਜਲਾਣ
ਵਿਚ ਬਤੀਤ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਮ੍ਰਿਤਕ ਨੂੰ ਕੋਈ ਅੱਧੀ ਘੜੀ ਵੀ ਘਰ ਰੱਖਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ
ਨਹੀਂ, ਪ੍ਰੇਤ-ਪ੍ਰੇਤ ਕਹਿ ਕੇ ਘਰੋਂ ਕੱਢਣ ਦੀ ਛੇਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਮੌਤ ਸ਼ਬਦ ਦੀ
ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵੀ ਕਤਰਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਮਰੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਅਕਾਲ
ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ, ਉਹ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ, ਉਹ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਜਾ
ਬਿਰਾਜਿਆ। ਸ਼ਮਸ਼ਾਨ ਘਾਟ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਉਚੀ ਦੀਵਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਬੇ
ਲੜੇ ਨ ਦਿਸੇ ਕਿ ਅੰਦਰ ਮੁਰਦਾ ਸਾੜਿਆ/ਦਫਨਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਨੇ
ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਦਾਂ ਦੀ ਦੀਵਾਰ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ—ਜੇ ਅੰਦਰ ਹਨ (ਮੁਰਦੇ) ਉਹ ਬਾਹਰ
ਆ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਅਤੇ ਜੇ ਬਾਹਰ ਹਨ (ਜੀਉਂਦੇ) ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅੰਦਰ
ਜਾਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਫਿਰ ਦੀਵਾਰ ਤੇ ਪਰਦਾ ਕਿਉਂ ? ਮੌਤ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਛੁਪਾਉਣ
ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਮੌਤ ਨੂੰ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਅੱਖਾਂ ਗਡ ਕੇ ਦੇਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ
ਦੇਖਣੇ ਬਚਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਉਸ ਨਾਲ ਹੁਣੇ ਤੋਂ ਹੀ ਦੋਸਤੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਪਾ
ਲਈ ਜਾਵੇ। ਜਦੋਂ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੇ ਸੀਸ ਭੇਟਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੌਤ ਦੇ
ਰਹਿਸ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਨਾਸਵੰਤਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲਿਆ ਸੀ।
ਇਸ ਲਈ ਜਦੋਂ ਮੌਤ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਦਾਨ ਛੱਡਣ ਦੀ ਥਾਂ ਸਰੀਰ
ਨੂੰ ਪੁਰਜ਼ੇ-ਪੁਰਜ਼ੇ ਕਰਵਾਉਣਾ ਹੀ ਠੀਕ ਸਮਝਿਆ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—

—ਗਗਨ ਦਮਾਮਾ ਬਾਜਿਓ ਪਰਿਓ ਨੀਸਾਨੇ ਘਾਓ।

ਖੇਤੁ ਜੁ ਮਾਂਡਿਓ ਸੁਰਮਾ ਅਬ ਜੁਝਲ ਕੇ ਦਾਉ।੧।

ਸੂਰਾ ਸੋ ਪਹਿਚਾਨੀਐ ਜੁ ਲਰੈ ਦੀਨ ਕੇ ਹੇਤ।

ਪੁਰਜਾ ਪੁਰਾ ਕਟਿ ਮਰੈ ਕਬਹੂ ਨ ਛਾਡੈ ਖੇਤੁ। (੧੧੦੫)

—ਕਬੀਰ ਐਸੀ ਹੋਇ ਪਰੀ ਮਨ ਕੋ ਭਾਵਤੁ ਕੀਨੁ।

ਮਰਨੈ ਤੇ ਕਿਆ ਡਰਪਨਾ ਜਬ ਹਾਥਿ ਸਿਧਉਰਾ ਲੀਨ। (੧੩੬੮)

ਜੇ ਚੁਣੇ ਹੀ ਮੌਤ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਨ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਬਹੁਤ ਦੁੱਖ ਹੋਏਗਾ। ਜੀਵਨ ਭਰ ਦਾ ਕਮਾਇਆ ਧਨ—ਪਦ ਛੁੱਟਣ ਲਗੇਗਾ, ਭਵਿੱਖ ਦੀਆਂ ਆਸ਼ਾਵਾਂ ਟੁੱਟਣ ਲੱਗਣਗੀਆਂ, ਅਣ-ਪਛਾਤੀ ਰਾਹ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਡਰਾਉਣੀ ਲਗੇਗੀ। ਅਸੀਂ ਮਰਨਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹਵਾਂਗੇ ਤੇ ਮੌਤ ਸਾਨੂੰ ਛੱਡਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੇਗੀ। ਇਸ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਤਰੀਕਾ ਹੈ ਮੌਤ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣਾ ਤੇ ਸਦਣਹਾਰੇ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨਾ। ਇਸੇ ਲਈ ਸੌਣ ਸਮੇਂ ਦੀ ਬਾਣੀ 'ਸੋਹਿਲਾ' ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ—

—ਘਰਿ ਘਰਿ ਏਹੋ ਪਾਹੁਚਾ ਸਦੜੇ ਨਿਤ ਪਵੰਨਿ।

ਸਦਣਹਾਰਾ ਸਿਮੁਰੀਐ ਨਾਨਕ ਸੇ ਦਿਹ ਆਵੰਨਿ। (੧੨)

—ਕਰਉ ਬੇਨੰਤੀ ਸੁਣਹੁ ਮੇਰੇ ਮੀਤਾ ਸੰਤ ਟਹਲ ਕੀ ਬੇਲਾ।

ਈਹਾ ਖਾਟਿ ਚਲਹੁ ਹਰਿ ਲਾਹਾ ਆਗੈ ਬਸਨੁ ਸੁਹੇਲਾ। (੧੩)

ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਤੱਤ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਵਿਚਾਰ ਸੌਣ ਸਮੇਂ ਮਨ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ, ਮਨ ਉਸ ਉਪਰ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਇਹੀ ਵਿਚਾਰ ਸਾਡਾ ਪਹਿਲਾ ਵਿਚਾਰ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਸੌਣ ਸਮੇਂ ਮੌਤ ਨੂੰ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਸੇਵਾਂਗੇ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਸਾਡੇ ਅਚੇਤ ਮਨ ਵਿਚ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਦ੍ਰਿੜ ਹੁੰਦਾ ਜਾਏਗਾ। ਇਹੀ ਸਵੇਰ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਬਣੇਗਾ ਅਤੇ ਸਾਡੀ ਦਿਨ ਭਰ ਦੀ ਉਲਝਣ ਵਿਚ ਮੌਤ ਨੂੰ ਯਾਦ ਦੁਆਈ ਰੱਖੇਗਾ। ਲੰਬੇ ਅਭਿਆਸ ਮਗਰੋਂ ਸਾਡੀ ਅਚਨਚੇਤ ਹੀ ਮੌਤ ਦੇ ਹਲਕਾਰੇ ਨਾਲ ਜਾਣ ਪਾਛਣ ਹੋ ਜਾਏਗੀ ਅਤੇ ਮੌਤ ਸਮੇਂ ਇਹ ਕੋਈ ਅਣਪਛਾਤਾ ਜਾਂ ਡਰਾਉਣ ਨਹੀਂ ਲਗੇਗਾ। ਸੋਹਿਲੇ ਦੇ ਪਾਠ ਪਿਛੇ ਇਹੀ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ

ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਲਾਭ ਤਾਂ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਪਾਠ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਉਪਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੇ ਕਰਦੇ ਸੌ ਜਾਈਐ।

ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਮੌਤ ਨਾਲ ਨੇੜਤਾ ਵਧੇਗੀ ਸਾਡੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੀ ਕੱਚਤਾ ਵੀ ਸਾਫ਼ ਹੁੰਦੀ ਜਾਏਗੀ। ਸਾਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਜਾਏਗਾ ਕਿ ਧਨ-ਪਦ ਦੀ ਦੌੜ ਵੀ ਸੁਪਨੇ ਮਾਤਰ ਹੈ। ਮੌਤ ਸਮੇਂ ਇਹ ਸੁਪਨਾ ਟੁਟੇਗਾ ਅਤੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਬਚੇਗਾ। ਜੇ ਧਨ-ਪਦ ਕਮਾਇਆ ਹੈ ਉਸ ਦੀ ਪਕੜ ਢਿੱਲੀ ਹੁੰਦੀ ਜਾਏਗੀ ਅਤੇ ਮੌਤ ਸਮੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਛੁੱਟਣ ਦਾ ਡਰ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗਾ। ਇਦਾਂ ਮੌਤ ਦਾ ਭੈ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗਾ। ਚੇਤੇ ਰਹੇ ਕਿ ਡਰ ਮੌਤ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਬਲਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਛੁੱਟਣ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜੀਆਂ ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਭਰ ਦੀ ਕਮਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਿਮਰਨ ਬਾਅਦ ਸਾਫ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਸਭ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹਨ ਸਿਰਫ਼ ਮੌਤ ਹੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਜਨਮ ਦਿਨ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਮੌਤ ਦਿਨ ਵੀ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸੇ ਲਈ ਇਹ ਸਵਾਲ ਉਠਾ ਕੇ 'ਅਬ ਕਿਆ ਕਰਹਿ ਪਰਾਨੀ' ਭੁਗਤ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬੁਢਾਪੇ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਤੇ ਮੌਤ ਦੇ ਡਰ ਦਾ ਇਲਾਜ ਹੈ ਪ੍ਰਭੂ (ਬਨਵਾਰੀ-ਫੁਲਮਾਲਾ ਪਹਿਨਣ ਵਾਲਾ ਵਿਸ਼ਨੂੰ) ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਹਕੀਮ ਬਨਾਉਣਾ ਜਿਹੜਾ ਨਿਸ਼ਚੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ—

—ਰਾਮ ਰਾਇ ਹੋਹਿ ਬੈਦ ਬਨਵਾਰੀ। ਅਪਨੇ ਸੰਤਹ ਲੇਹੁ ਉਬਾਰੀ। (੬੫੯)

੬. ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਪੀੜਾ : ਇਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਬੰਦ ਵਿਚ ਭਗਤ ਜੀ ਮਾਨਸਿਕ ਪੀੜਾ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਹਿਲੇ ਬੰਦ ਵਿਚ ਬੁਢਾਪੇ ਕਾਰਣ ਵਿਆਪੀ ਸਰੀਰਕ ਪੀੜਾ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਬੰਦ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਉਠੀ ਮਾਨਸਿਕ ਪੀੜਾ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਆਤਮਾ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਲਈ ਸਰੀਰ ਤੇ ਮਨ ਦਾ ਸਨਮੋਹਨ ਤੋੜਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਸਬੰਧੀ ਐਸੇ ਅਭਿਆਸ ਦਸੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਣ ਸਰੀਰ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦਾ ਰਹੇ ਪਰ ਅਭਿਆਸੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਰੀਰਕ ਕਸ਼ਟਾਂ ਤੋਂ ਅਭਿਜ ਜਾਣਦਾ ਰਹੇ।

ਇਸ ਲਈ ਜੈਨ ਧਰਮ ਵਿਚ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਅੰਨ-ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ, ਜੋਗੀ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਕਸ਼ਟ ਦੇ ਦੇ ਕੇ ਦੁਖਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸ ਸਰੀਰਕ ਦੁੱਖ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਸਮਝਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਦਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਸਹਾਇ ਜਾਣ ਕੇ ਸਭ ਪ੍ਰਭੂ ਉਪਰ ਛੱਡ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਸਰੀਰਕ ਕਸ਼ਟਾਂ ਕਾਰਣ ਐਸਾ ਦੁਰਬਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਦਿਨ ਉਹ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਕੇ ਨਦੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲ ਸਕਿਆ। ਉਸ ਬੇਬੱਸੀ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਤੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ 'ਰਾਖ ਭਾਵੇਂ ਮਾਰ'। ਉਸੇ ਘੜੀ ਉਸ ਦਾ ਕਰਤਾ-ਭਾਵ ਮਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸੇ ਛਣ ਗਿਆਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਮਹਾਰਿਸ਼ੀ ਰਮਣ ਦਾ ਵੀ ਇਹੀ ਹਾਲ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਲੰਬੇ ਅਭਿਆਸ ਕਾਰਣ ਉਹ ਐਨਾ ਨਿਰਬਲ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਇਕ ਦਿਨ ਉਹ ਨੀਮ-ਬਿਹੋਸ਼ੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਇਕ ਦਰਖਤ ਥਲੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਉਸ ਅਸਹਾਇ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਉਸ ਕਿਹਾ 'ਰਾਖ ਭਾਵੇਂ ਮਾਰ' ਅਤੇ ਉਹ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਿਆ।

ਪਰ ਸਰੀਰਕ ਕਸ਼ਟ ਦੇਣਾ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਰੋਜ਼ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਚਿਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ—

—ਬਹੁ ਭੇਖ ਕੀਆ ਦੇਹੀ ਦੁਖੁ ਦੀਆ। ਸਹੁ ਵੇ ਜੀਆ ਆਪਣਾ ਕੀਆ।

ਅੰਨੁ ਨ ਖਾਇਆ ਸਾਦੁ ਗਵਾਇਆ। ਬਹੁ ਦੁਖੁ ਪਾਇਆ ਦੂਜਾ ਭਾਇਆ।

ਬਸਤ੍ਰੁ ਨ ਪਹਿਰੈ, ਅਹਿਨਿਸਿ ਕਹਰੈ। ਮੋਨਿ ਵਿਗੁਤਾ ਕਿਉ ਜਾਗੈ ਗੁਰ ਬਿਨੁ ਸੂਤਾ।

ਪਗ ਉਪੇਤਾਣਾ ਆਪਣਾ ਕੀਆ ਕਮਾਣਾ।

ਅਲੁ ਮਲੁ ਖਾਈ ਸਿਰਿ ਛਾਈ ਪਾਈ। ਮੂਰਖਿ ਅੰਧੇ ਪਤਿ ਗਵਾਈ। (੪੬੭)

ਸਰੀਰ ਨਾਲੋਂ ਮਨ ਦਾ ਸਨਮੋਹਨ ਤੋੜਨਾ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮਨ ਮਰਨ ਬਾਅਦ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਰਦਾ। ਮਰਨ ਉਪਰੰਤ ਸਰੀਰ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ

ਸਾਡਾ ਉਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਮਨ ਸਰੀਰ ਦੇ ਬਾਅਦ ਵੀ ਜੀਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਬਲਕਿ ਸਾਡੇ ਦੁਬਾਰਾ ਜਨਮ ਲੈਣ ਤੇ ਦੁੱਖ ਸੁੱਖ ਸਹਿਣ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹੀ ਮਨ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਡਾ ਮਨ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤਾ ਅਟੁਟ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਾਰਣ ਇਸ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਵਿਚ ਸਿਮਰਨ ਅਭਿਆਸੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਕਠਿਨਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਨਿਛੋ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਾਡੇ ਮਸਤਕ (ਮਾਥੇ ਪੀਰ), ਸਰੀਰ (ਸਰੀਰਿ ਜਲਨਿ ਹੈ) ਤੇ ਹਿਰਦੇ (ਕਰਕ ਕਰੇਜੇ ਮਾਹੀ) ਉਪਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਪੀੜਾ ਸ਼ੁਰੂ ਸਟੇਜ ਦੀਆਂ ਹਨ ਜਦੋਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਹੋਏ ਜਾਂ ਛਣ ਭਰ ਲਈ ਹੋਏ (ਤੇ ਫਿਰ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ)। ਇਸ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ।

ਸਿਮਰਨ ਸਮੇਂ ਅਸੀਂ ਅੱਖਾਂ, ਕੰਨ, ਮੂੰਹ ਬੰਦ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤ ਅਡੋਲ ਬੈਠਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਕਰਨ ਨਾਲ ਜਿਹੜੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇਖਣ, ਸੁਣਨ, ਬੋਲਣ, ਹਿਲਣ ਆਦਿ ਵਿਚ ਖਰਚ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਬੰਦ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਹ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਇਕੱਠੀ ਹੋਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਹ ਸ਼ਕਤੀ ਸਰੀਰ ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਹਿੱਸੇ ਤੋਂ ਉਪਰ ਉਠ ਕੇ ਧੁੰਨੀ ਦੇ ਉਪਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਜਮ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਫਲਸਰੂਪ ਸਿਮਰਨ ਅਭਿਆਸੀ ਦਾ ਹੇਠਲਾ ਸਰੀਰ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪੈਰ ਢੰਠੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਬਾਕੀ ਸਰੀਰ ਗਰਮ। ਇਕ ਸਿਹਤਮੰਦ ਆਦਮੀ ਦਾ ਸਿਰ ਠੰਡਾ ਤੇ ਪੈਰ ਗਰਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਇਕ ਧਿਆਨੀ ਦਾ ਸਿਰ ਗਰਮ ਤੇ ਪੈਰ ਠੰਡੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਾਰਣ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਦੇ ਪੈਰ ਛੂੰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਸੀਤਲਤਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਿੰਨੀ ਦੇਰ ਇਹ ਸਰੀਰ ਅੰਦਰ ਇਕੱਠੀ ਹੋਈ ਸ਼ਕਤੀ ਤ੍ਰਿਕੁਟੀ ਨੂੰ ਵਿੰਨ੍ਹ ਕੇ ਦਸਮ ਦੁਆਰ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀ, ਗਿਆਨੀ ਦਾ ਸਰੀਰ ਤਪਦਾ—ਜਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਤਪਸ਼ ਸਰੀਰਕ ਰੋਗ ਕਾਰਣ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਡਾਕਟਰ ਇਸ ਤਪਸ਼ ਦਾ ਸਰੀਰਕ ਕਾਰਣ ਨਹੀਂ ਲਭ ਸਕਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਣ ਸਰੀਰ ਨਹੀਂ, ਧਿਆਨ ਹੈ। ਤਿਬੱਤ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਸਿਮਰਨ ਅਭਿਆਸੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਠੰਡੀ ਹਵਾ ਵਿਚ ਗਿਲੇ ਕੱਪੜੇ ਪੁਆ ਕੇ ਬਰਫ ਉਪਰ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤਾ

ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਧਿਆਨੀ ਦੇ ਸਰੀਰ ਅੰਦਰ ਐਨੀ ਤਪਸ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਨਾ ਸਿਰਫ ਠੰਡੀ ਹਵਾ ਤੇ ਬਰਫ ਦੀ ਸ਼ੀਤਲਤਾ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਰਹੇ ਬਲਕਿ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਉਪਰਲੇ ਗਿੱਲੇ ਕੱਪੜੇ ਵੀ ਸੁਕਾ ਸਕੇ। ਜਿਹੜਾ ਜਿਨੀ ਜਲਦੀ ਆਪਣੇ ਗਿੱਲੇ ਕੱਪੜੇ ਸੁਕਾ ਲਵੇ, ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੱਕਾ ਧਿਆਨੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਭਗਤ ਜੀ ਇਸੇ ਦਸ਼ਾ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਦੱਸਦੇ ਹਨ 'ਸਰੀਰਿ ਜਲਨਿ ਹੈ'। ਪਰ ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਦੇ ਸਾਧੂ ਅਸਲ ਇਹ ਕਿਰਿਆ ਤਾਂ ਭੁੱਲ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਲਕੜਾਂ ਬਾਲ ਕੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਗਰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚ-ਵੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਦਾਂ ਦੇ ਤਾਪ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਹੈ—

—ਕਾਇ ਜਪਹੁ ਰੇ ਕਾਇ ਤਪਹੁ ਰੇ ਕਾਇ ਬਿਲੋਵਹੁ ਪਾਣੀ।

ਲਖ ਚਉਰਾਸੀਹ ਜਿਨ ਉਪਾਈ ਸੇ ਸਿਮਰਹੁ ਨਿਰਬਾਣੀ। (੫੨੬)

—ਅੰਤਿਰ ਅਗਨਿ ਨ ਗੁਰ ਬਿਨੁ ਬੁਝੈ ਬਾਹਰਿ ਪੁਅਰ ਤਾਪੈ। (੧੦੧੩)

—ਗੁਰ ਸੇਵਾ ਤਪਾਂ ਸਿਰਿ ਤਪੁ ਸਾਰੁ। (੮੨੩)

—ਸੇ ਜਾਪੁ ਸੇ ਤਪੁ ਜਿ ਸਤਿਗੁਰ ਭਾਵੈ। (੫੦੯)

ਇਸ ਲਈ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿਮਰਨ, ਗੁਰੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ, ਗੁਰੂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਹੀ ਤੱਪ ਹੈ।

ਭਗਤ ਜੀ ਦੂਸਰੀ ਗੱਲ ਸਿਰ ਪੀੜ ਦੀ (ਮਾਥੇ ਪੀਰ) ਕਰਦੇ ਹਨ। ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਧਿਆਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਿਰ ਵੀ ਦੁੱਖਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਹਰ ਨਵੇਂ ਅਭਿਆਸੀ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸਰੀਰ ਅੰਦਰ ਇਕੱਠੀ ਹੋ ਕੇ ਉਪਰ ਵੱਲ ਜਾਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਪਰ ਤ੍ਰਿਕੁਟੀ ਦਾ ਰਾਹ ਬੰਦ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸ਼ਕਤੀ ਉਪਰ ਵੱਲ ਦਬਾਉ ਪਾਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਸਿਰ ਦੁੱਖਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪੀੜ ਤਾਂ ਹੀ ਹਟਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਸ਼ਕਤੀ ਦਸਮ ਦੁਆਰ ਲੰਘ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਿਰ ਪੀੜ ਦਾ ਵੀ ਵੈਦਾਂ ਕੋਲ ਕੋਈ ਇਲਾਜ ਨਹੀਂ। ਜਾਂਚ ਨਾਲ ਸਿਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਬੀਮਾਰੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਸਿਰ ਦੁੱਖਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਕਾਰਣ ਸਿਰ ਦਾ ਦੁੱਖਣਾ, ਸਿਮਰਨ ਅਭਿਆਸੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ।

ਭਗਤ ਜੀ ਤੀਸਰੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਲੇਜੇ ਦੀ ਪੀੜਾ (ਕਰਕ ਕਰੇਜੇ ਮਾਹੀ) ਜਿਹੜੇ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਕ ਸਮੇਂ ਐਦਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਹ ਆਣਾ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਕਲੇਜਾ ਬੈਠਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਦਿਲ ਦਾ ਦੌਰਾ (HEART ATTACK) ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ। ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਪ੍ਰਾਣ ਗਏ ਕਿ ਗਏ। ਪਰ ਈ. ਸੀ. ਜੀ. ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਦਿਲ ਨਵਾਂ ਨਰੋਆ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਖਰਾਬੀ ਨਹੀਂ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸਰੀਰਕ, ਮਾਨਸਿਕ ਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਪੀੜਾ ਵੈਦਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ। ਬੀਮਾਰੀ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਤਾਂ ਦਿਸਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਾਰਣ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ। ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਰੀਰਤ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਹਾਲਤ ਬੀਮਾਰਾਂ ਵਾਂਗ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਘਰਦਿਆਂ ਨੇ ਵੈਦ ਬੁਲਾਇਆ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਸੀ—

—ਵੈਦ ਬੁਲਾਇਆ ਵੈਦਕੀ ਪਕੜਿ ਢੰਦੋਲੇ ਬਾਂਹ।

ਭੋਲਾ ਵੈਦੁ ਨ ਜਾਣਈ ਕਰਕ ਕਲੇਜੇ ਮਾਹਿ। (੧੨੭੬)

ਇਦਾਂ ਹੀ ਤਕਲੀਫ ਦੇ ਇਲਾਜ ਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ 'ਸਤਿਗੁਰ ਬਾਝਹੁ ਵੈਦੁ ਨ ਕੋਈ' ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਸਦੇ ਹਨ 'ਮੇਰਾ ਬੈਦੁ ਗੁਰੂ ਗੋਵਿੰਦਾ।' ਭਗਤ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹਰੀ ਦਾ ਨਾਮ ਹੀ ਉਹ ਨਿਰਮਲ ਜਲ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਸੇਵਨ ਨਾਲ ਇਹ ਰੋਗ ਕਟੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ—

—ਹਰਿ ਕਾ ਨਾਮੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਜਲੁ ਨਿਰਮਲੁ ਇਹੁ ਅਉਖਧੁ ਜਗਿ ਸਾਰਾ। (੬੫੬)

ਜਦੋਂ ਸਿਮਰਨ ਅਭਿਆਸੀ ਹਰੀ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਇਕ ਮਨ—ਇਕ ਚਿਤ ਨਾਲ ਚੇਤੇ ਕਰੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਕ ਸਮਾਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਦਸਮ—ਦੁਆਰ ਖੁਲਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਥੋਂ ਨਿਰਮਲ ਅਨੰਦਮਈ, ਸ਼ਾਂਤਮਈ, ਸੁਖਦੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਵਰਖਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਵਰਖਾ ਸਰੀਰ ਤੇ ਮਨ ਦੀ ਤਪਸ਼ ਬੁਝਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬੀਮਾਰੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਲਛਣ ਮਿਟਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਗਵਾਹੀ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤ

ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਹੀ ਹੈ 'ਨਾਨਕ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਸਦ ਹੀ ਵਰਸਦਾ' ਅਤੇ ਹਰੀ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈਣ ਨਾਲ ਹੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਫਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਫਲੁ ਪਾਇਆ ਨਾਮੁ ਗੋਬਿੰਦ।'

ਪਰ ਦਸਮ ਦੁਆਰ (ਮੋਖ ਦੁਆਰ) ਦਾ ਖੁਲਣਾ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਭਗਤ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—

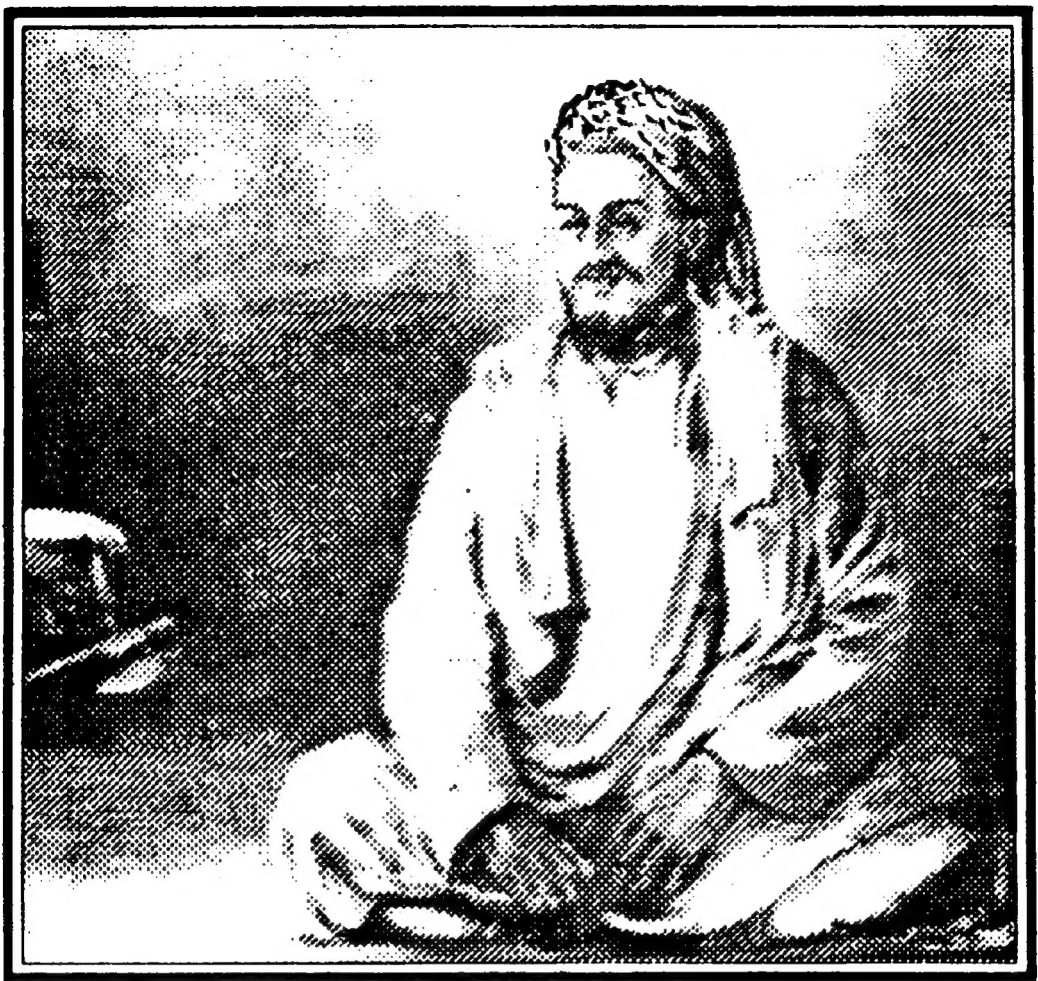
—ਗੁਰ ਪਰਸਾਦਿ ਕਹੈ ਜਨੁ ਭੀਖਨੁ ਪਾਵਉ ਮੋਖ ਦੁਆਰਾ। (੬੫੬)

ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਤਾਂ ਸਦਾ ਤੋਂ ਹੀ ਹੈ ਪਰ ਅਸੀਂ ਉਸ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ। ਸਾਡਾ ਧਿਆਨ ਤੁਛ ਤੇ ਘਟੀਆ ਗੱਲਾਂ ਵੱਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੱਲ ਨਹੀਂ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਾਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਰਾਹ ਦਸਦੀ ਹੈ। ਲੋੜ ਹੈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਕਮਾਉਣ ਦੀ।

ਸੋ 'ਅਥ ਕਿਆ ਕਰਹਿ ਪਰਾਨੀ' ਦੇ ਉਤਰ ਵਿਚ ਭਗਤ ਦੀ ਸਮਝਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਕਾਰਣ ਤੇ ਅਕਾਰਣ ਸਰੀਰਕ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਪੀੜਾ ਨੂੰ ਭੁਲ ਕੇ ਹਰੀ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਜਪੇ ਤਾਂ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਰੂਪੀ ਨਿਰਮਲ ਜਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਲਈ ਅਰਦਾਸ ਕਰੇ ਤਾਂ ਕਿ ਮੋਖ ਦੁਆਰ ਪਾ ਸਕੇ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵੀ ਦਸਦੀ ਹੈ—

—ਝਿਮਿ ਝਿਮਿ ਵਰਸੈ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਧਾਰਾ। ਮਨੁ ਪੀਵੈ ਸੁਨਿ ਸਬਦੁ ਬੀਰਾਰਾ।

ਅਨਦ ਬਿਨੋਦ ਕਰੇ ਦਿਨ ਰਾਤੀ ਸਦਾ ਸਦਾ ਹਰਿ ਕੇਲਾ ਜੀਉ। (੧੦੨)

੧੪

ਭਗਤ ਸਧਨਾ ਜੀ

ਅਉਸਰ ਲਜਾ ਰਾਖਿ ਲੇਹੁ ਸਧਨਾ ਜਨੁ ਤੇਰਾ।

ਨਿਪ ਕੰਨਿਆ ਕੇ ਕਾਰਨੈ ਇਕੁ ਭਇਆ ਭੇਖਧਾਰੀ।

ਕਾਮਾਰਥੀ ਸੁਆਰਥੀ ਵਾ ਕੀ ਪੈਜ ਸਵਾਰੀ।੧।

ਤਵ ਗੁਨ ਕਹਾ ਜਗਤ ਗੁਰਾ ਜਉ ਕਰਮੁ ਨਾ ਨਾਸੈ।
 ਸਿੰਘ ਸਰਨ ਕਤ ਜਾਈਐ ਜਉ ਜੰਬੁਕੁ ਗ੍ਰਾਸੈ।੧।ਰਹਾਉ।
 ਏਕ ਬੁੰਦ ਜਲ ਕਾਰਨੇ ਚਾੜ੍ਹਿਕ ਦੁਖ ਪਾਵੈ।
 ਪ੍ਰਾਨ ਗਏ ਸਾਗਰੁ ਮਿਲੈ ਫੁਨਿ ਕਾਮਿ ਨ ਆਵੈ।੨।
 ਪ੍ਰਾਨ ਜ ਥਾਕੈ ਥਿਰ ਨਹੀ ਕੈਸੇ ਬਿਰਮਾਵਉ।
 ਬੁਡਿ ਮੁਏ ਨਉਕਾ ਮਿਲੈ ਕਹੁ ਕਾਹਿ ਚਢਾਵਉ।੩।
 ਮੈ ਨਾਹੀ ਕਛੁ ਹਉ ਨਹੀ ਕਿਛੁ ਆਹਿ ਨ ਮੋਗਾ।
 ਅਉਸਰ ਲਜਾ ਰਾਖਿ ਲੇਹੁ ਸਧਨਾ ਜਨੁ ਤੋਰਾ।੪। (੮੫੮)

੧੪

ਅਉਸਰ ਲਜਾ ਰਾਖਿ ਲੇਹੁ ਸਧਨਾ ਜਨੁ ਤੋਰਾ।

---

੧. ਜੀਵਨ : ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸਨ ੧੧੮੦ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਸਹਿਵਾਲ, ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਸਿੰਧ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਪੇਸ਼ੇ ਤੋਂ ਕਸਾਈ ਅਤੇ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸਮਕਾਲੀ ਦਸੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

੨. ਮੁਸਲਮਾਨ ਜਾਂ ਹਿੰਦੂ: ਬਹੁਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦਸਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਦੋ ਕਾਰਣ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਪਹਿਲਾ, ਆਪ ਜੀ ਸਿੰਧ ਪ੍ਰਾਂਤ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ ਜਿਥੇ ਦੀ ਬਹੁਤੀ ਆਬਾਦੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੀ। ਦੂਸਰੇ, ਆਪ ਜੀ ਕਸਾਈ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ ਜਿਹੜਾ ਬਹੁਤਾ ਕਰਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਮੇਰੀ ਸਮਝੇ ਆਪ ਜੀ ਜਨਮ ਤੋਂ ਹੀ ਹਿੰਦੂ ਸਨ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਹੀ ਰਹੇ। ਇਦਾਂ ਸੋਚਣ ਦੇ ਕਈ ਕਾਰਣ ਹਨ—

੧) ਮੁਸਲਮਾਨ ਪ੍ਰਾਂਤ ਸਿੰਧ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਕੋਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਅੱਜ ਵੀ ਸਿੰਧ ਵਿਚ ੯੦ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਆਬਾਦੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੀ ਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਇਕ ਇਸਲਾਮੀ ਦੇਸ਼ ਹੈ। ਪਰ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ-ਸਿੰਧੀ ਵੀ ਉਥੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਕਾਰੋਬਾਰਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹਨ। ਇਸ ਕਾਰਣ ਸਿਰਫ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਹੀਂ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ।

੨) ਆਪ ਜੀ ਕਸਾਈ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ ਜਿਹੜਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਕਾਰਣ ਵੀ ਕਾਫੀ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਉਦੋਂ ਵੀ ਤੇ ਹੁਣ ਵੀ ਕਈ ਹਿੰਦੂ ਕਸਾਈ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਹਿੰਦੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੱਥੋਂ ਕਟਿਆ ਮਾਸ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਜ਼ਾਹਰ ਹੈ ਕਿ ਮਾਸਾਹਾਰੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਲਈ ਹਿੰਦੂ ਕਸਾਈ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹੋਣਗੇ।

੩) ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਲੋਕੀ ਬਹੁਤਾ ਕਰਕੇ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਧਾਰਮਿਕ ਲੋਕ, ਮਾਸ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਇਹ ਮਨਣਾ ਔਖਾ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਕਸਾਈ ਪ੍ਰਭੂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਭਗਤ ਬਣ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਹਾਣੀ ਘੜੀ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਜਨਮ ਤੋਂ ਕਸਾਈ ਸਨ, ਕਿਸੇ ਸਾਧੂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਕਰਕੇ ਸਾਲਗਰਾਮ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਬਣ ਗਏ, ਹਿੰਦੂ ਮਤ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਘਰ-ਬਾਹਰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਰਮਤੇ ਸਾਧੂ ਬਣ ਗਏ। ਇਹ ਕਰਨ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਸਧਨੇ ਨੂੰ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਵੀ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਮਾਨਸਿਕ ਕਸ਼ਟ ਵੀ ਨਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਕੋਈ ਕਸਾਈ ਭਗਤ ਬਣ ਗਿਆ।

੪) ਸਿੰਧ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਕੋਈ ਯਾਦਗਾਰ ਨਹੀਂ ਦਸੀ ਜਾਂਦੀ ਪਰ ਸਰਹਿੰਦ (ਪੰਜਾਬ) ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਮੰਦਰ ਹੈ। ਕੋਈ ਇਸ ਨੂੰ ਦਿਹੁਰਾ ਦਸਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਵਾਂਗ ਹੀ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਰਹੇ। ਕਈ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਅੰਤ ਪੰਜਾਬ (ਘੁਮਣ) ਵਿਚ ਹੀ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਹੀ ਸਧਨਾ ਜੀ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਵਸ ਗਏ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਅੰਤ ਵੀ ਪੰਜਾਬ (ਸਰਹਿੰਦ) ਵਿਚ ਹੀ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵੀ ਆਪ ਜੀ ਹਿੰਦੂ ਹੀ ਲੱਗਦੇ ਹਨ।

੫) ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਨਾਂ 'ਸਧਨਾਂ' ਸਦਾਨੰਦ ਦਾ ਵਿਗੜਿਆ ਰੂਪ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਬੋਲਦਿਆਂ ਬੋਲਦਿਆਂ 'ਸਦਾਨੰਦ' ਤੋਂ ਸਦਨਾ ਤੇ ਫਿਰ 'ਸਧਨਾਂ' ਹੋ ਗਿਆ। ਕਈ ਲਿਖਾਰੀ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸਦਨਾ ਕਰਕੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ। ਚੇਤੇ ਰਹੇ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ 'ਸਦਨਾਂ' ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਜਾਤੀ ਵੀ ਹੈ।

੬) ਆਪ ਜੀ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕਰਕੇ ਦੱਸਦੇ ਹਨ 'ਤਵ ਗੁਨ ਕਹਾ ਜਗਤ ਗੁਰਾ ਜਾਉ ਕਰਮ ਨ ਨਾਸੈ।' ਕੋਈ ਮੁਸਲਮਾਨ ਆਪਣੇ ਪੀਰ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦਾ।

੭) ਆਪ ਜੀ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਦਾ ਜਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪ ਜੀ ਭੇਖਧਾਰੀ, ਕਾਮਾਰਬੀ ਤੇ ਸੁਆਰਬੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ। ਇਦਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਹੀ ਸੁਣਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

੮) ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਕੋ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਬਾਰੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਹੈ ਪਰ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਸਬੰਧੀ ਇਕ ਵੀ ਲਫਜ਼ ਨਹੀਂ। ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਫਕੀਰ ਕੋਲੋਂ ਇਹ ਮੁਮਕਿਨ ਨਹੀਂ। ਸਧਨਾ ਜੀ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਅਵਤਾਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, ਗੁਰੂ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਸ਼ੇਰ ਤੇ ਗਿਦੜ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸੰਵਾਂਤੀ ਬੂੰਦ (ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬੂੰਦ) ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਫਲ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ 'ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਕਛੁ ਹਉਂ ਨਹੀਂ ਕਿਛੁ ਆਹਿ ਨ ਮੇਰਾ' ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੀ ਵੇਦਾਂਤ ਤੇ ਉਪਨਿਸ਼ਟਾਂ ਦਾ ਨਿਚੋੜ ਹੈ। ਇਸ ਚਰਚਾ ਬਾਅਦ ਮਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ੰਕਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਜਨਮ ਤੋਂ ਹੀ ਹਿੰਦੂ ਸਨ। ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਬਨਾਉਣ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਹਉਮੈ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਤਾਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਦਾਂ ਕਰਨੇ ਦੀ ਲੋੜ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

੩. ਮੌਤ ਤੋਂ ਡਰ ਕੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨੀ ਯ- ਜਿਹੜੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ

ਦਸਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਕੂਮਤ ਵਲੋਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਈ ਗਈ ਕਿਉਂਕਿ ੧) ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਬਾਰਸ਼ੁਖ ਹਾਕਮ ਨੂੰ ਮਾਸ ਨਹੀਂ ਵੇਚਿਆ, ੨) ਆਪ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਦੇਵਤੇ ਸਾਲਮਗਰਾਮ ਨੂੰ ਨਿਤਾਪ੍ਰਤੀ ਹਥ ਲਾਉਂਦੇ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਮਾਸ ਤੋਲਦੇ ਸਮੇਂ ਇਸੇ ਮੂਰਤੀ ਦਾ ਵੱਟਾ ਤਰਾਜ਼ ਤੇ ਰੱਖਦੇ ਸਨ ੩) ਆਪ ਜੀ ਇਸਲਾਮੀ ਸ਼ਰੀਅਤ ਛੱਡ ਕੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਕਰਮਕਾਂਡ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸਧਨਾ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਇਲਜ਼ਾਮ ਕਬੂਲ ਕੀਤੇ ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਮਿਲੀ।

ਜਿਹੜੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ ਜੀ ਰਮਤੇ ਸਾਧੂ ਸਨ ਜਦੋਂ ਭਿਖਿਆ ਲਈ ਕਿਸੇ ਦੇ ਘਰ ਗਏ ਤਾਂ ਉਥੇ ਦੀ ਸਵਾਣੀ ਆਪ ਤੇ ਮੋਹਿਤ ਹੋ ਗਈ। ਪਰ ਕਿਉਂਕਿ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਕਾਮ-ਵਾਸਨਾ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਇਸ ਕਾਰਣ ਗੁੱਸੇ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦਾ ਖੂਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਕਤਲ ਦਾ ਇਲਜ਼ਾਮ ਭਗਤ ਜੀ ਉਪਰ ਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਭਗਤ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਪਾਪੀ ਔਰਤ ਦੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਜਗਾਉਣ ਲਈ ਜਾਂ ਉਸ ਦੇ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਬਰਬਾਦੀ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ, ਲਾਏ ਗਏ ਦੋਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਕਾਰਣ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥ ਵੱਢ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। (ਪਹਿਲਾਂ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ।)

ਭਗਤ ਜੀ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਜ਼ਰੂਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਚਾਤ੍ਰਿਕ ਨੂੰ ਮਰਨ ਬਾਅਦ ਸਵਾਤੀ-ਬੰਦ ਦਾ ਸਾਗਰ ਵੀ ਮਿਲ ਜਾਏ ਤਾਂ ਕੀ ਲਾਭ, ਭੁਥ ਮਰਨ ਬਾਅਦ ਕਿਸ਼ਤੀ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਮਿਲ ਵੀ ਜਾਏ ਤਾਂ ਕੀ ਲਾਭ। ਭਗਤ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਮਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਤਾਰ ਦੇ। ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨੂੰ ਨਾਟਕ ਢੰਗ ਦੇਣ ਲਈ (DRAMATISE), ਕਥਾਕਾਰਾਂ ਜਾਂ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਉਪਰ ਦਸੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਘੜ ਲਈਆਂ ਹਨ।

ਭਗਤ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਤੁੱਕ ਵਿਚ ਇਕ ਕਥਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਜ਼ਰੂਰ ਕੀਤਾ ਹੈ (ਨਿਪ ਕੰਨਿਆ ਕੇ ਕਾਰਨੈ ਇਕੁ ਭਇਆ ਭੇਖਧਾਰੀ)। ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ

ਕਿ ਇਕ ਰਾਜੇ ਦੀ ਲੜਕੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਅਵਤਾਰ ਨਾਲ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਭੇਖਾਧਾਰੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਵਤਾਰ ਦਰਸਾ ਕੇ ਉਸ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰੀ ਨਾਲ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰ ਲਈ। ਫਿਰ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਰਾਜਾ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰਾ ਜਵਾਈ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਡਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਉਹ ਭੇਖਾਧਾਰੀ ਆਪਣੇ ਪਾਖੰਡ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਘਰੋਂ ਦੌੜ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਜਾ ਪਿਆ। ਸਚੇ ਦਿਲੋਂ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਜਿਹੜੀ ਦਰਗਾਹੇ ਕਬੂਲ ਹੋਈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਹੁਰੇ-ਰਾਜਾ ਦਾ ਬਚਾਅ ਹੋ ਗਿਆ। ਭਗਤ ਜੀ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਕ ਆਦਮੀ ਇਕ ਰਾਜੇ (ਨ੍ਰਿਪ) ਦੀ ਕੰਨਿਆ ਨੂੰ ਵਿਆਹੁਣ ਕਾਰਣ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦਾ ਅਵਤਾਰ (ਭੇਖਾਧਾਰੀ) ਬਣ ਗਿਆ ਪਰ ਸ਼ਰਨ ਪਏ ਉਸ ਕਾਮੀ ਤੇ ਸੁਆਰਥੀ ਆਦਮੀ ਦੀ ਵੀ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਲਾਜ ਰੱਖੀ—
—ਨ੍ਰਿਪ ਕੰਨਿਆ ਦੇ ਕਾਰਨੈ ਇਕੁ ਭਇਆ ਭੇਖਾਧਾਰੀ।

ਕਾਮਾਰਥੀ ਸੁਆਰਥੀ ਵਾ ਕੀ ਪੈਜ ਸਵਾਰੀ। ੧। (੮੫੮)

ਸਧਨਾ ਜੀ ਵਲੋਂ ਲਿਖੀ ਉਪਰਲੀ ਕਹਾਣੀ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਵਲੋਂ ਘੜੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਇਕੋ ਗੱਲ ਸਿਧ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਸ਼ਰਨ ਪਏ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜ਼ਰੂਰ ਸੁਣਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੌਤ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੋਂ ਵੀ ਬਚਾਅ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਰਦਾਸ ਦੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

੪) ਅਰਦਾਸ ਕਿਦਾਂ ਕਬੂਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ: ਜਦੋਂ ਮੌਤ ਸਾਹਮਣੇ ਹੋਏ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਗਲਾਂ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ—ਲੜੇ ਜਾਂ ਭਜੇ (ਸ਼. ਭ. ਓ + ਵ. ਸ਼. ਭ. ਓ)। ਜਿਹੜਾ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਲੜਨ-ਮਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਹੜਾ ਹਉਮੈ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਜਾਨ ਬਚਾਣ ਲਈ ਮੈਦਾਨੇ ਭਜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੌਤ ਤੇ ਤਾਂ ਉਹ ਨਹੀਂ ਬਚ ਸਕਦਾ ਪਰ ਭਜਣ ਕਾਰਣ ਉਹ ਅਵਾ-ਗੌਣ ਦੇ ਚਕਰ ਵਿਚ ਫਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਦਮੀ ਮੌਤ ਕੋਲੋਂ ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਭਜਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਬਾਕੀ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਇਛਾਵਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰ ਸਕੇ, ਅਧੂਰੇ ਕੰਮ ਪੂਰੇ

ਕਰ ਸਕੇ। ਪਰ ਇਛਾਵਾਂ ਕਦੀ ਵੀ ਪੂਰੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਅਤੇ ਦੇਰ-ਸਬੇਰ ਮੌਤ ਆ
 ਘੇਰਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਪੂਰਣ ਇਛਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਉਹ ਮੁੜ ਜਮਦਾ ਹੈ। ਜਿਨੀ
 ਦੇਰ ਇਛਾਵਾਂ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਡਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਚਿਪਕਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਜੀਵਨ-ਮੌਤ ਦੇ ਚਕਰ
 ਵਿਚ ਘੁੰਮਦੇ ਰਹਾਂਗੇ। ਜਿਸ ਨੇ ਲੜਨਾ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ
 ਇਛਾਵਾਂ ਵਲੋਂ ਧਿਆਨ ਹਟਾ ਲਿਆ। ਜਿਸ ਦੀ ਇਛਾ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਨੂੰ ਇਛਾ ਦੀ
 ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦੇ ਬਚਾਵ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਜੇ
 ਕੁਝ ਕਰਨ ਲਈ ਬਚਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਕੋਈ ੫੦ ਸਾਲ ਜੀਏ ਜਾਂ ੧੦੦ ਸਾਲ ਕੀ
 ਫਰਕ ਹੈ। ਜੀਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਮੌਤ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਦੇਖ ਕੇ ਲੜਨ ਦਾ
 ਨਿਰਨੈ ਉਹੀ ਲੈ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਚਲਾ ਜਾਏ, ਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ
 ਚਲਾ ਜਾਏ, ਧਰਮ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਚਲਾ ਜਾਏ। ਇਸੇ ਲਈ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ
 ਜਦੋਂ ਪਰਣ ਲੈ ਲਿਆ (ਸਿਧਉਰਾ—ਹਥ ਵਿਚ ਸਿਧੂਰ ਲਗਾ ਨਾਰੀਅਲ ਪਕੜ ਕੇ) ਕਿ
 ਲੜਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਮੌਤ ਤੋਂ ਕੀ ਡਰਨਾ ਕਿਉਂ ਕਿ ਇਹੀ ਘੜੀ ਹੀ ਅਨੰਦ ਦੀ ਹੈ—
—ਮਰਨੈ ਤੇ ਕਿਆ ਡਰਪਨਾ ਜਬ ਹਾਥਿ ਸਿਧਾਉਰਾ ਲੀਨ। (੧੩੬੮)

—ਕਬੀਰ ਜਿਸ ਮਰਨੇ ਤੇ ਜਗੁ ਡਰੈ ਮੇਰੇ ਮਨਿ ਆਨੰਦੁ।

ਮਰਨੇ ਹੀ ਤੇ ਪਾਈਐ ਪੂਰਨੁ ਪਰਮਾਨੰਦੁ। (੧੩੬੫)

ਜਿਹੜੇ ਸਿੰਘ ਅਨੰਦਪੁਰ ਵਿਖੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸਾਥ ਛੱਡ ਗਏ
 ਸਨ ਉਹ ਮਰਨੇ ਡਰ ਗਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਕਰਨ ਲਈ ਜੀਵਨ ਬਚਾ ਲਿਆ
 ਸੀ। ਉਹ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕੇ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਮੁਕਤਸਰ ਦੀ ਲੜਾਈ
 ਵਿਚ ਫਿਰ ਆ ਰਲੇ ਤਾਂ ਉਹ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ
 ਤੇ ਅਪੂਰੀ ਇਛਾਵਾਂ ਦਾ ਲੋਭ ਛੱਡ ਕੇ ਲੜਣ-ਮਰਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਲਈ। ਉਹ
 ਜੀਵਨ-ਮੁਕਤ ਹੋ ਗਏ, ਇਦਾਂ ਹੀ ਸਧਨਾ ਜੀ ਵੀ ਮੌਤ ਨੂੰ ਗਲਵਕੜੀ ਪਾਣ ਲਈ
 ਤਿਆਰ ਸਨ, ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੌਤ
 ਦਾ ਖੌਫ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ ਕਿ ਭਗਤ ਜੀ ਪ੍ਰਭੂ ਅਗੇ ਜਾਨ

ਬਖਸ਼ੀ ਲਈ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨਗੇ। ਇਦਾਂ ਸੋਚਣਾ ਸਿਰਫ ਸਾਡੇ ਮਨ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਦਰਸਾਂਦਾ ਹੈ।

ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਮਨੋਦਸ਼ਾ ਦੀ ਗਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਜਦੋਂ ਹਾਕਮ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮਰਨ ਵਾਲਾ ਡਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸਹਿਮ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਦਾਂ ਹਾਕਮ ਦੀ ਮਨੋਦਸ਼ਾ ਲੜਣ (FIGHT) ਦੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਦੁਸ਼ਮਨ (ਮਜ਼ਲੂਮ) ਤੇ ਵਿਜੇ ਪਾ ਲਈ ਹੈ। ਪਰ ਕਦੀ ਕਦਾਈਂ ਕੋਈ ਐਸਾ ਵੀ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਡਰਦਾ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਵਿਚ ਸਹਿਮ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸ਼ਾਂਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਭੈ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਨਿਰਭੈਅਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਘਬਰਾਹਟ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਆਤਮ-ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਚਮਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਦਾਂ ਦੇ ਮਨੁੱਖ ਅਗੇ ਹਾਕਮ ਹਾਰਿਆ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਰਦ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਜਾਂ ਘਟ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਨਾਨਕ ਵਰਗਾ ਮਿਲ ਜਾਏ ਤਾਂ ਬਾਬਰ ਵਰਗੇ ਜ਼ਾਲਮ ਹਾਕਮ ਨੂੰ ਜੇਲ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਮਾਫੀ ਵੀ ਮੰਗਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਵਰਗਾ ਮਿਲ ਜਾਏ ਤਾਂ ਜੇਲਰ ਕੈਦੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਭਜਾਣ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਆਪ ਭੁਗਤਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਐਸੇ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ ਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਵਿਚ ਝਾਕਣ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਮੈਲ ਸਾਫ ਦਿਸਣ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਗਵਾਲੀਅਰ ਦੀ ਜੇਲ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਕੁਕਰਮ ਉਸ ਨੂੰ ਡਰਾਂਡੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਾਰਣ ਉਹ ਬੀਮਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਉਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਤਹਾਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਘਟਨਾਵਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ਜਦੋਂ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ ਵਾਪਸ ਲਏ ਜਾਂ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਭਜਾਣ ਵਿਚ ਆਪ ਹੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਮਨ ਇਦਾਂ ਹੀ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। (ਹਾਕਮ ਡਰਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕੈਦੀ ਡਰ ਜਾਏ ਤੇ ਹਾਕਮ ਡਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕੈਦੀ ਨਾ ਡਰੇ।) ਇਦਾਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਧਨਾ ਜੀ ਨੇ ਜਾਨ-ਬਖਸ਼ੀ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਹੋਣੀ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਦੇ

ਤੇਜ ਤੋਂ ਡਰ ਕੇ ਹਾਕਮ ਨੇ ਆਪਣਾ ਹੁਕਮ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਿਆ ਹੋਏਗਾ। ਇਦਾਂ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਦਾਂ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਰਹੇਗਾ। ਜਿਸ ਦੀ ਜੀਣ ਦੀ ਚਾਹ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਕਿਦਾਂ ਮਾਰੇਗਾ। ਉਸ ਦਾ ਮਰਨਾ—ਜੀਉਣਾ, ਆਣਾ ਜਾਣਾ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿਉਂ ਕਿ—

—ਕਹੁ ਨਾਨਕੁ ਗੁਰ ਤਰਮੁ ਚੁਕਾਇਆ। ਨਾ ਕੋਈ ਮਰੈ ਨ ਆਵੈ ਜਾਇਆ। (੮੮੫)

੫) ਅਉਸਰ ਲਜਾ ਰਾਖਿ ਲੇਹੁ ਸਧਨਾ ਜਨੁ ਤੋਰਾ। ਸਧਨਾ ਦੀ ਦਾ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਕੋ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਰਾਗ ਬਿਲਾਵਲ ਵਿਚ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਬੰਦ ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਭਗਤ ਜੀ ਦੇ ਗਲਾਂ ਦਾ ਜਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹਨ—ਕਰਮ ਨਾਸ ਤੇ ਜੀਵਨ—ਮੁਕਤ। ਕਰਮ—ਨਾਸ ਬਾਰੇ ਆਪ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ (ਜਗਤ ਗੁਰਾ) ਜੇ ਮੇਰੇ ਹੁਣ ਦੇ ਤੇ ਪਿਛਲੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ—ਨਾਸ ਨ ਹੋਇਆ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਹੀ ਭੋਗਣਾ ਪਿਆ ਤਾਂ ਤੇਰੀ ਸ਼ਰਨ ਆਉਣ ਦਾ ਕੀ ਲਾਭ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸ਼ੇਰ (ਵਾਹਿਗੁਰੂ) ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਆਣ ਦਾ ਕੀ ਲਾਭ ਜੇ ਫਿਰ ਵੀ ਗਿਦੜ (ਜੰਬੂਕ) ਰੂਪ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਡਰ ਬਣਿਆ ਰਹੇ। ਆਪ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ—

—ਤਵ ਗੁਨ ਕਹਾ ਜਗਤ ਗੁਰਾ ਜਉ ਕਰਮੁ ਨ ਨਾਸੈ।

ਸਿੰਘ ਸਰਨ ਕਤ ਜਾਈਐ ਜਉ ਜੰਬੂਕੁ ਗ੍ਰਾਸੈ। (੮੮੬)

ਬੰਦਾ ਦੇ ਸਾਗਰ ਦੇ ਮਿਲਣ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਕੀ ਲਾਭ ਜਾਂ ਜੀਵਨ ਦੀ ਨਉਕਾ (ਜਿਹੜੀ ਹਰ ਵੇਲੇ ਡੋਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਢਾਰਸ ਦੁਆਣ ਦੇ ਕਾਬਲ ਵੀ ਨਹੀਂ) ਡੁਬ ਜਾਣ ਬਾਅਦ ਕਿਸਤੀ ਮਿਲ ਵੀ ਜਾਏ ਤਾਂ ਉਸ ਉਪਰ ਕੌਣ ਚੜ੍ਹੇਗਾ। ਆਪ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—

—ਏਕ ਬੰਦੁ ਜਲ ਕਾਰਨੇ ਚਾੜ੍ਹਿਕੁ ਦੁਖੁ ਪਵੈ। ਪ੍ਰਾਨ ਗਏ ਸਾਗਰੁ ਮਿਠੈ ਫਾਨਿ ਕਾਮ ਨ ਆਵੈ। ੨।

ਪ੍ਰਾਨ ਜੁ ਥਾਕੇ ਬਿਰ ਨਹੀਂ ਕੈਸੇ ਬਿਰਮਾਵਉ। ਬੁਝਿ ਮੁਏ ਨਉਕਾ ਮਿਠੈ ਕਹੁ ਕਾਹਿ ਚਢਾਵਉ। ੩। (੮੮੮)

੬. ਥਾਕੇ ਦਾ ਅਰਥ: 'ਉਪਰਲੀ ਤੁਕ' 'ਪ੍ਰਾਨ ਜੁ ਥਾਕੇ ਥਿਰੁ ਨਹੀ ਕੈਸੇ ਬਿਰਮਾਵਉ' ਦਾ ਅਰਥ ਕਈ ਟੀਕਾਕਾਰ 'ਪ੍ਰਾਣ' ਦਾ ਥਕਣਾ' ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਮੇਟੀ ਰਾਹੀਂ ਛਾਪੇ ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, 'ਪ੍ਰਾਣ ਥਕੇ ਹਨ ਤੇ ਥਿਰਤਾ ਨਹੀ ਪਕੜਦੇ, ਕਿਵੇਂ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਬੈਠਾਂ'। ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਇਸ ਤੁਕ ਦਾ ਅਰਥ ਕੁਝ ਇਦਾਂ ਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, 'ਤੇ ਰੀ ਮਿਹਰ ਨੂੰ ਉਡੀਕ ਉਡੀਕ ਕੇ ਮੇਰੀ ਜਿੰਦ ਥਕੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿਚ ਡੋਲ ਰਹੀ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਕਾਰਾਂ ਵਲੋਂ ਰੋਕਾ ? ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਰਥਾਂ ਨਾਲ ਅਸਹਿਮਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਾਣ ਥਕ ਗਏ ਹਨ, ਇਹ ਥਿਰਤਾ ਨਹੀ ਪਕੜਦੇ, ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਨਹੀ ਬੈਠਦੇ। ਪਰ ਸਾਡਾ ਅਨੁਭਵ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਾਣ ਯਾਨੀ ਸਰੀਰ ਦੇ ਥਕਣ ਬਾਅਦ ਇਹ ਆਪੇ ਹੀ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਬੈਠ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਦਾ ਥਕਣਾ ਤੇ 'ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਬੈਠਣਾ ਇਕੋ ਕ੍ਰਿਆ ਦੇ ਦੋ ਪਹਿਲੂ ਹਨ। ਥਕੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਹੀ ਅਰਾਮ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਪ੍ਰਾਣ ਦਾ ਅਰਥ 'ਸਵਾਸ' ਲਈਏ ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਬਹੁਤੀ ਭੱਜ-ਦੌੜ ਕਰਨ ਨਾਲ ਥੱਕ ਹਾਰ ਕੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਾਹ ਚੜ੍ਹਨ ਬਾਅਦ ਆਰਾਮ ਦੀ ਲੋੜ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ। ਥਕਣਾ ਵੀ ਤੇ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਨਾ-ਬੈਠਣਾ ਵੀ, ਦੋਵੇਂ ਵਿਰੋਧੀ ਗੱਲਾਂ ਲੱਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਥਾਕੇ ਦਾ ਅਰਥ 'ਜਿੰਦ ਥਕ ਗਈ ਹੈ' ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਉਪਰਲੀ ਤੁਕ (ਪ੍ਰਾਨ ਗਏ ਸਾਗਰੁ ਮਿਲੈ) ਤੇ ਹੇਠਲੀ ਤੁਕ (ਬੁਝਿ ਮੂਏ ਨਉਕਾ ਮਿਲੇ), ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਮੌਤ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਸਰੀਰ ਦੇ ਥਕਣ ਦਾ ਨਹੀ। ਮੇਰੀ ਸਮਝੇ 'ਥਾਕੇ' ਦਾ ਅਰਥ 'ਥਕਣਾ' ਨਹੀ ਬਲਕਿ 'ਮਿਲਣਾ' ਹੈ। ਭਗਤ ਜੀ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਵਲੋਂ ਜੇ ਪ੍ਰਾਣ ਜਾਂ ਸਰੀਰ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲੇ ਹਨ (ਪ੍ਰਾਨ ਜੋ ਥਾਕੇ) ਉਹ ਥਿਰ ਨਹੀ (ਥਿਰ ਨਹੀ, ਸਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਨਹੀ)। ਮੌਤ ਆਈ ਹੀ ਆਈ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਕਿਦਾਂ ਆਪਣੇ ਨੂੰ ਪਰਚਾਵਾਂ/ਧੀਰਜ ਦਿਆ (ਬਿਰਮਾਵਉ) ਕਿ ਮਰਣੇ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਤੇਰਾ ਮਿਲਾਪ ਮਿਲ ਜਾਏਗਾ।

੭. ਮੈ-ਮੇਰਾ ਹੀ ਬੰਧਨ ਹੈ। ਭਗਤ ਜੀ ਵਲੋਂ ਕੀਤੀ ਅਰਦਾਸਾਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਅਖੀਰਲੀ ਤੁਕ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹੁਣ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ, ਹਉਮੈ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। ਸਿਰਫ ਤੇਰਾ ਗੁਲਾਮ (ਜਨੁ ਤੇਰਾ) ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਸ਼ਰਨ ਪਏ ਦੀ ਲਾਜ ਰਖ ਲੈ—

ਮੈਂ ਨਾਹੀ ਕਛੁ ਹਉ ਨਹੀਂ ਕਿਛੁ ਆਹਿ ਨ ਮੇਰਾ।

ਅਉਸਰ ਲਜਾ ਰਾਖਿ ਲੇਹੁ ਸਧਨਾ ਜਨੁ ਤੇਰਾ। (੮੫੮)

ਅਸਲ ਵਿਚ ਦੋਵੇਂ ਗੱਲਾਂ ਇਕੋ ਨਾਲ ਹੀ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਜਿਸ ਦਾ ਕਰਮ ਨਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਉਹ ਆਪੇ ਹੀ ਜੀਵਨ-ਮੁਕਤ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਹੁਣ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾ ਅਗਲੇ ਕਰਮ ਬੰਨਦੇ ਹਨ ਨਾ ਪਿਛਲੇ। ਜਿਹੜਾ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਚਲਾ ਗਿਆ ਉਹ ਜਨਮ-ਮਰਨ ਦੇ ਚਕਰ ਤੋਂ ਹੀ ਬਾਹਰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਘੜੀ ਮੈ-ਮੇਰਾ ਗਿਆ, ਉਸ ਘੜੀ ਤੋਂ ਕਰਮ-ਨਾਸ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਉਸੇ ਘੜੀ ਭਗਤ ਮੁਕਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹ ਜੀਉਂਦਾ ਤਾਂ ਜਰੂਰ ਰਹੇਗਾ ਪਰ ਇਕ ਅਜ਼ਾਦ ਪੰਛੀ ਵਾਂਗ। ਇਸ ਲਈ ਮੈ-ਮੇਰੀ ਦੀ ਇਸ ਖੇਡ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਮੈਂ ਬਿਨਾਂ ਮੇਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਤੇ ਮੇਰੇ ਬਿਨਾਂ ਮੈਂ ਦਾ ਵਜੂਦ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮੈ-ਮੇਰੀ ਦੀ ਜੋੜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹਉਮੈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਹਉਮੈ ਕਾਰਣ ਹੀ ਮਨੁਖ ਦੀਵਾਨਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਦੁਖੀ ਹੈ, ਆਵਾ-ਗਉਣ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਮਾਂ ਦੇ ਡੰਡੇ ਸਹਿੰਦਾ ਹੈ—

—ਹਉਮੈ ਵਿਚਿ ਸਭੁ ਜਗੁ ਬਊਰਾਨਾ। (੧੫੯)

—ਹਉਮੈ ਕਰਤਿਆ ਨਹ ਸੁਖੁ ਹੋਇ। (੨੨੨)

—ਹਉਮ ਬਿਆਪਿਆ ਬਬਦੁ ਨ ਚੀਨੈ ਫਿਰਿ ਫਿਰਿ ਜੁਨੀ ਆਵੈ। (੭੩੨)

—ਹਉਮੈ ਵਡਾ ਰੋਗੁ ਹੈ ਸਿਰਿ ਮਾਰੇ ਜਮੁ ਕਾਲਿ। (੧੨੫੮)

—ਮਾਨੁ ਮੁਨੀ ਮੁਨਿਵਰ ਗਲੇ ਮਾਨੁ ਸਭੈ ਕਉ ਖਾਇ। (੧੩੭੨)

(ਮੈਂ ਇਕ ਦੀਵਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਜਿਸ ਵਸਤੂ/ਪ੍ਰਾਣੀ ਉਪਰ ਪੈ ਜਾਏ ਉਹ 'ਮੇਰਾ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਮੈਂ ਨਾ ਦੀਵਾ ਬੁਝ ਜਾਏ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਆਪੇ ਹੀ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪੈਦਾ।) ਇਦਾਂ ਸਮਝੋ। ਇਕ ਮਕਾਨ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮਾਲਕ ਰੋਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰਾ ਮਕਾਨ ਸੜ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਇਹ ਮਕਾਨ ਕਲ ਵੇਚ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮਾਲਕ ਦਾ ਰੋਣਾ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਹੁਣ ਮਕਾਨ ਮੇਰਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਮੇਰਾ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਲਈ 'ਮੈਂ' ਨੂੰ ਕੋਈ ਦੁੱਖ ਨਹੀਂ। ਫਿਰ ਪੁੱਤਰ ਦੌੜਦਾ ਹੋਇਆ ਆਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਕਾਨ ਵੇਚਣ ਦੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਹੋਈ ਸੀ ਪਰ ਦੂਸਰੀ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਹਾਲੀ ਬਿਆਨਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਮਾਲਕ ਫਿਰ ਦੁਖੀ ਹੋਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮਕਾਨ ਫਿਰ ਮੇਰਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਜਿਥੇ ਵੀ ਪਏਗੀ ਉਹੀ ਮੇਰਾ ਹੋ ਜਾਏਗਾ—ਮੇਰਾ ਦੇਸ਼, ਮੇਰਾ ਧਰਮ, ਮੇਰਾ ਟੱਬਰ, ਮੇਰਾ ਧਨ, ਮੇਰਾ ਮਹਲ, ਮੇਰੀ ਕਾਰ, ਆਦਿ। ਜਿੰਨੀ ਦੇਰ ਮੈਂ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਬਣੀ ਰਹੇਗੀ, ਮੇਰੇ ਦੀ ਪਕੜ ਵੀ ਬਣੀ ਰਹੇਗੀ। ਅਸੀਂ ਮੇਰੇ ਦੇ ਨਸ਼ਟ ਹੋਣ ਨਾਲ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਮੇਰਾ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਵੀ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੁੱਤਰ ਜਾਂ ਪਤਨੀ ਦੇ ਮਰਨ ਨਾਲ ਮੈਂ ਦਾ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਵੀ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਾਰਣ ਅਸੀਂ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਚਾਰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਆਪ ਦੁਖੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਮੈਂ ਦੀ ਪਕੜ ਨਹੀਂ। ਆਪ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੇਰੇ ਚਾਰ ਨਹੀਂ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਪੁੱਤਰ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮੈਂ ਘਟੇਗਾ ਉਹਨਾਂ ਹੀ ਮੇਰਾ ਘਾਟੇ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਦੇ ਦੀਵੇ ਦਾ ਤੇਲ ਮੁਕ ਜਾਏ, ਉਦੋਂ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੂਸਰੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ/ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਉਪਰ ਪੈਣਾ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਏਗਾ ਤੇ ਮੇਰੇ ਦਾ ਭਾਵ ਆਪੇ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਰਹੇਗਾ। ਮੈਂ ਬੁਝ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਵੀ ਬੁਝ ਗਿਆ। ਮੈਂ—ਮੇਰਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਕਰਮਫਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ, ਕਰਮ—ਫਲ ਨਾਸ ਹੋ ਗਿਆ। ਕਿਦਾਂ ?

੭) ਇਸ ਜਨਮ ਦੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਜਿੰਨੀ ਦੇਰ ਭਗਤ ਜੀਉਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਕੋਈ

ਨ ਕੋਈ ਕਰਮ ਤਾਂ ਕਰੇਗਾ ਹੀ। ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਰੋਟੀ ਖਾਏਗਾ, ਪਾਣੀ ਪੀਏਗਾ, ਚਲੇ-ਫਿਰੇ ਗਾ, ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕਰੇਗਾ। ਇਹ ਸਭ ਕਰਮ ਹੀ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਕੌਣ ਹੈ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਰਿਹਾ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਲਈ ਮੇਰਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਫਿਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਕਰਤਾ ਕੌਣ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਚੰਗਾ ਜਾਂ ਮੰਦਾ ਫਲ ਕਿਸ ਨੂੰ ਮਿਲੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਸਰੀਰ ਰੂਪੀ ਗੱਡੀ ਦਾ ਡਰਾਈਵਰ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਚਲਾਂਦਾ। ਇਸ ਸਰੀਰ ਦੀ ਗੱਡੀ ਦਾ ਡਰਾਈਵਰ ਹੁਣ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਹੈ। ਉਹ ਜਿਸ ਪਾਸੇ ਮੈਨੂੰ ਮੋੜ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਉਸੇ ਪਾਸੇ ਤੁਰ ਪੈਂਦਾ ਹਾਂ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਜੇ ਵੀ ਕਰਾਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਕਰੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਨਾ ਮੈਂ ਇਸ ਸਰੀਰ ਦਾ ਵਾਹਕ ਹਾਂ ਅਤੇ ਨਾ ਮੈਂ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਕਰਤਾ ਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅੰਦਰ ਚੰਨ-ਸੂਰਜ-ਧਰਤੀ ਘੁੰਮਦੇ ਹਨ, ਹਵਾਵਾਂ ਚਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਗਰਮੀ-ਸਰਦੀ ਆਂਦੀ ਹੈ, ਬਰਫਾ ਆਂਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਹੀ ਮੇਰੇ ਕਰਮ ਹਨ। ਮੇਰਾ ਕੀਤਾ ਸਭ ਉਸੇ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਰਮ ਕਰਨੇ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੇ, ਸਹਿਜ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਹੀ ਕਰਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਅਗੇ ਲਈ ਕਰਮ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਕਰਾਏਗਾ। ਪਰ ਪਿਛਲੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਕਿਵੇਂ ਨਾਸ ਹੋਏਗਾ ? ਕੀ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਭੁਗਤਣੇ ਪੈਣਗੇ?

੮) **ਪਿਛਲੇ ਜਨਮਾਂ ਦੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ:** ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਜਨਮਾਂ ਦੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਭੋਗਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਨੇ ਪਾਪ ਆਪ ਕੀਤੇ ਹਨ ਉਸ ਤੋਂ ਕੁਝ ਜਿਆਦਾ ਪੁੰਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਹੀ ਖਲਾਸੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਕੀਤੀਆਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਪਾਪ ਤੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਚ ਸਕਦਾ। ਜੇ ਜੀਵ ਹਤਿਆ ਪਾਪ ਹੈ ਤਾਂ ਇਕ ਸਾਹ ਅੰਦਰ ਲੈਣ ਨਾਲ ਕਈ ਲੱਖ ਕੀਟਾਣੂ ਮਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜੀਉਣ ਲਈ ਸਾਹ ਲੈਣਾ ਪਵੇਗਾ ਤੇ ਸਾਹ ਲਉਗੇ ਤਾਂ ਕੀਟਾਣੂ ਮਰਨਗੇ। ਪੈਰ ਥਲੇ ਆਕੇ ਕਈ ਕੀਟਾਣੂ ਮਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਤੁਹਾਡੀ ਕਾਰ ਥਲੇ ਆ ਕੇ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਜੀਵ ਮਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੋਚੀਏ ਤਾਂ ਪਾਪਾਂ ਤੋਂ ਕਦੀ ਵੀ ਛੁਟਕਾਰਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦਾ। ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਇਸ ਫਿਲਾਸਫੀ ਨਾਲ

ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ। ਗੁਰਮਤਿ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਲੇਖਾ-ਚੌਖਾ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਪਾਪ ਵੱਧ ਹੁੰਦੇ ਹਨ—

—ਭੇਖੇ ਕਤਹਿ ਨ ਛੁਟੀਐ ਖਿਨ ਖਿਨ ਭੁਲਣਹਾਰ। (੧੪੧੬)

—ਧਰਮਗਾਇ ਜਬ ਲੇਖਾ ਮਾਗੈ ਬਾਕੀ ਨਿਕਸੀ ਭਾਰੀ। (੧੧੦੮)

ਪਾਪਾਂ ਨੂੰ ਪੁੰਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਮਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਫਿਰ ਕੀ ਕਰੀਏ? ਪੁੱਛੋ ਕਿ ਪਾਪ ਹੁੰਦੇ ਕਿਉਂ ਹਨ? ਪਾਪਾਂ ਦੇ ਹੋਣ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹੈ ਅਗਿਆਨ। ਅਗਿਆਨ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਪਾਪ ਕਮਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਪਾਪਾਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ “ਅੰਧਿਆਰੇ ਦੀਪਕ ਚਹੀਏ।” ਅਗਿਆਨਤਾ ਵਿਚ ਭਰਮਦਾ ਹੋਇਆ ਮਨੁੱਖ ਪਾਪ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਗਿਆਨ ਸਿਰਫ ਗਿਆਨ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਗਿਆਨ ਰਾਹੀਂ ਕਰਮ-ਨਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ—

—ਗਿਆਨ ਅੰਜਨੁ ਜਾ ਕੀ ਨੇਤ੍ਰੀ ਪੜਿਆ ਤਾ ਕਉ ਸਰਬ ਪ੍ਰਗਾਸਾ।

ਅਗਿਆਨ ਅੰਧੇਰੈ ਸੁਝਸਿ ਨਾਹੀ ਬਹੁੜਿ ਬਹੁੜਿ ਭਰਮਾਤਾ। (੬੧੦)

—ਜਿਹ ਮੰਦਰਿ ਦੀਪਕ ਪਰਗਾਸਿਆ ਅੰਧਿਕਾਰੁ ਤਹ ਨਾਸਾ। (੧੧੨੩)

—ਜਹ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਕਾਸੁ ਅਗਿਆਨ ਮਿਟੰਤੁ। (੭੯੧)

—ਗਿਆਨੈ ਕਾਰਨ ਕਰਮ ਅਭਿਆਸੁ। ਗਿਆਨੁ ਭਇਆ ਤਹ ਕਰਮਹ ਨਾਸੁ। (੧੧੬੭)

ਜਿਦਾਂ ਹਨੇਰੇ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਹੈ ਸਿਵਾਏ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ, ਇਦਾਂ ਹੀ ਅਗਿਆਨ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਪਾਪਾਂ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਣ ਦਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਸਿਵਾਏ ਗਿਆਨ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦੇ। ਹਨੇਰੇ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਪੋਟਲੀਆਂ ਬਨ੍ਹ ਬਨ੍ਹ ਕੇ ਜਾਂ ਲਫ ਮਰ ਮਰ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਕੱਢ ਸਕਦੇ। ਕਿਨਾਂ ਵੀ ਜਤਨ ਕਰੋ ਹਨੇਰਾ ਬਣਿਆ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਦਾਂ ਹੀ ਪਾਪ ਨੂੰ ਮਿਟਾਣ ਨਹੀਂ ਕਿਨਾਂ ਵੀ ਪੁੰਨ ਕਰੋ, ਪਾਪ ਦਾ ਪਾਸਾ ਭਾਰਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਹਨੇਰਾ ਭਾਂਵੇ ਪੰਜ ਸਾਲ ਪੁਰਾਣਾ ਹੋਏ ਜਾਂ ਪੰਜਾਹ ਸਾਲ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਆਂਦਿਆਂ ਹੀ ਇਸ ਦਾ ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਨੇਰਾ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿ ਮੈਂ ਪੰਜ ਸਾਲ ਪੁਰਾਣਾ ਹਾਂ ਇਸ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਹਟਾਉਣ ਲਈ ਘਟੇ ਘਟੇ ਇਕ ਵੰਜਾ ਸਾਲ

ਤਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇਣਾ ਪਏਗਾ। ਹਨੇਰਾ ਕਿਨਾਂ ਵੀ ਪੁਰਾਣਾ ਜਾਂ ਗਹਿਰਾ ਹੋਏ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਲਿਆਇਆਂ ਹੀ ਉਹ ਮਿਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਦਾਂ ਹੀ ਪਾਪ ਕਰਮ ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਜਨਮ ਦੇ ਹੋਣ ਜਾਂ ਜਨਮਾਂ ਜਮਾਂਤਰਾਂ ਦੇ, ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਰਾਹੀਂ ਸਭ ਇਕ ਦੱਮ ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਜਨਮਾਂ ਦੇ ਪਾਪਾਂ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਣ ਲਈ ਸੋ ਜਨਮ ਲੈਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਸਿਰਫ ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਿਹਰ ਦੀ ਲੋੜ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਗਿਆਨ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਰਾਹੀਂ ਸਾਡੇ ਅਗਲੇ ਪਿਛਲੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ—

—ਗੁਰ ਗਿਆਨੁ ਪ੍ਰਚੰਡੁ ਬਲਾਇਆ ਅਗਿਆਨੁ ਅੰਧੇਰਾ ਜਾਇ। (੨੬)

—ਗਿਆਨ ਅੰਜਨੁ ਗੁਰਿ ਦੀਆ ਅਗਿਆਨ ਅੰਧੇਰ ਬਿਨਾਸੁ। (੨੬੩)

੬) ਸਹਿਜਕਰਮ: ਗੁਰੂ ਰਾਹੀਂ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਮਿਲਣ ਬਾਅਦ ਜਨਮ—ਜਨਮਾਂ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਅਤੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਪਾਪ ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਵੇਂ ਗਿਆਨ ਦੇ ਚਾਨਣ ਵਿਚ ਪਾਪ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਉਸ ਦੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਕਰਤਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਪਾਪ ਕਰਵਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰੂ ਗਿਆਨ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਕਰਮ ਜਾਂ ਕੀਤਾ ਬਿਉਹਾਰ ਸਹਿਜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸੋਚਿਆ ਵਿਚਾਰਿਆ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਦੇ ਬਧੰਨਾ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਚਾਨਣ ਹੋਏ ਤਾਂ ਕੋਈ ਠੋਕਰ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦਾ, ਦੀਵਾਰ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਟਕਰਾਉਂਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਰਾਹ ਦਿਸਦਾ ਹੈ। ਇਦਾਂ ਹੀ ਗੁਰੂ—ਗਿਆਨ ਦੇ ਚਾਨਣ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਠੀਕ ਰਾਹ ਤਲਾਸ਼ਣੀ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ, ਰਾਹ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣਾ ਵਿਚਾਰਨਾ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਰਾਹ ਦਿਸਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮਨੁਖ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਓਂ ਹੀ ਠੀਕ ਕਰਮ ਕਰੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਸਦੀ ਹੈ—

—ਗਿਆਨੀਆ ਕਾ ਧਨੁ ਨਾਮੁ ਹੈ ਸਹਿਜ ਕਰਹਿ ਵਾਪਾਰੁ। (੬੮)

—ਗਿਆਨੀ ਬੁਝਹਿ ਸਹਜਿ ਸੁਭਾਏ। (੨੩੨)

—ਸਹਜ ਸੁਭਾਇ ਹੋਵੈ ਸੋ ਹੋਇ। ਕਰਣੈਗੁਰੁ ਪਛਾਵੈ ਸੋਇ। (੨੮੨)

ਕਈ ਪਾਪ—ਪੁੰਨ ਨੂੰ ਸੁਪਨੇ ਵਾਂਗ ਦਸਦੇ ਹਨ। ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਕੰਮ ਭਾਵੇਂ ਪੁੰਨ ਹੋਏ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਪਾਪ, ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਹੈ ਤਾਂ ਦੋਵੇਂ ਸੁਪਨੇ ਹੀ। ਪਾਪ

ਦੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਨੂੰ ਪੁਨ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਕਟਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਸਹੀ ਢੰਗ ਸੁਪਨੇ ਤੇ ਜਾਗਣਾ ਹੈ। ਜਾਗਣ ਬਾਅਦ ਪਾਪ-ਪੁਨ ਦਾ ਭੇਦ ਸੁਪਨੇ ਵਾਂਗ ਡਿਰੋਹਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਾਪ-ਪੁਨ ਇਕ ਗੁਜਰੀ ਕਹਾਣੀ ਵਾਂਗ ਲਗਦੇ ਹਨ, ਸੁਰਗ-ਨਰਕ ਜਾਣ ਦੀ ਗਲ ਸੁਪਨਾ ਲਗਣ ਲਗਦੀ ਹੈ—

—ਪਾਪ ਪੁਨ ਤਹ ਤਈ ਕਹਾਵਤ। ਕੋਊ ਨਰਕ ਕੋਊ ਸੁਰਗ ਬੰਢਾਵਤ। (੨੯੧)

ਸਧਨਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਦੋ ਸਵਾਲ ਉਠਾਏ ਸਨ—ਕਰਮ ਨਾਸ ਤੇ ਜੀਵਨ-ਮੁਕਤ ਹੋਣਾ। ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਮੈ-ਮੇਰਾ ਮਿਟਾਉਣ ਵਿਚ ਦਸਿਆ ਸੀ। 'ਮੈਂ ਨਾ ਹੀ ਕਛੁ ਹਉ ਨਹੀਂ ਕਿਛੁ ਆਹਿ ਨ ਮੇਰਾ।' ਇਹ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਗੁਰੂ-ਗਿਆਨ ਰਾਹੀਂ ਜਿਹੜਾ ਹਉਮੈ ਮਾਰਨ ਤੇ ਸਹਿਜ-ਮਾਰਗ ਦਸਣ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਭਾਂਵੇਂ ਭਗਤ ਜੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਮੇਰੀ ਇਸ ਸਮੇਂ (ਅਉਸਰ) ਲਾਜ ਰਖ ਲੈ ਤੇ ਮੁਕਤ ਕਰਦੇ, ਪਰ ਆਪ ਜੀ ਹਉ-ਰਹਿਤ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਜੀਵਨ-ਮੁਕਤ ਤੇ ਸਹਿਜ ਪਦ ਨੂੰ ਪਾ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਭਗਤ ਨੂੰ ਬਾਰ ਬਾਰ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਤੇ ਹਉ ਦਾ ਦੀਵਾ ਮੁੜ ਨਾ ਬਲ ਪਵੇ। ਭਗਤ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਸੁਣ ਲਈ ਸੀ ਇਸੇ ਲਈ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਸ਼ਿਗਾਰਿਆ ਗਿਆ।

੧੫

ਭਗਤ ਪੀਪਾ ਜੀ

ਪੀਪਾ ਪ੍ਰਣਵੈ ਪਰਮਤਤੁ ਹੈ

ਕਾਯਉ ਦੇਵਾ ਕਾਇਅਉ ਦੇਵਲ ਕਾਇਅਉ ਜੰਗਮ ਜਾਤੀ।
 ਕਾਇਅਉ ਧੂਪ ਦੀਪ ਠਈ ਬੇਦਾ ਕਾਇਅਉ ਪੂਜਉ ਪਾਤੀ॥੧॥

ਕਾਇਆ ਬਹੁ ਖੰਡ ਖੋਜੰਤੋ ਨਵਨਿਧਿ ਪਾਈ।

ਨਾ ਕਛੁ ਆਇਬੋ ਨਾ ਕਛੁ ਜਾਇਬੋ ਰਾਮ ਕੀ ਦੁਹਾਈ।੧।ਰਹਾਉ।

ਜੋ ਬ੍ਰਹਮੰਡੋ ਸੋਈ ਪਿਡੇ ਜੋ ਖੋਜੈ ਸੋ ਪਾਵੈ।

ਪੀਪਾ ਪ੍ਰਣਵੈ ਪਰਮਤਤੁ ਹੈ ਸਤਿਗੁਰ ਹੋਇ ਲਖਾਵੈ।੨।

(੬੬੫)

੫

ਪੀਪਾ ਪ੍ਰਣਵੈ ਪਰਮਤਤੁ ਹੈ

ਜੀਵਨ : ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਬਾਰੇ ਠੀਕ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਵੱਖ ਵੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸਮੇਂ ਸੰਨ ੧੪੨੬ ਦਸਿਆ ਹੈ। ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪੜਦਾਦਾ ਜੇਤਪਾਲ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਕੋਲੋਂ ਮਾਲਵਾ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਖੋਹ ਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪ ਉਸ ਦਾ ਹਾਕਮ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਭਗਤ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਗਗਨੋਰਗੜ੍ਹ ਦੇ ਰਾਜ ਘਰਾਣੇ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਪਿਤਾ ਦੀ ਮੌਤ ਮਗਰੋਂ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਰਾਜ-ਗੱਦੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੰਭਾਲ ਲਈ। ਪਰ ਮਨ ਰਾਜਸੀ ਕੰਮ-ਕਾਰ ਵਿਚ ਘਟ ਤੇ ਭਗਤੀ ਭਾਵਨਾ ਵਿਚ ਜਿਆਦਾ ਲਗਦਾ ਸੀ। ਸਰਕਾਰੀ ਮੰਤਰੀਆਂ ਤੇ ਅਫਸਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਸਾਧੂ-ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਜਿਆਦਾ ਚੰਗੀ ਲਗਦੀ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਦੀਆਂ ਬਾਰਾਂ ਰਾਣੀਆਂ ਦਸੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਪਿਆਰ ਇਕ ਰਾਣੀ ਸੀਤਾ ਨਾਲ ਜਿਆਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਵੀ ਪ੍ਰਭੂ-ਪਿਆਰ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ-ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਰੁਚੀ ਰਖਦੀ ਸੀ।

ਆਪ ਜੀ ਸੁਆਮੀ ਰਾਮਾਨੰਦ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਗੁਰੂ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਂਸ਼ੀ ਗਏ ਪਰ ਰਾਮਾਨੰਦ ਨੇ ਮਿਲਣੇ ਨਾਹ ਕਰ ਦਿਤੀ ਕਿ ਇਕ ਰਾਜਾ ਦਾ ਤੇ ਇਕ

ਸੰਨਿਆਸੀ ਦਾ ਕੀ ਮੇਲ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਰਾਜ-
ਪਾਟ ਲਿਖਕੇ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਤੇ ਰਖ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਤਿਆਗ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਪਿਆਰ
ਦੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸ਼ਿਸ਼ ਬਣਾ ਲਿਆ ਅਤੇ
ਜਪਣ ਲਈ ਗੁਰ ਮੰਤਰ ਦਿਤਾ। ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਤੇ ਅਭਿਆਸ ਬਾਅਦ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਨੇ
ਭਗਤ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਘਰਾਣੇ ਵਾਪਸ ਜਾਕੇ ਰਾਜ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇ
ਦਿੱਤੀ। ਭਗਤ ਮਾਲਾ (ਨਾਭਾ) ਅਨੁਸਾਰ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਕਬੀਰ ਤੇ ਰਵੀਦਾਸ ਜੀ ਨਾਲ
ਪੀਪਾ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਆਏ। ਲਿਖਿਆ ਹੈ—

—ਪ੍ਰਭ ਨਿਜ ਪ੍ਰਣ ਕੇ ਪ੍ਰਤਪਾਲੀਏ ਸੁਣ ਗੁਣ ਆਏ ਭਰਪੂਰ।

ਸੰਗ ਲੀਏ ਕਬੀਰ ਰੈਦਾਸ ਸਭ ਆਗੇ ਹੋਵ ਨ੍ਰਿਪਲੀਨ ਗੁਰ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਰਾਜਸਥਾਨ ਵਿਚ
ਸਨ ਅਤੇ ਪੁਸ਼ਕਰ ਦੇ ਮੇਲੇ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਭੋਟ ਰਾਮਾਨੰਦ, ਕਬੀਰ, ਰਵੀਦਾਸ ਤੇ ਪੀਪਾ
ਦੇ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਬਚਨ ਹੈ 'ਜੋ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡਿ ਖੰਡਿ ਸੋ ਜਾਣਹੁ' (੧੦੪੧) ਅਤੇ
ਪੀਪਾ ਜੀ ਵੀ ਇਸੇ ਤੱਤ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾਂਦੇ ਹਨ 'ਜੋ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੇ ਸੋਈ ਪਿੰਡੇ ਜੋ ਖੋਜੈ ਸੋ ਪਵੈ।'
ਇਹ ਵੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਭਗਤ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਉਸਤਤੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਆਪ
ਜੀ ਨੂੰ ਪਰਮ ਤੱਤ ਦੀ ਸੋਝੀ ਪਈ ਸੀ। "ਪੀਪਾ ਪ੍ਰਣਵੈ ਪਰਮ ਤਤੁ ਹੈ ਸਤਿਗੁਰ ਹੋਇ
ਲਖਵੈ"। ਇਥੇ ਸਤਿਗੁਰ ਤੋਂ ਮੁਰਾਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸਨ।

ਬਾਣੀ: ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਰਾਗ ਬਸੰਤ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ
ਦਰਜ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

੨) ਕਾਯਉ ਦੇਵਾ ਕਾਇਅਉ ਦੇਵਲ ਕਾਇਅਉ ਜੰਗਮ ਜਾਤੀ।

ਮਨੁਖ ਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜੇ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤੇ, ਸਰੀਆਂ
ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਬਾਹਰ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਭਗਤ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦੇਵਤਾ, ਮੰਦਰ ਤੇ ਤੀਰਥ
ਮਨੁਖੀ ਸਰੀਰ ਅੰਦਰ ਹੀ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਬਾਹਰ ਭਟਕਣ ਦੀ ਥਾਂ ਅੰਦਰ ਤਲਾਸ਼ ਕਰੋ।

ਮਨੁਖ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਅਨੁਭਵ ਤਾਂ ਸਰੀਰ (ਕਾਇਆ) ਦਾ ਹੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ—ਮਿਟਾਉਣ ਵਾਲੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਮੰਨਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਨੁਖ ਜੰਮਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਕਾਇਆ ਦੇ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਇਹ ਮਰੇ ਤਾਂ ਕਾਇਆ ਇਸ ਕੋਲੋਂ ਖੋਹ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਾਇਆ ਦੇ ਮਿਲਣ ਬਾਰੇ ਤਾਂ ਇਹ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰਖਣ ਲਈ ਇਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੋਚਦਾ ਤੇ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾ ਵਿਚਾਰ ਤਾਂ ਇਹ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਕਾਇਆ ਨੂੰ ਬਚਾਈ ਰਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਲਾਹਾਸਲ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਦਾਂ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਜਿਨ੍ਹੀ ਕਾਇਆ ਹੈ ਇਸ ਨੂੰ ਖਾ—ਹੰਡਾ ਲਉ, ਐਸ਼—ਮਸਤੀ ਕਰ ਲਉ। ਮੁਗਲਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਾਬਰ ਇਦਾਂ ਹੀ ਸੋਚਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ “ਬਾਬਰ ਐਸ਼ ਕਰ ਲਉ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਮੁੜ ਕੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਣਾ।” ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਵਾਲੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਧਨ—ਮਾਲ ਮੰਗੋ ਕੇ, ਕਰਜ਼ ਲੈ ਕੇ, ਚੁਰਾ ਕੇ, ਐਸ਼ ਕਰ ਲਉ ਕਿਉਂਕਿ ਮਰਨ ਮਗਰੋਂ ਕੋਈ ਲੈਣਦਾਰ ਤੁਹਾਡਾ ਪਿਛਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇਗਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਯਕੀਨ ਸੀ ‘ਜਿਹੜੇ ਮੰਗਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਲਛਮੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦਾਸੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮੰਗਦੇ ਰਹੋ, ਹਰ ਕੋਲੋਂ, ਪਰ ਪਾਸਿਓਂ, ਹਰ ਹੀਲੇ।’

ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਇਕ ਪੰਥ, ਚਾਰ—ਵਾਕੀਏ, ਇਸੇ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਇਆ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਾਂ ਪਾਰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਜਿੰਨੀ ਦੇਰ ਸਰੀਰ ਹੈ, ਉਸ ਰਾਹੀਂ ਅਨੰਦ ਮਾਣ ਲਉ।

ਕੁਝ ਹੋਰ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੌਤ ਦਾ ਕਾਰਣ ਲਭਣਾ ਚਾਹਿਆ। ਉਹ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਜੇ ਕਾਇਆ ਦੇ ਮਰਨ ਦਾ ਕਾਰਣ ਪਤਾ ਚਲ ਜਾਏ ਤਾਂ ਕਾਰਣ ਦੇ ਦੂਰ ਕਰਨ ਨਾਲ ਕਾਇਆ ਦੀ ਉਮਰ ਲੰਬੀ ਹੋ ਜਾਏਗੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਮਝ ਅਨੁਸਾਰ ਮੌਤ ਦੇ ਕਰਤਾ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹਿਆ। ਜੇ ਸੱਪ ਦੇ ਕਟਣ ਨਾਲ ਕੋਈ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਰਪ ਦੇਵਤਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪੂਜਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ

ਦਿਤੀ। ਜੇ ਕੋਈ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਹਾਥੀ ਰਾਹੀਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਰਾਜ ਦੇਵਤਾ ਦੀ ਪੂਜਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਜੇ ਕੋਈ ਪਾਣੀ ਦੇ ਹੜ੍ਹ ਵਿਚ ਰੁੜ੍ਹ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਵਰੁਣ ਦੇਵਤਾ ਦੀ ਪੂਜਾ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਜੇ ਕੋਈ ਹਨੇਰੀ-ਤੂਫਾਨ ਵਿਚ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਪੌਣ ਦੇਵਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਜੇ ਕੋਈ ਜੰਗਲੀ ਅੱਗ ਵਿਚ ਸੜ ਗਿਆ ਤਾਂ 'ਅਗਨੀ ਦੇਵਤਾ' ਬਣਾ ਲਿਆ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਦੈਤਾਂ ਤੋਂ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੇਵਤੇ, ਅਵਤਾਰ (ਰਾਮ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ, ਭਵਾਨੀ ਆਦਿ) ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਪੂਜਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਵਤਾ ਦੀ ਪਦਵੀ ਦੇ ਦਿਤੀ (ਕਾਯਉ ਦੇਵਾ) ਤੇ ਉਸ ਅੱਗੇ ਅਰਦਾਸਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਉਸ ਦੀ ਕਾਇਆ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਮਕਾਨ ਬਣਾ ਲਏ (ਕਾਇਅਉ ਦੇਵਲ) ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ (ਕਾਇਅਉ ਜੰਗਮ ਜਾਤੀ)। ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧੂਪ-ਦੀਪ, ਫਲ-ਪਤੇ (ਪਾਤੀ) ਅਤੇ ਖਾਣ ਦਾ ਸਮਾਨ (ਨਈਬੇਦਾ) ਭੇਂਟ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਮਨੋਰਥ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਕੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਕਾਇਆ ਤੇ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਦੁਖਾਂ ਤੋਂ ਬਚ ਸਕੇ।

ਵਕਤ ਪਾਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਬੁਧੀ ਵਿਕਸਤ ਹੋਈ ਤੇ ਨਵੀਨ ਸਾਇੰਸ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਸਾਇੰਸਦਾਨਾ ਨੇ ਕਾਇਆ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦੇ ਬੜੇ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਸਫਲ ਵੀ ਹੋਏ। ਸਰੀਰ ਦੀ ਉਮਰ ਲੰਬੀ ਹੋ ਗਈ, ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਰੋਗਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਸਰੀਰ ਦੇ ਖਰਾਬ ਕਲ-ਪੁਰਜ਼ੇ ਬਦਲੇ ਜਾਣ ਲਗੇ ਤੇ ਮੌਤ ਦੀ ਦਰ ਘਟ ਗਈ। ਪਰ ਮਨੁੱਖ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਹੋਣ ਤੋਂ ਨਾ ਬਚਾ ਸਕਿਆ। ਦੇਰ ਸਵੇਰ ਇਸ ਦਾ ਅੰਤ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਕਿਉਂ ?

ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਣ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਕਾਇਆ ਦਾ ਗੁਣ-ਧਰਮ ਬਿਨਾਸ਼ੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਗਵਾਹੀ ਦੋਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਰੀਰ ਮਿਟੀ ਹੈ, ਘਾਸ ਦਾ ਪੁਲਾ ਹੈ, ਕਾਗਜ਼ ਦੀ ਨਾਉ ਹੈ—

—ਕਬੀਰਾ ਧੂਰਿ ਸਕੋਲਿ ਕੈ ਪੁਰੀਆ ਬਾਂਧੀ ਦੇਹ।

ਦਿਵਸ ਰਾਹਿ ਕੋ ਪੇਖਨਾ ਅੰਤਿ ਖੇਹ ਕੀ ਖੇਹ।

(੧੩੭੪)

—ਇਹੁ ਤਨੁ ਐਸਾ ਜੈਸੇ ਘਾਸ ਕੀ ਟਾਟੀ।

ਜਲਿ ਗਇਓ ਘਾਸੁ ਰਲਿ ਗਇਓ ਮਾਟੀ।

(੭੬੪)

—ਕਾਚੀ ਗਾਗਰਿ ਦੇਹ ਦੁਹੇਲੀ ਉਪਜੈ ਬਿਨਸੈ ਦੁਖੁ ਪਾਈ।

(੩੫੫)

—ਕਾਇਆ ਕਚੀ ਕਚਾ ਚੀਰੁ ਹੰਢਾਏ।

ਦੁਜੈ ਲਾਗੀ ਮਹਲੁ ਨ ਪਾਏ।

(੧੧੧)

ਕਾਇਆ ਦਾ ਅਥਿਨਾਸੀ ਰੂਪ ਦਰਸਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਾਡਾ ਧਿਆਨ ਉਸ ਵਲ ਦੁਆਇਆ ਜਿਹੜੀ ਕਾਇਆ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਵਾਂਗ ਨਾਸਵਾਨ ਨਹੀ। ਉਹ ਵਸਤੂ ਅਮਰ ਹੈ ਸਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਅਸਲੀ ਘਰ ਹੈ—

—ਕਾਇਆ ਅੰਦਰਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਸਰੁ ਸਾਚਾ ਮਨੁ ਪੀਵੈ ਭਾਇ ਸੁਭਾਈ ਹੇ। (੧੦੮੬)

—ਕਾਇਆ ਹਰਿਮੰਦਰੁ ਹਰਿ ਆਪਿ ਸਵਾਰੇ। ਤਿਸੁ ਵਿਚਿ ਹਰਿ ਜੀਉ ਵਸੈ ਮਰਾਰੇ। (੧੦੫੬)

—ਕਾਇਆ ਕੰਚਨ ਕੋਟੁ ਅਪਾਰਾ। ਜਿਸੁ ਵਿਚਿ ਰਵਿਆ ਸਬਦੁ ਅਪਾਰਾ। (੧੦੫੬)

—ਕਾਇਆ ਅੰਦਰ ਆਪੇ ਵਸੈ ਅਲਖੁ ਨ ਲਖਿਆ ਜਾਈ। (੭੫੪)

ਭਗਤ ਪੀਪਾ ਜੀ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਉਸੇ ਪਾਸੇ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰ ਕੇ ਹਨ—

—ਕਾਯਉ ਦੇਵਾ ਕਾਇਅਉ ਦੇਵਲ ਕਾਇਅਉ ਜੰਗਮ ਜਾਤੀ। (੬੬੫)

੩) ਕਾਇਅਉ ਧੂਪ ਦੀਪ ਲਈ ਬੇਦਾ ਕਾਇਅਉ ਪੂਜਉ ਪਾਤੀ।

ਜਦੋਂ ਆਦੀਵਾਸੀ ਮਨੁਖ ਨੇ ਦੇਵਤਾ ਤੇ ਦੇਵਲ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਲਿਆ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੀ ਚੰਗੀ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਚੀਜ਼ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਗੇ ਭੇਟ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਉਸ ਕੋਲ ਹਨੇਰਾ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਤੇਲ ਦਾ ਦੀਵਾ ਸੀ। ਸੋ ਮਨੁਖ ਨੇ ਉਸ ਦੀਵੇ (ਦੀਪ) ਨੂੰ ਦੇਵਤਿਆਂ ਅੱਗੇ ਜਲਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਕੋਲ ਜੰਗਲੀ ਲਕੜੀ ਦਾ ਖੁਸ਼ਬੋਦਾਰ ਧੂਪ ਸੀ ਜਿਸ ਦੀ ਸੁਰੀਸ਼ ਇਸ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਲਗਦੀ ਸੀ ਅਤੇ

ਜਿਸ ਦਾ ਧੁੰਆਂ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਕੀਤੇ ਮਕੌੜਿਆਂ ਤੇ ਬਚਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਸੋ ਮਨੁਖ ਨੇ ਦੀਪ ਨਾਲ ਧੂਪ ਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਅਗੇ ਬਾਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਕੋਲ ਗੁੜ ਸੀ, ਦੁਧ ਸੀ ਤੇ ਚੌਲ ਸਨ। ਮਨੁਖ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਵਾਦਲੀ ਖੀਰ (ਨੇਈਬੇਦ) ਦੇਵਤਿਆਂ ਅਗੇ ਪਰੋਸ ਦਿਤੀ। ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਖੇਤ ਵਿਚੋਂ ਸਾਗ-ਸਬਜ਼ੀ ਤੇ ਫਲ-ਫੁਲ (ਪਾਤੀ) ਲਿਆ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਗੇ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿਤੇ। ਪਰ ਕਾਇਆ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਰੀਕਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਬਚਾਣ ਦੇ ਢੰਗ ਗਲਤ ਸਾਬਤ ਹੋਏ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—

—ਦੇਵੀ ਦੇਵਾ ਪੁਜਹਿ ਡੋਲਹਿ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਨਹੀ ਜਾਨਾ।

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਅਕੁਲ ਨਹੀ ਚੇਤਿਆ ਬਿਖਿਆ ਸਿਉ ਲਪਟਾਨਾ। (੩੩੨)

ਭਗਤ ਪੀਪਾ ਜੀ ਵੀ ਇਹੀ ਗਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਕਾਇਆ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵਸਦੇ ਦੇਵਤੇ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਬਾਹਰ ਦੇ ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਉਸ ਅੰਦਰ ਵਸਦੇ ਦੇਵਤੇ ਤਕ ਨਹੀ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦੇ। ਪੂਜਾ ਦੀ ਗਹਿਰਾਈ ਵਿਚ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਭਗਤ ਜੀ ਉਸ ਧੂਪ ਦੀ ਗਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿਸ ਦੀ ਸੁਰੀਸ਼ ਸਮਾਧੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਕਾਇਆ ਤੋਂ ਫੁਟਦੀ ਹੈ। ਭਗਤ ਜੀ ਉਸ ਦੀਪ ਦੀ ਗਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿਹੜੀ ਸਮਾਧੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਦਸਮ ਦੁਆਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਭਗਤ ਜੀ ਉਸ ਨੇਈਬੇਦ ਦੀ ਗਲ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਦਾ ਸਵਾਦ ਸਮਾਧੀ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਕੰਠ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵਾਂਗ ਟਪਕਦਾ ਹੈ। ਭਗਤ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਤੀਆਂ ਦੀ ਗਲ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕੁੰਡਲੀ ਜਾਗਣ ਸਮੇਂ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਪਰਫੁਲਿਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁੰਡਲਨੀ ਦੇ ਹਰ ਚੱਕਰ ਦੀਆਂ ਪਤੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਤੇ ਰੰਗ ਅਲੱਗ ਅਲੱਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਗਤ ਜੀ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਬਾਹਰਲੇ ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਤੋਂ ਹਟਾ ਕੇ ਅੰਦਰਲੀ ਸੁਰੀਸ਼, ਸਵਾਦ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਆਦਿ ਦਾ ਅਨੰਦ ਮਾਨਣ ਲਈ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਗੁੜੀ ਗਲ ਦੀ ਸਮਝ ਆਣ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇਹ ਕਿੱਤੂ ਵੀ ਮਿਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕੀ ਭਗਤ ਜੀ ਮੂਰਤੀ-ਪੂਜਕ ਸਨ ਜਾਂ ਬਾਹਰਲੇ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਕਰਦੇ ਸਨ ਜਿਹੜੀ ਗੁਰਮਤਿ ਨਾਲ ਮੇਲ ਨਹੀ ਖਾਂਦੀ। ਭਗਤ ਜੀ ਅੰਦਰਲੀ ਪੂਜਾ ਦੀ ਗਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵੀ ਇਹੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ—

—ਬਾਹਰਿ ਜਾਤੋ ਭੀਤਰਿ ਆਣੈ।

(੮੪੦)

—ਸਭ ਕਿਛੁ ਘਰ ਮਹਿ ਬਾਹਰਿ ਨਾਹੀ। ਬਾਹਰਿ ਟੋਭੈ ਸੋ ਭਰਮਿ ਭੁਲਾਹੀ। (੧੦੨)

—ਬਾਹਰਿ ਢੁਢਨ ਤੇ ਛੁਟਿ ਪਰੇ ਗੁਰਿ ਘਰ ਹੀ ਮਾਹਿ ਦਿਖਾਇਆ ਥਾ। (੧੦੦੨)

੪) ਕਾਇਆ ਬਹੁ ਖੰਡ ਖੋਜਤੇ ਨਵ ਨਿਧਿ ਪਾਈ।

ਕਾਇਆ ਦੇ ਅੰਦਰ ਖੋਜਦੇ ਖੋਜਦੇ ਉਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਿਆ ਜਿਹੜਾ ਨੌ ਖਜ਼ਾਨਿਆ (ਨਵ ਨਿਧਿ) ਤੋਂ ਵੀ ਕੀਮਤੀ ਹੈ। ਨੌ ਖਜ਼ਾਨੇ ਹਨ—ਧਨ—ਦੌਲਤ, ਸੌਨਾ—ਚਾਂਦੀ, ਹੀਰੇ—ਜਵਾਹਰਾਤ, ਮੂੰਗੇ—ਮੋਤੀ, ਖਾਣੇ—ਕਪੜੇ, ਰਾਜ—ਕਾਜ, ਅਨਾਜ ਦਾ ਵਿਉਪਾਰ, ਸੌਨੇ ਦਾ ਵਿਉਪਾਰ ਤੇ ਕੋਮਲ ਹੁਨਰ। ਪਰ ਕਾਇਆ ਅੰਦਰ ਉਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੌ ਨਿਧੀਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਜਿਆਦਾ ਕੀਮਤੀ ਹੈ।

੫) ਨਾ ਕਛੁ ਆਇਬੋ ਨ ਕਛੁ ਜਾਇਬੋ ਰਾਮ ਦੀ ਦੁਹਾਈ।

ਉਹ ਕੀਮਤੀ ਵਸਤੂ ਅਮਰ ਹੈ, ਉਹ ਨਾ ਕਿਤੇ ਆਂਦੀ ਹੈ ਨ ਕਿਤੇ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਾਇਆ ਆਂਦੀ—ਜਾਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਬਣਦੀ—ਢਹਿੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਕਾਇਆ ਤੋਂ ਪਾਰ ਕੁਝ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਾਇਆ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਸੀ ਤੇ ਕਾਇਆ ਦੇ ਮਿਟ ਜਾਣ ਬਾਅਦ ਵੀ ਰਹੇਗਾ। ਕਾਇਆ ਉਸ ਚਾਕ ਵਾਂਗ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਘੁੰਮਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਉਪਰਲਾ ਪਾਸਾ ਹੇਠਾਂ ਵਲ ਤੇ ਹੇਠਲਾ ਪਾਸਾ ਉਪਰ ਵਲ ਆਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਹ ਕਿਲ ਜਿਸ ਦੁਆਲੇ ਚਾਕ ਘੁੰਮਦਾ ਹੈ, ਅਚਲ ਹੈ। ਉਹ ਨਹੀਂ ਘੁੰਮਦੀ ਪਰ ਚਾਕ ਉਸੇ ਦੇ ਆਸਰੇ ਹੀ ਘੁੰਮਦਾ ਹੈ। ਇਦਾਂ ਹੀ ਉਹ ਅਚਲ ਵਸਤੂ ਆਤਮਾ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਸਰੀਰ ਦਾ ਅਧਾਰ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਆਤਮਾ ਬਰੈਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਪਰ ਆਤਮਾ ਸਰੀਰ ਬਰੈਰ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ (ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਲੀਨ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ)। ਆਤਮਾ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ (ਰਾਮ) ਵਾਂਗ ਹੀ ਅਗਮ—ਅਗੋਚਰ ਹੈ ਤੇ ਸੈਭੈ ਹੈ।

੬) ਜੋ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੇ ਸੋਈ ਪਿੰਡ ਜੋ ਖੋਜੈ ਸੋ ਪਾਵੈ।

ਇਸ ਨੂੰ ਜਾਨਣ ਬਾਦ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹੀ ਤੇਜ ਤਾ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਹਰ ਵਸਤੂ ਵਿਚ ਹੈ। ਜੋ ਸ਼ਕਤੀ ਸਾਡੇ ਸਰੀਰ (ਪਿੰਡੇ) ਵਿਚ ਹੈ ਉਹੀ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਵਿਚ ਵੀ ਰਮ (ਰਾਮ) ਰਹੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਸਾਇੰਸ ਵੀ ਮੰਨਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਹਰ ਵਸਤੂ ਐਟਮਾਂ

ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜੋੜਾਂ ਰਾਹੀਂ ਬਣੀ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਐਟਮ ਇਕ ਅਪਾਰ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਪੁੰਜ ਹਨ। ਸਭ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਦਿਸਦੇ ਰੂਪ ਵੱਖ ਵੱਖ ਹਨ ਪਰ ਸਭ ਅੰਦਰ ਅਣਮਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਹੀ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਮੈਟਰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਸਾਇੰਸ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਸਭ ਬਿਜਲੀ ਦੀਆਂ ਤਰੰਗਾਂ ਹਨ ਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਸਭ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੀ ਹੈ (ਏ ਕੇ ਕਵਾਉ)। ਗੁਰਬਾਣੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਵਿਚ ਉਹੀ ਹੈ, ਉਸੇ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ—
 —ਜਹ ਜਹ ਦੇਖਉ ਤਹ ਤਹ ਸਾਚਾ। ਬਿਨੁ ਬੁਝੇ ਝਗਰਤ ਜਗੁ ਕਾਚਾ। (੨੨੪)
 —ਅੰਤਰਿ ਬਾਹਰਿ ਏਕੋ ਜਾਣੈ। ਗੁਰ ਕੈ ਸਬਦੇ ਆਪੁ ਪਛਾਣੈ। (੨੨੪)
 —ਈਹਾਂ ਉਹਾ ਹਰਿ ਤੁਮ ਹੀ ਤੁਮ ਹੀ ਇਹੁ ਗੁਰ ਤੇ ਮੰਤ੍ਰ ਦ੍ਰਿੜੀਓ। (੯੭੮)

੭. ਪੀਮਾ ਪ੍ਰਣਵੈ ਪਰਮ ਤਤੁ ਹੈ ਸਤਿਗੁਰੁ ਹੋਇ ਲਖਾਵੈ।

ਸਾਡੀ ਕਾਇਆ ਬਾਹਰ-ਮੁਖੀ ਹੈ। ਸਾਡੀਆਂ ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਸਾਨੂੰ ਬਾਹਰ ਵਲ ਲਿਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਜੇ ਬਾਹਰ ਹੈ ਉਹ ਸਭ ਨਾਸਵਾਨ ਹੈ, ਕੱਚਾ ਹੈ—

—ਤੱਤ ਬੀਚਾਰੁ ਕਹੈ ਜਨੁ ਸਾਚਾ। ਜਨਮਿ ਮਰੈ ਸੇ ਕਾਚੇ ਕਾਚਾ। (੨੮੮)

ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦੇ ਰਾਹ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਜਿਥੇ ਅਵਿਨਾਸੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਵਸਦਾ ਹੈ। ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਕਾ ਰਾਹ ਗੁਰੂ ਹੀ ਦਸ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਅੰਦਰ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਭਗਤ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅੰਦਰ ਛੁਪੇ ਪਰਮ ਤੱਤ ਨੂੰ ਲਭਣ ਲਈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰ-ਸਬਦ ਦੇ ਲੜ ਲਗੇ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਬਣਾਉ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦਾ ਰਾਹ ਤੇ ਪਰਮ ਤੱਤ ਨੂੰ ਪਛਾਨਣ ਦਾ ਰਾਹ ਦਸਦੀ ਹੈ—

—ਗੁਰ ਪਰਸਾਦੀ ਜਿਨੀ ਅੰਤਰਿ ਪਾਇਆ ਸੇ ਅੰਤਰਿ ਬਾਹਰਿ ਸੇਹੇਲਾ ਜੀਉ।

(੧੦੨)

- - X - -

B-0846 ✓

ਇਸੇ ਕਲਮ ਤੋਂ :

ਸਿਮਰਨ ਕਿਦਾਂ ਕਰੀਏ

ਸਾਸਿ ਸਾਸਿ ਸਿਮਰਨ ਕਿਦਾਂ ਕਰੀਏ

ਸਿਮਰਨ ਸਬੰਧੀ ਸੁਝਾਓ

ਗੁੱਬ ਕਿਦਾਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ

ਮਉਂ ਤਿ ਕੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ ਤੱਕ

ਮੌਤ ਕੀ ਹੈ

ਬਾਲ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਗੁਰੂ

ਯਾਤਰਾ ਸੱਚਖੰਡ ਦੀ

ਹਰਿ ਚਉਥਤੀ ਲਾਵ

ਦਸ ਸਵਾਲ

11 ਗੁਰੂ

ਧਰਮ ਦਾ ਰਾਗਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ

ਦੇਰੁ ਨਾਮ ਲਇਆ

ਅਲਪ ਅਗਰ

ਮੇਂ ਕੰਠ ਗਾਂ

ਸੁਣਿਐ ਦੁਖ ਪਾਪ ਕਾ ਨਾਸ

ਜੇ ਕੋ ਸੀਨਿ ਜਾਣੈ

ਸਫਲ ਵਿਆਹਿਤ ਜੀਵਨ